

Inštitut za novejšo zgodovino
Ljubljana 2009

Jurij Perovšek

“V ZAŽELJENI
DEŽELI”

SLOVENSKA
IZKUŠNJA S
KRALJEVINO SHS/
JUGOSLAVIJO
1918–1941

ZBIRKA

RAZPOZNAVANJA/RECOGNITIONES 9

Jurij Perovšek

“V ZAŽELJENI DEŽELI”: SLOVENSKA IZKUŠNJA S KRALJEVINO
SHS/JUGOSLAVIJO 1918–1941

Urednik:

dr. Aleš Gabrič

Izdal in založil:

Inštitut za novejšo zgodovino

Za založnika:

dr. Damijan Guštin

Recenzenta:

dr. Miroslav Stiplovšek

dr. Stane Granda

Oblikovalec:

Andrej Verbič

Prevod povzetka:

Borut Praper

Računalniški prelom:

Uroš Čuden, MEDIT d.o.o.

Tisk:

Tiskarna DTP d.o.o.

Naklada: 500 izvodov

Izid knjige je podprla: Javna agencija za knjigo Republike Slovenije

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)“1918/1941”

PEROVŠEK, Jurij

“V zaželjeni deželi” : slovenska izkušnja s Kraljevino
SHS/Jugoslavijo : 1918-1941 / Jurij Perovšek ; [prevod povzetka
Borut Praper]. - Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2009. -
(Zbirka Razpoznavanja = Recognitiones ; 9)

ISBN 978-961-6386-21-0

248631552

Ženi Mateji in sinu Florjanu

Pregled vsebine

PREDGOVOR	9
SLOVENCİ IN NASTANEK KRALJEVINE SHS	17
<i>Državnopravni in upravopolitični razvoj Slovenije v letih 1918–1921</i>	19
<i>Politični in idejni pogledi slovenskih strank in državoupravne oblasti na oborožene sile v letih 1918–1919</i>	49
<i>Iz diplomatskega in političnega boja za meje 1919–1920</i>	83
<i>Slovenska politika in vprašanje priključitve Prekmurja h Kraljevini SHS 1918–1919</i>	120
V KRALJEVINI SHS/JUGOSLAVIJI	135
<i>Unitaristični in centralistični značaj Vidovdanske ustave</i>	137
<i>Slovenska politika in narodno vprašanje v času veljavnosti Vidovdanske ustave</i>	145
<i>Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih</i>	160

<i>Idejnopolitični in socialnogospodarski nazori slovenskega meščanstva v času med svetovnima vojnama</i>	180
<i>Mit in resničnost prve jugoslovanske države</i>	215
<i>Anton Korošec in temeljna vprašanja Kraljevine SHS/ Jugoslavije</i>	241
POVZETEK	261
SUMMARY	271
VIRI IN LITERATURA	281
OSEBNO KAZALO	305

Predgovor

O prvi Jugoslaviji, s katero se je začelo dobrih sedemdeset let obsegajoče obdobje jugoslovanske državne izkušnje slovenskega naroda, danes, ko se jugoslovansko obdobje vedno hitreje odmika izpred družbenega in političnega pogleda sodobnega slovenskega človeka, v javnosti vedno redkeje teče beseda. Kar zadeva 20. stoletje, se je namreč v zgodovinopisni in širši družbeni javnosti v zadnjih letih uveljavila vrsta poudarjenih razmišljanj in polemik o vzrokih in usodnih posledicah slovenskih idejnih in političnih delitev v 20. stoletju, ki predvsem zadevajo dogajanje med drugo svetovno vojno na Slovenskem in obdobje neposredno po njej. Podobno, čeprav manj, velja tudi za čas druge jugoslovanske države, za katerega se v glavnem poudarja le njegova temeljna značilnost, to je monistični idejni in politični sistem, ki ga je po letu 1945 vzpostavila in vzdrževala komunistična stranka.

Slovensko zgodovinopisje je omenjena dogajanja precej že razjasnilo in opredelilo podlago za kompleksen pogled na ključne idejne, kulturne in politične procese ter njihove nosilce na Slovenskem v z zgodovinsko prelomnimi dogodki zgoščenem 20. stoletju. V okviru omenjenih prizadevanj je v zadnjem dobrem desetletju in pol posvetilo opazno pozornost tudi času med obema svetovnima vojnama, to je odločujočem obdobju, v katerem so bila spočeta vsa ključna idejna in narodnopolitična vprašanja, s katerimi se je soočal in jih reševal kasnejši čas, zgodovinsko zaokrožen s slovensko osa-

mosvojitvijo in prehodom Slovencev v nacijo leta 1991. V tem smislu zgodovinopisje narodovemu zgodovinskemu spominu že zagotavlja svobodno vrednotenje in osmišljanje slovenske razvojne poti in njenih značilnosti v prejšnjem stoletju kot najbolj intenzivnem obdobju novejše zgodovine. Po prvih monografskih in drugih poglobljenih obravnavah slovenskega idejnega in političnega razvoja v prvi jugoslovanski državi iz šestdesetih, sedemdesetih in osemdesetih let prejšnjega stoletja (Metod Mikuž, Momčilo Zečević, Janko Prunk, Janko Pleterski) se je namreč v devetdesetih letih in kasneje začelo pospešeno obravnavanje obdobja prve Jugoslavije, bodisi v celoti bodisi v okviru posameznih problemskih in časovnih sklopov, ki označujejo njegove najbolj ključne značilnosti (Janko Prunk, Anka Vidovič-Miklavčič, Jurij Perovšek, Ervin Dolenc, Miroslav Stiplovšek, Egon Pelikan, Jure Gašperič, Bojan Balkovec, Andrej Rahten, Darko Friš, Mateja Ratej, Aleksandra Berberih Slana, Dragan Potočnik, Igor Grdina, Žarko Lazarevič, Peter Vodopivec). Kljub temu pa raziskovalce Kraljevine SHS/Jugoslavije čaka še veliko dela. Čas prve Jugoslavije je bil namreč vpet v izredno razgibano obdobje, ki so ga opredelili konec prve svetovne vojne in z njo povezan razpad oziroma ozemeljsko, politično ali revolucionarno preoblikovanje več dotedanjih vodilnih evropskih velesil ter nastop novega svetovnega spopada leta 1939, h kateremu je vodil splet vrste idejnih, političnih in socialnogospodarskih nazorov in usmeritev, ki so medtem zavladale v Evropi in svetu. Narodi, ki so ta razvoj doživljali v novem državnem in kulturno-civilizacijskem okolju, pa so se ob splošnih zgodovinskih spremembah soočili še s posebnostmi svojega spremenjenega bivanjskega okvira, kar je od njih terjalo kompleksno vrednotenje in opredeljevanje v ključnih vprašanjih tedanjega časa. Med njimi so bili tudi Slovenci, ki so leta 1918 iz avstro-ogrške monarhije prek Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država SHS) vstopili v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS).

Namen pričujoče knjige je poglobiti spoznanja o temeljnih problemskih vsebinah, ki so odločilno opredelile zgodovino in ravnanje jugoslovanskih Slovencev v času med svetovnima vojnama. Omenjeno obdobje je obrav-

navano v dveh vsebinskih sklopih. V prvem, Slovenci in nastanek Kraljevine SHS, je najprej razčlenjena državotvornost, ki so jo Slovenci v 20. stoletju prvič jasno izrazili že v procesu jugoslovanske državne združitve novembra 1918. Takrat so v okviru Države SHS, ki je obstajala od razpada Avstro-Ogrske, 29. oktobra 1918, do združitve s Kraljevino Srbijo v Kraljevino SHS, 1. decembra 1918, na različnih ravneh utemeljili svoj nov narodnopolitični položaj, značilen za vsako samostojno organizirano narodno skupnost. Oblikovali so prvo slovensko nacionalno vladno, Narodno vladno Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani. Pri tem so bili že takrat prepričani, da je to bil čas "prve slovenske narodne vlade" (Slovenski narod, 2. november 1918). Obravnavali so tudi vprašanje oblikovanja slovenskega parlamenta oziroma političnega telesa, ki naj bi mu bila Narodna vlada odgovorna za svoje ravnanje, ter razpolagali s svojimi oboroženimi silami. Po predsedstvu Narodne vlade so deloma opravljali tudi zunanjepolitično dejavnost.

Nov zgodovinski položaj, v katerem so bili Slovenci po razpadu avstro-ogrske monarhije in nastanku novih držav na njenem nekdanjem ozemlju, je kot posebno vprašanje postavil tudi problem novih narodno državnih mej. To vprašanje je v letih 1919–1920 na mednarodnopolitični ravni reševala mirovna konferenca v Parizu, kjer so kot člani delegacije Kraljevine SHS sodelovali tudi slovenski predstavniki. Tedanji slovenski izvedenci za različna pomembna področja, ki jih je obravnavala mirovna konferenca, poznavalci narodne problematike v posameznih slovenskih mejnih pokrajinah ter politični in diplomatski predstavniki so bili v reševanju tega vprašanja zelo dejavni. Zato je zmotna ocena, ki se morda še danes kaže v pogledih na to obdobje narodne zgodovine in zagovarja prepričanje, da so tedanje slovenske elite le malo storile glede reševanja problematike mej. Pričujoča knjiga na podlagi prikaza strokovnega, političnega in diplomatskega napora slovenskih članov jugoslovanske delegacije v Parizu za ugodno rešitev mejnega vprašanja z Italijo, Avstrijo in Madžarsko kaže nasprotno. Njihov prispevek v reševanju vprašanja jugoslovanskih meja na slovenskem ozemlju je predstavljen skozi politična in diplomatska prizadevanja slovenskega specialista za

Koroško dr. Lamberta Ehrlicha na mirovni konferenci v Parizu. Ključni vir za predstavitev delovanja slovenskih predstavnikov na pariški konferenci v pričujoči knjigi je bilo obsežno Ehrlichovo besedilo Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20, napisano v letih 1922–1931. Najprej je bilo v nepopolni različici v letih 1960–1971 v 30 nadaljevanjih objavljeno v mesečniku Slovenska država (Toronto), leta 2002 pa je Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani izdal celotno besedilo, ki ga je za znanstveno objavo pripravila mag. Marija Vrečar. Ob izvorniku Ehrlichovega besedila, ki ga od leta 2003 hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani, obstajata še dve njegovi nepopolni kopiji. Prvo kot t. i. Žolgerjevo poročilo (ne pa kot Ehrlichovo besedilo) hrani Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, drugo pa najdemo v službi INDOK Ministrstva za zunanje zadeve Srbije v Beogradu.

Prvi vsebinski sklop knjige zaokroža poglavje o pogledih slovenske politike v jugoslovanskem delu Slovenije in med prekmurskimi Slovenci o priključitvi Prekmurja h Kraljevini SHS. Kljub poudarjeni skrbi za Koroško in Primorsko, ki je zaznamovala tedanji boj za meje in s tem slovenski zgodovinski spomin, je namreč treba opozoriti, da je tudi vprašanje združitve Prekmurja z narodno matico v jugoslovanski državi ves čas vzpodbujalo takratno slovensko politiko in narodnopolitične težnje prekmurskih Slovencev. Knjiga se zato temu posebej posveča. Priključitev Prekmurja h Kraljevini SHS, k čemer so odločilno prispevali slovenski člani jugoslovanske delegacije v Parizu – dr. Matija Slavič, dr. Ivan Žolger, dr. Lambert Ehrlich in dr. Milko Brezigar –, je bila poleg Maistrove zagotovitve meje z Avstrijo na Štajerskem tudi edini slovenski oziroma jugoslovanski uspeh v reševanju mejnih vprašanj na Slovenskem po razpadu Avstro-Ogrske in oblikovanju jugoslovanske države leta 1918. Eno od osrednjih sporočil knjige je še, da je bila združitev Prekmurcev z narodno matico dejanje najvišjega nacionalnega pomena in je tudi eden od zgodovinskih temeljev ozemeljske celovitosti Republike Slovenije, ki je bil postavljen že v času tik po koncu prve svetovne vojne.

V drugem vsebinskem sklopu knjige, V Kraljevini SHS/Jugoslaviji, so razčlenjeni značaj in pomen pr-

ve Jugoslavije za Slovence ter njihov odnos do ključnih problemov tedanjega časa in jugoslovanske države. Predstavljeni so pogledi slovenske politike na temeljno vprašanje prve Jugoslavije – nacionalni problem, ki sta ga spočela centralistični in unitaristični državnopravni ustroj Kraljevine SHS/Jugoslavije. Slovenci so se nanj odzvali z večinsko podporo avtonomistično-federalističnemu narodnopolitičnemu stališču, ki ga je poosebljala najmočnejša slovenska politična stranka tistega časa – katoliška Slovenska ljudska stranka (SLS). Nadalje so obravnavani idejnopolitični in socialnogospodarski nazori slovenske meščanske politike, to je tistih političnih sil, ki so obvladovale tedanjo slovensko politiko in sooblikovale politične razmere ter razvoj na jugoslovanski ravni. Obravnavani so nazori SLS in slovenskega dela vsedržavne Jugoslovanske demokratske oziroma Samostojne demokratske stranke (JDS/SDS) in Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS); v JDS/SDS je bila v dvajsetih letih politično združena večina slovenskega liberalnega tabora, ki je bil v tridesetih letih enotno organiziran v JNS. Kar zadeva temeljne idejne in politične nazore katoliškega in liberalnega tabora, so prikazana ostra kulturnobojna stališča, ki so jih v obeh taborih poudarjali tudi v jugoslovanski državi. Drugače pa sta katoliška in liberalna politika v ključnih idejnopolitičnih vprašanjih časa med obema svetovnima vojnama dosledno odklonili totalitaristične sisteme moderne – komunizem, fašizem in nacizem. Obenem je katoliški tabor v dvajsetih letih skozi krščansko-socialni koncept zagovarjal socialno pravično državo s strogo socialno kontrolo kapitalističnega gospodarstva, liberalni pa enakomerno družbeno in gospodarsko emancipacijo vseh slojev prebivalstva. V tridesetih letih sta katoliška in liberalna politika podpirali koncept stanovsko-korporativne države in s tem povezano načelo avtoritarne oziroma po državi disciplinirane demokracije.

Vprašanje, kaj je prva jugoslovanska država zgodovinsko pomenila za Slovence ter njihov razvoj, je obravnavano tudi skozi premislek izključno negativnih ocen, ki so po njenem razpadu leta 1941 dolga desetletja obvladovale zgodovinski spomin na Kraljevino SHS/Jugoslavijo. Premislek pokaže, da so Slovenci kljub centrali-

stičnemu in unitarističnemu državnemu razvoju in okrnjeni demokraciji v prvi Jugoslaviji skozi boj za svoj avtonomistično-federalistični narodnopolitični cilj utrdili svojo nacionalno zavest in samozavest. Slednjo so krepili tudi z v Jugoslaviji vsestransko razvitim slovenskim narodnokulturnim življenjem, vzpostavivjo celovitega slovenskega prosvetnega sistema in izrazitim gospodarskim napredkom slovenskega naroda. Slovenci so v prvi Jugoslaviji postali tudi upoštevanja vreden politični dejavnik. Ob tem so v politično razgibanih dvajsetih letih razvili še moderno demokratično družbeno, socialnogospodarsko in politično misel, primerljivo sočasnim demokratičnim tokovom v Zahodni Evropi.

Značaj prve Jugoslavije in življenje Slovencev v njej sta posebej razčlenjena še skozi poglede vodilnega slovenskega politika v obdobju med svetovnjima vojnama – načelnika SLS dr. Antona Korošca – na temeljna vprašanja Kraljevine SHS/Jugoslavije: nacionalno in socialno vprašanje, vprašanje idejnopolitičnega značaja slovenske in jugoslovanske družbe ter vprašanje zunajpolitičnega položaja jugoslovanske skupnosti. Koroščevi pogledi na omenjena vprašanja so bili podlaga že omenjenim idejnim, narodnopolitičnim in socialnogospodarskim nazorom SLS, opozoriti pa je treba še na njegovo ostro politiko, ki jo je v drugi polovici tridesetih let kot notranji minister vodil proti nacistični dejavnosti in nemštvu v Sloveniji in Jugoslaviji. Svoj odnos do nemške manjšine je po kapitulaciji Francije junija 1940 kot minister za prosveto spremenil v želji, da bi pridobil simpatije nacistične Nemčije in jo odvrnil od agresije na Jugoslavijo. Končni poudarek knjige je, da je Koroščeva politična dejavnost pomembno vplivala na družbene in politične razmere v prvi Jugoslaviji. Njegova politika je pustila močan pečat v zgodovinskem spominu na prvo jugoslovansko skupnost in je bila v marsičem sopomenka za vlogo in položaj Slovencev v njej.

Knjiga “V zaželjeni deželi” v okviru svojih problem-skih polj odgovarja na vprašanje, koliko je bila jugoslovanska skupnost, v katero so Slovenci leta 1918 vstopili z velikimi upi in pričakovanji svojega emancipacijskega vzpona, v resnici “zaželjena dežela” njihove uresničitve. Njen naslov je povzet po naslovu obsežnega članka, ki

ga je oktobra 1918 v štirih nadaljevanjih objavil eden od najvidnejših slovenskih politikov v avstrijski dobi Fran pl. Šuklje. V njem je razmišljal o ureditvi bodoče jugoslovanske države, ki naj bi predstavljala uresničitev *“vekovitih načel ljudske samoodločbe in svobode zlate!”* (Slovenec, 15. oktobra 1918) Temeljna ugotovitev pričujoče *“Zaželjene dežele”* je, da je bila v prvi Jugoslaviji kljub slabim slovenskim izkušnjam z njo (neuresničen avtonomistični državnoopravni cilj, vpetost narodnojezičkovnega in kulturnega razvoja v jugoslovanski unitaristični sistem, grožnje o ukinitvi slovenske univerze, nepovratno na jug naravnani davčni primež, balkanska kulturnocivilizacijska raven, izguba Primorske, ki se ji je Kraljevina SHS odrekla v korist Kraljevine Italije leta 1920) oblikovana dovolj čvrsta narodnoemancipacijska podlaga, ki je Slovincem, obenem z dejanji dokazano narodnoosvobodilno voljo in vojaško sposobnostjo v drugi svetovni vojni, omogočila, da so pričeli živeti svojo naslednjo jugoslovansko izkušnjo. Kot vemo, se je ta na podlagi zgodovinske dozorelosti za lastno neodvisno državno življenje končala leta 1991 z vzpostavitvijo slovenske nacionalne države – Republike Slovenije.

Knjiga *“V zaželeni deželi”* je plod avtorjevega raziskovalnega dela na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani in je bila pripravljena v okviru izvajanja raziskovalnega programa Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju. Avtor se ob tej priložnosti toplo zahvaljuje Javni agenciji za knjigo Republike Slovenije, ki je finančno podprla njen izid, ter uredniku inštitutske knjižne zbirke Razpoznavanja/Recognitiones dr. Alešu Gabriču, ki je knjigo uvrstil v njen program. Tako je bila odprta še ena od poti v *“deželo”* slovenske zgodovine, ki ima veliko različnih in zanimivih podob.

Lesno Brdo, 25. junija 2009

Jurij Perovšek

Slovenci in
nastanek
Kraljevine SHS

Državnopravni in upravnopolitični razvoj Slovenije v letih 1918–1921

Slovenske dežele, ki so bile do leta 1918 vpete v avstrijski državni okvir, so se po pretrganju državnopravnih vezi z Avstrijo in hkratni odpovedi prisege slovenskega vojaštva habsburškemu vladarju na veliki politični manifestaciji 29. oktobra 1918 na Kongresnem trgu v Ljubljani¹ znašle v novem zgodovinskem položaju. Takrat je bila ustanovljena Država Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država SHS), ki je za večino habsburških Jugoslovanov predstavljala vmesno državno stopnjo v procesu jugoslovanske združitve leta 1918. Država SHS je obstajala do 1. decembra 1918, ko se je s Kraljevino Srbijo združila v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS). Država SHS je ob svojem nastanku z izjemo Prekmurja, Medjimurja, Baranje, Bačke in Banata, ki so bili tedaj še v sestavu madžarske države, obsegala vse jugoslovansko ozemlje bivše avstro-ogrške monarhije: Slovenijo, Hrvaško z Istro in Dalmacijo ter Bosno in Hercegovino. Pred združitvijo s Kraljevino Srbijo – tej sta se 25. oziroma 26. novembra 1918 priključili tudi Vojvodina in Črna gora – pa se je njen dejanski ozemeljski obseg zmanjšal. V prvi polovici novembra 1918 je namreč, skladno z Londonskim sporazumom iz leta 1915, vojska Kraljevine Italije pričela zasedati slovensko Primorje, Istro, kvarnerska otoka Cres in Lošinj, severno Dalmacijo in dalmatinske otoke. Državi SHS je kot predsednik Narodnega Vijeća Slovencev, Hrvatov

¹ O tem Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, str. 261–268.

in Srbov v Zagrebu (Narodno Vijeće), najvišjega organa oblasti v Državi SHS, načeloval tedanji vodilni slovenski politik, prvak Vseslovenske ljudske stranke (VLS) dr. Anton Korošec.

V Državi SHS, ki je bila ob Kraljevini Srbiji druga država-predhodnica 1. decembra 1918 oblikovane Kraljevine SHS, so Slovenci za kratek čas zaživel kot samostojen narod, ki je dosegel svojo lastno nacionalno državnost.² Pri tem je treba opozoriti, da je Država SHS, ki je predstavljala politični okvir tedanje slovenske narodnopolitične osamosvojitve, uresničevala vsa počela, ki jih zahteva mednarodno pravo za nastanek in obstoj držav. Imela je svoje državno ozemlje, ki so ga tvorile jugoslovanske dežele, ki so 29. oktobra 1918 prekinile državnoopravne vezi z Avstrijo in Ogrsko. Prav tako je imela svoje prebivalstvo, saj je z 29. oktobrom 1918 prebivalstvo od Avstrije in Ogrske državno osamosvojenih jugoslovanskih dežel pripadalo novi Državi SHS. Država SHS je imela tudi svojo oblast, kajti v jugoslovanskih deželah bivše monarhije po njihovi državni odcepitvi vodilni organi Avstro-Ogrske niso več izvrševali suverene oblasti. Izvrševale so jo posamezne pokrajinske (narodne) vlade, na ravni celotne države pa Narodno Vijeće v Zagrebu.³ Poleg tega je imela Država SHS tudi zunanje odnose z drugimi državami. S tem je izpolnjevala še zadnjo od zahtev, ki jih predpisuje mednarodno pravo za nastanek in obstoj držav.

Mednarodni položaj Države SHS najbolj točno opredeljuje dejstvo, da splošno in izrecno mednarodno ni bila priznana, *de facto* pa je imela značaj meddržavno-pravnega subjekta. Tako so že zavezniške vlade oziroma antantne sile "v določeni meri upoštevale državnoopravno spremembo, ki je na jugu Avstro-Ogrske nastala 29. oktobra 1918".⁴ Zavezniški glavni poveljnik na solunski fronti, francoski general Louis Franchet d'Espérey, je namreč 6. novembra 1918 v imenu zavezniških vojaških sil na vzhodu pozdravil "jugoslovansko Narodno

² O tem Perovšek, Slovenska osamosvojitve, str. 77–106.

³ O tem Čulinović, Državnopravna historija, 1, str. 343–345; isti, Državnopravni razvitak, str. 127–128, 137–138; Tomšič, Razpad Avstro-Ogrske in nastajanje slovenske državnosti, str. 625.

⁴ Čulinović, Državnopravna historija, 1, str. 345.

Vijeće v Zagrebu in Ljubljani kot tudi novo kopensko in pomorsko jugoslovansko oboroženo silo”.⁵ Spremenjeno državnopravno stanje na jugu nekdanje Avstro-Ogrske so upoštevali tudi v taboru centralnih sil. 3. novembra 1918, torej še v času, ko je obstajala cesarska Nemčija, je nemški poslanik na Dunaju poročal zunanjemu ministrstvu v Berlin, kako je Narodna vlada SHS v Ljubljani (Narodna vlada) odgovorila “na direktno telegrafsko prošnjo (...) zaradi naših transportov iz Pule”. Sporočila je, da glede na razpoložljiva transportna sredstva dovoljuje nemškim rajhovskim oficirjem in vojaštvu potovati čez slovensko ozemlje.⁶ Poleg tega je tudi zadnji vladar sicer že razpadle habsburške monarhije, Karel I., 30. oktobra 1918 ukazal, da je treba “jugoslovanskemu Narodnemu Vijeću v Zagrebu” predati avstro-ogrsko vojno mornarico.⁷ Njegov ukaz so izpolnili, saj je 31. oktobra 1918 poverjenik za narodno obrambo dr. Mate Drinković obvestil Narodno Vijeće, da je “nocoj (...) dospel brzovojnega ministrstva na Dunaju, sekcije za vojno mornarico, s katerim se predajo vse vojne ladje, vse trdnjave na obalah Jadranskega morja ter vse mornariške naprave jugoslovanskemu Narodnemu Vijeću”.⁸ Gledanje Karla I. Habsburškega na Državo SHS dobro kaže tudi izjava poveljnika 1. Soške armade nekdanje avstro-ogrške vojske, generallajtanta barona Wenzla Wurma, na sestanku, ki ga je z njim 5. novembra 1918 imel predsednik ljubljanske Narodne vlade Josip vitez Pogačnik. Wurm je tedaj dejal, “da pripozna suverenost proste jugoslov. države, katero je priznalo tudi Nj. Veličanstvo” in je “pripravljen priti tudi sam (to je Wurm – op. J. P.) k vladi in to ponoviti”.⁹

⁵ Grada, 2, Franše d'Espere – Narodnom Vijeću, str. 490. – Kot zanimivost naj opozorimo, da je d'Esperey deset let kasneje, od 17. do 19. 10. 1928, ob deseti obletnici preboja solunske fronte obiskal tudi Slovenijo. (Slovenski narod, 16. 10. 1928, Maršal Franchet d'Esperey; Jutro, 17. 10. 1928, Naši kraji in ljudje : Maršal Franchet d'Esperey, 18. 10. 1928, Maršal Franchet d'Esperey v naši sredi, 20. 10. 1928, Maršal Franchet d'Esperey zapušča Slovenijo z najlepšimi vtisi; Slovenec, 17. 10. 1928, Pozdravljen maršal Francije – naš vojvoda!, 18. 10. 1928, Pri maršalu Franchet d'Espereyu, prav tam, Veličasten sprejem maršala Franchet d'Espereya v Ljubljani, 20. 10. 1928, Franchet d'Esperey si ogleduje Ljubljano)

⁶ PAAA, ÖK, f. 108.

⁷ Čulinović, Državnopravni razvitak, str. 139.

⁸ Grada, 2, M. Drinković – Narodnom Vijeću SHS, str. 430.

⁹ Sejni zapisniki, 1, Zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 5. novembra 1918, str. 75.

*Zbrana množica na narodni manifestaciji 29. oktobra 1918
na Kongresnem trgu v Ljubljani
(Ilustrirani Slovenec, 28. 10. 1928, str. 1)*

Državnopravno spremembo na jugu nekdanje habsburške monarhije in oblast zagrebškega Narodnega Vijeća je v tistem času priznala še vrsta drugih političnih in diplomatskih dejavnikov. Konec oktobra in v novembru 1918 so na Narodno Vijeće svoje pozdrave, prošnje in obvestila naslovili madžarski Narodni svet, predsednik poljske vlade, dunajski apostolski nuncij kot starešina tamkajšnjega diplomatskega zbora, državni tajnik za zunanje zadeve Nemške Avstrije dr. Otto Bauer, ameriško poslanstvo iz Berna, romunski Narodni svet, danski ministrski predsednik, nizozemska kraljevska vlada in bavarsko poslanstvo na Dunaju.¹⁰ Stališče o suverenosti Narodnega Vijeća se je uveljavilo tudi v diplomatskem vrhu Ruske sovjetske federativne socialistične republike. Takratni ljudski komisar za zu-

¹⁰ Perovšek, Slovenska osamosvojitve, str. 69–70, 72.

nanje zadeve Georgij Vasiljevič Čičerin je nanj naslovil dokument, v katerem je "sovjetska vlada (...) želela neposredna pogajanja z Jugoslovanskim narodnim večem, da bi tako določili pogoje za vrnitev v domovino vseh Jugoslovancev, ki bi hoteli domov v dežele pod oblastjo Jugoslovanskega narodnega večja s sedežem v Zagrebu".¹¹

Država SHS je bila vključena v mednarodno življenje tudi prek diplomatskih odnosov, ki jih je vzpostavila s Poljsko, Madžarsko, Češkoslovaško, Nemško Avstrijo in Kraljevino Srbijo.¹² Ob tem je treba poudariti, da so Državo SHS individualno mednarodno priznale Nemška Avstrija, Kraljevina Srbija in Madžarska demokratična republika. Izvršni odbor začasne Narodne skupščine za Nemško Avstrijo je namreč 30. oktobra 1918 v posebni noti naznanil predsedniku Združenih držav Amerike Woodrowu Wilsonu ustanovitev nemškoavstrijske države in obenem priznal Češkoslovaško in Jugoslavijo (Državo SHS – op. J. P.) "kot popolnoma neodvisni državi".¹³ Poleg tega je 8. novembra 1918, na znani ženevski konferenci o jugoslovanski združitvi, v imenu srbske kraljevske vlade njen predsednik in minister za zunanje zadeve Nikola P. Pašić priznal zagrebško Narodno Vijeće "kot reprezentanta in vlado" Slovencev, Hrvatov in Srbov iz nekdanje monarhije.¹⁴ Kot je opozoril dober poznavalec jugoslovanske državne združitve leta 1918, dr. Momčilo Zečević, je "srbska vlada objektivno s priznanjem Narodnega večja SHS priznala tudi novo Državo SHS".¹⁵ Tako oceno potrjuje tudi izjava srbskega prestolonaslednika Aleksandra Karađorđevića ob jugoslovanski združitvi 1. decembra 1918. Prestolonaslednik Aleksander je tedaj izjavil, da razglašja "zedinjenje Srbije z deželami neodvisne države Slovencev, Hrvatov in Srbov v enotno kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev".¹⁶

Državo SHS je individualno mednarodno priznala še Madžarska demokratična republika. Njen diplomat-

¹¹ Klopčič, Kritično o slovenskem zgodovinopisju, str. 281.

¹² O tem podrobneje Perovšek, Slovenska osamosvojitve, str. 71–72.

¹³ Suppan, Jugoslawien und Österreich 1918–1938, str. 118.

¹⁴ Građa, 2, Zapisnik sa konferencije o jugoslovenskom ujedinjenju, str. 523.

¹⁵ Zečević, SLS in jugoslovansko zedinjenje, str. 151.

¹⁶ Građa, 2, Adresa izaslanstva Narodnog Vijeća SHS prestolonasledniku Aleksandru i njegov odgovor, str. 675.

ski predstavnik, madžarski opolnomočeni minister in nekdanji veliki župan bačke županije dr. Aladar Balla, je ob svojem prihodu v Zagreb 9. novembra 1918 izjavil, da je z "zaupanjem madžarskega Narodnega sveta in madžarske ljudske vlade pooblaščen", da pozdravi "Narodno Vijeće popolnoma svobodno nastale suverene jugoslovanske države (Države SHS – op. J. P.)".¹⁷ Tako lahko tudi glede na vpetost v takratne evropske mednarodne odnose ugotovimo, da je bila Država SHS stvarna državna formacija, v kateri so Slovenci, Hrvati in Srbi iz bivše avstro-ogrške monarhije živeli v novembru leta 1918.

Če sedaj preidemo k razčlenitvi državnopravne in politične samostojnosti Slovenije v Državi SHS, moramo najprej poudariti, da sta temeljili v notranjem ustroju te države. Ta je bil (kon)federativen in je Slovincem omogočil, da so se v Državi SHS prvič v svoji narodni zgodovini uveljavili kot suveren narod, ki razpolaga sam s sabo in samostojno odloča o vseh vprašanjih, v katerih se kaže neodvisnost samostojne in svobodne narodne skupnosti. Slovenci so imeli svojo Narodno vlado, v kateri so bili z izjemo za zunanje zadeve združeni vsi ključni organi naredbodajne in izvršne oziroma upravne oblasti. Narodno vlado je na predlog Narodnega sveta v Ljubljani – vrhovnega slovenskega političnega predstavniškega telesa, ustanovljenega 16. in 17. avgusta 1918, ki je vodilo boj za samoodločbo in združitev Slovencev v jugoslovansko državo – 31. oktobra 1918 imenovalo zagrebško Narodno Vijeće "kot vrhovno oblast države Slovencev, Hrvatov in Srbov".¹⁸ Narodna vlada je imela dvanajst upravnih oddelkov (poverjeništev): poverjenišтво za notranje zadeve, za prehrano, za uk in bogočastje, za pravosodstvo, za socialno skrbstvo, za finance, za promet, za industrijo in trgovino, za javna dela in obrt, za poljedelstvo, za narodno obrambo in za zdravstvo.¹⁹ To, že leta 1918 prvo svobodno in demokratično oblikovano slovensko nacionalno vlado so sestavljali predstavniki vseh tedaj obstoječih slovenskih političnih

¹⁷ Prav tam, Saopštenje o madžarskoj delegaciji u Zagrebu, str. 532.

¹⁸ UL NV SHS, 4. 11. 1918, Državljanil

¹⁹ Prav tam.

strank: katoliške Vseslovenske ljudske stranke, liberalne Jugoslovanske demokratske stranke (JDS) in Jugoslovanske socialnodemokratske stranke (JSDS). Najmočnejša stranka v Narodni vladi je bila VLS, ki je poleg predsednika Josipa Pogačnika (pred zlomom monarhije je bil skoraj desetletje podpredsednik dunajskega državnega zbora) v njej imela šest svojih predstavnikov. Sledili sta ji JDS s petimi in JSDS z enim predstavnikom.²⁰ Člani "prve slovenske narodne vlade" – tako jo je že 2. novembra 1918 razumel in imenoval liberalni Slovenski narod²¹ – so združeno in brez medsebojnih nasprotovanj vodili vse tedanje slovensko državopolitično, gospodarsko, vojaško in kulturno življenje. Med njimi je "vladalo vzorno prijateljstvo in vsi sklepi so bili

²⁰ Predstavniki VLS v Narodni vladi so bili: dr. Janko Brejc (vodil je poverjenišvo za notranje zadeve), dr. Karel Verstovšek (vodil je poverjenišvo za uk in bogočastje), inž. Vladimir Remec (vodil je poverjenišvo za javna dela in obrt), prelat Andrej Kalan (vodil je poverjenišvo za poljedelstvo), dr. Lovro Pogačnik (vodil je poverjenišvo za narodno obrambo) in dr. Anton Breclj (vodil je poverjenišvo za zdravstvo). Predstavniki JDS v Narodni vladi so bili: dr. Ivan Tavčar (vodil je poverjenišvo za prehrano), dr. Vladimir Ravnihar (vodil je poverjenišvo za pravosodje), dr. Vekoslav Kukovec (vodil je poverjenišvo za finance), dr. Pavel Pestotnik (vodil je poverjenišvo za promet) in dr. Karel Triller (vodil je poverjenišvo za industrijo in trgovino). Predstavnik JSDS v Narodni vladi je bil Anton Kristan, ki je vodil poverjenišvo za socialno skrbstvo. (UL NV SHS, 4. 11. 1918, Državljanii!)

²¹ Slovenski narod, 2. 11. 1918, Proglasitev narodne vlade. – V zgodovinisju ugotovitev, da je bila Narodna vlada SHS v Ljubljani prva slovenska nacionalna vlada, že dalj časa ni več sporna. V širši javnosti pa je še vedno prisotno tudi stališče, ki kot prvo slovensko narodno vlado poudarja t. i. ajdovsko vlado, to je Narodno vlado Slovenije, oblikovano 5. 5. 1945 v Ajdovščini. Take ocene je – poleg drugih avtorjev – že leta 1992 jasno zavrnil Bojan Balkovec, ki je svoje delo Prva slovenska vlada začel z naslednjim opozorilom: "Ves čas po letu 1945 je veljalo prepričanje, da je prva Narodna vlada tista, ki je bila ustanovljena v Ajdovščini 5. maja 1945, kar pa seveda ni ustrezalo resnici. Pomembnost in prelomnost dogajanj konec leta 1918 sta bili porinjeni vstran in zamenjalo ju je glorificiranje 'petomajske' vlade. Tudi protesti v javnosti niso bili dovolj za pravilno vrednotenje dogodkov ob koncu prve svetovne vojne." (Balkovec, Prva slovenska vlada, str. 7) Ob tem naj opozorimo še na poudarke, ki jih je v recenziji omenjene knjige zapisal akad. prof. dr. Janko Pleterski: "Delo mag. Bojana Balkovca 'Prva slovenska vlada' docela ustreza naslovu. Narodna oz. Deželna vlada (v letih 1918–1921) je pomemben pojav v zgodovini slovenske državnosti, a kot takšen premalo znan in malo navzoč v sodobni zavesti. Označevanje in masovna popularizacija narodne vlade, oblikovane 5. maja 1945, kot prve slovenske vlade, je zastrla zgodovinski spomin na dejansko prvo 'narodno vlado' v letu 1918. V tem smislu je delo mag. Balkovca nujno potreben prispevek k uravnoteženju pozornosti na vse faze v zgodovini slovenske državnosti, ne glede na njihove vsakokratne politične nosilce... Podan je dokaz, da je bil v času prehodnih državnih oblik 1918–1921 na ozemlju Države Slovencev, Hrvatov in Srbov in nato Kraljestvu Srbov, Hrvatov in Slovencev, strukturno navzoč prvinski federalizem, v določenih momentih celo konfederalizem, s Slovenijo kot državno enoto." Avtorjeva "neideološka predstavitev pomembne zgodovinske snovi utegne biti prednost v našem današnjem nervoznem in na vse strani nezaupljivem iskanju naše resnične identitete." (Pleterski, Pomen prve slovenske vlade)

storjeni soglasno. Delalo je vse in iz srca delalo, vsak na svojem mestu.”²²

Z oblikovanjem Narodne vlade so bili Slovenci “navezani izključno le na svojo silo in na svoje sposobnosti”. V tej preizkušnji so se izkazali “za izrazito državotvoren faktor, pred vsem pa za sijajne organizatorje”.²³ Z Narodno vlado so namreč imeli svojo državno oblast, kajti Narodno Vijeće si je v okviru svojih pristojnosti pridržalo le vodenje zunanjih in vojaških zadev ter odločanje o izvrševanju pravice do pomilostitve, razveljavljanja zakonov in imenovanja stopenj višjih uradnikov.²⁴ Ta razdelitev pristojnosti med slovensko Narodno vlado in zagrebškim Narodnim Vijećem se je najprej ohranila v prvotni obliki, kasneje pa jo je Narodna vlada preseгла in pričela svojo oblast izvajati tudi na področjih, ki so bila sprva v pristojnosti Narodnega Vijeća. S tem je v Sloveniji izvrševala vso državno oblast, torej državno oblast iz svojih pristojnosti in iz pristojnosti Narodnega Vijeća. Slovenska Narodna vlada je namreč posegala tudi na področje mednarodnega občevanja,²⁵ njen obstoj pa so upoštevale celo nekatere evropske vlade pri razvijanju svojih diplomatskih povezav. Tako je poljsko ministristvo za zunanje zadeve v začetku novembra 1918 javilo Narodni vladi, “da je imenovan za poljskega poverjenika (:chargé d'affaires:) pri jugoslovanski vladi v Ljubljani dr. Marceli Szarota, ki odpotuje nemudoma na svoje mesto”,²⁶ poljsko predstavništvo na Dunaju pa je sredi novembra 1918 Narodno vlado obvestilo, “da je poverjen z zastopstvom vojaških interesov poljske države pri Nar. vladi general Adam Nowotny”.²⁷ Ob tem je bil vzpostavljen tudi t. i. redni kanal diplomatskega občevanja med vlado Nemške Avstrije oziroma nemškoavstrijskim državnim uradom za zunanje zadeve in vojnim ministristvom na eni ter slovensko Narodno vlado na drugi

²² Erjavec, Slovenci, str. 68.

²³ Prav tam, str. 67.

²⁴ Krizman, Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslovenske države, str. 134–135.

²⁵ O tem Perovšek, Slovenska osamosvojitev, str. 86–89.

²⁶ Sejni zapisniki 1, Zapisnik 14. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 13. listopada 1918, str. 103.

²⁷ Sejni zapisniki 1, Zapisnik 19. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 19. listopada 1918, str. 119.

strani.²⁸ Predsedniku Narodne vlade Pogačniku se je 14. novembra 1918 predstavil tudi "nadkomisar dr. Josip Fasching (...) kot pooblaščenec nemško-avstrijskega državnega urada za zunanje zadeve v Ljubljani".²⁹ Poleg tega je Narodna vlada v Sloveniji povsem samostojno vodila še vse vojaške zadeve in po svojih pristojnih organih (poverjeništvu za pravosodstvo in poverjeništvu za narodno obrambo) pomilostila osebe, ki so jih obsodili avstrijski pravosodni organi. Samostojno in po lastnem preudarku je razveljavila tudi nekatere najvišje pravne akte, ki so jih izdali organi avstrijske državne uprave, ter akte z najvišjo pravno močjo, ki jih je sprejela avstrijska državna oblast. Narodna vlada je prav tako sama imenovala stopnje višjih uradnikov.³⁰ To prakso je nato v državnopravnem pogledu potrdila posebna Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani (Naredba o prehodni upravi), ki jo je v sporazumu z Narodnim Vijećem 21. novembra 1918 izdala Narodna vlada. Po tej naredbi je Narodno Vijeće kot vrhovni organ oblasti v Državi SHS preneslo izvajanje svoje oblasti za slovensko ozemlje na Narodno vlado v Ljubljani.³¹ Narodna vlada je bila s tem edina, popolna in pravno najvišja oblast v Sloveniji in nosilka slovenske nacionalne suverenosti v Državi SHS. V tej zvezi naj omenimo, da je Narodna vlada o Sloveniji govorila tudi kot o "državi SHS slovenskega območja".³²

Tako podkrepljena nacionalna emancipacija, ki jo je slovenski narod dosegel v Državi SHS, je še učvrstila že obstoječo osnovo za svobodni narodni položaj. Ta je temeljil v dejavnosti Narodne vlade, ki je na različnih področjih družbenega, političnega, vojaškega, gospodarskega in narodnokulturnega življenja dograjevala slovensko (kon)federativno državnost v Državi SHS. Med njimi je najprej na političnem področju tudi v formalnem

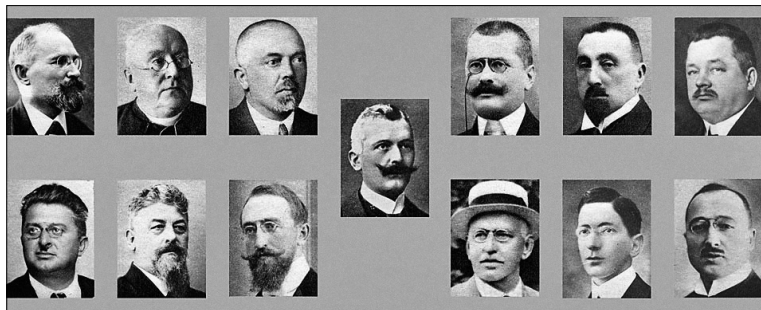
²⁸ O tem Perovšek, *Slovenska osamosvojitve*, str. 86–87 in op. 29 na str. 87.

²⁹ Sejni zapisniki 1, Zapisnik 15. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 14. listopada 1918, str. 108.

³⁰ Perovšek, *Slovenska osamosvojitve*, str. 89–102.

³¹ UL NV SHS, 21. 11. 1918, Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani.

³² UL NV SHS, 30. 11. 1918, Naredba celokupne vlade SHS v Ljubljani o izplačilu službenih prejemkov slovenskih ter tujerodnih uslužbencev v SHS za mesec december 1918.

Člani Narodne vlade: zgoraj od leve Janko Brejc, Andrej Kalan, Anton Brecej, Karel Verstovšek, Vladimir Ravnihar, Vekoslav Kukovec; spodaj Anton Kristan, Ivan Tavčar, Lovro Pogačnik, Karel Triller, Vladimir Remec, Pavel Pestotnik; v sredini Josip Pogačnik (Ilustrirani Slovenec, 28. 10. 1928, str. 348–349)

pogledu uveljavila novo slovensko oblast nasproti stari avstrijski državni oblasti, saj je odstavila vse vodilne predstavnike avstrijske državne uprave na slovenskem ozemlju.³³ Ob tem je, tako kot vsaka suverena oblast, opredelila javnopravni odnos, ki je vse fizične osebe na slovenskem ozemlju v državni pripadnosti (državljanstvu) povezoval s Slovenijo oziroma z Državo SHS.³⁴ Določila je tudi, da se vsi državni davki, davščine in pristojbine od 1. novembra 1918 dalje plačujejo, sprejemajo in zaračunavajo v prid Državi SHS.³⁵ Poleg tega je v svojo last oziroma upravo prevzela vsa posestva in gozdove prejšnje avstrijske države in verskega sklada ter preostali avstrijski erar na slovenskem ozemlju (kemično tovarno v Mostah, tovarno mila v Šiški, premogovnika v Velenju in v Zabukovici, cinkarno v Celju, smodnišnico v Kamniku, tobačno tovarno v Ljubljani in za kratek čas tudi rudnik živega srebra v Idriji).³⁶ S tem je ustvarila slovensko državno imetje. Narodna vlada je tudi povsem jasno pokazala, da se je po razpadu avstro-ogrske monarhije na Slovenskem uveljavila drugačna oblika vla-

³³ Perovšek, Slovenska osamosvojitve, str. 159–160, 163.

³⁴ Prav tam, str. 166–168.

³⁵ UL NV SHS, 21. 11. 1918, Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani.

³⁶ Perovšek, Slovenska osamosvojitve, str. 113.

davine, saj je z več pravnimi akti potrdila značaj Države SHS kot meščanske demokratične republike. Odredila je, da se tako civilne kot vojaške sodbe razglašajo v imenu zakona,³⁷ medtem ko so se v avstro-ogrski monarhiji razglašale "v imenu Njeg. Vel. Cesarja".³⁸ Odpravila je tudi nazive "visokorodje", "blagorodje" itd." ter naslove na oblastne organe, "kakor 'visoki', 'slavni' itd."³⁹

Naslednjo stopnjo, v kateri je Narodna vlada utemeljila slovensko narodnopolitično osamosvojitvev po odcepitvi od Avstrije, je predstavljala ukinitvev dotedanje politične in upravne razdelitve Slovenije na posamezne pokrajine. Narodna vlada je na Slovenskem prevzela in v sebi združila vse posle nekdanje c. kr. deželne vlade v Ljubljani in Celovcu kakor tudi vse posle nekdanjih c. kr. namestništev v Trstu in Gradcu.⁴⁰ Razpustila je tudi deželni odbor dotedanje vojvodine Kranjske⁴¹ in za Koroško, Štajersko, Primorsko ter Kranjsko prevzela in v sebi združila vse posle dotedanjih deželnih odborov ter avtonomnih oblasti in naprav.⁴² S tem je preseгла prejšnjo upravno dvotirnost, ki je slonela na delitvi v državno in deželne avtonomne vlade, saj je združila vso javno upravo in jo vodila enotno za vso Slovenijo.⁴³ Tako je politično in upravno zedinila Slovenijo, ki je "kot taka postala državnoopravna enota".⁴⁴ To je opravila "naglo in brez vsakega ugovora, tako samo po sebi umeven je bil vsem Slovincem program zedinjene Slovenije, ki je bila sedaj prvič uresničena, žal le za kratek čas".⁴⁵ Takratna političnoupravno Zedinjena Slovenija je bila oblikovana na ozemlju, ki je bilo v upravi Narodne vlade. S tem ozemljem so razumeli "Kranjsko, Goriško, slovenski del Istre, mesto Trst z okolico" ter "Štajersko in Koroško",

³⁷ UL NV SHS, 4. 11. 1918, Naredba poverjeništvu za pravosodstvo, 6. 11. 1918, Naredba poverjeništvu za narodno obrambo.

³⁸ Dolenc, Pravna zgodovina za slovensko ozemlje, str. 500.

³⁹ UL NV SHS, 23. 11. 1918, Naredba predsedništva Narodne vlade SHS v Ljubljani.

⁴⁰ UL NV SHS, 21. 11. 1918, Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani.

⁴¹ UL NV SHS, 9. 11. 1918, Naredba Narodne vlade SHS v Ljubljani.

⁴² UL NV SHS, 21. 11. 1918, Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani.

⁴³ Brejc, Od prevrata do ustave, str. 164–165.

⁴⁴ Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, str. 469.

⁴⁵ Kranjec, Slovenci na poti v Jugoslavijo, str. 60.

v kolikor sta bili "ti deželi del države SHS".⁴⁶ Na Štajerskem je to pomenilo ozemlje do razmejitvene črte z Nemško Avstrijo okoli Radgone, Šentilja in Kozjaka, za Koroško pa je bilo mišljeno ozemlje do razmejitvene črte po toku Zilje in Drave do Velikovca. Glede na italijansko zasedbo Trsta, Goriške, Istre in postojnskega okrožja na Kranjskem med 3. in 23. novembrom 1918 je bila Zedinjena Slovenija iz leta 1918 omejena na večino nekdanje dežele Kranjske, slovenski del nekdanje dežele Štajerske in omenjeni del Koroške. Z izjemo slednje to ozemlje danes tvori približno dve tretjini ozemlja Republike Slovenije.

Kar zadeva ozemlje, ki je bilo leta 1918 v upravi Narodne vlade in je danes sestavni del Republike Slovenije, je treba posebej spomniti na zgodovinske zasluge Rudolfa Maistra, ki je novembra 1918 utemeljil današnjo državno mejo na Štajerskem. Poveljnik 26. črnovojniškega okrožja v Mariboru, major Rudolf Maister, ki se je že od 29. oktobra 1918 zavzemal za odločno politiko do nemštva, se je namreč 1. novembra 1918 razglasil za vojaškega poveljnika Države SHS v tem mestu. Istega dne mu je Narodni svet za Štajersko na njegovo zahtevo še formalno podelil poveljniški položaj in generalski čin, s čimer je dobil politično podporo. General Maister je ukrepal hitro in še 1. novembra na podlagi svojega osebnega poziva slovenskim vojakom sestavil dve vojaški enoti, ki sta šteli približno 160 vojakov. Z njima je zasedel večino vojašnic in nekaj strateških točk v mestu. Obenem je ukazal odhod vseh nemških častnikov in vojakov do 3. novembra; ta dan je Maribor zapustilo več sto nemških oficirjev in vojakov. Nekaj dni kasneje so slovenske vojaške enote na Štajerskem povezali v t. i. Štajersko obmejno poveljstvo, ki ga je vodil general Maister. Vključevalo je vse vojaške enote na območju od ogrsko-hrvaško-štajerske meje do črte Dob, Pliberk, kota Travnik in proti jugu do južne meje okrajnih glavarstev Ptuj, Maribor in Slovenj Gradec.

Za utrditev slovenske oblasti na Štajerskem je bil ključnega pomena Maistrov mobilizacijski poziv z dne

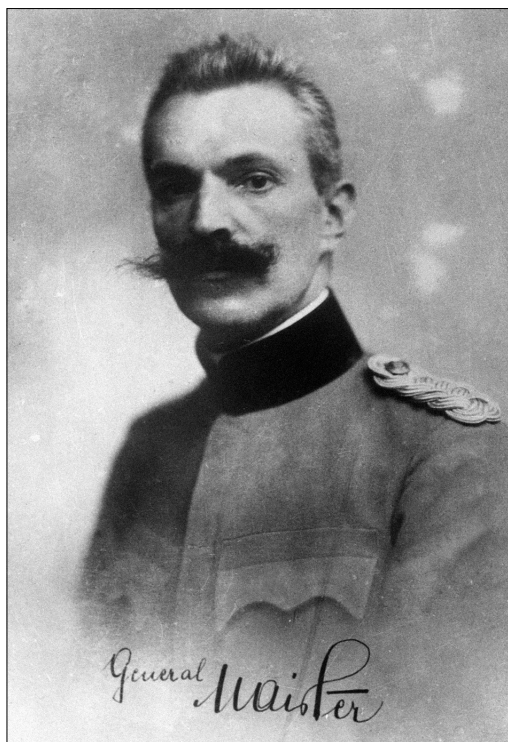
⁴⁶ UL NV SHS, Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani.

9. novembra 1918 vsem moškim letnikom od 1879 do 1900, naj se do 18. novembra zglasijo v vojašnicah v Celju in Mariboru. Na osnovi omenjenega poziva je bil 21. novembra ustanovljen prvi Mariborski polk s tremi bataljoni, dopolnilnim bataljonom in posebnimi enotami s skupaj 70 oficirji in 2000 vojaki. To je bila močna in pomembna slovenska vojaška formacija, ki je imela 23. novembra 1918 odločilno zgodovinsko vlogo. Tega dne so enote Mariborskega polka, skupaj z enotami Celjskega pehotnega polka, ki je tedaj štel okoli 1000 mož, v dobro pripravljeno akcijo pod vodstvom generala Maistra razorožile in razpustile v začetku novembra ustanovljeno oboroženo mestno stražo Marburger Schutzwehr. Ta je bila pod poveljstvom nemško usmerjenega mestnega sveta. Štela je 1500 mož in je po Maistrovem prevzemu oblasti v mestu predstavljala vedno večjo nevarnost. Od tedaj slovenska oblast v Mariboru in okolici ni bila več resno ogrožena.

Od 23. novembra 1918 je imel general Maister svoje vojaške moči na razpolago za druge pomembne operacije, saj tedaj še ni bila določena severna meja nove države. Maister je začel vojaško prodirati na slovensko narodno mejno območje na Štajerskem in ga zasedel do Radgone, Šentilja in Kozjaka. Že pred tem je njegovo vojaštvo na slovenskem Koroškem zasedlo Mežiško dolino do Dravograda; to območje je bilo pod Maistrovim poveljstvom. Zasedba slovenskega narodnega mejnega območja na slovenskem Koroškem in Štajerskem je bila izvršeno dejstvo, ki ga je nato potrdila tudi pariška mirovna konferenca, ko je določila nov evropski politični zemljevid po končani prvi svetovni vojni.⁴⁷

Narodna vlada je medtem v politično-upravno Zedinjeni Sloveniji pozorno ustvarjala novo slovensko državno organizacijo na vseh bistvenih področjih njenega delovanja – upravnem, sodnem in vojaškovarstvenem. Že 7. novembra 1918 je ustanovila Upravno komisijo, ki je bila pristojna za izdelavo načrta za preosnovo jav-

⁴⁷ Ude, *Boj za severno mejo*, str. 39–81; Švajncer, *Slovenska vojska 1918–1919*, str. 183, 196–198; Bizjak, *Slovenska vojska 1918–1919*, str. 51–54; *Slovenska novejša zgodovina*, 1, str. 194–196.

Rudolf Maister (1874–1934)
(Muzej narodne osvoboditve Maribor)

ne uprave.⁴⁸ Ustanovila je tudi več drugih pomembnih upravnih teles: Komisijo za mirovno konferenco s pisarno za zasedeno ozemlje (ta naj bi reševala vprašanje slovenskih mej), Dopisni urad Narodne vlade v Ljubljani (predstavljal naj bi tiskovno agencijo Narodne vlade), Prehodni gospodarski urad v Ljubljani in Uradni list.⁴⁹

Obenem z ustvarjanjem temeljev nove slovenske državne uprave je Narodna vlada preoblikovala tudi dotedanji ustroj sodnih ustanov na slovenskem ozemlju. Določila je nove nazive sodišč in državnih pravdništev⁵⁰ in ob že obstoječem višjem deželnem sodišču v Trstu

⁴⁸ UL NV SHS, 9. 11. 1918, Naredba poverjenštva za notranje zadeve.

⁴⁹ Bogataj, *Uprava v Sloveniji od prevrata do ustave*, str. 383.

⁵⁰ UL NV SHS, 4. 11. 1918, Naredba poverjenštva za pravosodstvo.

ustanovila še višje deželno sodišče v Ljubljani. To je na območju, ki ga je zajemalo (na nekadanjem Kranjskem, slovenskem Stajerskem in na Koroškem, ki je bilo pod upravo Narodne vlade), predstavljalo najvišjo sodno oblast in je dokončno razsojalo v vseh pravnih zadevah, v katerih je do tedaj odločalo avstrijsko vrhovno in kasijsko sodišče.⁵¹ Narodna vlada je pohitela vzpostaviti slovensko državno oblast tudi na področju varnosti in državne obrambe, saj je organizirala nov in neodvisen slovenski vojaški in varnostni aparat in slovensko vojaško sodstvo.⁵²

Slovenska osamosvojitve v novembru 1918 se je izrazila tudi v ustvarjanju novih družbenih in političnih osnov slovenskega narodnega življenja. Narodna vlada je razveljavila avstrijski državni zakon o društvenem pravu in avstrijski državni zakon o shodnem pravu iz leta 1867 ter § 23 avstrijskega državnega tiskovnega zakona iz leta 1862.⁵³ S tem je skladno z zahtevami vseh tedanjih slovenskih političnih taborov – marksističnega, liberalnega in katoliškega – uzakonila svobodo zbiranja, združevanja in svobodno kolportažo.⁵⁴ Že na svoji prvi seji 1. novembra 1918 je sprejela tudi sklep, da je uradni jezik na Slovenskem – slovenski.⁵⁵ Slovenščina je tako postala tvorni del novega slovenskega družbenega življenja, saj so po določilih Narodne vlade vse uradne službe pričele poslovati v slovenskem jeziku, vsi napisi na uradnih poslopih, vsi uradni obrazci in vsi žigi so morali biti slovenski, znanje slovenskega jezika v govoru in pisavi pa je postalo pogoj za zaposlitev. Nova vloga slovenskega jezika je bila potrjena tudi v šolstvu, kajti slovenščina je postala izključni učni jezik na vseh ljudskih in meščanskih šolah, pripadnikom drugih narodov pa so bile, ob zadostnem številu šoloobveznih otrok,

⁵¹ UL NV SHS, 21. 11. 1918, Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani.

⁵² UL NV SHS, 6. 11. 1918, Naredba poverjeništa za narodno obrambo.

⁵³ UL NV SHS, 28. 11. 1918, Naredba poverjeništa za notranje zadeve, Naredba poverjeništa za notranje zadeve, Naredba poverjeništa za notranje zadeve, Naredba poverjeništa za notranje zadeve o prosti kolportaži.

⁵⁴ Te zahteve glej v Naprej, 11. 11. 1918, Veličasten shod v Mestnem domu v Ljubljani; Slovenski narod, 14. 11. 1918, Poročilo iz seje načelstva JDS; Naša moč, 29. 11. 1918, Jugoslovanska Strokovna Zveza.

⁵⁵ Sejni zapisniki 1, Zapisnik seje Narodne vlade v Ljubljani, z dne 1. novembra 1918, str. 54.

zagotovljene manjšinske šole z državnim (slovenskim) jezikom kot obveznim predmetom.⁵⁶

Izredno pomemben izraz slovenske državnosti novembra 1918 pa je predstavljala že omenjena Naredba o prehodni upravi. Naredbo je izdelala 7. novembra 1918 ustanovljena Upravna komisija, bila pa je “neka-kšna ustava za dežele, ki so bile pod oblastjo Narodne vlade v Ljubljani”.⁵⁷ Naredba namreč ni le določala, da je Narodna vlada najvišja oblast na slovenskem ozemlju, pač pa je odrejala tudi način državnoupravne organiziranosti na Slovenskem in predpisovala dejavnost organov slovenske oblasti. Naredba je tudi podrobno določala način in obliko delovanja politične uprave in samouprave v Sloveniji, hkrati pa je po vseh poglavitnih področjih na novo utemeljila še preostala vitalna vprašanja družbenega in gospodarskega življenja na Slovenskem. Preoblikovanje njegovih temeljev je uveljavila na področju šolstva, pravosodja, obrtnega nadzora, finančnega upravljanja, pošte, železniškega prometa, trgovskega in obrtnega združenja. Naredba je začela veljati “z dnem razglasitve (21. novembra 1918 – op. J. P.)”, njeno izvajanje pa se je “naroča(lo) Narodni vladi SHS v Ljubljani”.⁵⁸ Tako sta bili z Naredbo o prehodni upravi še z načrtnim pravnim dejanjem potrjeni slovenska državnost in državotvorna sposobnost, uresničeni v Državi SHS.

II

Samostojno odločanje Slovencev na političnem, gospodarskem, kulturnem in narodnodržavnem področju, doseženo v Državi SHS, je omogočilo tudi obravnavo vprašanja, ali naj se kot najvišji nosilec oblasti v Sloveniji osnuje nacionalni parlament. Takratna slovenska oblast je temu vprašanju namenila opaznejši del svoje pozornosti. Obravnavala ga je v prvi polovici novembra

⁵⁶ Perovšek, Slovenska osamosvojitve, str. 169–170, 161–162.

⁵⁷ Balkovec, Prva slovenska vlada, str. 52.

⁵⁸ UL NV SHS, 21. 11. 1918, Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani. – O Naredbi o prehodni upravi glej tudi Balkovec, Prva slovenska vlada, str. 52–54.

1918, ko je bila določena razdelitev oblastnih pristojnosti med slovenskim Narodnim svetom in Narodno vlado in ko je bilo hkrati obravnavano tudi razmerje med Narodnim svetom in Narodno vlado na eni ter zagrebškim Narodnim Vijećem na drugi strani.

Obravnavo omenjenih vprašanj je začela Narodna vlada. Predsednik Narodne vlade Josip Pogačnik je že 1. novembra 1918, to je dan po njenem imenovanju, pisno sporočil Narodnemu svetu, "da je z ustanovitvijo Narodne vlade prešla sama po sebi eksekutiva na njo in ga (Narodni svet – op. J. P.) vsled tega naprosi, da vsako tozadevno stvar, ki pride na Narodni svet, izroči dotičnemu poverjeništvu (Narodne vlade – op. J. P.)".⁵⁹ Narodni svet oziroma njegovo predsedstvo, ki je vodilo vse "politične posle N. s.",⁶⁰ se je na nove razmere, na katere je opozoril predsednik Narodne vlade, odzvalo na seji 6. novembra 1918. Na seji je član predsedstva Narodnega sveta in poverjenik za Slovenijo v predsedstvu Narodnega Vijeća v Zagrebu dr. Albert Kramer, opozoril, da je postal "državno pravni položaj N. S. (Narodnega sveta – op. J. P.) ... sedaj tak, da nimamo več direktnega vpliva na vlado, temveč nam ostane samo funkcija pripravljenja (posvetovanja – op. J. P.). N. vlada je sedaj najvišja inštanca, ter spadajo vse zadeve v kompetenco iste." V krajši razpravi, ki je sledila njegovemu opozorilu, se je pokazalo, da člani predsedstva Narodnega sveta večinoma priznavajo Narodno vlado za novo, suvereno slovensko državno oblast, saj je le dr. Josip Jerič ugovarjal, da je "naš N. S. vendar nekaj več, kakor le posvetovalna inštitucija". Drugi razpravljalci so Kramerjevo oceno podprli. Tako je član predsedstva Narodnega sveta in poverjenik za kmetijstvo v Narodni vladi Andrej Kalan, poudaril, da je Narodna vlada "naš najvišji forum, katerega se moramo držati, ker provizorično ta velja", medtem ko je Narodni svet "samo *posvetovalna inštanca*, ki pripravlja material". Enako je menil tudi član predsedstva Narodnega sveta Franc Smodej, ki je izjavil, da se "pridružuje mnenju dr. Kramerja glede kompetence N. vlade". Na podlagi teh mnenj je nato Kramer predlagal,

⁵⁹ ARS, AS 58, f. 4, Dopisi, november 1918.

⁶⁰ Jerič, Narodni svet, str. 147.

“naj obstojajo odbori N. S. na deželi še nadalje, glede izvedbe posameznih poslov pa naj se obračajo naravnost na posamezne resorte (poverjenišтва Narodne vlade – op. J. P.)”. Njegov predlog je bil sprejet, sprejet pa je bil tudi sklep, “da se vsi dopisi dirigirajo na vlado”.⁶¹

Naslednji dan, 7. novembra 1918, se je tudi Narodna vlada ustavila pri vprašanju razmejitve oblastnih pristojnosti med njo in Narodnim svetom. Poudarila je, da je “treba ustvariti čisto jasne razmere med Narodnim svetom, ki nima nikake eksekutive in Nar. vl.”.⁶² S tem poudarkom se je ujemalo tudi dejstvo, da je Narodna vlada pred tem, 5. novembra 1918, preko poverjenišтва za notranje zadeve že opredelila “razmerje med okrajnimi glavarstvi in drugimi javnimi uradi na eni strani in Narodnim svetom z njegovimi pododbori na drugi strani”. Poverjenišтво za notranje zadeve je namreč razglasilo, da “vse bivše c. kr. oblasti, osobito okrajna glavarstva, davčni uradi itd., ki so se podredile Narodni vladi SHS v Ljubljani (...) brez odloga začno zopet poslovati, oziroma da poslujejo dalje, kakor so doslej”, in sicer tako, da ima “vsa eksekutiva (...) zopet preiti izključno v roke teh oblasti”. To je konkretno pomenilo, da so se morali “tam, kjer so se javne oblasti podredile Narodni vladi (...), narodni sveti, krajevni in pokrajinski odbori brezpogojno ogibati vsakega posezanja v uradno poslovanje, ki mora čimprej priti zopet v normalni tir”.⁶³ Enako je poverjenišтво ukrepalo tudi glede županstev. V naredbi, ki jo je izdalo 6. novembra 1918, je odredilo, da tista “županstva, ki so se podredila Narodni vladi SHS v Ljubljani (...) poslujejo nadalje kakor doslej, odnosno kjer so v zadnjem času ustavila poslovanje, naj takoj zopet prično z rednim poslovanjem”. Pri tem je izrecno poudarilo, da “nobena organizacija (Narodni svet, krajevni, pokrajinski odbori) in nobena privatna oseba ni upravičena, da bi se vtikala v uradno poslovanje teh županstev”, ki so “Narodno vlado SHS v Ljubljani priznala ter uradujejo v njenem imenu in po njenih naročilih”.⁶⁴

⁶¹ Građa, 2, Zapisnik sa sednice Narodnog sveta, str. 493.

⁶² Sejni zapisniki, 1, Zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 7. listopada 1918, str. 82.

⁶³ UL NV SHS, 6. 11. 1918, Naredba poverjenišтва za notranje zadeve.

⁶⁴ UL NV SHS, 8. 11. 1918, Naredba poverjenišтва za notranje zadeve.

Gornji ukrepi so čisto konkretno utemeljevali potrebo, da se uredi razmerje med Narodnim svetom in Narodno vlado. Na že omenjeni seji Narodne vlade 7. novembra 1918 so zato sklenili, da se "v ta namen (...) vrši jutri (8. novembra – op. J. P.) skupna seja Nar. vl. s predsedstvom NS".⁶⁵ Pred to sejo, ki je dejansko bila 9. novembra 1918, sta se vsak zase sestala predsedstvo Narodnega sveta in Narodna vlada. Medtem ko je Narodna vlada 8. novembra 1918 glede razmerja med njo in Narodnim svetom le skopo ugotovila, da bodo o tem vprašanju na skupni seji določili "provizorično razmerje za dobo, dokler se ne skliče plenum NS., v katerem se reši ta stvar definitivno",⁶⁶ je predsedstvo Narodnega sveta o tem obširneje razpravljalo. 9. novembra 1918 se je zbralo na posebni seji, na kateri je ponovno imel glavno besedo Albert Kramer, ki je poročal "v imenu predsedstva N. V. (Narodnega Vijeća – op. J. P.) v Zagrebu". Zbrane je seznanil, da Narodno Vijeće "ne ve (...), katere informacije so prave, ali one od N. S. (Narodnega sveta – op. J. P.) ali N. VI. (Narodne vlade – op. J. P.)". Opozarjal je, da "predsedstvo N. V.", ki je "vrhovna oblast (...) odreka N. VI. kompetenco legislative (zakonodaje – op. J. P.)", izključeno pa je tudi, "da bi imel N. S. (Narodni svet – op. J. P.) legislativno in kontrolno oblast", saj je "danes le delegacija strank, nima (pa) nikakega prenesenega delokroga od N. V.". Zato bi bilo "najbolje, da se napravi tako, da se pomnoži N. S. ter da prenesemo del pisarne N. S. v N. VI., N. S. pa naj bo nekak sosvet, in pomoč N. VI."⁶⁷

Čeprav je Narodno Vijeće odrekalo Narodni vladi oziroma Narodnemu svetu zakonodajne in nadzorne pristojnosti, pa so v nadaljnjem poteku seje predsedstva Narodnega sveta začeli razpravljati prav o njih. K temu je pomembno prispeval Josip Jerič, ki je opozoril, naj "se ne prenese cel delokrog na N. V. (Narodno Vijeće – op. J. P.), ker bodo privedle razmere do tega, da bomo morali varovati svoje interese". Zato je kljub svoji

⁶⁵ Sejni zapisniki, 1, Zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 7. listopada 1918, str. 82.

⁶⁶ Sejni zapisniki, 1, Zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 8. listopada 1918, str. 86.

⁶⁷ Građa, 2, Zapisnik sa sednice predsedništva Narodnog sveta, str. 534.

oceni, da so Narodni svet, Narodno Vijeće in Narodna vlada "itak le provizoriji", zagovarjal stališče, da je "N. VI. (...) odgovorna N. V. v vseh stvareh, ki so skupne",⁶⁸ medtem ko "je odgovorna N. S. (Narodnemu svetu – op. J. P.) kar se tiče notranjih (slovenskih – op. J. P.) stvari". S tem bi "kompetenčni konflikti med N. S. in N. VI. (...) izginili".⁶⁹ Zamisel o tako urejenem razmerju med Narodnim svetom in Narodno vlado je nato podprl tudi Kramer, saj je menil, da bi bilo potrebno "N. S. (...) reformirati v pokrajinski zbor s pritegnitvijo nadaljnjih zastopnikov strank dogovorno s strankami". Tako preoblikovan Narodni svet naj bi imel "v omejenem delokrogu (...) pravico staviti vladi predloge". To pravico bi preko predsedstva Narodnega sveta imeli tudi "odseki, pododseki in enquete (komisije – op. J. P.) N. S." Kramer je še predlagal, naj "N. VI. svoje izdane svete (sklepe – op. J. P.) predloži plenumu N. S.". Njegove predloge so soglasno sprejeli, na njihovi podlagi pa je predsedstvo Narodnega sveta sklenilo, da imajo Narodni svet, preko njegovega predsedstva pa tudi "odseki, pododseki in enquete N. S.", pravico dajati predloge Narodni vladi, ta pa "naj o svojih sklepih in naredbah poroča plenumu N. S. v pretres". Nadalje so sklenili, da se mora "N. S. (...) reformirati na ta način, da se pritegnejo še drugi zastopniki strank", pisarna "N. S. (pa) naj dobi uradne prostore v deželni hiši", to je v palači prejšnje c.-kr. deželne vlade, v kateri je bil sedež Narodne vlade. Medsebojno občevanje med Narodnim svetom in Narodno vlado, ki naj bi ustanovila tudi "skupni informacijski biro", bi potekalo tako, "da prisostvuje en član predsedstva N. S. sejam N. VI. in obratno". Predsedstvo Narodnega sveta je še sklenilo, naj se "zveza z N. V. (...) vrši (s) posredovanjem dr. Kramerja".⁷⁰

Ko so istega dne – 9. novembra 1918 – te sklepe obravnavali na skupni seji predsedstva Narodnega sveta in Narodne vlade, se je o njih razvila živahna razprava. Zbrane so namreč navedli k obravnavi vprašanja,⁷¹

⁶⁸ Prav tam.

⁶⁹ Prav tam.

⁷⁰ Prav tam.

⁷¹ Seje so se udeležili predstavniki predsedstva Narodnega sveta Ivan Hribar (JDS), Milko Brezigar (JDS), Albert Kramer (JDS) in Andrej Kalan (VLS; tudi poverjenik za

ali naj se oblikuje slovenski parlament oziroma vrhovni organ slovenske narodne oblasti, ki bi mu bila Narodna vlada odgovorna. Vendar se ta zamisel ni uveljavila. Predstavniki JDS so jo zavrnilo (z izjemo Ivana Tavčarja, ki je izjavil, da "se strinja popolnoma s predlogi N. S.") in zvečine menili, da mora biti Narodna vlada odgovorna edinole Narodnemu Vijeću. Tako je Ivan Hribar, ki je v odsotnosti predsednika Narodnega sveta Antona Korošca predsedoval Narodnemu svetu kot njegov najstarejši član, poudaril, da "smatra N. VI. za odgovorno edinole N. V. (Narodnemu Vijeću – op. J. P.), vsled česar se ne sme prepustiti, da bi stala kaka inštanca pred N. V." Enako je menil Vladimir Ravnihar in je prav tako opozarjal, da "smo odgovorni N. V.," zato bi bila "anomalija", če "bi bili odgovorni nekakemu parlamentu v Ljubljani".⁷² Čeprav je Kramer tako naravnano razpravo skušal razširiti s poudarkom, "da ima N. S. še vedno svoje naloge, ter da iste še niso končane, ker mora pripravljati vse potrebno za našo državo",⁷³ je to preprečil Karel Triller in nepopustljivo vztrajal pri večinskem liberalnem stališču, da "mi ne rabimo nobenega pokrajinskega zbora". Glede nadaljnje vloge Narodnega sveta pa je opozoril, da je "N. S. (...) sklenil, da se smatra za posredovalni organ N. VI.". Zato je predlagal, "naj se preide v debato o tem kako tehnično urediti razmerje med N. S. in N. VI."⁷⁴

S Trillerjem je soglašal tudi predstavnik JSDS Anton Kristan, čeprav je pred tem v svoji razpravi ocenil, "da je N. S. končal svoje delo, vsled česar naj ustavi svoje delovanje, ter se razpusti", namesto njega pa "naj se ustanovi pokrajinski zbor kot nekak deželni odbor" (sestavljalo naj bi ga 50 članov iz Slovenije ter dva zastopnika Trsta). Svojega mnenja o oblikovanju vrhovnega nosilca slovenske narodne oblasti (parlamenta) pa ni

kmetijstvo v Narodni vladi) in predstavniki Narodne vlade Anton Kristan (JSDS), Janko Brejc (VLS), Lovro Pogačnik (VLS), Vladimir Ravnihar (JDS), Ivan Tavčar (JDS) in Karel Triller (JDS). – Građa, 2, Zapisnik sa zajedničke sednice predsedništva Narodnog sveta i vlade, str. 536.

⁷² Građa, II, Zapisnik sa zajedničke sednice predsedništva Narodnog sveta i vlade, str. 536–537.

⁷³ Prav tam, str. 537.

⁷⁴ Građa, 2, Zapisnik sa zajedničke sednice predsedništva Narodnog sveta i vlade, str. 537.

spremenil predstavnik VLS Janko Brejc, ki se je zavzel, "da se izpremeni naš N. S. v nekak parlament, kojemu bi bila N. Vl. odgovorna". Poleg tega je Brejc nasprotoval tudi možnosti, da bi se le predstavniki zagrebskega Narodnega Vijeća s srbsko vlado dogovarjali o jugoslovanski združitvi. Glede tega je poudaril, da "fundament vidi v volji ljudstva". Skladno s svojim načelnim demokratičnim gledanjem je tudi menil, naj Narodni svet "odloči sam, kako se bo spremenil", hkrati pa je še enkrat poudaril, naj se "v delokrogu, ki nam ga je N. V. (Narodno Vijeće – op. J. P.) odkazalo (...) ustvari na vsak način parlament".⁷⁵

Ker večina udeležencev skupne seje predsedstva Narodnega sveta in Narodne vlade s tem ni soglašala, je bila zamujena priložnost, da bi bila sprejeta odločitev o oblikovanju slovenskega narodnega parlamenta. Ne predsedstvo Narodnega sveta ne Narodna vlada namreč kasneje tega vprašanja nista več obravnavala. Zadovoljila sta se s sklepom, da se "vsi v seji N. S. (Narodnega sveta – op. J. P.) z dne 9./11. 1918 sprejeti predlogi (...) sprejmejo v celosti".⁷⁶ Toda povedati je treba, da sta že s tem sklepom Narodni svet in Narodna vlada v načelnem pogledu zasnovala sistem delitve državne oblasti, ki je značilen za predstavniško demokracijo, s čimer je v formalnem pogledu dobil Narodni svet značaj vrhovnega predstavniškega telesa, ki v parlamentarizmu izvaja zakonodajno oblast in delno sodeluje tudi v upravni oblasti. Soglasno sprejeti sklepi predsedstva Narodnega sveta – predvsem sklep, naj Narodna vlada poroča plenumu

⁷⁵ Prav tam, str. 537, 536. – V zvezi z Brejčevim razpravo Zečević ocenjuje, da je Brejc "izrazil nesoglasje z možnostjo, da bi samo Narodno veče SHS lahko odšlo v Beograd na pogajanja s srbsko vlado glede zedinjenja", zato ker je s tem "najbrž mislil, da mora biti na teh pogajanjih zastopan tudi slovenski parlament". Zečević še opozarja, da se je za "navidezno akademskimi razpravami" o razmejitvi medsebojnih pristojnosti med Narodnim svetom in Narodno vlado "skrival tudi medsebojni boj za ugled slovenskih klerikalcev in liberalcev v teh organih. Liberalci so poskušali likvidirati Narodni svet, voditelji Slovenske ljudske stranke (in JSDS – op. J. P.) pa so zastopali mnenje, da mora Narodni svet prerasti v narodni parlament, ki bi mu odgovarjala Narodna vlada." (Zečević, SLS in jugoslovansko zedinjenje, str. 165).

⁷⁶ Grada, 2, Zapisnik sa zajedničke sednice predsedništva Narodnog sveta i vlade, str. 537. – Isti sklep je bil soglasno sprejet tudi na seji Narodne vlade, ki je bila popoldne dne 9. 11. 1918. Sklep je bil sprejet ob prisotnosti predstavnikov predsedstva Narodnega sveta, ki so ga tokrat zastopali Hribar, Brezigar, Josip Jerič, Miroslav Kežar in Kramer. (Sejni zapisniki, 1, Zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, dne 9. novembra 1918, str. 90).

Narodnega sveta o svojih odločitvah in naredbah *in pre-tres*, in sklep, da imajo Narodni svet, njegovi pododseki, odseki in komisije *pravico* dajati Narodni vladi predloge – so namreč Narodnemu svetu omogočali, da bi lahko izvajal zakonodajno oblast in hkrati sodeloval v upravni oblasti. Čeprav je vse to “ostalo na papirju in se ni izvajalo”⁷⁷ in čeprav je tedaj zakonodajno oblast izvrševala Narodna vlada – tako v obliki zakonodajne pobude kot v obliki delegirane zakonodajne oblasti, to je s tem, da je po svoji ustanovitvi prevzela vse težišče oblasti v Sloveniji na svoje izvršne in upravne organe –, pa glede na sprejete sklepe predsedstva Narodnega sveta lahko ugotovimo, da je v novembru leta 1918 na Slovenskem obstajal organ (Narodni svet), ki so mu formalno priznali pristojnosti, kakršne ima v parlamentarnem političnem sistemu njegov nosilec – parlament. Tako so svoj položaj ocenili tudi v Narodnem svetu, ko so 30. novembra 1918 razčlenjevali svoje razmerje do Narodne vlade. Kot je v dopisu “Krajevnim odborom N. S.” sporočal Josip Jerič, tedaj “t. č.” (točasni) tajnik Narodnega sveta, je namreč Narodni svet ugotavljal, da je “z ustanovitvijo Nar. vlade (...) prešla vsa izvrševalna oblast (eksekutiva) od Nar. sveta na Nar. vlado ter je Nar. svet postal le posvetovalni organ Nar. vlade, ki ima pravico Nar. vladi staviti predloge in nasvete, kako se naj v naprej izvede organizacija naše nove države Jugoslavije. Razmerje med obema,” je opozarjal Jerič, pa “je podobno onemu med parlamentom in ministrstvom, parlament izdaja postave ali zakone, ministrstvo pa jih izvršuje”.⁷⁸

Na podlagi te ocene lahko ugotovimo, da tedanja slovenska oblast nikakor ni namenjala pozornosti vprašanju, ki naj bi bila “mnogokrat tudi zelo nebistvena”,⁷⁹

⁷⁷ Jerič, Narodni svet, str. 155.

⁷⁸ ARS, AS 58, f. 4, Dopisi, november 1918.

⁷⁹ Tako v uvodu k zbirki virov o nastajanju jugoslovanske države Dragoslav Jančević in Bogdan Krizman ocenjujeta dejavnost novih nacionalnih organov oblasti v času od konca oktobra oziroma v novembru 1918, to je v obdobju, “ko je jugoslovanska buržoazija v pokrajinah bivše Avstro-Ogrske dobila oblast v svoje roke”. (Građa, 1, str. 8). Podobno meni tudi Momčilo Zečević, ki glede razprav, ki so 9. 11. 1918 potekale o vprašanju vzpostavitve slovenskega parlamenta, pravi, da so “ti spopadi klerikalcev in liberalcev v zvezi z notranjimi, večkrat nepomembnimi vprašanji v Narodni vladi in Narodnem svetu (...) odvrčali njihovo pozornost od zdaleč pomembnejših dogajanj v Narodnem veču SHS”. (Zečević, SLS in jugoslovansko zedinjenje, str. 165)

in da tudi ni šlo za “nedognano in nedomiselnost pojmovanje narodne politike v glavah tistih, ki so 1918 prevzeli odgovornost za zgodovino slovenskega naroda”.⁸⁰ Bolj upravičeno je reči, da se je tedanja slovenska državna oblast hitro odzvala na nov zgodovinski položaj, v katerem so bili Slovenci po nastanku Države SHS. Razpad Avstro-Ogrske zato “slovenske buržoazne politične vrhove (slovenske politike – op. J. P.)” ni “iznenadil in pred nujnostjo prevzemanja oblasti” se ti vrhovi niso “(z) našli nepripravljeni”.⁸¹ To dokazuje tudi takrat porojena zamisel, da se kot nosilec vrhovne oblasti v Sloveniji oblikuje narodni parlament. Čeprav v kratkotrajnem obstoju Države SHS le-ta ni zaživel, pa je bila ta zamisel ena od pomembnih značilnosti slovenske samostojnosti v novembru 1918.

III

Po oblikovanju Kraljevine SHS se slovenska samostojnost, dosežena v Državi SHS, ni ohranila. Najprej ni bilo uresničeno zagotovilo srbskega prestolonaslednika Aleksandra Karađorđevića, ki ga je dal ob jugoslovanski združitvi 1. decembra 1918 v Beogradu. Takrat je izjavil, da bodo v času do sklica Ustavodajne skupščine pod nadzorom osrednje vlade še naprej delovali avtonomni upravni organi iz Države SHS, “ki bodo za svoje uradovanje odgovorni avtonomnim predstavništvom”.⁸² Slovenski avtonomistično usmerjeni politiki (bili so iz vrst VLS), ki so kot člani delegacije zagrebškega Narodnega Vijeća prisostvovali prvodecembrskemu združitvenemu aktu v Beogradu, so bili na podlagi Aleksandrovega zagotovila prepričani, da sta s tem “avtonomija Slovenije”

⁸⁰ Dolinar, Odsotnost državne misli, str. 29. – Avtor tega sicer tehtnega dela še meni, da “namesto, da bi odgovornostniki za prevrat 1918 prevzeli pravno nasledstvo stoletnega kranjskega deželnega zbora, pomnoženega z deželnimi in državnimi poslanci drugih slovenskih pokrajin v slovenski državni zbor, so v svoji kratkovidnosti in strankarstvu to ustanovo raje obšli. Zelo verjetno, ker so se bali senc Šušteršiča in ‘klerikalizma’ nad kranjskim deželnim dvorcem.” (Prav tam, str. 32)

⁸¹ Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, 2, str. 319–320; isti, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, 3, str. 414; isti, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, 4, str. 414.

⁸² Građa, 2, Adresa izaslanstva Narodnog Vijeća SHS prestolonasledniku Aleksandru i njegov odgovor, str. 674, 675.

ter "ustroj in kompetenca naših tedanjih avtonomnih uprav zaenkrat zadosti zasigurana".⁸³ Menili so, da "do sprejema ustave ostane vse pri starem, da naj se torej zedinjeni prečanski kraji tudi naprej upravljajo tako, kakor so se bili upravljali dotlej. Ministrstvom se na to upravo ni dala druga ingerenca, nego da so jo smela nadzirati in ji po potrebi dajati splošna navodila (upute)."⁸⁴

Toda takšna pričakovanja niso bila utemeljena. Po oblikovanju prve jugoslovanske vlade 20. decembra 1918 se je namreč "pokazala tendenca centralizacije".⁸⁵ Slovenska Narodna vlada je na podlagi sporočila Narodnega Vijeća, da so zaradi "imenovanja skupne vlade v Beogradu njegove funkcije prenehale in da (so) ... vse pokrajinske vlade, ki so imele namen skrbeti za upravo v prehodni dobi, (...) stavile svoje mandate regentu na razpolago", 23. decembra 1918 poslala predsedniku vlade Kraljevine SHS Stojanu Protiću telegram, v katerem je podala "skupno demisijo Njegovi kraljevi Visokosti regentu Aleksandru v blagohotno odločitev".⁸⁶ Narodna vlada je pri tem upala, da bo obseg njenih pristojnosti ohranjen v čim večjem obsegu. Toda že naslednji dan, 24. decembra 1918, je notranji minister Svetozar Pribičević vladi sporočil, da "od sada u isključivu kompetenciju državne vlade u Beogradu spadajo resori 1) spoljnih poslova, 2) rata i pomorstva, 3) državnih financija, 4) železnica, pošta i brzjava i telefona, 5) osim toga resor za ishranu i obnovu zemlje, 6) trgovine, obrta i industrije, 7) resor za socijalnu politiku /skrb/, i ad hoc obrazovani, 8) resor za pripreme za konstituantu i izjednačenje zakona te (da) se prilikom imenovanja nove zemaljske vlade odnosni resori, u koliko su postojali neče više popunjavati".⁸⁷

Pribičevićevo sporočilo je pomenilo, da beograjska vlada do tedaj "obstojećih avtonomij niti tam ne ma-

⁸³ Brejc, *Od prevrata do ustave*, str. 166, 211.

⁸⁴ Prav tam, str. 211.

⁸⁵ Prav tam.

⁸⁶ Sejni zapisniki, 1, Zapisnik 38. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 23. decembra 1918, str. 214.

⁸⁷ Sejni zapisniki, 1, Zapisnik 39. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 27. decembra 1918, str. 219.

Proglasitev narodne vlade.

Doživeli smo trenotke, o katerih so sanjari naši pradedi le v najsmejšem hrepenenju, — za katerimi je drhtela stoletja duša vsakega zavednega Slovenca in Slovenke. — doživeli smo trenotke, ki so bili težko priborjen sad vsega narodnega napora naših pesnikov-prorokov, naših voditeljev, naših prosvetnih delavcev. Ideal naših mučnikov po ječah, zadnja misel na vislicah in po krvavih bojnih poljanah umirajočih naših očetov, bratov in sester! Doživeli smo hip, ko se je proglasila prva vlada slovenskega dela resnično svobodne in neodvisne Jugoslovanske države.

»V težki dobi prevzemamo naše težko nalogo.« je dejal predsednik prve slovenske narodne vlade. »in zavedamo se, da lo bomo mogli dobro vršiti le, če bo vsak državljan vršil svojo dolžnost. V slogi in ljubezni, vsestranski pravičnosti in strpnosti leži jamstvo uspeha našega dela in sreča naše domovine. Že doslej smo ji poklanjali z radostjo vse svoje srce in svojo dušo; odslej ji posvetimo še z večjo vnamo vse svoje duševne in telesne sile. Zaupajte nam! Podpirajte nas! Zlasti pa pozivljam Vas, vojaki, častniki in moštvo, da skrbite za red in mir, kakor ste vso dolgo, nad štiriletno dobo vojne skrbeli za disciplino in za varstvo v zaledju! (Viharne ovacije vofajtu!) Živela svobodna Jugoslavija!«

Članek Proglasitev narodne vlade, ki opozarja na oblikovanje "prve slovenske narode vlade" leta 1918 (Slovenski narod, 2. 11. 1918, str. 2)

ra spoštovati, kjer bi jih lahko in kjer bi bilo to v očitno korist uprave same in konsolidacije razmer v novi državi".⁸⁸ To je pokazal tudi prestolonaslednik Aleksander, ki je 20. januarja 1919 s posebnim ukazom odobril ostavke predsednika Narodne vlade in njenih poverjenikov za prehrano, za trgovino in industrijo, za javna dela, za narodno obrambo, za promet, za finance in za socialno skrbstvo. Hkrati je imenoval predsednika in podpredsednika nove Deželne vlade za Slovenijo (Deželna vlada). Njen predsednik je postal član Vseslovenske ljudske stranke Janko Brejc, podpredsednik pa član Jugoslovanske demokratske stranke dr. Gregor Žerjav.⁸⁹ Kot je 24. januarja 1919 v telegramu, naslovljenem na Janka Brejca, sporočil Svetozar Pribičević, naj bi s tem Deželna vlada za Slovenijo poleg predsednika in podpredsednika imela "štiri poverjeniška mesta, ki ostanejo še nadalje". To je pomenilo, da je bilo ob zamenjavi Narodne vlade z Deželno vlado ukinjeno tudi poverjenišтво za zdravstvo, saj so na seji Narodne (Deželne) vlade 24. januarja 1919 ugotovili, da so "štiri poverjenišтва, ki ostanejo še nadalje, (...) poverjenišтво za notranje stvari, za uk in bogočastje, za pravosodstvo in

⁸⁸ Brejc, Od prevrata do ustave, str. 211.

⁸⁹ UL NV SHS, 8. 2. 1919; Sejni zapisniki, 1, Zapisnik 51. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 24. januarja 1919, str. 295.

za kmetijstvo”.⁹⁰ Kot je kasneje zapisal prvi predsednik Deželne vlade za Slovenijo Brejc, so tedaj sicer razumeli, “da so se nekatera poverjeništa, kakor n. pr. vojne, prometa, prehrane, takoj popolnoma ukinila”, saj je bilo to “zaradi zedinjenja v eno državo samo po sebi dano. Ni pa bilo v stvari sami utemeljeno, (...) da ostanejo v bodoče od vseh dvanajstih samo še štiri poverjeništa”.⁹¹ Deželna vlada je proti temu protestirala,⁹² in Beograd, ki ga je predstavljal Pribičević, je pokazal, da je deloma pripravljen tudi popuščati.⁹³ 27. januarja 1919 je namreč Pribičević, ki je bil pristojen za zamenjavo vlade,⁹⁴ Brejcu poslal telegram, v katerem ga je obvestil, da se “nemože (...) imati ništa protiv toga, da odnosni ministar imenuje za Sloveniju svoga poverenika za socijalnu skrb, a ministar gradjevina svoga za gradjevine, a unutranja je stvar vaša, u kakvom će oni odnošaju biti prema vladi”.⁹⁵ To je pomenilo, da bi bile pristojnosti teh dveh poverjenikov prepuščene Deželni vladi, ki bi tako imela šest poverjeništev.⁹⁶ Tako je tudi bilo, saj je Deželna vlada za Slovenijo kmalu po oblikovanju prve Deželne vlade 28. februarja 1919 in vse do razpustitve zadnje vlade 12. julija 1921 obsegala šest poverjeništev: poverjenišтво za notranje zadeve, poverjenišтво za uk in bogočastje, poverjenišтво za kmetijstvo, poverjenišтво za narodno gospodarstvo, poverjenišтво za pravosodje in poverjenišтво za socialno politiko.⁹⁷ Pri tem je poverjenike za notranje zadeve, za pravosodje, za uk in bogočastje in za kmetijstvo imenovala Deželna vlada, poverjenika za narodno gospodarstvo (dejansko za javna dela) in za socialno politiko pa sta bila imenovana oziroma podrejena ministroma v Beogradu.⁹⁸

Čeprav je Deželna vlada dosegla povečanje števi-

⁹⁰ Sejni zapisniki, 1, Zapisnik 51. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 24. januarja 1919, str. 295.

⁹¹ Brejc, *Od prevrata do ustave*, str. 211.

⁹² Prav tam, str. 211–212. O tem glej tudi Zečević, *SLS in jugoslovansko zedinjenje*, str. 222–223.

⁹³ Balkovec, *Prva slovenska vlada*, str. 42.

⁹⁴ Prav tam.

⁹⁵ Zapisnik 52. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 27. januarja 1919, Zapisniki sej 1, str. 302.

⁹⁶ Balkovec, *Prva slovenska vlada*, str. 42.

⁹⁷ Prav tam, str. 184–185.

⁹⁸ Prav tam, str. 44.

la svojih poverjeništev, pa s tem državnopravni položaj Slovenije v Kraljevini SHS ni bil primerljiv s tistim, ki ga je imela v Državi SHS. Deželna vlada za Slovenijo ni bila neodvisna in suverena nacionalna vlada, kot je bila prejšnja Narodna vlada. Obseg njenih upravnih pristojnosti ni dosegel prejšnje slovenske samostojne organiziranosti, ki je bila v Državi SHS vzpostavljena z Narodno vlado, očitna pa je bila tudi podrejenost Deželne vlade osrednji vladi v Beogradu. Deželna vlada namreč v Sloveniji ni predstavljala samostojne in najvišje upravne oblasti, ker je ta prešla na beograjsko vlado.⁹⁹ Tako so "v nasprotju z njenimi odloki pritožbe pošiljali centralni vladi in ustreznim ministrstvom v Beogradu".¹⁰⁰ Z oblikovanjem nove Deželne vlade je komaj dva meseca po jugoslovanski združitvi zamrla samostojna slovenska oblast, kajti "ta vlada ni imela več značaja demokratičnega, koalicijskega in avtonomnega predstavništva in je prenehala obstajati kot vrhovna oblast".¹⁰¹ Hkrati je osrednja vlada v Beogradu v začetku marca 1919 zadržala tudi prizadevanja Vseslovenske ljudske stranke in Jugoslovanske socialnodemokratske stranke, da bi v Sloveniji oblikovali poseben deželni zbor, to je slovensko predstavniško in zakonodajno telo, ki bi mu Deželna vlada odgovarjala za svoje delo do sprejetja ustave.¹⁰² S tem se je že uveljavila politika jugoslovanskega centralizma, ki je napovedala bodoči centralistični jugoslovanski državni razvoj.

V času od oblikovanja Deželne vlade za Slovenijo do sprejema Vidovdanske ustave 28. junija 1921 se je vprašanje avtonomnosti Slovenije v jugoslovanski državi poudarjeno izražalo v delu predsednika in članov Deželne vlade. Ko je Deželno vlado od 28. februarja 1919 do 6. novembra 1919 in nato od 25. februarja 1920 do 14. decembra 1920 vodil predstavnik avtonomistično usmerjene VLS Janko Brejc, si je prizadeval, da bi zaščitil avtonomno veljavo Deželne vlade in na ta način tudi Slovenije. Nasprotno pa je slovenska unitaristič-

⁹⁹ Gligorijević, *Demokratska stranka*, str. 85.

¹⁰⁰ Zečević, *Na zgodovinski prelomnici*, str. 187.

¹⁰¹ Prav tam.

¹⁰² O tem podrobneje Zečević, *SLS in jugoslovansko zedinjenje*, str. 224–228.

no in centralistično usmerjena liberalna politika ves čas hotela izpodkopati še tisto malo avtonomnosti, ki jo je imela Deželna vlada za Slovenijo.¹⁰³ Ko je Deželno vlado vodil eden tedaj najvidnejših liberalnih politikov Gregor Žerjav (predsednik vlade je bil od 7. novembra 1919 do 25. februarja 1920), je podpisal celo naredbi, ki sta bistveno omejili pristojnosti predsedstva Deželne vlade in njenega poverjenišva za notranje zadeve. Naredbi sta določali, da predsednik vlade v Ljubljani svoje dolžnosti opravlja "pod splošnim nadzorstvom ministra za notranje zadeve in pod posebnim nadzorstvom stvarno pristojnih ministrov",¹⁰⁴ poverjenišvo za notranje zadeve pa "stoji pod vrhovnim nadzorstvom ministra za notranje zadeve, ki v svojih internih navodilih določa smer in načela v upravi in ki sme zahtevati pojasnil".¹⁰⁵ Nadaljnje rušenje avtonomije Deželne vlade je nato do decembra 1920 preprečil novi predsednik Brejc. Dober mesec dni po koncu njegovega drugega vodenja Deželne vlade (vmes je med 16. decembrom 1920 in 26. januarjem 1921 predsedniške dolžnosti opravljal politično nevtralni dekan Pravne fakultete dr. Leonid Pitamic) pa je bila avtonomnost Deželne vlade pokopana. 26. januarja 1921 je beograjska vlada za novega predsednika Deželne vlade za Slovenijo imenovala Pribičevićevega (Pribičević je bil takrat minister za šolstvo) zaupnika dr. Vilka Baltiča, ki je bil do tedaj načelnik v ministrstvu za notranje zadeve v Beogradu.¹⁰⁶ Z Baltičem je vodstvo Deželne vlade prešlo v roke liberalcev, ki jim je končno uspelo onemogočiti prizadevanja Slovenske ljudske stranke (SLS)¹⁰⁷ za avtonomijo Slovenije. Nova vlada je zavzela strogo uradniško držo in se ni hotela ukvarjati s političnimi vprašanji. Vse tekoče zadeve je opravljala v znamenju vdanosti in poslušnosti osrednji vladi v Beo-

¹⁰³ O tem Brejc, *Od prevrata do ustave*, str. 212–214; Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 138–140.

¹⁰⁴ UL DVS, 21. 2. 1920, *Naredba deželne vlade za Slovenijo*, s katero se začasno ureja pristojnost in ustroj predsedništva deželne vlade za Slovenijo.

¹⁰⁵ Prav tam, *Naredba deželne vlade za Slovenijo*, s katero se začasno ureja pristojnost poverjenišva za notranje zadeve.

¹⁰⁶ Zečević, *SLS in jugoslovansko zedinjenje*, str. 361.

¹⁰⁷ Katoliška Vseslovenska ljudska stranka se je na zboru svojih zaupnikov, 6. in 7. 4. 1920 v Ljubljani, preimenovala v Slovensko ljudsko stranko. – Perovšek, *Programi političnih strank*, str. 73 in op. 8 na tej strani.

gradu.¹⁰⁸ S tem so “prenehali kompetenčni boji med Deželno in centralno vlado”,¹⁰⁹ Slovenija pa je bila še pred sprejetjem centralistične in unitaristične Vidovdanske ustave vpeta v jugoslovanski centralistični državni sistem. Prva posledica sprejetja Vidovdanske ustave, ki so jo občutili v Sloveniji, je bila ukinitvev Deželne vlade 12. julija 1921. S tem so bili tudi formalno izničeni še zadnji ostanki slovenske samostojnosti, dosežene v Državi SHS. Začelo se je obdobje soočanja z ustavno centralizirano jugoslovansko državo, ki je slovensko politiko na različne načine zaposlovalo do konca prve Jugoslavije leta 1941.

¹⁰⁸ Zečević, SLS in jugoslovansko zedinjenje, str. 361.

¹⁰⁹ Brejc, Od prevrata do ustave, str. 214.

Politični in idejni pogledi slovenskih strank in državnoupravne oblasti na oborožene sile v letih 1918–1919

I

Kot smo opozorili že v prejšnjem poglavju, je bila slovenska samostojnost po nastanku Države SHS posebej izražena tudi na vojaškem področju. Na tej podlagi so slovenska politika in organi državne oblasti na prelomu let 1918/1919 oblikovali tudi prepoznaven odnos do vprašanja družbene in politične vloge ter značaja oboroženih sil kot enega od ključnih državotvornih dejavnikov. Svoj odnos do omenjenega vprašanja so posebej poudarili v času od razpada avstro-ogrske monarhije oziroma nastanka Države SHS, 29. oktobra 1918, do 1. februarja 1919, ko je bilo z vzpostavitvijo Dravske divizijske oblasti zaključeno oblikovanje Vojske Kraljevine SHS na slovenskem ozemlju. V tem obdobju so namreč “kot povsem samostojna in neodvisna kvaliteta” slovenskega narodnega življenja prvič v novejši zgodovini delovale tudi slovenske oborožene sile.¹¹⁰

¹¹⁰ Bizjak, Slovenska vojska 1918–1919, str. 244. – Kot opozarja Matjaž Bizjak, “po oblikovanju Dravske divizijske oblasti sicer formalno resda ne moremo več govoriti o slovenski vojski, ker so slovenske enote postale del skupne vojske Kraljevine SHS, vendar je to skupnost predstavljal le poveljujoči srbski general in nekaj srbskih vojaških enot, obe najtežji vojaški bremenima, oskrba vojske in bojevanje na fronti, pa sta bili še naprej v slovenskih rokah. Slovenska vojaška samostojnost, sicer v malce drugačni obliki, se je na tak način podaljševala vse do konca aprila 1919, ko sta ji ponesrečena slovenska ofenziva (na Koroškem – op. J. P.) in uspešna avstrijska protiofenziva dokončno vzeli status samostojnosti.” (Prav tam, str. 245) Kljub temu se bomo v naši razpravi časovno omejili na 1. 2. 1919, saj so bile tedaj končane priprave za vzpostavitev oboroženih sil Kraljevine SHS na slovenskem ozemlju. To kaže

Najpomembnejši dejavnik v odnosu tedanjega slovenskega družbenega in političnega vrha do oboroženih sil je bila Narodna vlada. V času obstoja Države SHS je storila vse, kar je bilo v njeni moči, da je vzpostavila in oblikovala samostojen slovenski vojaški aparat, značilen za vsako urejeno državno in družbeno organizacijo.¹¹¹ Urejala je tudi vrsto drugih vprašanj, ki so bila povezana z vojaškimi zadevami in opravljanjem varnostnih nalog, pri katerih so sodelovali tudi pripadniki oboroženih sil. Narodna vlada je bila na področju vojaških zadev vezana na navodila Narodnega Viječa le tako, da je morala upoštevati sklep, ki ga je Narodno Viječe sprejelo zaradi italijanske zasedbe južnoslovanskega ozemlja. 15. novembra 1918 je namreč odredilo, da se “v kraje, ki so jih zasedli Italijani, (...) naše čete ne smejo odpošiljati”.¹¹² Ob drugih priložnostih pa je bila vezana na navodila Narodnega Viječa le po lastni pobudi. Tak primer se je pojavil, ko je 18. novembra 1918 obravnavala vprašanje mobilizacije moških, starih od 19 do 23 let, ter sklenila, da glede tega “pov. za narodno obrambo stopi osebno v zvezo z dr. Drinkovičem, pov. NV (Narodnega Viječa – op. J. P.) za narodno obrambo”.¹¹³ Drinkovič je nato generalu Rudolfu Maistru poslal telegram, v katerem ga je obvestil, “da sme poleg letnikov 1895–1899 (to je moških, starih od 19 do 23 let – op. J. P.) mobilizirati še to-

tudi razglas Deželne vlade za Slovenijo z dne 31. 1. 1919. V njem je Deželna vlada na podlagi kraljevega povelja z dne 22. 12. 1918 odredila, da preidejo “vse čete, vsi vojaški zavodi in vse zadeve, kar jih je doslej spadalo pod poveljstvo II. vojnega okrožja (...), dne 1. februarja t. l. pod poveljstvo poveljnika Dravske divizijske oblasti”. (Sejni zapisniki, 1, Zapisnik 54. seje Narodne vlade za Slovenijo, z dne 31. januarja 1919, str. 320; UL NV SHS, 3. 2. 1919, Razglas; Slovenska novejša zgodovina, 1, str. 193, 194, 212–213)

¹¹¹ O dejavnosti Narodne vlade na vojaškem področju in oblikovanju slovenske vojske ter njenem delovanju v obravnavanem obdobju glej Andrejka, Razvoj vojaštva in vojaški dogodki, str. 269–295; Seručar, Vojne akcije u Koruškoj, str. 25–51; Mikuz, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji, str. 57–72, 75–93; Ude, Boj za severno mejo, str. 39–119; 149–191; Švajncer, Slovenska vojska 1918–1919, str. 27–86, 103–105, 131–139, 143–146, 181–200, 204–209, 214–216, 219–263; Bizjak, Slovenska vojska 1918–1919, str. 42–83, 96–104, 115–127, 135–142, 145–146, 152–160, 162–163, 166, 173–179, 182–188, 192–193, 203–204, 214–216, 218–222, 224–225, 258–260, 270–274; Slovenska novejša zgodovina, 1, str. 192–198, 212, 215–216; Guštin, Dve antantni vojski, str. 73–88.

¹¹² UL NV SHS, 21. 11. 1918, Objava.

¹¹³ Sejni zapisniki, 1, Zapisnik 18. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 18. listopada 1918, str. 117.

liko drugih letnikov, kolikor jih smatra za potrebne”.¹¹⁴ Poleg tega je 20. novembra 1918 Uradni list Narodne vlade objavil še naredbo poverjenika Narodnega Vijeća za narodno obrambo, po kateri so imele vse osebe, ki so bile vpisane v seznamu zagovornikov pri pristojnih civilnih pravosodnih oblasteh, pravico “zastopati tudi pri vojaških sodiščih brez ozira na to ali so vpisane v dose-danje listine vojaških zagovornikov ali ne”.¹¹⁵

Razen v navedenih primerih Narodno Vijeće na Slovenskem v vojaških zadevah ni predstavljalo dejavnika oblasti. Državno oblast je na tem področju izvajala slovenska Narodna vlada, in sicer po svojem poverjeništvu za narodno obrambo, pa tudi po drugih organih. Pri tem je dejavnost Narodne vlade zajemala vsa vprašanja, ki sodijo med vojaške zadeve. Tako je že 9. novembra 1918 razglasila splošno mobilizacijo za “vse 18-letne do 40-letne vojake”, ki so se morali nemudoma zglasiti “pri svojih slovenskih kadrih v Ljubljani, Borovljah, Celju in Mariboru”.¹¹⁶ Pomembno pri tem je, da so na predlog Ivana Tavčarja slovenski vojaki takrat prisegali – tako kot vsaki suvereni oblasti – slovenski Narodni vladi.¹¹⁷ Zato je razumljivo, da je Narodna vlada urejala vprašanja, ki so zadevala položaj slovenskih vojakov in častnikov. Tako je odločala tudi o napredovanju častnikov.¹¹⁸ Organizirala pa je celo vodenje vojaške duhovniške službe v Sloveniji. Msgr. Janezu Klobovsu je 2. novembra 1918 poverila “vodstvo vseh vojaških duhovnov na slovenskem ozemlju”. Pred tem je msgr. Klobovs dobil

¹¹⁴ Sejni zapisniki, 1, Zapisnik 19. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 19. listopada 1918, str. 119.

¹¹⁵ UL NV SHS, 20. 11. 1918, Objava poverjeništvu za narodno obrambo.

¹¹⁶ UL NV SHS, 9. 11. 1918, Naredba poverjeništvu za narodno obrambo. Opozarjam še na telegramske razglas, ki ga je Narodna vlada 12. 11. 1918 odposlala vsem okrajnim glavarstvom na Spodnjem Štajerskem. Razglas je imel značaj mobilizacijskega ukaza, in sicer za vojake v starosti od 18. do 40. leta. Vojaki so se morali zglasiti v Celju in Mariboru. (Sejni zapisniki, 1, Zapisnik 13. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 12. listopada 1918, str. 100)

¹¹⁷ Sklep o zaprisegi slovenskih čet je Narodna vlada sprejela 2. 11. 1918. (Sejni zapisniki, 1, Zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, dne 2. novembra 1918, str. 59.) O izvršeni zaprisegi vojaštva je na šesti seji Narodne vlade, 6. 11. 1918, poročal njen predsednik Josip Pogačnik. Tega dne je prisegel “kader 17. pešpolka za Narodno v.” (Sejni zapisniki, 1, Zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 6. novembra 1918, str. 78)

¹¹⁸ Sejni zapisniki, 1, Zapisnik 21. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 22. novembra 1918, str. 127. – Podrobneje glej o napredovanju častnikov v času obstoja Države SHS Švajncer, Slovenska vojska 1918–1919, str. 45–51.

“tozadevno cerkveno dovoljenje (...) že od knezoškofa (Antona Bonaventure Jegliča – op. J. P.)”.¹¹⁹

Med ukrepi Narodne vlade, ki so se nanašali na položaj vojakov in častnikov, lahko omenimo še nekatere. Narodna vlada je zagotovila, da je lahko vsaka vojaška oseba potrdila svojo identiteto, kajti sprejela je sklep, “da se izda oboroženim legitimacije”.¹²⁰ Poleg tega je poverjeništvu za narodno obrambo ustanovilo tudi svoj gospodarski urad (intendanco), da je obstajala “centrala v vseh ekonomično-administrativnih zadevah (preskrba, denarne dotacije) podrejenih oddelkov”.¹²¹ Ob tem je odredilo tudi plačo vsem vojaškim osebam. Častnikom so izplačevali šaržne prejemke in vojno doklado, za vojake in podčastnike pa so izboljšali dnevne denarne prejemke. Po naredbi poverjeništvu za narodno obrambo so moštvo in poddesetniki dobivali “4 (štiri) krone, šarže od desetnika dalje 5 (pet) kron na dan poleg hrane”.¹²² Učinkovitost in kakovost vzdrževanja in opremljenost vojaških enot je Narodna vlada zagotovila še s tem, da je odobrila “poverjeniku za narodno obrambo (...) 3 milijone kron kredita za vojaške potrebščine”.¹²³

Poleg ukrepov, povezanih s položajem vojakov in častnikov, je Narodna vlada izvajala tudi demobilizacijo vojaških oseb. Na podlagi njenega sklepa z dne 11. novembra 1918 je poverjenik za narodno obrambo odločil, “da se odpuste iz vojaške službe vsi neaktivni častniki razen tistih, ki si jih bo v vojaški službi pridržalo poverjeništvu za narodno obrambo”. Ta ukaz se je nanašal predvsem na vse javne uradnike – profesorje, učitelje, sodnike, notarje, železničarje, ki niso bili v železniški službi, poštne uradnike itn.¹²⁴ 18. novembra 1918 je bil izdan tudi ukaz o odpustu zdravnikov iz vojaške službe.¹²⁵

¹¹⁹ Sejni zapisniki, 1, Zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, dne 2. novembra 1918, str. 59.

¹²⁰ Sejni zapisniki, 1, Zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 3. novembra 1918, str. 64.

¹²¹ UL NV SHS, 9. 11. 1918, Naredba poverjeništvu za narodno obrambo. – Pripominjam, da je naredba vsebovala zelo natančna in obširna določila o preskrbi in vzdrževanju vojaških enot.

¹²² Prav tam.

¹²³ Sejni zapisniki, 1, Zapisnik 26. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, dne 30. novembra 1918, str. 152.

¹²⁴ UL NV SHS, 12. 11. 1918, Naredba poverjeništvu za narodno obrambo.

¹²⁵ UL NV SHS, 18. 11. 1918, Oklic.

Narodna vlada je obravnavala še nekatera druga vprašanja, ki so se navezovala na področje vojaških zadev. Tako je zagotovila, da je bilo usklajeno delovanje vseh vojaških, splošnoobrambnih in varnostnih sil na ozemlju, ki je bilo pod njeno upravo. V začetku novembra 1918 je namreč določila, da sodi poleg vojaških enot tudi "Narodna straža v referat oddelka za narodno obrambo, istotako orožništvo, le uporaba orožništva spada v oddelek za notranje zadeve".¹²⁶ "Glede vojaških, gospodarskih in upravnih zadev, nadalje glede pouka in nadzorstva orožniške službe" pa je konec novembra sklenila, da je orožništvo, ki je obdržalo vse svoje pravice, določene še po avstrijskem orožniškem zakonu,¹²⁷ podrejeno "orožniškim poveljništvom, oziroma Narodni vladi SHS, oddelek za narodno obrambo".¹²⁸

Usklajeno delovanje vojaških, splošnoobrambnih in varnostnih sil je Narodna vlada zagotovila še z enotnim ustrojem Narodne brambe (tudi Narodna obrana; Narodne straže) v Sloveniji. Polvojaško organizacijo Narodna bramba je ustanovil že Narodni svet, da bi ob predvidenem umiku avstro-ogrske armade z italijanskega bojišča čez slovensko ozemlje, pa tudi za vzdrževanje javnega reda in miru v obdobju oblikovanja nacionalne državne oblasti zagotovil ohranitev ustaljenih razmer na Slovenskem. Narodna bramba je bila ustanovljena na podlagi avstrijskega predpisa o vzpostavitvi varnostnih straž iz septembra 1918. Na tej podlagi so nato oblikovali legalne krajevne skupine Narodne brambe, v prvih dneh po 29. oktobru 1918 pa je bila ob pomoči rezervnih častnikov vzpostavljena mreža kraljevskih Narodnih straž, oddelkov prostovoljcev, ki so skupaj z orožništvom v posameznih krajih vzdrževali javni red in mir.¹²⁹

Enotni ustroj Narodne brambe je utemeljilo poverjenišтво za narodno obrambo, ki je s posebno naredbo ustanovilo centralni urad Narodne obrane. Njegova

¹²⁶ Sejni zapisniki, 1, Zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 5. novembra 1918, str. 76.

¹²⁷ UL NV SHS, 26. 11. 1918, Oklic.

¹²⁸ UL NV SHS, 21. 11. 1918, Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani. – Opozarjam, da je tako kot vojaštvo tudi orožništvo priseglo slovenski Narodni vladi. (UL NV SHS, 8. 11. 1918, Naredba poverjenišтва za narodno obrambo)

¹²⁹ Slovenska novejša zgodovina, 1, str. 193.

naloga je bila – da se že obstoječa Narodna bramba ne bi cepila – “*enotno organizirati vso brambo po deželi, skrbeti za oborožitev, izvežbanje in prehrano mož in častnikov*”.¹³⁰ Hkrati s to naredbo je poverjeništvu določilo, naj že obstoječe brambne organizacije (Orlov, Sokolov, gasilcev, lovcev itn.) obstajajo še naprej, zaradi enotnosti pa jih je uvrstilo v organizacijo državne obrane. Naredba je za vsak politični okraj določala ustanovitev okrajnega brambnega poveljništva, kateremu je bilo podrejeno sodnookrajno brambno poverjeništvu. Po naredbi so okrajnim brambnim poveljstvom poveljevali častniki, ki jih je imenovala Narodna vlada. Tem častnikom so bile podrejene orožniške postaje, županstva ter poveljstva že obstoječih brambnih organizacij. Narodna (državna) bramba je bila po naredbi dejavna v lastni občini, izjemoma v lastnem političnem okraju, le v skrajni nevarnosti je lahko priskočila na pomoč obmejnim občinam ali političnim okrajem.¹³¹

Kmalu po razglasitvi te naredbe je Narodna vlada 14. novembra 1918 sporazumno z Narodnim svetom razpustila vse Narodne straže oziroma Narodne obrane.¹³² Vendar ta odločitev ni bila v nasprotju z graditvijo vojaškoobrambne in varnostne organizacije v Sloveniji, kot si jo je zamislila Narodna vlada, pač pa je na vojaškem področju razkrivala hitro in ustrezno prilagoditev slovenske oblasti mirnodobnim razmeram. Potem ko je iz Slovenije odšel zadnji kontingent tujih vojakov, je namreč Narodna vlada ocenila, da so Narodne straže v Sloveniji “v popolni meri izvršile svojo dolžnost”. Nevarnost pred razkrajajočo se soško armado je minila, predvsem po zaslugi Narodnih straž, ki so omogočile, “da se je prehod te vojske preko Kranjske izvršil v lepem redu in brez posebne škode prebivalstvu in deželi”. Razpustitev Narodnih straž oziroma Narodnih obran se je zato po načrtu Narodne vlade ujemala z uvajanjem normalnih mirnodobnih razmer, v katerih je nameravala v polnem obsegu prevzeti vso javno varnost po svojih organih. “S

¹³⁰ UL NV SHS, 9. 11. 1918, Naredba poverjetništva za narodno brambo.

¹³¹ Prav tam.

¹³² UL NV SHS, 15. 11. 1918, Razglas Narodne vlade; Slovenski narod, 14. 11. 1918, Razpust narodnih straž.

pomočjo orožništva in organiziranega vojaštva” je nameravala “skrbeti za varnost domovine, življenje in last vsakega posameznika in za notranji red in mir po deželi”. Zato so morali vsi dotedanji člani Narodnih straž izročiti vse orožje in strelivo najbližji orožniški postaji.¹³³

Narodna vlada je obravnavala tudi druga vojaška vprašanja. Tako je bilo njeno poverjenišтво za narodno obrambo tisti organ državne oblasti, ki je bil v Državi SHS pristojen za pregled nad vsemi obstoječimi vojaškimi enotami in kadrovske sestavo oboroženih sil na slovenskem ozemlju.¹³⁴ Konec novembra 1918 je bilo v sestavi II. vojnega odseka po seznamu 12.375 častnikov in vojakov. Tedanja slovenska vojska je imela 2 generala, 47 štabnih (višjih) oficirjev, 962 oficirjev in 11.364 vojakov. V njeni oborožitvi je bilo 21.347 pušk, 857 strojnic, 538 topov in 7 letal. Poleg tega je bilo v njenem sestavu tudi 1797 konj, 2232 voz in 417 avtomobilov. Ob tem je treba upoštevati, da je bila dejanska moč slovenske vojske večja, saj je bilo pod neposrednim poveljstvom II. vojnega okrožja še 1773 srbskih oficirjev in vojakov – nekdanjih avstrijskih vojaških ujetnikov, ki jih je tudi treba prišteti k oboroženi sili, s katero je razpolagala Narodna vlada.¹³⁵ Poveljstvo II. vojnega odseka, ki je bilo najvišje vojaško poveljstvo v Sloveniji, je vodil podmaršal v vojski Narodnega Vijeća Nikola pl. Ištvanović, podrejeno pa je bilo slovenski Narodni vladi.¹³⁶ Tako je “slovenska vojska ostala v pristojnosti Narodne vlade za Slovenijo in njenega poverjeništvu za narodno obrambo, dejansko poverjenika dr. Lovra Pogačnika”.¹³⁷

Narodna vlada je svojo državno oblast na vojaškem področju utemeljila tudi v vojaškokazenskem pravosodju. Tako je že v prvi naredbi, ki jo je objavil njen Uradni list, razglasila, da “vsi dosedanji zakoni in vse dosedanje naredbe ostanejo še nadalje v veljavi, enako vse narodne vojaške in civilne oblasti ter uradi, dokler vlada

¹³³ UL NV SHS, 15. 11. 1918, Razglas Narodne vlade.

¹³⁴ UL NV SHS, 14. 11. 1918, Vojaške zadeve.

¹³⁵ Švajncer, Slovenska vojska 1918–1919, str. 71–72.

¹³⁶ Seručar, Vojne akcije u Koruškoj, str. 28; Švajncer, Slovenska vojska 1918–1919, str. 28–29.

¹³⁷ Švajncer, Slovenska vojska 1918–1919, str. 29.

*Mimohod slovenske vojske pred poveljnikom Štajerskega
obmejnega poveljstva generalom Rudolfom Maistrom,
28. novembra 1918 v Mariboru
(Muzej narodne osvoboditve Maribor)*

drugače ne ukrene”.¹³⁸ To pa je Narodna vlada storila kmalu zatem. Že 5. novembra 1918 je ustanovila “vojaško sodišče SHS v Ljubljani”, ki je začelo poslovati naslednjega dne.¹³⁹ V pristojnosti tega sodišča so bila “vsa kazniva dejanja vojaških oseb na slovenskem ozemlju razen dejanj ententnih čet”.¹⁴⁰ Ustanovitev vojaškega sodišča je bila pomembno dejanje, kajti narekovala je spremembo nekaterih zakonov iz avstro-ogrskega vojaškega kazenskega zakonika. S tem je Narodna vlada na vojaškem področju opravljala tudi zakonodajno dejavnost. Poverjeništvu za narodno obrambo je določilo, da preide funkcija javnega tožilca za vse vojaške osebe “na vojaškega pravdnika Narodne vlade SHS, ki je naravno podrejen poverjeniku za narodno obrambo”. Razveljavilo je tudi določila vojaškega kazenskega zakonika, ki so zadevala pristojnost vojaškega poveljnika, ter preneslo te pravice (to je pravico kazenskega zasledovanja, odred-

¹³⁸ UL NV SHS, 4. 11. 1918, Državljeni!

¹³⁹ UL NV SHS, 6. 11. 1918, Naredba poverjeništvu za narodno obrambo.

¹⁴⁰ Prav tam.

be preventivnega zapora, ustavitve postopka in pravico obtožbe) neposredno na vojaškega pravdnika Narodne vlade. Poleg tega je združilo prejšnje divizijsko in brigadno sodišče v eno vojaško sodišče, pristojno za dejanja, ki so zahtevala kazenski pregon. Določilo je tudi sedeže vojaških sodišč na slovenskem ozemlju – in sicer v Ljubljani in Mariboru. Mariborsko vojaško sodišče je bilo pristojno za osebje iz Štajerskega obmejnega poveljstva v Mariboru, ljubljansko pa za osebje iz preostalega dela II. vojnega okrožja ter iz Koroškega obmejnega poveljstva v Borovljah.¹⁴¹

Dejavnost Narodne vlade na vojaškem področju lahko ponazori še položaj že omenjenih srbskih častnikov in vojakov na Slovenskem novembra 1918.¹⁴² 6. novembra 1918 je namreč iz avstrijskega vojnega ujetništva v taborišču Gröding blizu Salzburga z vlakom v Ljubljano prispel transport srbskih častnikov in vojakov, ki so se nastanili v Ljubljani in ostali v Sloveniji. Častniki in vojaki iz tega transporta in srbski vojaški ujetniki, ki so se na poti iz drugih ujetniških taborišč v Avstriji ustavili v Ljubljani in ostali v Sloveniji, so bili novembra 1918 organizirani kot Poveljstvo srbskih čet v Ljubljani.¹⁴³ Iz njih je bil v drugi polovici novembra 1918 z odobritvijo srbske vlade in Narodnega Vijeća ustanovljen 26. pehotni polk Poveljstva srbskih čet v Ljubljani.¹⁴⁴ Enote takratnega Poveljstva srbskih čet v Ljubljani so “delovale po nalogu ali v soglasju z Narodno vlado v Ljubljani in sodelovale s slovenskimi vojaškimi enotami, ki jih je ustanovila Narodna vlada”.¹⁴⁵ Srbski vojaki in častniki so bili za Narodno vlado nedvomno dobrodošli, saj so se s tem povečale vojaške enote, s katerimi je razpolagala. Zato je tudi podpirala in vzdrževala poveljstvo srbske vojske v Ljubljani in že 10. novembra 1918

¹⁴¹ UL NV SHS, 30. 11. 1918, Naredba poverjeništvu za narodno brambo.

¹⁴² Od 1773 srbskih častnikov in vojakov, ki so bili novembra 1918 na območju Slovenije, je bilo 81 oficirjev, 223 podoficirjev in 1469 vojakov. – Švajncer, Slovenska vojska 1918–1919, str. 72.

¹⁴³ Švajncer, Slovenska vojska 1918–1919, str. 109–110, 113. Glej tudi Seručar, Vojne akcije u Koruškoj, str. 28 in Zečević, SLS in jugoslovansko zedinjenje, str. 205.

¹⁴⁴ Zečević, SLS in jugoslovansko zedinjenje, str. 205; Švajncer, Slovenska vojska 1918–1919, str. 110, 111, 113, 265.

¹⁴⁵ Zečević, SLS in jugoslovansko zedinjenje, str. 205.

svojemu poverjeniku za narodno obrambo Lovru Pogačniku odobrila "izplačilo 10.000 kron za opremo srbskih častnikov".¹⁴⁶ Slovenska Narodna vlada je srbske vojake uporabljala kot antantno vojsko. Srbski vojaki so Slovincem naredili nekaj velikih uslug, zlasti podpolkovnik Stevan Švabič, ki je 14. novembra 1918 pri Vrhniki s svojim ultimatom ustavil prodiranje Italijanov proti Ljubljani. Pri tem je svojo enoto predstavil kot enoto srbske redne in s tem antantne vojske.¹⁴⁷ Naj še dodamo, da je takrat Narodna vlada vsekakor težila k temu, da bi razpolagala s čim več vojaki. Tako je treba razumeti njen sklep z dne 6. novembra 1918, da vzame "v svojo službo češko legijo, broječo približno 3.500 mož in jo plača enako kakor domače vojaštvo".¹⁴⁸

Poleg dejavnosti, ki jo je namenila vzpostavitvi in organiziranosti sistema oboroženih sil kot sestavnega dela urejene državne in družbene strukture, je Narodna vlada odločala tudi o njihovi operativni uporabi na severnem koroškem in štajerskem bojišču.¹⁴⁹ Opredelila se je tudi glede narodnopolitičnega značaja oboroženih sil, ki so bile oblikovane oziroma so delovale na slovenskem ozemlju od 29. oktobra 1918 do 1. februarja 1919. V času obstoja Države SHS je v glavnem uporabljala pojma "vojaštvo" in "vojaki",¹⁵⁰ govorila pa je tudi o pripadnikih "narodne vojske".¹⁵¹ Konec novembra 1918, ko so v bojih na Koroškem sodelovale tudi srbske

¹⁴⁶ Sejni zapisniki, 1, Zapisnik 11. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 10. listopada 1918, str. 95.

¹⁴⁷ Švajncer, Slovenska vojska 1918–1919, str. 111–113, 264–265. Podrobneje o srbskih častnikih in vojakih na Slovenskem v novembru 1918 glej str. 109–117, 264–266.

¹⁴⁸ Sejni zapisniki, 1, Zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 6. novembra 1918, str. 79. – O češki legiji glej tudi Švajncer, Slovenska vojska 1918–1919, str. 267–268.

¹⁴⁹ O tem glej podrobneje Andrejka, Razvoj vojaštva in vojaški dogodki, str. 278–284; Seručar, Vojne akcije u Koruškoj, str. 33–49; Mikuž, Oris zgodovine Slovincov v stari Jugoslaviji, str. 83–93; Ude, Boj za severno mejo, str. 137–139, 150–169; Švajncer, Slovenska vojska 1918–1919, str. 75–79; Guštin, Die Formierung der Streitkräfte, str. 263–265, 269–271; Bizjak, Slovenska vojska 1918–1919, str. 122–134; Slovenska novejša zgodovina, 1, str. 196–198, 215–216.

¹⁵⁰ Sejni zapisniki, 1, Zapisnik Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 6. novembra 1918, str. 79, Zapisnik 12. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, dne 11. novembra 1918, str. 98, Zapisnik 13. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 12. listopada 1918, str. 100, Zapisnik 21. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 22. novembra 1918, str. 126.

¹⁵¹ Sejni zapisniki, 1, Zapisnik 11. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 10. listopada 1918, str. 93.

*Stevan Švabič (1865–1935)
(Spominski zbornik Slovenije, str. 61)*

enote, pa se začčenja pojavljati oznaka “jugoslovanske čete”.¹⁵² Po oblikovanju Kraljevine SHS se je pri omenjanju vojaških enot, častnikov in vojakov uveljavila oznaka “jugoslovanski”.¹⁵³ Ob tem v noti, ki jo je Narodna vlada 24. decembra 1918 poslala koroški deželni vladi in državnemu uradu za zunanje zadeve Nemške Avstrije, zasledimo tudi oznake “srbske in jugoslovanske čete” oziroma “srbski in jugoslovanski oddelki”.¹⁵⁴ Pri tem je možno, da je Narodna vlada z imenovanjem jugoslovan-

¹⁵² Sejni zapisniki, 1, Zapisnik 25. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 28. novembra 1918, str. 142, Zapisnik 26. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, dne 30. novembra 1918, str. 147.

¹⁵³ Sejni zapisniki, 1, Zapisnik 28. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 4. decembra 1918, str. 164; Slovenski narod, 28. 12. 1918, Nota narodne vlade proti koroškemu Landesausschussu, 31. 12. 1918, Nota narodne vlade proti koroškemu Landesausschussu, 18. 1. 1919, Protestna nota zaradi dogodkov na Koroškem.

¹⁵⁴ Slovenski narod, 28. 12. 1918, Nota narodne vlade proti koroškemu Landesausschussu, 31. 12. 1918, Nota narodne vlade proti koroškemu Landesausschussu.

skih čet ob srbskih mislila tudi na tedanje slovenske vojaške enote. Zavest o obstoju slovenskih oboroženih sil pa je v začetku leta 1919 zelo jasno izrazila Deželna vlada za Slovenijo. To potrjuje njena zahvala nekdanjemu načelniku generalnega štaba II. vojnega okrožja, podpolkovniku Milanu Ulmanskemu, ko je po vzpostavitvi Dravske divizijske oblasti prešel v civilni poklic. V pismu, ki mu ga je poslala 17. februarja 1919, mu je namreč ob slovesu "od slovenske narodne vojske" izrekla najtoplejšo priznanje.¹⁵⁵

Kljub poudarjenemu organizacijskemu in operativnemu delu na vojaškem področju se je Narodna vlada opredelila tudi glede družbenega in političnega značaja oboroženih sil. Po oblikovanju Kraljevine SHS je podprla zamisli za uveljavitev modernega, protimilitarističnega duha nove armade, na podlagi katerega bi bile oborožene sile pomemben dejavnik demokratičnega življenja in vplivna družbenokulturna institucija. Povod za njeno opredelitev v tem vprašanju je bil nastop srbskega polkovnika Milana Pribičevića na 38. seji Narodne vlade 23. decembra 1918. Pribičević, ki mu je bila poverjena organizacija vojaštva v Ljubljani, je o značaju bodoče jugoslovanske vojske poudaril naslednje: Vsi "si moramo biti na jasnem, da bo imela nova armada res korenine v ljudstvu in da bo vladalo pravo razmerje med vsemi državljani države (Kraljevine – op. J. P.) SHS, ki je pogoj za pravo razmerje vojaštva med seboj. (...) Kar se tiče vojaštva je treba najprej omeniti v splošnem, da bo nova armada res meščanska, ljudska armada, da ne bo nikak militarizem, ampak da bo vojak državljan in da se bo vojaška služba uredila tako, da bo vojak mislil na vojašnico nazaj s hvaležnostjo v srcu in pripovedoval z veseljem svojim rojakom v vasi, česar se je naučil v vojašnici in kako je tam živel. Nova armada bo stala namreč na popolnoma drugačni podlagi, kakor sedanja. Aktivna vojaška služba bo trajala 6 mesecev. Ne bo se pa dogajalo, da bi bili vojaki tako zanemarjeni, kakor so sedaj, zašiti, v bolnicah brez srajce, brez odeje na postelji, umazani, bolniki, ležeči na postelji v svoji vrhnji

¹⁵⁵ Sejni zapisniki, 1, Zapisnik 62. seje Deželne vlade za Slovenijo, z dne 17. februarja 1919, str. 376.

obleki. Vojak mora biti oskrbljen pošteno s hrano, lepo obleko in čedno posteljo. On ne bo samo ekserciral, ampak bo tudi imel v vojašnici pripomočke za izobrazbo, n. pr. kurze za analfabete, predavanja različne vsebine. (O gospodarskih vprašanjih, predavanja splošno-poučnega značaja itd.) Vojašnica bo tudi skrbela za razvedrilo s tem, da se bo med vojaki gojilo petje in plemenita duševna zabava. Častniki in izobraženci v armadi bodo do neukih tovarišev v istem razmerju, kakoršnje vlada čisto naravno med bolj izobraženimi in manj izobraženimi člani naroda v civilu. Zaenkrat se bo ustanovilo 6. polkov: v Spljitu, Banjaluki, Karlovcu, Zagrebu, Petrovaradinu in Ljubljani. Polki bodo nosili imena ne kakih vojaških dostojanstvenikov, ampak mož, ki jih časti ves narod kot svoje dobrotnike.

Armado pa moramo imeti, ker moramo celemu svetu dokazati, da nam je nadvse resna stvar, ne popustiti v nobenem oziru od naših aspiracij na zapadu proti Italiji, in da smo pripravljeni zastaviti vse za ta cilj, da se združimo vsi bratje v eni državi.

Da pa se ta cilj doseže in ljudstvu dejansko pokaže, da je nova armada nekaj čisto drugega, kakor prejšnja avstrijska armada, mora sodelovati vsak, kdor novi čas razume. Voditelji naroda naj vstopajo v armado; člani uglednih rodbin naj pošljejo svoje sinove k vojakom; nar. vlada, njeni organi in duhovščina naj pojasnjuje ljudstvu, kako je s to stvarjo. Glede duhovščine je govoril že z nadškofom dr. Bauerom v Zagrebu in se bo oglasil tudi pri dr. Jegliču. Vojaki, ki so se v Avstriji odtegovali vojaški službi, naj zlasti vstopijo v novo armado.¹⁵⁶ – Govoru polkovnika Pribičevića so “sledili z odobravanjem vsi poverjeniki brez razlike in obljubili sodelovanje v njegovem smislu”.¹⁵⁷ Seji so prisostvovali predstavniki VLS in JDS, medtem ko je bil predstavnik JSDS odsoten. Tako lahko rečemo, da so predstavljena stališča podpirali v obeh največjih slovenskih političnih strankah. Ob drugih priložnostih je podobna načela zagovarjala tudi JSDS.

¹⁵⁶ Sejni zapisniki, 1, Zapisnik 38. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 23. decembra 1918, str. 210, 211.

¹⁵⁷ Prav tam, str. 212.

II

Poleg Narodne in Deželne vlade so svoje poglede na vojaško problematiko in vprašanje oboroženih sil posebej oblikovale tudi slovenske politične stranke. Temu področju družbenega in političnega življenja je največ pozornosti namenila liberalna JDS. Ko je 28. oktobra 1918 v Zagrebu 25. domobranski pehotni polk prisegel Narodnemu Vijeću, je glasilo JDS Slovenski narod 29. oktobra – na dan ustanovitve Države SHS – navdušeno poročal, da že imamo “narodno vojsko”.¹⁵⁸ Liberalci so novooblikovane vojaške enote – tako v Državi SHS kot na Slovenskem – največkrat razumeli kot enote jugoslovanske vojske,¹⁵⁹ čeprav je Slovenski narod konec oktobra in v začetku novembra 1918 pisal tudi o (slovenski) narodni vojski,¹⁶⁰ zavzel se je še za slovenski poveljevalni jezik v oboroženih enotah namesto prejšnjega nemškega poveljevalnega jezika.¹⁶¹ Po oblikovanju Kraljevine SHS in prihodu prvih enot redne srbske vojske na slovensko ozemlje je kot “naše vojaške sile” še vedno razumel tudi tiste, ki so jih predstavljali slovenski častniki in so bile pod poveljstvom slovenske Narodne vlade,¹⁶² ločeval pa je tudi med srbskimi in “našimi” oziroma srbskimi in slovenskimi vojaškimi enotami.¹⁶³ 11. januarja 1919 je za slovenske vojaške enote, ki so se bojevale na Koroškem, nedvoumno uporabil oznako “prva narodna vojska Slovencev”.¹⁶⁴ Kljub temu pa so po oblikovanju Kraljevine SHS – kot že tudi v času Države

¹⁵⁸ Slovenski narod, 29. 10. 1918, Narodno vojsko imamo.

¹⁵⁹ Slovenski narod, 31. 10. 1918, Praznik narodove svobode dne 29. oktobra 1918 v Ljubljani, 2. 11. 1918, Vojaštvo v Celju v naših rokah, 3. 11. 1918, Priznana jugoslovanska armada, 4. 11. 1918, Tujerodni (neslovanski) častniki in vojaki, Poveljnik jugoslovanskega brodogoja, Dnevne vesti : poveljnik jugoslovanske mornarice Ljubljancan, 5. 11. 1918, Dnevne vesti : prisega vojaštva Jugoslavije, 7. 11. 1918, Slovesna zaprisega vojaštva novomeškega okraja, 8. 11. 1918, Slavnostna ustanovitev Narodne obrane v Dol. Toplicah, 25. 11. 1918, Mariborska mestna straža razorožena.

¹⁶⁰ Slovenski narod, 31. 10. 1918, Deželna vlada v rokah narodne armade, 5. 11. 1918, Stacijsko poveljstvo v Gorici, 7. 11. 1918, Začasna ureditev službenih prejemkov narodne vojske.

¹⁶¹ Slovenski narod, 7. 11. 1918, Dnevne vesti : slovenski poveljevalni jezik.

¹⁶² Slovenski narod, 10. 12. 1918, Dnevne vesti : pogajanja v Ljubljani.

¹⁶³ Slovenski narod, 16. 12. 1918, Narodni praznik v Ljubljani, 14. 1. 1919, Bitka pri Podroščici.

¹⁶⁴ Slovenski narod, 11. 1. 1919, Prva narodna vojska Slovencev.

SHS – v pisanju Slovenskega naroda prevladovala oznake (jugoslovanska) narodna vojska.¹⁶⁵ Liberalni tabor je ob upoštevanju dejanskega stanja glede narodnostnega značaja takratnih oboroženih enot na slovenskem ozemlju v zvezi s tem vprašanjem uveljavljal tudi svoj jugoslovanski unitaristični narodnopolitični program;¹⁶⁶ le-ta je po prvdecembrskem združitvenem aktu posebej poudarjal novi jugoslovanski državni okvir, ki je nastal z oblikovanjem Kraljevine SHS. Slovenski narod zato verjetno ni komentiral ukinitive II. vojnega okrožja in vzpostavitve Dravske divizijske oblasti, pač pa je le objavil vest o njenem oblikovanju.¹⁶⁷

V liberalnem taboru so že zelo zgodaj načeli vprašanje družbenega položaja in značaja oboroženih sil. Načelnik JDS in ljubljanski župan Ivan Tavčar je na javnem shodu Narodne obrane, 2. novembra 1918 v Ljubljani, poudaril, da mora biti “v novi demokratični državi (...) vojaška oblast ločena od civilne”.¹⁶⁸ Slovenski narod pa je dva dni kasneje podprl resolucijo o tujerodnih častnikih in vojaki, ki so jo sprejeli na shodu. Resolucija, ki jo je predlagal član načelstva JDS Adolf Ribnikar, je zahtevala, naj se tujerodni častniki in vojaki sproti in nemudoma s slovenskega ozemlja pošljejo v domovino.¹⁶⁹ Slovenski narod je k temu še dodal, da je povsem nesprejemljiva misel, da bi morda “tujerodni častniki kot ostanki starega sistema pod firmo jugoslovanske kokarde opravljali v jugoslovanski vojski kake posle, ali pa še celo odločilne posle. Naravna pamet nam pove, da ljudje, ki so najmanje indiferentni proti našim interesom, ali pa nas celo mrzijo in so preje postavljali vislice za nas, ne morejo nam ničesar koristiti, pač pa v gotovih slučajih neizmerno škodovati, da torej ne moremo imeti niti pičice zaupanja do njih. Taka škoda se je v

¹⁶⁵ Slovenski narod, 11. 12. 1918, Reorganizacija jugoslovanske vojske, 13. 12. 1918, General Krsto Smiljanić, 17. 12. 1918, Narodni praznik v Mariboru. – Pripominjam, da so se decembra 1918 pripadniki častniškega zbora II. vojnega okrožja v Ljubljani opredelili kot jugoslovanski častniki. (Slovenski narod, 12. 12. 1918, Izjava jugoslovanskih častnikov)

¹⁶⁶ O liberalnem unitarističnem in centralističnem narodnopolitičnem programu v tem času glej podrobneje Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 28–127.

¹⁶⁷ Slovenski narod, 1. 2. 1919, Dnevne vesti : podravska divizija.

¹⁶⁸ Slovenski narod, 3. 11. 1918, Prvi shod v svobodni Jugoslaviji!

¹⁶⁹ Prav tam.

posameznih slučajih že zgodila. Ravnotako mislimo, da bi našim kazinarjem (mišljeni so obiskovalci ljubljanske Kazine, do leta 1918 zbirališča Nemcev, zlasti častnikov, in nemškutarjev – op. J. P.) in domačim Nemcem že njih lastna čast in instinkt morala povedati, da ni zanje v jugoslovanski vojski primernega mesta. Želimo, da se mirno, na kulturn in dostojen način ločijo od nas in mi od njih. Jugoslovani smo pokazali, da ne delamo sile nikomur in ne skrivimo nobenega lasu, hočemo pa v svoji vojski biti sami med seboj, razumejo pa naj tudi drugi naše mišljenje.”¹⁷⁰ Slovenski narod je pisal tudi o moralni podobi častnikov. Opozarjal je, da je “oficirski zbor (...) veren odsev naše družbe in javnosti: Kakoršnja je ta, taka bo naša armada. Ozdravimo našo celo družbo boleznimi nerednosti, lenobe, pijančevanja, kartanja, nediscipliniranosti in naša vojska bo tudi takoj dobra.” Narod je zahteval neoporečno vedenje častnikov in vojakov in “tovariške razmere” med njimi.¹⁷¹ Za vzpostavitev dobro organizirane in disciplinirane vojske so se zavzeli tudi podčastniki ljubljanske garnizije, ki so se na dan združitve v Kraljevino SHS, 1. decembra 1918, zbrali na shodu v Ljubljani.¹⁷²

Privrženci liberalne politike so razmišljali tudi o vprašanju uporabe oboroženih sil. Potrebo po njej so videli zaradi nerešenega vprašanja narodnih mej. Zagovarjali so vojaško zasedbo Koroške in odpor proti italijanski zasedbi Primorske.¹⁷³ Slovenski narod je ob tem objavil tudi več mnenj različnih avtorjev, ki so zagovarjali vojaški poseg na Koroškem in proti Italiji, ter pozivov za udeležbo pri posegu na Koroškem.¹⁷⁴ Med vidnejšimi liberalno usmerjenimi avtorji je izstopal publicist in pravnik dr. Rudolf Krivic, ki je opozarjal, da bo

¹⁷⁰ Slovenski narod, 4. 11. 1918, Tujerodni (neslovanski) častniki in vojaki.

¹⁷¹ Slovenski narod, 11. 1. 1919, Prostovoljna disciplina časopisja.

¹⁷² Slovenski narod, 7. 12. 1918, Dnevne vesti : sestanek jugoslovanskih podčastnikov.

¹⁷³ Slovenski narod, 28. 12. 1918, R.(udolf) Krivic, Usodepolni računi, 3. 1. 1919, Ivan Tavčar, Naše bolezni, II.

¹⁷⁴ Slovenski narod, 13. 12. 1918, Mi smo pripravljene! Naše meje hočemo braniti z orožjem!, 31. 12. 1918, Vsi na shod radi Koroške!, 2. 1. 1919, Na pomoč Koroški!, 3. 1. 1919, Slovenski prostovoljci naprej!, 7. 1. 1919, Vladislav Fabjančič, Bodimo realni, 8. 1. 1919, Slovenci! Jugoslovani!, 9. 1. 1919, Pod orožje!, 13. 1. 1919, F. P., Iz pisma jugoslovanskega legionarja, 15. 1. 1919, Milan Plut, Resnica o tržaškem pešpolku.

*Prehod slovenskih čet prek Drave pri Lipici (Lipisbachu)
na Koroškem konec maja 1919
(Muzej novejše zgodovine Slovenije)*

Koroška za Slovence izgubljena, če je ne bodo vojaško zasedli. “Napačno računamo in se zanašamo,” je zapisal v članku Usodepolni računi, “da bomo napram Nemški Avstriji na mirovni konferenci dobili take meje, kakršne bomo hoteli. Kakšna zmeta, kakšno nepoznavanje mednarodnih odnošajev! Prvič: Takega zagotovila nimamo v roki in za njim ne stoji do danes nobena izvršna sila. Drugič: Če nam na mirovni konferenci tudi priznajo take meje, kakor jih samo hočemo, nam s tem še nikdo ničesar ni dal. Kajti velik razloček je med: ‚pravico imaš do te in te meje‘ ter ‚v rokah imaš mejol‘ Če ne bomo imeli ozemlja, ki je naše, že v dobi mirovne konference tudi resnično v rokah, tedaj se mu kar odpovejmo. Saj si morda vendarle ne domišljujemo, da bo kdo za nas pošiljal mednarodno ekspedicijo proti Nemški Avstriji. Ako pa bi sami po mirovni konferenci hoteli z vojaškimi operacijami proti Nemški Avstriji zasesti priznano nam ozemlje, si pa moramo biti svesti, da tega podjetja ne bo nihče prijazno gledal, ker bi ta naš korak po sklenjenem miru bil povod za nemire in malo vojno, ki je Evropa ne bo voljna trpeti.” Zato je možna samo ena pot: “Če

hočemo imeti slovenski Korotan, ga moramo zasesti!”¹⁷⁵ Takega mnenja so bili tudi na shodu zaupnikov Jugoslovske demokratske stranke 5. januarja 1919 v Ljubljani. Shod je poudaril nujno potrebo, “da se zasede vsa koroška Slovenija po našem vojaštvu in se tam uvede naša uprava”. Vlado v Beogradu je prosil, naj takoj ukrepa v tej smeri, pozval pa je tudi “vse Slovence, da se pridružijo akciji naše samopomoči, da rešimo zibelko Slovenstva, naš Korotan”. Shod je še pozdravil “odločno nastopanje štajerskih Slovencev, ki so nam zagotovili severno mejo na Štajerskem”, beograjsko vlado in Narodno vlado v Ljubljani pa pozval, “da reši nesrečne naše brate v Prekmurju”.¹⁷⁶

V odnosu liberalcev do vprašanja mej se je pokazalo tudi njihovo značilno povečevanje Srbov in srbske

¹⁷⁵ Slovenski narod, 28. 12. 1918, R.(udolf) Krivic, Usodepolni računi.

¹⁷⁶ Slovenski narod, 6. 1. 1919, Sestanek zaupnikov JDS. – Volja po vojaškem posegu na Koroškem je bila v liberalnem taboru nesporna, čeprav je kasneje vidni liberalni politik Vladimir Ravnihar (na prelomu let 1918/1919 je bil eden od štirih podpredsednikov JDS in poverjenik za pravosodje v slovenski Narodni vladi) v svojih spominih utemeljeno opozoril na njeno realno težo. Ugovarjal je namreč stališču, po katerem naj “bi bili takoj po prevratu zasedli Koroško, tako kakor je bil to tako uspešno storil stotnik (major – op. J. P.), kasnejši general Majster na Štajerskem in noben vrag nas ne bi premaknil z zasedenega ozemlja. To je zelo hipotetično rečeno. Kaj bi ukrenila antanta v tem primeru? Koroška je bila drugačen problem, kakor Štajerska. Na pomisleke dra. Tavčarja, poverjenika za prehrano, češ da bi ne mogel prevzeti jamstva za prehrano tega dela ozemlja, se je reklo, da je v Celovcu in v Beljaku dovolj živil nakopičenih, treba je le naglo delati, pa jim preprečimo odvoz živil. Reklo se je spet, da Nemci sami pričakujejo zasedbo, da so popolnoma resignirani. Temu nasproti: odkod vzeti toliko vojaštva? Vojaštvo je komaj čakalo, da se po toliko letih vojne vrne na svoje domove. Naš domači polk št. 17, kolikor ga je še bilo, je ob splošnem navdušenju z godbo na čelu prikorakal v Ljubljano. Čez noč so se izgubili na vse vetrove. Celo straže, ki smo jih postavili za straženje važnih objektov, skladišč, železnice i. dr., so na lepem izginile. Kakemu mobilizacijskemu povelju bi se nihče ne pokoraval. (...) Seveda po katastrofi je bilo stiskanje pesti in škripanje z zobmi. Demonstranti po ljubljanskih ulicah so bili kar pripravljeni naskočiti Koroško. Potlej je bilo mnogo razglabljanja, kje so bile napake in kdo jih je zakrivil, mnogo ugibanja, kaj vse se je bilo zamudilo. Vzrok, da smo izgubili Koroško, sestavlja več komponent, ki segajo druga v drugo. Glavni vzrok je bil pač ta, da so vsilili plebiscit narodu, ki na to ni bil in v onem času tudi ni še mogel biti pripravljen. Bil je smrtni greh, storjen nad slovenskim narodom.” (Mojeja življenja pot, str. 144–145) Nekoliko drugačno mnenje je imel o tem vprašanju Ravniharjev sodobnik, tedaj eden najvidnejših predstavnikov JSDS, Albin Prepeluh. V svojih spominih je zapisal: “Seveda je verjetno, da bi takoj ob zlomu z lahkoto zasedli vse kraje, kjer resnično prebivajo Slovenci. Na drugi strani pa je res tudi to, da takratna Narodna vlada ni razpolagala z znatnejšimi vojaškimi četami. Prostovoljcev za koroško fronto se je le malo priglasilo. Vsakdo se je branil novih borb, ko pa je komaj prišel iz vojne domov. (...) V Ljubljani je bilo sicer opaziti veliko narodnega navdušenja pri mirnih demonstracijah in v javnih lokalih, toda navdušenja za vojno na Koroškem pa ni bilo.” (Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, str. 207) – O tedanjih možnostih za (slovensko) vojaško akcijo na Koroškem glej Guštin, Die Formierung der Streitkräfte, str. 259–274.

vojske.¹⁷⁷ Bili so prepričani, da je mejno vprašanje mogoče rešiti le s srbsko vojaško pomočjo. Zato so se zavzemali, da bi vojska Kraljevine Srbije čimprej prispela v Slovenijo.¹⁷⁸ To prepričanje se je ujemalo s takratnim slovenskim javnim mnenjem, ki je “v srbski kraljevi vojski idealizirano videlo vojsko zmagovalko bratskega srbskega naroda. V tem idealiziranem odnosu brez sodb o politični realnosti ali ob redkih realnih sodbah je slovensko javno mnenje pričakovalo neposredno srbsko vojaško pomoč pri nastopu proti Avstrijcem, in ker te ni bilo, so časopisi s pisanjem o akciji podpolkovnika Švabiča in sploh Srbov, bivših ujetnikov, ustvarjali vtis, da Slovenci nismo sami.”¹⁷⁹ Liberalni politiki in politični tisk so pri tem opazno izstopali. Vzneseo so slavili ‘naše zaščitnike’ – srbsko herojsko armado in srbske junake, ki so vzor ljubezni, samozatajevanja in discipline.¹⁸⁰ Član načelstva JDS dr. Fran Novak je v svojem pozdravnem govoru srbskim častnikom in vojakom, ki so jih 15. novembra 1918 povabili na ogled gledališke igre Frana Saleškega Finžgarja Divji lovec v Narodnem gledališču v Ljubljani, celo poudaril, da “bajno junaštvo” srbske vojske skoraj “nima zgleda v svetovni zgodovini”. Dodal je še: “Vi Srbi ste nam izvojevali živo resnico ene same, nedeljive, nerazdružljive, od Soče do Vardarja na zunaj in znotraj, po svojem sestavu in svojih čustvih enotne jedinstvene Jugoslavije.”¹⁸¹ Podobno je na Srbe in srbsko vojsko gledal tudi Vladimir Ravnihar. Na koncertu, ki ga je v čast srbskih častnikov in vojakov 16.

¹⁷⁷ O tem glej tudi Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 73–85.

¹⁷⁸ Slovenski narod, 9. 11. 1918, Pozdravljeni nam, bratje Srbi, v svobodni Jugoslaviji, Srbija na pomoč!, 20. 11. 1918, Politične vesti : Lah, ki so zasedli del našega ozemlja, 7. 1. 1919, Dnevne vesti : čestit božič. – Enake poglede na vlogo srbske vojske pri reševanju vprašanja mej so izražali tudi prebivalci z ozemlja, ki so ga zasedli Italijani. (Slovenski narod, 25. 11. 1918, Sijajna manifestacija za takojšnje ujediničenje s Srbijo, 9. 12. 1918, Idrjičan, Iz Idrije)

¹⁷⁹ Švajncer, *Slovenska vojska 1918–1919*, str. 109.

¹⁸⁰ Slovenski narod, 9. 11. 1918, Pozdravljeni nam, bratje Srbi, v svobodni Jugoslaviji, 11. 11. 1918, Pozdrav Srbom, 12. 11. 1918, Narodno gledališče, 14. 11. 1918, Dnevne vesti : koncert na čast srbskim junakom, 15. 11. 1918, Dnevne vesti: “Glasbena Matica”, 16. 11. 1918, Slavnostna predstava v Narodnem gledališču v čast srbski posadki, 18. 11. 1918, Na čast srbskim junakom, 20. 11. 1918, Politične vesti : Lah, ki so zasedli del našega ozemlja, 22. 11. 1918, Pozdrav Srbom, 23. 12. 1918, Sprejem srbskih čet v Ljubljani, 7. 1. 1919, O splošnem političnem položaju.

¹⁸¹ Slovenski narod, 16. 11. 1918, Slavnostna predstava v Narodnem gledališču na čast srbski posadki.

novembra 1918 priredila Glasbena matica v Ljubljani, je povabljenega nagovoril: "Vi ste naši *spasitelji*, stvaritelji naše svobode. Bodite nam tudi *učitelji* te svobode."¹⁸² V vsesplošnem narodnem čustvovanju, ki se je v novembrskih dneh leta 1918 sprostito ob zavesti o doseženi slovenski nacionalni svobodi in je prijateljsko in brez predsodkov pozdravljalo vse, ki so med svetovno vojno stali nasproti habsburškemu nemštvu in ob koncu vojne simbolizirali njegov vojaški in politični zlom,¹⁸³ pa so liberalci pokazali tudi nesebično človeško čustvovanje do pripadnikov srbske vojske. Ko je po kratki boleznini 26. novembra 1918 v Ljubljani umrl poročnik Stojan Antonijevič,¹⁸⁴ se je od njega na pokopališču pri Sv. Križu poleg predstavnika srbske vojske, poročnika Dušana Jankoviča, v imenu ljubljanskega prebivalstva poslovil član načelstva JDS, literarni zgodovinar in publicist dr. Fran Ilešič.¹⁸⁵ Umrlemu srbskemu poročniku je zagotovil tudi posmrtno počivališče, saj so ga pokopali "začasno v grobnico rodbin Ilešič-Svetlič".¹⁸⁶

Veliko bolj kritičen odnos do oboroženih sil so imeli v socialnodemokratski stranki. JSDS se je postavila na izrazito protimilitaristično stališče in je zahtevala takojšnjo demobilizacijo.¹⁸⁷ Tako je eden najvidnejših pripadnikov stranke in član njenega izvršilnega odbora ing. Anton Štebi že 31. oktobra 1918 pisal, da tisti, ki so še v avstro-ogrski vojski, zahtevajo "predvsem, *da se nas odpusti iz vojaške službe*. Siti smo tega nečloveškega

¹⁸² Slovenski narod, 18. 11. 1918, Na čast srbskim junakom. – Tako razpoloženje je vladalo tudi med podčastniki ljubljanske garnizije, ki so na že omenjenem sestanku, 1. 12. 1918, sprejeli resolucijo, v kateri so poudarili: "Zahvaljujemo in klanjamo se bratski srbski vojski za rešitev izpod tujega jarma." (Slovenski narod, 7. 12. 1918, Dnevne vesti : sestanek jugoslovanskih podčastnikov)

¹⁸³ Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 78.

¹⁸⁴ Slovenski narod, 28. 11. 1918, Dnevne vesti : pogreb srbskega častnika.

¹⁸⁵ Slovenski narod, 29. 11. 1918, Dnevne vesti : pogreb poročnika Antonijeviča. – Pogreba poročnika Stojana Antonijeviča so se udeležili predsednik Narodne vlade Josip vitez Pogačnik, ljubljanski župan Ivan Tavčar, ljubljanski podžupan Karel Triller, poverjenik za narodno obrambo Lovro Pogačnik, poveljnik II. vojnega okrožja podmaršal Nikola pl. Ištvanović, Fran Ilešič, srbski častniški zbor v Ljubljani, mestni občinski svet, vodje mestnih uradov, predstavniki Sokola, Orla in Slavca, narodno ženstvo na čelu s Franjo Tavčarjevo in Cilko Krekovo, slovensko vojaštvo in številni Ljubljančani. (Prav tam)

¹⁸⁶ Slovenski narod, 29. 11. 1918, Dnevne vesti : pogreb poročnika Antonijeviča, 30. 11. 1918, Izjava zahvalnosti.

¹⁸⁷ Naprej, 31. 10. 1918, Naš končni cilj, Outlaw (ing. Anton Štebi), Prvi pogrški Narodnega vječa, 12. 11. 1918, Po začrtani poti, 21. 12. 1918, Izpraznite kasarne!

trpljenja in si ne želimo nadaljevanja v sladkejši obliki, v domovini. V naših srcih je poleg ljubezni do naroda še ona širja in lepša ljubezen, ki oklepa vse narode, ki brati vse narode v medsebojni solidarnosti, ljubezen do človeštva, ljubezen do ohranitve vseh človeških dobrin.” Zato naj bi bila prva odločitev Narodnega Vijeća odločitev o demobilizaciji – “edino tolažilno povelje, ki bo odstranilo z naših ramen za vedno in za povsod vojaško suktnjo in morilno orožje”.¹⁸⁸ Pacifizem JSDS je posebej poudarilo tudi njeno glasilo Naprej, ki je 21. decembra 1918 objavilo članek Izpraznite kasarne! “Kakor gladnemu kruha nam je treba demobilizacije (...), brez obotavljanja in zavlačevanja!” je zapisal Naprej. Opozarjal je, da mora biti po štirih letih vojnega razdiranja in uničevanja “naša glavna skrb (...), da čim prej spravimo življenje v naše gospodarstvo, da obnovimo proizvodni proces v kmetiji, v tovarni in vsepovsod. Eden prvih predpogojev je hitra demobilizacija – mobilizacija ljudi za mirovno delo. Če stopiš na ljubljansko ulico, te zbode v oči nepregledna množica uniformiranih ljudi, pohajkujočih brez posla, lehkomišlno upravljajočih čas in denar; če stopiš v vojaško pisarno – gneča ljudi pri delu, ki bi ga lahko opravljal dva, trije. Samo v Ljubljani je okolo 8000 ljudi pod orožjem, odtegnjenih gospodarskemu delu. (...) Nerazumljivo nam je,” je nadaljeval, “zakaj se naša vlada pri demobilizaciji tako počasi obrača, zakaj z neverjetno lehkomišelnostjo pušča v brezdelju cele brigade ljudi, ko je potreba po delu na vseh straneh vnebovpijoča. Namesto da bi z vso energijo in urnostjo vračala ljudi mirovnemu delu, jih kliče še nanovo pod orožje in jih trga iz produkcijskega procesa.”¹⁸⁹

Gornji poudarek se je navezoval na stališče JSDS, da je vsakršna vojaška akcija, s katero bi skušali rešiti odprto vprašanje slovenskih narodnih mej, neustrezna in zato nepotrebna.¹⁹⁰ Za JSDS je bila namreč misel o nujnosti vojaške rešitve tega vprašanja fraza, ki jo je “treba zavreči med staro železje in enkrat za vselej opro-

¹⁸⁸ Naprej, 31. 10. 1918, Outlaw (ing. Anton Štebi), Prvi pogreški Narodnega vjeća.

¹⁸⁹ Naprej, 21. 12. 1918, Izpraznite kasarne!

¹⁹⁰ Naprej, 21. 12. 1918, Izpraznite kasarne!, 27. 12. 1918, Dopisi : Zagorje ob Savi, 31. 12. 1918, Dr. M. (ilan Korun), Koroška fronta.

stiti naše politično umstvovanje lažnjivih premis, ki nas zapeljujejo v najusodnejše zmote”. Naprej je takšno odklonilno stališče takole utemeljil: “Poglejmo enkrat na sever! Če prav presojamo duševno razpoloženje naših severnih mejašev, se ne moremo ubraniti misli, da bi resen pomenek z antanto, ki je danes dejanski gospodar vojaškega in političnega položaja v srednji Evropi, in prav tako resen pomenek z odgovornimi krogi Nemške Avstrije napravila mahoma red v severnih pokrajinah in nas spravila v faktično posest ozemlja, ki nam po našem narodnem pravu pripada. Pot, po kateri hodi naša narodna vlada, se nam zdi popolnoma zgrešena, ker po nepotrebnem razpihava že itak razpaljene strasti in ker po nepotrebnem terjaja žrtve, ne da bi donášala uspehov. Če se spušča kak general – vojne slave željan – v aventure, ga je treba prijeti za uzdo. Ali narod ne more in ne sme služiti osebnim ambicijam teh vojskovodij in je vojne – tudi operetne – do grla sit.”¹⁹¹

Vero v nevojaško rešitev vprašanja slovenskih in jugoslovanskih mej je Naprej zagovarjal tudi v zvezi z ravnanjem nasproti Italiji. Opozarjal je, da so “apostoli, ki razširjajo misel, da se dá jadranski spor odločiti zgolj z orožjem, mnogo opasnejši”. Ker se Italija ni namerala umakniti z zasedenega slovenskega in jugoslovanskega ozemlja in ker “v vseh vrstah našega naroda brez razločka političnih strank živi odločna in neomajna volja, da se združi vse od Jugoslovanov naseljeno ozemlje v novoustanovljeni državi SHS (Kraljevini SHS – op. J. P.), volja, manifestirana tako svobodno in tako odločno, da je o nje istinitosti in globokosti izključen tudi najrahljši dvom”, je Naprej vojno razpoloženje zavračal s sklicevanjem na samoodločbo narodov. “Mi opiramo svoje zahteve na načelo narodne samoodločbe, na načelo, ki ga je predsednik Wilson razglasil za konkretni vojni cilj Zedinjenih držav in ki so ga antantne države po svojih odgovornih državnikih prevzele. S tem pa je bila londonska pogodba (Londonski pakt z dne 26. aprila 1915 – op. J. P.) sicer ne izrecno razveljavljena, pač pa preluknjana in v Londonu Italiji priznane pravice ozemlja nekdanje avstro-ogrske monarhije imajo danes le

¹⁹¹ Naprej, 21. 12. 1918, Izpraznite kasarne!

še toliko veljave, kolikor se skladajo s samoodločbo na njem naseljenega prebivalstva. Če antanta, torej francoska in angleška vlada dosledno v skladu s svojimi izjavami in če ostane predsednik Wilson zvest svoji besedi, da narodi ne smejo biti več predmet barantanja poedinih vlad, Italija ne bo mogla kljubovati vsemu svetu in rešitev jadranskega konflikta se bo izvršila gladko in nekrvavo; namesto Jugoslovanske vojske, ki bi jo moral jugoslovanski Gambetta (Léon Gambetta – po razglasitvi /tretje/ francoske republike 1870 vojni minister v “vladi narodne obrambe”) šele iz tal izteptati, bodo dokončali veliko delo našega narodnega ujedinjenja – ne s puško, ampak z glasovnicami v rokah – stanovalci sedaj od Italijanov zasedenega ozemlja.”¹⁹²

Prepuščanje odločitve o usodi slovenskega ozemlja dejavnikom izven naroda oziroma podrejanje narodove odločitve o tem vprašanju njihovi volji je JSDS dosledno zagovarjala.¹⁹³ Tudi ko vlade v Parizu, Londonu in Washingtonu ne bi bile zveste svojim načelom. Če pa bi se “zgodil ta neverjetni, da ne rečemo nemogoči slučaj, da se izkažejo Wilson in državniki antante kot preoblečeni politični tolovaji, ki gredo za ropom celih narodov”, bi bila “blazna” misel o neizogibnosti vojne. “Ali naj se Jugoslavija upre celemu svetu vsevši Nemce na severu, Madžare na vzhodu, Bulgare na jugu?” je spraševal Naprej. Odgovarjal je, da “s svojim decimiranim, izstradanim in raztrganim ljudstvom, s svojimi porušeni domovi in železnicami, s svojimi zanemarjenimi, izčrpanimi in opustošenimi polji, s svojimi pogašenimi plavži in izumrlimi tovarnami” in šibkimi denarnimi sredstvi na to ne more misliti. “Znamenje je to, da premišljajmo – ne na novo vojno! – (pač pa) na čim bistrejše obnovljenje razdejanih vrednot, da dahne novo življenje preko tega pokopališča.”¹⁹⁴

JSDS je svoj odklonilni odnos do vsakršnega nasto-

¹⁹² Prav tam.

¹⁹³ Tako je razmišljal tudi Milan Korun, ki je konec decembra 1918 zapisal: “Dokler ne govori Belgrad in ententa, tudi ne moremo odrehati koroškim Nemcem formalne pravice, da si svojo namišljeno posest proti slovenskemu, le v imenu mednarodno nepriznane ljubljanske vlade, nastopajočemu vojaštvu, branijo.” – Naprej, 31. 12. 1918, M.(ilan) Korun, Koroška fronta.

¹⁹⁴ Naprej, 21. 12. 1918, Izpraznite kasarne!

pa oboroženih sil oziroma ukrepanja njenih predstavnikov v zvezi z razmerami ob meji konkretno pokazala ob nekaterih dogodkih na slovenskem Štajerskem oziroma v Mariboru. Ko je poveljnik Štajerskega obmejnega poveljstva general Rudolf Maister prejel več grozilnih pisem in 31. decembra 1918 izmed nemških Mariborčanov izbral 21 talcev, da jamčijo s svojim življenjem za njegovo varnost ter red in mir,¹⁹⁵ je Naprej njegovo odločitev primerjal z ravnanjem nekdanjih avstrijskih vojaških oblasti. Zapisal je, da jih "verno posnemajo tudi naši generali in komandanti", ki so prišli "na pristno avstrijsko misel in začeli zapirati kot *take* lastne državljane. Kar ni bilo dovoljeno nemškemu generalu, naj bo dovoljeno jugoslovanskemu! Ker naša stranka takih militarističnih orgij ne more in noče trpeti, bomo proti takim metodam pacificiranja in osvobojevanja vedno nastopali," je zagotovil Naprej.¹⁹⁶ Po tedaj veljavnem mednarodnem pravu je bilo jemanje talcev sicer dovoljeno, toda njihovo streljanje za dejanja drugih oseb je bilo prepovedano; v nasprotju s človečanskim duhim je namreč, da odgovarja nekdo za dejanje, ki ga ni sam storil ali zasnoval. Maistrov ukrep je vzbudil strah in ogočenje med mariborskimi Nemci in v sosednji Nemški Avstriji, odobraval pa ga ni tudi Narodna vlada.¹⁹⁷ Vendar se nanj ni odzvala tako žolčno kot JSDS. Na svoji seji 3. januarja 1919 je poudarila, "da se ne sme uvajati sistem talcev, katerega smo vsi obsojali ko se ga je posluževala v sedanji vojni Avstrija proti Jugoslovanom. General Maister ima na razpolago kulturnejša sredstva, da vzdrži varnost in mir. Na drugi strani pa Nar. Vlada neče desavuirati generala Maistra, kateremu gre zahvala, da je Maribor še v naših rokah. General Maister je sam mnenja, da bo rabil talce samo kakih 5 ali 6 dni. Zato se odpošlje šele jutri brzojavka, v kateri se obljubi Nemški Avstriji, da se bo Maistrov ukrep takoj ukinil, ko ne bo zanj več nujnega razloga." Omenjeni telegram so poslali državnemu tajniku Nemške Avstrije Ottu Bauerju, Maister pa je svoj ukrep, kot

¹⁹⁵ Slovenski narod, 2. 1. 1919, Stroge odredbe v Mariboru; Ude, Boj za severno mejo, str. 101.

¹⁹⁶ Naprej, 8. 1. 1919, Po avstrijsko!

¹⁹⁷ Ude, Boj za severno mejo, str. 102; Sejni zapisniki 1, Zapisnik 41. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 3. januarja 1919, str. 236–237.

je dejal, "iz lastne volje" umaknil 10. januarja 1919. Slovenska stran ni kot talca ne tedaj ne pozneje ustrelila nobenega Nemca.¹⁹⁸

Če bi še lahko razumeli oster odziv JSDS na Maistrov problematični ukrep, pa je bolj zanimivo njeno ocenjevanje ravnanja slovenskega vojaštva 27. januarja 1919 v Mariboru. Tega dne so mesto obiskali člani posebne ameriške študijske komisije na Dunaju, ki je sicer imela pooblastilo, da določi demarkacijsko mejo za upravno in zasedbeno razmejitev med Nemško Avstrijo in Kraljevino SHS na Koroškem. Mariborski Nemci so ob tej priložnosti organizirali velike demonstracije, da bi članom komisije prikazali nemški značaj Maribora. Ob tem so na Glavnem trgu pred mestno hišo, ki so ga zapolnili do zadnjega kotička, namenoma, tudi s streli iz revolverjev, izzivali slovensko vojaštvo, da je moralo uporabiti orožje. Vojaki so demonstrante, med katerimi je bilo več mrtvih in ranjenih, razgnali. Vodja članov ameriške komisije podpolkovnik Sherman Miles je po demonstracijah izjavil, da jih ne bo vzel na znanje, njegov spremljevalec, major prof. Lawrence Martin, pa je ocenil, da uporaba orožja ni bila neupravičena, čeprav vtis, ki ga je dobil, nikakor ni bil ugoden.¹⁹⁹ Namera mariborskih Nemcev ni bila uspešna, Naprej pa je bil prepričan, "da bi se s primernim pojasnilom, s sporazumom in brez terorizma bila dala stvar tudi opraviti. Streljanje na ljudi, ki so brez orožja, pa ni umestno, še toliko bolj neumestno pa je proslavljati čin potem kot politični dogodek prve vrste in podžigati z njim narodnostno sovraštvo, pa bodisi na naši ali na nemški strani."²⁰⁰

Razen v vprašanju mej in v izražanju načelnega protimilitarističnega stališča se je JSDS opredelila glede značaja in družbenega položaja oboroženih sil še ob drugih priložnostih. Tako je ob novici, da je neki polkovnik oklofotal vojaka pred domobransko vojašnico (nekdanja vojašnica med Poljansko in Roško cesto v Lju-

¹⁹⁸ Prav tam, str. 237; Ude, Boj za severno mejo, str. 102.

¹⁹⁹ Podrobneje o tem glej Ude, Boj za severno mejo, str. 104–114; Slavič, Državni prevrat v Mariborski oblasti, str. 245–246; Sejni zapisniki, 1, Zapisnik 54. seje Narodne vlade za Slovenijo, z dne 31. januarja 1919, str. 315–316, Zapisnik 55. seje Deželne vlade za Slovenijo, z dne 2. svečana 1919, str. 324–327.

²⁰⁰ Naprej, 30. 1. 1919, Kri v Mariboru.

bljani), Naprej protestiral proti ohranjanju avstrijskega duha v oboroženih silah. "Ta bi bila lepa, da bomo v naši vojski trpeli stari ton in nekdanje surovosti. Take ,stebre' armade bomo porušili do tal, in če so ti stebri še tako aktivni," je zapisal 28. decembra 1918.²⁰¹ V skladu s svojim stališčem, da je treba vojsko očistiti surovih in avstrofilskih častnikov, pa je že v začetku decembra 1918 objavil članek Poglavlje o očiščenju in drugo. Članek so napisali nekdanji vojaki, v njem pa so poudarili, da so "časi, ko je vsaka surovina v oficirski uniformi lahko poljubno zmerjala, klofutala, suvala in pretepla ubogega infanterista (vojaka pehote – op. J. P.), (...) definitivno minili. Ako je inteligenca ,pozabila' na svoje ,strumnosti', pa ni bivši prostak-trpin pozabil na vsa poniževanja in krivice, proti katerim ni bilo nobenega pripomočka in nobene pritožbe. Zato pravimo: iz oficirske suknje ven, o komur se dokaže, da se je le enega infanterista dotaknil z roko ali pestjo." Poudarili so še: "Nam v bivšem strogo nemškem avstrijskem duhu vzgojeni ljudje sploh ne ugajajo, ali saj iz večine ne."²⁰² V tem smislu je kasneje Naprej opozarjal še na nujno potrebo po oblikovanju slovenskega vojaškega izrazoslovja, pri čemer je mislil na častnike, "ki so bili vzgojeni v nemških kadetnicah, in katerih velik del je zatajeval do zadnjega časa več kot 3 krat ,svoje' slovenstvo".²⁰³

JSDS se je dotaknila tudi vprašanja družbene vloge oboroženih sil. Poudarila je, da se jih ne sme uporabljati v notranjepolitične namene, zavzela pa se je tudi za korektno ravnanje njenih pripadnikov pri izvrševanju nalog, ki so zadevale vzdrževanje javnega reda in mira.²⁰⁴ Narodnostnemu značaju oboroženih sil so v JSDS

²⁰¹ Naprej, 28. 12. 1918, Dnevne vesti : na dan z imenom. – Omenjenega avstrijskega duha je bilo očitno težko izkoreniniti, saj je Albin Prepeluh v svojih spominskih zapisal, da je (spomladi 1919) od nekaterih vojakov prostovoljcev v slovenskih enotah na Koroškem dobil "važne informacije", po katerih so bili "preprosti vojaki (...) nezadovoljni z višjimi oficirji, zlasti ker nekateri redko prihajajo mednje, a če že pridejo, se drže strogo ločeno od njih – prav kakor nekdanj v avstro-ogrski armadi. Takšne in podobne pritožbe so se množile." (Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, str. 215)

²⁰² Naprej, 6. 12. 1918, Poglavlje o očiščenju in drugo. Glej tudi Naprej, 29. 11. 1918, Dnevne vesti : zborovanje rez. častnikov.

²⁰³ Naprej, 19. 12. 1918, Dnevne vesti : vojaška slovenščina.

²⁰⁴ Naprej, 18. 12. 1918, Manifestacija brez delavcev, 19. 12. 1918, "Naši boljševiki", Dnevne vesti : vojaštvo, kakor policija.

namenili pozornost šele po oblikovanju Kraljevine SHS. Naprej je pisal o enotni jugoslovanski armadi oziroma o graditvi enotne armade za "novo skupno jugoslovansko državo SHS",²⁰⁵ vidni pripadnik JSDS dr. Milan Korun pa je srbsko vojaštvo izenačeval z jugoslovanskim.²⁰⁶ Tudi v JSDS je bilo prisotno veliko zaupanje v Srbe in srbsko vojsko, ki so ju imeli za rešitelje tedanjih temeljnih slovenskih narodnopolitičnih vprašanj in poroka za boljši slovenski razvoj. Tako je po italijanski zasedbi Primorske Naprej objavil članek, v katerem je avtor poudaril: "Brezdvomno pa je, da preneha italijanski pravni naslov do začasnega zasedenja naše zemlje v tistem momentu, ko stopi na mesto stare Avstrije, kot posestnik slovenskih zemelj drug mednarodno pravno priznan faktor, in to je ententni zaveznik: srbski narod."²⁰⁷ Kasneje je Naprej objavil še en prispevek, ki je izrazito slavil Srbe in srbsko vojsko. Avtor dr. Janko Leskovec je hvalil srbske častnike in zagotavljal, da so "skoro brez izjeme abstinenti, zlasti mlajši". Opozarjal je še na zasluge, za katere bi morali biti po njegovem mnenju Slovenci hvaležni Srbom: "Srečna konstelacija in požrtvovalnost srbskega naroda sta dosegli, da smo tudi jugoslovanski Benjamini (Slovenci – op. J. P.) oproščeni tujega gospodarstva, in da se nam obeta bodočnost, kakršne si prej niti sanjati nismo mogli."²⁰⁸

Če zaokrožimo pogled JSDS na pomen in vlogo oboroženih sil, vidimo, da je v njem izstopal predvsem protimilitarizem. Na njegovi osnovi je JSDS ocenjevala vsa vprašanja, ki so bila povezana z vojaškim dejavnikom, in sicer tako dosledno, da je, sklicujoč se na načelo samoodločbe narodov, uporabi vojaške sile nasprotovala tudi glede reševanja mejnih vprašanj. Značilno za odnos JSDS do oboroženih sil je bilo tudi dejstvo, da na prvem velikem strankinem srečanju po koncu vojne – vseslovenski socialnodemokratski konferenci 19. januarja 1919 v Ljubljani – o oboroženih silah ni bila izrečena nobena beseda. Ob tem se je konferenca do mej-

²⁰⁵ Naprej, 11. 12. 1918, Zadnje vesti : nova jugoslovanska armada.

²⁰⁶ Naprej, 31. 12. 1918, M.(ilan) Korun, Koroška fronta.

²⁰⁷ Naprej, 23. 11. 1918, n. n., Italijanski imperializem.

²⁰⁸ Naprej, 16. 12. 1918, (Janko Leskovec), Srbi in mi.

nega vprašanja opredelila tako, da je protestirala proti italijanski zasedbi jugoslovanskih pokrajin in zahtevala pravično določitev narodnostne meje na Koroškem.²⁰⁹ V času do oblikovanja Dravske divizijske oblasti (o njeni vzpostavitvi Naprej ni poročal) se je odnos JSDS do oboroženih sil pokazal tudi v pisanju drugega vidnega pripadnika stranke, inž. Antona Štebija. Ko so po odstopu Narodne vlade v slovenski politiki razpravljali o številu poverjeništev, ki naj bi jih obsegala bodoča Deželna vlada za Slovenijo, je Štebi v Napreju zagovarjal njeno oblikovanje brez poverjeništv za narodno obrambo. Po njegovem mnenju pa je bilo "neobhodno potrebno, da poslujejo za slovensko ozemlje države SHS (Kraljevine SHS – op. J. P.) do končnega izenačenja vseh državnih elementov sledeča poverjeništv še nadalje: poverjeništv za notranje zadeve, za uk in bogočastje, za socialno skrbstvo, za industrijo in trgovino, za javna dela in obrt, za kmetijstvo in za promet. To je naravna potreba slovenskega naroda, ako hočemo, da se našemu razvoju ne stavijo zapreke in težave."²¹⁰

Če sta marksistična JSDS in liberalna JDS imeli malo skupnega v pogledih na položaj in vlogo oboroženih sil, pa sta si bili v tem vprašanju bolj blizu JSDS in katoliška Vseslovenska ljudska stranka. VLS je načelno podpirala izražanje protimilitarističnih stališč, saj je njeno glasilo Slovenec 4. januarja 1919 objavilo članek poročevalca za Jugoslavijo v francoskem časnikarskem uradu v Bernu dr. Janka Hacina, v katerem se je avtor spraševal, po kakšni poti naj se razvija jugoslovanska država. "Gre za to," je opozarjal, "ali bo naša država kulturna država, v kateri bodo cvetele znanost, umetnost, poljedelstvo, industrija, trgovina, vse naše duševno in gmotno življenje, kjer bodo vse sile posvečene duševnemu in gmotnemu napredku in blagru posameznika in celokupnosti, ali pa da postanemo vojaška država, kjer bodo vse duševne in telesne sile, vsa naša gmotna in duševna sredstva, vsa naša notranja in zunanja politika, sploh vse naše zasebno in javno življenje koncen-

²⁰⁹ ZA KPJ, 5, "Vseslovenska" konferenca Jugoslovanske socialno demokratične stranke 19. januarja 1919 v Ljubljani, str. 375–376.

²¹⁰ Naprej, 28. 1. 1919, A.(nton) Štebi, Narodno gospodarski utrinki, I.

trirano okoli misli: osvoboditev poslednjega dela našega naroda, ki še zdihuje pod tujim jarmom.” Avtor se je zavedal, da bi neugodna rešitev mejnega vprašanja vodila v krepitev vojaške države oziroma v “tame večje in močnejše (...) naše hrepenenje, da osvobodimo svoje brate”. V mislih je imel Slovence na Primorskem, ki so bili na podlagi Londonskega pakta pod italijansko zasedbo. Da ne bi v bodoče med Kraljevino SHS in Italijo “ležala (...) varana vera, ki bo skozi stoletja kričala po osveti in kazni”, se je zavzel, naj jugoslovanska stran pri urejanju meje z Italijo ne privoli v veljavnost Londonskega pakta, pač pa naj zahteva uresničitev določil Rimskega pakta.²¹¹ “Ne smemo se pregovarjati za to ali ono vas, to in ono mesto, ampak za princip: ali londonski ali rimski pakt, ali sila ali pravica, drugega razgovora ni.”²¹² To bi tudi odločilo vprašanje o vojaškem ali nevojaškem značaju jugoslovanske države; uveljavitev Rimskega pakta bi zagotovila njen protimilitaristični razvoj.

O vprašanju slovenskih narodnih oziroma jugoslovanskih državnih mej, ki ga je v večjem delu svojega članka obravnaval Janko Hacin, je razpravljala tudi VLS. Kljub podpori protimilitarizmu pa je zagovarjala vojaški poseg na Koroškem in na Primorskem, vendar ne tako izrazito in s takšnim poudarkom kot liberalci.²¹³ Načelnik VLS dr. Anton Korošec je o tem vprašanju na zborovanju zaupnikov VLS, 16. januarja 1919 v Ljubljani, dejal: “Čeprav v srcu vsi mrzimo oboroženo silo, kadar domovina kliče, (...) pojdemo na stražo in v bran.”²¹⁴ VLS, ki je bila, tako kot JDS in JSDS, naklonjena Srbom

²¹¹ Slovenec, 4. 1. 1919, Janko Hočevar, Za kaj gre? – Rimski pakt oziroma dogovor med predsednikom Jugoslovanskega odbora dr. Antejem Trumbičem in vodjem italijanskega vladnega odbora za sporazum med podjarmljenimi narodi Avstro-Ogrske Andreo Torrejem je bil sklenjen 7. 3. 1918. Njegovo besedilo je nato sprejel kongres t. i. tlačenih narodov Avstro-Ogrske 8.–10. 4. 1918 v Rimu. Besedilo je določalo, da bodo rešili ozemeljska nesoglasja med Italijo in južnimi Slovani sporazumno in prijateljsko na temelju narodnostnega načela in narodne samoodločbe. Ker je sklepe kongresa v Rimu odobral tudi predsednik italijanske vlade Vittorio Emanuele Orlando, se je zdelo, da je dokončno dosežen dogovor med italijansko vlado in južnimi Slovani o razmejitvi z Italijo in da je s tem Italija odstopila od Londonskega pakta. Kasneje je Italija od Rimskega pakta, ki ni imel meddržavne veljave, odstopila, temelj mirovnih pogajanj pa je ostal Londonski pakt.

²¹² Slovenec, 4. 1. 1919, Janko Hočevar, Za kaj gre?

²¹³ Slovenec, 10. 12. 1918, Na Koroško!, 17. 1. 1919, Zborovanje zaupnikov Vseslovenske ljudske Stranke. Prim. tudi Slovenec, 3. 12. 1918, Dr. Korošec v Radovljici.

²¹⁴ Slovenec, 17. 1. 1919, Zborovanje zaupnikov Vseslovenske ljudske Stranke.

in "srbskim junakom",²¹⁵ je z njima delila tudi prepričanje, da je za ugodno rešitev vprašanja mej odločilna srbska pomoč.²¹⁶ Obenem pa je razmišljala o možnem negativnem vplivu srbske politike na oborožene sile v bodoči, skupaj s Kraljevino Srbijo oblikovani jugoslovanski državi; enako so razmišljali tudi v JSDS. Ko so na seji Narodne vlade 21. novembra 1918 razpravljali o vprašanju, ali naj se bodoča jugoslovanska država do končne odločitve Ustavodajne skupščine oblikuje kot republika ali monarhija, sta predstavnika VLS in JSDS Janko Brejc in Anton Kristan proti monarhističnim zamislim izrekla ostre in tehtne pomisleke. Po njuni sodbi bi namreč privolitev v monarhistično obliko vladavine pomenila nevarnost, da se "ustvari diktatura one osebe (srbskega prestolonaslednika Aleksandra – op. J. P.), ki imenuje in seveda tudi odstavlja voditelje države". Opozarjala sta, da je "pojem o tem, kdaj vlada na Balkanu mir in red, podvržen samovoljnemu tolmačenju provizorične vlade. Tudi se je bati," sta pripomnila, da se na podlagi odločitve političnega vrha monarhije "imenuje vojaški guverner v posameznih deželah in se bodo vršile volitve v konstituanto pod različnim pritiskom."²¹⁷ Tudi VLS je, enako kot JSDS, namenila pozornost vprašanju narodnostnega značaja oboroženih sil šele po oblikovanju Kraljevine SHS. Slovenec je pisal o vzpostavljanju

²¹⁵ Omenjena naklonjenost ni izhajala iz občutka manjvrednosti v odnosu do Srbov, kot je bilo to značilno za liberalce. Glede tega je kasnejši vidni politik VLS Ivan Vesenjak konec novembra 1918 liberalce celo opozoril, "da v junaškem trpljenju preizkušeni sobrat (Srb – op. J. P.) petoliznikov ne mara". – Slovenec, 26. 11. 1918, J. (Ivan) Vesenjak, Dr. M. Zarnikove zmote.

²¹⁶ Slovenec, 22. 11. 1918, Slovensko ljudstvo s Srbi in Hrvati v skupni državi, 23. 11. 1918, Klika ruje, 2. 12. 1918, K., Monarhija ali republika, centralizem ali avtonomija, 3. 12. 1918, Dr. Korošec v Radovljici, 10. 12. 1918, Na Koroško!; Slovenski narod, 23. 12. 1918, Sprejem srbskih čet v Ljubljani.

²¹⁷ Sejni zapiski, 1, Zapisnik 20. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 21. novembra 1918, str. 123–124. – Po poročilih socialnodemokratskega Napreja pa naj bi v VLS zagovarjali tudi drugačne poglede na vlogo oboroženih sil na notranjepolitičnem področju. Naprej je sredi decembra 1918 pisal, da naj bi na shodu krščanskosocialne Jugoslovanske strokovne zveze (JSZ), 8. 12. 1918 na Savi na Gorenjskem, Ivan Gostinčar in član uredništva Slovenca Vekoslav Vrtovec prisotnim članom JSDS zagrozila, da bodo, če bo treba, proti JSDS uporabili oboroženo silo. (Naprej, 13. 12. 1918, Dopisi : s Save na Gorenjskem, 19. 12. 1918, "Naši boljševiki.") Glasilo JSZ Naša moč teh očitkov ni ne potrdilo ne zanikalo, poudarilo pa je, "da bomo najodločnejše, s krepkimi besedami branili svobodo vesti in svobodo združevanja delavcev proti nasilstvu socialne demokracije". Socialnim demokratom je še sporočilo: "Vaš boljševizem, posledico nemškega nadčloveka bomo strli, o tem bodite uverjeni!" (Naša moč, 27. 12. 1918, Smešna nasilstva)

nove jugoslovanske narodne vojske, ki bo predstavljala "eno edinstveno vojsko naše edinstvene nove države SHS (Kraljevine SHS – op. J. P.)".²¹⁸ Vzpostavitve Dravske divizijske oblasti ni komentiral, objavil je le kratko uradno obvestilo o njenem oblikovanju.²¹⁹

Kar zadeva poglede katoliškega tabora na položaj in vlogo oboroženih sil, lahko opozorimo tudi na stališča, ki so jih o tem oblikovali v slovenski Cerkvi. O tem je v svojem Dnevniku pisal eden tedaj najvplivnejših slovenskih narodnih voditeljev – škof Jeglič. Jeglič je svoje mnenje o vlogi in ravnanju oboroženih sil izrekel že 29. oktobra 1918, na veliki narodni manifestaciji na Kongresnem trgu v Ljubljani, ko sta bili razglašeni odcepitev slovenskih dežel od Avstrije in ustanovitev samostojne Države SHS. Ko je na manifestaciji spontano nastopil nadporočnik dr. Mihajlo Rostohar in v imenu zbranega slovenskega vojaštva odpovedal prisego habsburškemu cesarju ter obljubil zvestobo novi državi, je škof Jeglič razburjeno vzkliknil: "To je pa revolucija!" – "Da, Prezvzišeni, tako nekako," mu je suho odvrnil Rostohar.²²⁰ Škof Jeglič se je torej najprej odzval na revolucionarno ravnanje slovenskih častnikov in vojakov, ki so – kot je znano – v pravnem pogledu (z odpovedjo prisege prejšnjemu suverenu in s prisego novi državi) utemeljili slovensko samoodločbo, v vojaškem pa obvarovali narodno osvoboditev in državno osamosvojitve v letu 1918.²²¹ Po oblikovanju Narodne vlade se je Jeglič pozitivno izrazil o razmerah na področju vojaštva, saj je 5. novembra 1918 v svoj Dnevnik zapisal: "Zdi se, da imamo dobro vojaško poveljništvo in bo moglo ohraniti red."²²² Kot lahko beremo v njegovem dnevniškem zapisu z dne 22. novembra 1918, je nato to oceno spremenil, vlogo oboroženih sil pa je videl tudi pri urejanju notranjepolitičnih vprašanj. Ko so v drugi polovici novembra 1918 v slovenski politiki razpravljali o vprašanju oblike vlada-

²¹⁸ Slovenec, 11. 12. 1918, Reorganizacija jugoslovanske vojske.

²¹⁹ Slovenec, 2. 2. 1919, Dravska divizijska oblast.

²²⁰ Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, str. 264–266.

²²¹ O tem glej podrobneje Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, str. 267–268; Švajncer, Slovenska vojska 1918–1919, str. 16–26; Perovšek, Slovenska osamosvojitve, str. 51–58; Bizjak, Slovenska vojska 1918–1919, str. 39–50.

²²² ARS, AS 1871, Jegličev dnevnik, 5. 11. 1918.

vine v bodoči jugoslovanski državi, je namreč razpravo o tem vprašanju pospremil z naslednjim razmišljanjem: "Položaj je neugoden za republiko; pa tudi za volitve predsednika bi bilo težko; zediniti se ne bi mogli, pa bi nastale hude borbe; in kdo bo ukrotil ljudske mase, ki se vedno bolj poprijemajo boljše vizma; posebno ker nimamo armade ne na Hrvaškem ne na Slovenskem; vsaj ni nobene discipline in vojaki vpoklicani prav kmalu domu odidejo. Mora priti monarhija, kateri bi bil na čelu Aleksander. Sestaviti se mora skupno ministrstvo pod regentom Aleksandrom. Ima naj nalog organizirati armado in pripraviti volitve za konstituinto."²²³ Pomen, ki ga je Jeglič pripisoval oblikovanju skupne vlade nove jugoslovanske države in ustanovitvi njenih oboroženih sil, je očitno izhajal iz njegovega kritičnega premisleka o možni vlogi srbske vojske na slovenskem ozemlju. Ocenjeval je namreč, da bi lahko, če ne bi oblikovali skupne vojske, srbske vojaške enote v Sloveniji nastopale kot samostojen vojaški dejavnik. To pa bi liberalci izkoristili v političnem boju proti katoliškemu taboru. "Naši se boje Srbov, katere liberalci kličejo na pomoč, naj bi zasedli jugoslovanske pokrajine," je že 11. novembra 1918 zapisal v svoj Dnevnik. "V tem slučaju bi bile volitve v konstituinto pod bajoneti Srbov in utegnili bi zmagati liberalci, ki so vedno bolj očitno za dinastijo Karadjordjević."²²⁴

III

V prelomnih mesecih po koncu oktobra 1918, ko so Slovenci doživeli razpad ene, nastanek druge in njen prehod v tretjo državno skupnost, so slovenska politika in slovenski organi državne oblasti oblikovali prepoznaven odnos do vprašanja družbene in politične vloge ter značaja oboroženih sil. Vsi ključni dejavniki tedanje slovenske oblasti in politike so se zavedali narodnodr-

²²³ Prav tam. – O tedanjih razpravah o obliki vladavine v bodoči jugoslovanski državi glej Brejc, *Od prevrata do ustave*, str. 174–177; Zečević, *SLS in jugoslovansko zedinjenje*, str. 167–174; Perovšek, *Slovenska osamosvojitev*, str. 133–146.

²²⁴ ARS, AS 1871, Jegličev dnevnik, 11. 11. 1918.

Mihajlo Rostohar (1878–1966)
(AMSU)

žavnega pomena oboroženih sil. Slovenska Narodna vlada se je odgovorno posvetila vprašanju vzpostavitve in organiziranosti sistema oboroženih sil kot sestavnega dela urejene državne in družbene strukture. Glede oboroženih sil na ozemlju, ki je bilo pod njeno upravo, je bila na prelomu let 1918/1919 pri Narodni vladi in nato Deželni vladi za Slovenijo prisotna zavest o obstoju (slovenske) narodne oborožene sile, čeprav se je že v tem času uveljavilo tudi razumevanje vojaških enot v jugoslovanskem smislu. Osnovno nalogo oboroženih sil je Narodna vlada najprej videla v zagotavljanju stabilnih varnostih razmer, nato pa v reševanju tedanjega slovenskega narodnopolitičnega položaja – vprašanja slovenskih narodnih mej. To je bilo, kljub opaznemu protimilitarističnemu razpoloženju pri Jugoslovanski socialnodemokratski stranki in Vseslovenski ljudski stranki, tudi večinsko stališče tedanje slovenske politike, saj sta tako VLS kot Jugoslovanska demokratska stanka podpirali misel o vojaškem reševanju tega vprašanja. Med slovenskimi političnimi strankami se je tako kot pri Narodni vladi pokazal dvojni odnos do narodnopolitičnega značaja tedanjih oboroženih sil. V času obstoja Države SHS pa tudi kasneje so liberalci na tedanje oborožene

sile gledali kot na enote jugoslovanske vojske, vendar so obenem pisali tudi o slovenski narodni vojski. Po oblikovanju Kraljevine SHS, ko sta se o tem opredelili tudi VLS in JSDS, pa je na Slovenskem prevladal pogled, po katerem so oborožene sile razumeli kot jugoslovanske oborožene formacije. Posebno vprašanje v slovenski politiki tedanjega časa je bil odnos do Srbov in srbske armade. Za liberalni tabor je bilo značilno njeno izrazito povečevanje, v srbski vojski pa je videl tudi odločilni dejavnik za ugodno rešitev vprašanja slovenskih mej. Podobna stališča so zagovarjali tudi v JSDS. Katoliški tabor je bil v tem pogledu, kljub izraženim simpatijam do Srbov, bolj zadržan. Škof Jeglič je v srbski vojski celo videl sredstvo za izvajanje (liberalnega) političnega nasilja proti katoliškemu gibanju. Ob tem je VLS, tako kot tudi JSDS, v tedanji politični razpravi o ureditvi bodoče jugoslovanske države opozarjala na možnost, da bi lahko v novi državi tudi izkoriščali oborožene sile v notranjepolitične namene. Zanimivo je, da je v zvezi z notranjepolitično problematiko škof Jeglič očitno pomislil tudi na njihovo uporabo proti boljševističnemu razpoloženju med ljudmi. Stališče, ki je združevalo vse tedanje slovenske politično državne dejavnike – Narodno vlado in politične stranke –, pa je zadevalo vprašanje novega družbenega, kulturnega in političnovojaškega značaja oboroženih sil. Narodna vlada in politične stranke so se ob različnih priložnostih zavzele za uveljavitev modernega, protimilitarističnega duha nove armade. Kot družbeni in politični dejavnik, ki odločilno varuje življenjske narodnodržavne interese, naj bi nova armada temeljila na humanih, pravičnih in korektnih odnosih med častniki in vojaki.

Takim modernim in družbeno naprednim pogledom slovenske politike in oblasti na značaj oboroženih sil, ki se jih je dotikala tudi zavest o obstoju slovenske narodne vojske, kasnejši čas ni bil naklonjen. Vojska Kraljevine SHS, na Slovenskem utemeljena z oblikovanjem Dravske divizijske oblasti, se je razvijala v militarističnem duhu in je postala pomembna opora nedemokratskega, unitarističnega in na velikosrbski hegemoniji vzpostavljenega političnega sistema prve jugoslovanske države.

Iz diplomatskega in političnega boja za meje 1919–1920

I

Po oblikovanju Kraljevine SHS in vzpostavljanju centralistične državne ureditve so bile možnosti za ureničevanje slovenskih narodnoemancipacijskih teženj omejene. Kljub temu pa so se lahko Slovenci v letih 1919–1920 za svoje narodne interese neovirano zavzeli na enem od ključnih državotvornih področij, to je pri urejanju zunanjepolitičnih vprašanj. V omenjenih letih so se namreč v Parizu zbrali predstavniki zmagovitih držav v prvi svetovni vojni in sklenili mirovne pogodbe s predstavniki poraženih držav. Na podlagi omenjenih pogodb so bile določene tudi meje novih oziroma spremenjene meje že obstoječih evropskih držav. Mirovna konferenca v Parizu je bila za Slovence izjemno pomembna, saj je določila potek državnih mej na slovenskem narodnostnem ozemlju.²²⁵ Tega so se zelo dobro zavedali slovenski člani delegacije Kraljevine SHS, ki se je prav tako udeležila mirovne konference po koncu prve svetovne vojne.²²⁶ Slovenski člani jugoslovanske delegacije v Pa-

²²⁵ O pariški mirovni konferenci po prvi svetovni vojni in njeni obravnavi vprašanja jugoslovanske državne razmejitve, ki je zadevalo slovensko ozemlje, glej Lipušček, Ave Wilson, str. 86–255. O zunanji politiki ZDA v obdobju od državljanske vojne do mirovne konference v Parizu glej str. 14–85.

²²⁶ Jugoslovanske delegate na mirovni konferenci v Parizu so v prvih štirih do petih mesecih njenega delovanja (konferenca je začela delo 12. 1. 1919), dokler Kraljevina SHS ni bila mednarodno priznana, obravnavali kot delegate Kraljevine Srbije. Delegacija Kraljevine SHS se je uradno imenovala “delegacija Srbov, Hrvatov in Slovencev pri mirovni konferenci v Parizu”. – Zečević, SLS in jugoslovansko zedinjenje,

rizu so se polno zavzeli za ugodno rešitev vprašanja slovenskih narodnih oziroma jugoslovanskih državnih mej z Italijo, Avstrijo in Madžarsko. Njihova prizadevanja so izhajala iz prepričljive in odgovorne zaveze slovenstvu, zato je nanje vsekakor treba opozoriti in dopolniti sliko o ravnanju Slovencev v prelomnih trenutkih narodne zgodovine. Delovanje slovenskih članov delegacije Kraljevine SHS na mirovni konferenci v Parizu po prvi svetovni vojni bomo prikazali skozi vlogo in pomen, ki ju je v tem okviru imel teolog, profesor, diplomat in politik dr. Lambert Ehrlich. Ehrlich je bil eden od najvidnejših in najbolj dejavnih slovenskih poznavalcev koroškega vprašanja, ki so si po prvi svetovni vojni prizadevali za ugodno razmejitev z Avstrijo, pomembno pa je bilo tudi njegovo prizadevanje za rešitev drugih mejnih vprašanj na slovenskem ozemlju. O delu delegacije Kraljevine SHS in njenih slovenskih članov na pariški konferenci je v letih 1922–1931 napisal tudi kompleksno študijo *Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20*, ki je, skupaj s priloženim historičnim gradivom, od leta 2002 na Slovenskem dostopna v knjižni obliki.²²⁷ Prikaz Ehrlichovega diplomatskega in političnega narodnega napa neposredno po prvi svetovni vojni je pomemben tudi zato, ker je v zgodovinskem spominu na njegovo široko dejavnost še vedno predvsem poudarjeno njegovo idejno in politično delo v tridesetih letih in na začetku druge svetovne vojne. Slednje pa ne prispeva k uravnoteženemu pogledu na enega od najbolj ustvarjalnih slovenskih javnih delavcev v prvi polovici 20. stoletja, ne glede na različne ocene, ki so se uveljavile o njegovi idejni in politični misli ter delu.²²⁸

II

Ehrlich je na pariški mirovni konferenci po koncu prve svetovne vojne nedvomno opravil veliko delo. V svo-

str. 216. Prim. tudi Ehrlich, *Mirovna konferenca in Jugoslavija*, str. 30; Kranjec, *Slovenci v Jugoslaviji*, str. 67.

²²⁷ Glej Ehrlich, *Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20*, str. 53–640.

²²⁸ Podrobneje o Ehrlichovem življenju in delu glej Škulj (ur.), *Ehrlichov simpozij v Rimu*, str. 5–354.

jem diplomatskem poslanstvu, ko je kot izvedenec za Koroško v delegaciji Kraljevine SHS na mirovni konferenci branil slovensko severno narodno mejo, se je, kot je zapisal eden prvih Ehrlichovih študentskih sodelavcev in nekdanji predsednik Akademске akcije za izpopolnitev slovenske Univerze Pavel Verbic, "izkazal za spretnega, iznajdljivega, neumornega delavca. Sestavljal je dobro argumentirane spomenice, stavil predloge, si zapisoval vse podrobnosti, zbiral dokazilno gradivo, v kritičnih trenutkih dajal učinkovite pobude."²²⁹ Podobno so Ehrlichovo delo ocenili tudi njegovi sodobniki, s katerimi se je delavno srečal v času pariške konference. Ljubljanski škof Jeglič je 7. junija 1919, dva dni po znanem obisku odposlanstva vidnih slovenskih politikov pri predsedniku Združenih držav Amerike Woodrowu Wilsonu v Parizu, v svojem Dnevniku zapisal, da v jugoslovanski delegaciji na mirovni konferenci "jako marljivo dela bogoslovni profesor dr. Lambert Ehrlich iz krške škofije (Celovec). On je desna roka našega Žolgerja."²³⁰ Dobro leto kasneje pa je predsednik Deželne vlade za Slovenijo Janko Brejc Ehrlichu sporočil, da je v poročilu, ki ga je poslal zunanjemu ministrstvu v Beogradu o svojem razgovoru z vladnim delegatom na mirovni konferenci, slovenskim tržaškim politikom dr. Otokarjem Rybařem,²³¹ "odločno poudarjal potrebo Vašega bivanja v Parizu in da se glede meja na sever ne sme ničesar ukreniti, ne da bi se vprašalo poprej Vas".²³² Ehrlichovega dela v Parizu

²²⁹ Verbic, Ehrlichova življenska pot, str. 63.

²³⁰ ARS, AS 1871, Jegličev dnevnik, 7. 6. 1919. – Slovenec dr. Ivan Žolger je bil eden od štirih opolnomočenih članov delegacije (t. i. politične delegacije) Kraljevine SHS na pariški mirovni konferenci. Opolnomočeni delegati (predsednik delegacije Srb Nikola Pašić, Hrvat Ante Trumbić, Srb Milenko Vesnić, ki je bil obenem tudi jugoslovanski poslanik v Parizu, in Žolger) so bili edini člani delegacije, ki so lahko sodelovali pri delu mirovne konference. Pri mirovni konferenci so bili akreditirani in so uradno sodelovali v delu plenuma konference, podpisovali osnovne akte jugoslovanske delegacije, naslovljene na mirovno konferenco, in v imenu Kraljevine SHS podpisovali mirovne sporazume. Opolnomočeni delegati so vodili jugoslovansko delegacijo in so bili njene glavne osebnosti. Žolger je bil eden od treh jugoslovanskih podpisnikov senžermenske mirovne pogodbe z Avstrijo in trianonske mirovne pogodbe z Madžarsko. – Mitrović, Jugoslavija na konferenciji mira 1919–1920, str. 9, 10, 13, 15.

²³¹ Vladni delegati Kraljevine SHS na pariški mirovni konferenci (Srb Mato Bošković, Hrvat dr. Josip Smodlaka, Slovenec Otokar Rybař) so bili enakopravni opolnomočeni delegatom glede oblikovanja predlogov mirovni konferenci, niso pa mogli sodelovati na njenih sejah. – Mitrović, Jugoslavija na konferenciji mira 1919–1920, str. 10.

²³² A INV, KMK, f. 30, ovoj 6 (pisma dr. Brejcu); rokopis pisma, oddanega v registraturo 9. 7. 1920; pismo je bilo prepisano 23. 7. 1920.

Lambert Ehrlich (1878–1942)
(Ilustrirani Slovenec, 30. 1. 1927, str. 35)

se je “s hvaležnostjo” spominjal tudi v svojem prispevku *Od prevrata do ustave*, objavljenem v zborniku *Slovinci v desetletju 1918–1928*.²³³ Podobno je v svojih spominskih *Pripombe k naši prevratni dobi* opozoril tudi znani socialistični politik in publicist Albin Prepeluh-Abditus, da so bili “med eksperti naše mirovne delegacije (...) dobri, uporabni ljudje, ki so poznali politične in narodne prilike v krajih, v katerih so živeli ali pa se rodili. (...) V političnem pogledu,” nadaljuje Prepeluh, “so bili med eksperti najbolj vidne sledeče osebnosti: za Primorje bivši državni poslanec Trsta dr. Otokar Rybař, za Koroško duhovnik dr. Lambert Ehrlich, za vzhodno Štajersko in Prekmurje dr. M. Slavič, tudi duhovnik. Za splošna politična vprašanja in zaradi poznanja ljudi in razmer v severni Ameriki je bil določen dr. Ivan Švegel.”²³⁴

²³³ Brejc, *Od prevrata do ustave*, str. 182.

²³⁴ Prepeluh, *Pripombe k naši prevratni dobi*, str. 274–275.

Ehrlich se je v reševanje koroškega vprašanja po prvi svetovni vojni vključil še pred prihodom v Pariz. Najprej, ko je po ustavljenih vojaških spopadih med Avstrijci in Slovenci, ki so izbruhnili v začetku januarja 1919, kot zastopnik Deželne vlade za Slovenijo na Koroškem spremljal anketno komisijo podpolkovnika Shermana Milesa, sicer člana posebne ameriške študijske komisije na Dunaju. Milesova komisija je skladno s posebnim protokolom, ki so ga 22. januarja 1919 v Gradcu podpisali predstavniki koroške in slovenske Deželne vlade, imela pooblastilo, da določi demarkacijsko mejo za upravno in zasedbeno razmejitev med Nemško Avstrijo in Kraljevino SHS na Koroškem. Razmejitev naj bi določili na podlagi zemljepisne jasnosti meje, želje prebivalstva o državnih pripadnosti in narodnostne strukture dežele. Razmejitev med Nemško Avstrijo in Kraljevino SHS bi z neodpovedljivim premirjem veljala do odločitve mirovne konference o mejah med obema državama.²³⁵ Milesova komisija je potovala po Koroški od 26. januarja do 6. februarja 1919. Člani komisije so bili Sherman Miles, artilerijski poročnik Le Roy King, zemljepisni izvedenec v ameriškem generalštabu major Lawrence Martin in profesor na univerzi Columbia v New Yorku Robert J. Kerner.

Sredi dela Milesove komisije je koroška vlada spoznala, da bi bilo mogoče doseči razsodbo komisije, naj slovenske vojaške enote izpraznijo vso Koroško. Komisija je namreč potovala skoraj izključno po ozemlju, ki je bilo pod avstrijsko zasedbo. Gibala se je samo po glavnih cestah in se ustavljala samo v večjih krajih in mestih, ki pa so imela nemški značaj. Usodno pri tem je bilo, da so bila mesta po ameriški miselnosti za vsako deželo najvažnejša.²³⁶ Kot je že dobro opisal Prepeluh,

²³⁵ Grafenauer, Slovenska Koroška v diplomatski igri 1919, str. 316–320; Suppan, Jugoslawien und Österreich 1918–1938, str. 523–530; Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji, str. 83–90.

²³⁶ O ameriškem razumevanju urbanih središč je Ehrlich podal naslednjo razlago: "Amerikanci", je zapisal, so na mirovni konferenci "polagali izredno važnost na mesta. V Ameriki se je namreč najprej ustanovilo mesto, in iz tega središča se je začela širiti na okrog kultivirana in obljudena zemlja. Pri nas je v prejšnjih časih bilo le malo mest in masa prebivalstva je bila na deželi. Šele s spremembo ekonomskega življenja je začelo ljudstvo iz dežele siliti v mesta, a ravno zaradi tega so bila mesta rezultat tega priseljevanja ter izraz etnične okolice. Amerikanci so mnenja, da mora mesto odločevati in da se mora dežela po plebiscitu mesta ravnati. Zaradi tega so bili Amerikanci odločno proti temu, da bi Celovec prišel k nam, in glede Maribora

so Avstrijci vodjo komisije Milesa in njegovega spremljevalca Kinga "povsod najljubezniveje sprejemali, odlične nemške gospe so ju pozdravljale in slavile. Spričo tega niso bila predavanja dr. Ehrlicha o geografiji in narodnih razmerah na Koroškem nobena protiutež nemškim prizadevanjem, zlasti še, ker protestant Miles, sin generala, ki je pobijal Indijance, gotovo ni bil brez vseh predsodkov. Oba Američana ni nič mikalo v slovenske hribovske vasi. Kaj naj bi našla tam? Župnike, ki jih nista ljubila, slabe gostilne, ki ne bi mogle postreči bolje od nemških gospa."²³⁷ V takih okoliščinah je Avstrijcem uspelo prepričati komisijo v svojo korist. Nanjo so vplivali s svojim propagandnim gradivom, s svojo interpretacijo nemških napisov na pokopališčih in v starejših matičnih knjigah in z neprestanim popraviljanjem vseh neugodnih dejstev, pri čemer je bil posebej uspešen avstrijski spremljevalec komisije, fregatni kapitan Albert Peter-Pirkham. Američane je spretno prepričeval s sprotnimi pripombami o geografiji, zgodovini in kulturi Koroške in tako zavračal nasprotno trditve in slučajne opombe. Na stališča komisije je vplivalo tudi razpoloženje slovenskega prebivalstva pod avstrijsko zasedbo, ki

tudi niso bili popolnoma zadovoljni." – Ehrlich, Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20, str. 84.

²³⁷ Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, str. 213. – Podobno je na ravnanje nemške strani in protestantsko veroizpoved Milesa ter Kinga opozoril ugledni politični publicist iz obdobja med svetovnjima vojnama Fran Erjavec. Po drugi svetovni vojni je leta 1958 v Parizu sestavil spis Slovenci na mirovni konferenci l. 1919–1920. V njem je zapisal, da sta Miles in King "prepotovala glavne in zato tudi že bolj ali manj pomembne kraje spornega ozemlja. Kakor vemo", je spomnil, "so imeli to (ozemlje) tedaj po veliki večini zasedeno Nemci, ki so znali tudi sicer z vsemi sredstvi spretno usmerjati oba Američanca v svojo korist, docim je bil od naše strani določen za njih spremljevalca prof. dr. L. Ehrlich. Ta je bil resda odličen poznavalec Koroške in tamošnjih razmer, toda vsekakor je upravičen dvom, če je bil za dva mlada protestantska ameriška oficirja res najbolj posrečeni spremljevalec – asketični duhovnik. Rezultat vse(h) teh in podobnih okoliščin je bil potem ta, da je bilo Miles-Kingovo poročilo za nas docela negativno, a ravno to je bilo pa potem ves čas merodajno za Wilsona." (NUK, RO, ZFE, inv. št. 1/61, Erjavec, Fran. Slovenci na mirovni konferenci l. 1919–1920, str. 16) Na Ehrlichova neuspešna prizadevanja, da bi se Milesova komisija objektivno seznanila z razmerami na Koroškem, je v svojih spominih opozoril tudi znani liberalni politik Ivan Hribar. Hribar, ki o upravičenosti izbire Lamberta Ehrlicha za zastopnika slovenske Deželne vlade pri Milesovi anketni komisiji ni dvomil, je poudaril: "Ves krvavi trud in vse stvarno dokazovanje koroškega domačina dr. Ehrlicha je doseglo pri komisiji le pol gluha ušesa." (Hribar, Moji spomini, 2, str. 425) Ob tej priložnosti pripominjam, da je Ehrlich dobro obvladal angleški jezik. Na to je v svojih spominih opozoril Vladimir Ravnihar, ki je zapisal, da je bil s slovenske strani "komisiji prideljen prof. dr. Ehrlich, ki je bil angleščini popolnoma vešč". (Mojega življenja pot, str. 141)

ni bilo ugodno za jugoslovansko stran. To razpoloženje ni bilo zgolj posledica avstrijskega političnega terorja, ampak tudi dejanskega avstrijskega političnega vpliva. Vse to je Milesovo komisijo nagnilo na avstrijsko stran. Komisija je po večinski odločitvi svojih članov predlagala razmejitevno črto po stari deželni meji po vsem ozemlju jugovzhodne Koroške, to je po grebenu Karavank na vsej njihovi dolžini. S tem je, ne da bi upoštevala kriterij o narodnostni strukturi dežele, zavzela stališče, naj se slovenske vojaške enote umaknejo iz Koroške, dokler ne bo določena končno veljavna državna meja med Nemško Avstrijo in Kraljevino SHS.²³⁸

Ehrlich je ljubljansko Deželno vladu prvič obvestil o delu in ravnanju Milesove komisije 31. januarja 1919. Tega dne je razburjen telefoniral iz Velikovca, "da je dobil od ameriške misije ta utis, da ona želi izvesti v prvi vrsti to, ali želi ljudstvo priti k Nemški Avstriji ali Jugoslaviji. Ljudstvo se izprašuje v tem oziru le severno od Drave in se izraža pod pritiskom nemške agitacije in nemškega terorizma skoro brez izjeme za Nemško Avstrijo. Samo v nekaterih krajih prihajajo ženske protestirat proti temu." Nadalje je poročal, da mu je Miles predlagal, "naj on (Ehrlich – op. J. P.) določi kraj, kamor bosta šla ljudstvo zasliševati". To je "odklonil, ker bi bil s tem doprinešen dokaz, da se vendar nahajajo na Koroškem še ljudje, ki niso izgubili poguma se izjaviti za Jugoslavijo, čeprav je nemški terorizem silen". Vlada je Ehrlichovo stališče sprejela "odobrujoč na znanje". Njen predsednik Brejc je Ehrlicha še prosil, "naj se pri vsakem človeku, ki pride z misijo v dotiko, konstatira ali zna Slovensko. Dejstvo je, da prihaja mnogo Nemcev od drugod na Koroško in da nastopajo tam kot nemški kmetje, ki žele priti k Nemški Avstriji."²³⁹

²³⁸ Grafenauer, Slovenska Koroška v diplomatski igri 1919, str. 320–322; Pleterski, O prvinah in značaju plebiscitne odločitve, str. 220. – O delovanju in posledicah ravnanja Milesove ankete komisije glej tudi Ehrlich, Mirovna konferenca in Jugoslavija, str. 33; Kranjec, Slovenci v Jugoslaviji, 72–73; Trunk, Spomini, str. 126; Kuhar, Poglavlje iz tragedije koroških Slovencev, str. 94–155; Mikuš, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji, 92–97; Ehrlich, Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20, str. 88–91; Hribar, Moji spomini, 2, str. 424–425; Verbic, Ehrlichova življenjska pot, str. 64.

²³⁹ Sejni zapisniki, 1, Zapisnik 54. seje Narodne vlade za Slovenijo, z dne 31. januarja 1919, str. 315.

Ko je Milesova anketna komisija končala svoje delo, je Ehrlich 7. februarja 1919 o njem Deželni vladi za Slovenijo podal posebno poročilo. Poudaril je, da je po njegovem mnenju "imela komisija izgotovljen načrt za demarkacijsko črto že pred nastopom informativnega postopanja". Sodil je, "da hoče komisija določiti kot demarkacijsko črto Zilico, Zilo in Dravo, tako da Slovenci izgube 70.000 ljudi (velikovški okraj, celovško okolico, ozemlje med Vrbskim in Osojskim jezerom in Ziljsko dolino). Za to mnenje je govorilo več razlogov. Tako n. pr. je bilo očitno, da je komisija štela Slovence severno od Drave samo kot nekako kompenzacijo za Nemce južno od Drave. Vedno je naglašala, da mora biti demarkacijska črta jasna in geografična, tako da se bo takoj videlo ali jo kdo prekorači. Izpraševala je ljudstvo, ali želi pripadati Nemški Avstriji ali k Jugoslaviji, ne pa toliko kake narodnosti je. V nekaterih krajih severno od Drave so bili Nemci dobro pripravljene in so prirejali demonstracije za Nemško Avstrijo. Ziljske doline komisija ni hotela obiskati, češ da ima samo nalogo priti do italijanske demarkacijske črte na zapadu." Ko je Ehrlich ugovarjal, "da lahko pride komisija do italijanske demarkacijske črte tudi v Ziljski dolini, se mu je odgovorilo, da bi bilo treba iti na jug in ne na zapad". Zato je protestiral, ker "komisija ni obiskala Ziljske doline. Prav tako tudi komisija ni obiskala slovenskih ali vsaj narodno-mešanih naselbin med Vrbskim in Osojskim jezerom ter Krko in Glino."²⁴⁰

Deželna vlada za Slovenijo je na podlagi Ehrlichovega poročila storila več korakov. 10. februarja 1919 je pri vodji ameriške študijske komisije na Dunaju, profesorju evropske zgodovine na Harvardski univerzi Archibaldju Caryju Coolidgeu, zaradi načina dela Milesove komisije protestiral komisar slovenske Deželne vlade za Koroško Franc Smodej, pozneje pa tudi Ivan Hribar kot jugoslovanski poslanik v Pragi. Predsednik Deželne vlade za Slovenijo Janko Brejc je zaprosil za posredovanje tudi v Beogradu. Vlada Kraljevine SHS je nato 12. februarja 1919 protestirala proti delu komi-

²⁴⁰ Prav tam, Zapisnik 58. seje Deželne vlade za Slovenijo, z dne 7. februarja 1919, str. 343.

sije pri ameriškem predstavniku v Beogradu Dodgeu, očitno pa tudi pri jugovzhodnem poveljstvu francoske vojske. To je bilo po pogodbi o premirju med Antanto in Vrhovnim poveljstvom avstro-ogrske vojske, sklenjenim 3. novembra 1918 v Padovi, pristojno za Koroško. Oba protesta sta prišla 13. februarja do ameriške delegacije v Parizu. Francoski protest je bil opravljen v obliki ustne note francoskega zunanjega ministrstva ameriški ambasadi. Francoska stran je opozarjala, da je Milesova komisija delovala na ozemlju francoskega poveljstva, na katerem bi bil za podobne korake upravičen le pristojni poveljnik francoske vojske general Franchet d'Esperey. Konec februarja je pri ameriški delegaciji protestirala še jugoslovanska delegacija na pariški mirovni konferenci. Nalog za protest je prejela 26. februarja, pri ameriški delegaciji pa ga je vložila 28. februarja 1919. V njem je opozorila na neveljavnost graškega protokola, ker so ga podpisali predstavniki slovenske Deželne vlade brez soglasja Beograda.²⁴¹

V času, ko je jugoslovanska delegacija v Parizu zaradi načina dela Milesove komisije vložila protest pri ameriški delegaciji, je le-ta že sklenila, da mnenja oziroma poročila Milesove komisije ne bo objavila. Na to sta vplivala protest vlade Kraljevine SHS²⁴² in odklonilno stališče same delegacije o dejavnosti Milesove komisije na Koroškem. Ameriška delegacija je menila, da je komisija prekoračila tako svoje kot tudi njene pristojnosti in jo je, tako kot tudi ameriško vlado, zaradi svojega nastopanja kompromitirala pred drugimi zavezniki.²⁴³ Ameriška delegacija je ocenila, da je zato najbolje delovanje Milesove komisije zamolčati, njenih sklepov pa sploh ne razglasiti za neveljavne.²⁴⁴ S tem se je Milesovemu poročilu uradno odrekla, poročilo pa je "kot protimednarodno praven dokument zamrl(o) v tajnih arhivih". Tam je ostalo do leta 1953.²⁴⁵ Ameriška delegacija

²⁴¹ Grafenauer, Slovenska Koroška v diplomatski igri 1919, str. 323–324; Kuhar, Poglavlje iz tragedije koroških Slovencev, str. 150–151.

²⁴² Ehrlich, Mirovna konferenca in Jugoslavija, str. 33; isti, Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20, str. 90.

²⁴³ Grafenauer, Slovenska Koroška v diplomatski igri 1919, str. 323–324.

²⁴⁴ Kuhar, Poglavlje iz tragedije koroških Slovencev, str. 152.

²⁴⁵ Gradivo o delovanju Milesove komisije na Koroškem januarja in februarja 1919 je bilo 33 let v arhivu Državnega tajništva ZDA, ki je šele leta 1953 dovolilo, da so

se je razbremenila odgovornosti za ravnanje predstavnikov ZDA pri določitvi razmejitvene črte na Koroškem na seji sveta deseterice 22. februarja 1919; svet deseterice je bil v prvih mesecih delovanja mirovne konference njen najvišji organ, ki so ga sestavljali predsedniki vlad in zunanji ministri petih velesil: ZDA, Francije, Velike Britanije, Italije in Japonske. Ameriški zunanji minister Robert Lansing je namreč na seji sveta 22. februarja predlagal, naj se zaradi spopadov, ki so nastali januarja 1919 na Koroškem, določi nevtralna cona med Nemci in Jugoslovani (Slovenci), ker tam še ni določena meja med obema narodoma. Določitev nevtralne cone naj bi prepustili vojaškemu svetu mirovne konference. Njegov predlog so sprejeli, vendar vojni svet oziroma njegova posebna komisija o nevtralni coni na Koroškem nista sklepala.²⁴⁶

Kljub temu, da se je ameriška delegacija poročilu Milesove komisije odrekla, pa je bilo le-to zelo pomembno za nadaljnji potek diplomatskega boja za Koroško. Poročilo je namreč postalo podlaga ameriškega stališča v vseh razpravah o Koroški. Stališča iz Milesovega poročila so prevzeli poglobitni ameriški izvedenci v teritorialni komisiji (določala je meje držav) vrhovnega sveta oziroma sveta četverice, v katerega se je konec marca 1919 preoblikoval dotedanji svet deseterice. Svet četverice so sestavljali predsednik ZDA ter predsedniki vlad Francije, Velike Britanije in Italije. Tako kot ameriški izvedenci v teritorialni komisiji se je tudi ameriški predsednik Wilson v razpravah v svetu četverice opiral na poročilo Milesove komisije oziroma se je nanj celo neposredno skliceval. Američani so s tem začeli vnovič trdovratno zagovarjati mejo na Karavankah. Iz dileme, ki jo je porodilo nasprotje med večinskim mnenjem v Milesovi komisiji in ločenim mnenjem člana komisije Kernerja, ki je namesto razmejitvene črte na Karavankah predlagal razmejitev po črti Drava–Zila–Zilica do Vrat (Kerner je t. i. dravsko razmejitveno črto predlagal zaradi zemljepi-

ga prenesli v državni javni arhiv. Gradivo je prvi objavil dr. Alojzij Kuhar v Zborniku – koledarju svobodne Slovenije 1956. Takrat je bila tudi prvič objavljena njegova razprava Poglavlje iz tragedije koroških Slovencev. – Glej Kuhar, Poglavlje iz tragedije koroških Slovencev (1956), str. 47–79.

²⁴⁶ Grafenauer, Slovenska Koroška v diplomatski igri 1919, str. 325, 328.

sne jasnosti in nespornosti, upoštevanja ljudske volje, gospodarske ustreznosti ter uveljavitve modre in pravične razdelitve spornega ozemlja), je nato izšla misel na plebiscit na Koroškem. S tem se je stališče ene od odločujočih velesil na podlagi vpliva nemške propagande na delo Milesove komisije bistveno spremenilo v slovensko škodo.²⁴⁷ Milesovo poročilo je tako bilo usodno za ves razvoj koroškega vprašanja. Kot je zapisal Ehrlich, so namreč bile “mnogovrstne peripetije in faze koroškega vprašanja, ki se je vleklo od konca februarja do 25. junija (končne izdelave členov mirovne pogodbe z Avstrijo – op. J. P.), ... (nič) drugega kot neprestani boji naše delegacije proti vplivom in vtisom Milesovega poročila”.²⁴⁸

247 Prav tam, str. 322, 324. – Kernerjevo poročilo, v katerem se avtor ne strinja z Milesom in Kingom, glej v Kuhar, Poglavlje iz tragedije koroških Slovencev (1956), str. 65–71.

O vlogi in ravnanju ameriške delegacije na pariški mirovni konferenci je podal Ehrlich naslednjo oceno: “Amerikanci so prišli na konferenco kot zmagovalci in nadalje tudi kot moralni razsodniki celega sveta. Kadar oni govorijo, se jim zdi, da govori nezmotljiva resnica iz njih, in za argumente niso lahko dostopni. Vsak smisel jim pa manjka za zgodovinski moment. Pri njih odločuje samo sedanje stanje. Mi smo polagali v dokaz našega etničnega položaja veliko važnost na stare zemljevide od prejšnjega stoletja in smo mislili, da so to najdragocenejši dokumenti. Toda Amerikanci so jih imeli godne za kak muzej, ne pa za rešitev svetovnih problemov.

V germanizaciji kot taki Amerikanci niso videli onega hudodelstva, katerega je treba kaznovati in s tem krivico popraviti, ampak to so smatrali kot rezultat, s katerim je treba sedaj računati. Njim se je germanizacija zdela celo upravičena, kolikor je nemška moderna in tehnična kultura zagospodarila nad ‚nekultiviranimi‘ slovanskimi plemeni. Ravno tako so tudi oni Ameriko kolonizirali in njihova opravičba za ravnanje z Indijanci je ravno v tem, da jim njihova tehnika, njihov napredek daje dozdevni titulus v roke za tako ravnanje.” O vlogi in ravnanju ameriške komisije na mirovni konferenci je Ehrlich še napisal: “Kakor že gori omenjeno, so igrali Amerikanci glavno vlogo v koroškem vprašanju. Saj so vse glavne elemente sklepa deseterice glede Koroške doprinesli ravno oni: Karavanke, Možiška (Mežiška – op. J. P.) dolina, naknadna konzultacija v celovški kotlini. Amerikanci so na konferenci sploh prevladali, to pa posebno zato, ker je bila cela Evropa postala v ekonomskem oziru odvisna od njih. Angleži, Francozi in Japonci pa niso hoteli priti ž njimi preveč v nasprotstvo, posebno tam ne, kjer so Amerikanci brez njihove škode lahko uveljavljali Wilsonova načela. Tako se je večkrat zgodilo, da so nam Francozi in Angleži rekli, pridobite Amerikance, potem smo tudi mi za vaše predloge.” (Ehrlich, Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20, str. 84, 105). – Na tem mestu opozarjam še na mnenje, ki ga je Ehrlich na pariški mirovni konferenci oblikoval o Angležih. Opozarjal je na “velikopotezno, staro angleško politiko, ki je v enem svojih glavnih vidikov bila vedno protislovanska. V angleški politiki prevlada tendenca Slovanom odvzeti morja. V tem sta si Asquit in Lloyd George edina.” (A INV, KMK, f. 30, ovoj 6, Ehrlichovo pismo Brejcu, 4. 5. 1920.

²⁴⁸ Ehrlich, Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20, str. 91.

III

Ehrlich je v Pariz prispel 14. marca 1919. Na pot se je iz Ljubljane odpravil že 12. februarja, vendar se mu je potovanje zaradi težav, ki so mu jih povzročile policijske oblasti v Celovcu in pa francosko poslaništvo v Bernu, zavleklo na dober mesec dni.²⁴⁹ Pred odhodom v Pariz je želel predložiti vodji ameriške študijske komisije na Dunaju Coolidgeu dodatno gradivo o položaju koroških Slovencev, vendar mu je ta sporočil, da je popis stanja na Koroškem zaključen in da ne more govoriti z nobenim članom študijske komisije o demarkacijski črti.²⁵⁰ V času, ko se je zadrževal v Bernu, je Ehrlich na Sv. sedež naslovil posebno spomenico. V spomenici, ki jo je sestavil 24. februarja 1919, je opozoril, da je priključitev koroških Slovencev k Jugoslaviji nujna tudi zaradi verskega vidika. Zanimalo ga je tudi, ali Sv. sedež podpira to združitev.²⁵¹

V času Ehrlichovega prihoda v Pariz je jugoslovanska delegacija po zaupnih vesteh izvedela, da namerava teritorialna komisija predlagati za mejo med Avstrijo in Kraljevino SHS Karavanke, s tem, da bi se prebivalstvo celovške kotline o vprašanju državne pripadnosti odločilo na plebiscitu.²⁵² Slovenski narodnostni interesi na Koroškem so bili življenjsko ogroženi in v teh razmerah je Ehrlich za Ivana Žolgerja 20. marca 1919 pripravil posebno poročilo o delovanju Milesove komisije. Glavni sklep Ehrlichovega poročila je bil, da se komisiji ni posrečilo ugotoviti volje prebivalstva na Koroškem glede njegove bodoče državne pripadnosti. V poročilu je

²⁴⁹ Prav tam, str. 92. – Glej tudi Kuhar, Poglavje iz tragedije koroških Slovencev (1956), str. 77; Sejni zapisniki, 1, Zapisnik 61. seje Deželne vlade za Slovenijo, z dne 14. febr. 1919, str. 368–369.

²⁵⁰ Suppan, Jugoslawien und Österreich 1918–1938, str. 533; Sejni zapisniki, 1, Zapisnik 64. seje Deželne vlade za Slovenijo, z dne 21. februarja 1919, str. 387.

²⁵¹ VZA DT, SOD, Avstro-Ogrska, fasc. 582. – Pripominjam, da je bil Ehrlich drugi slovenski katoliški duhovnik, ki si je v tistem času na mednarodni ravni prizadeval, da bi bile meje nove jugoslovanske države usklajene z narodnimi mejami. Pred njim je to storil škof Anton Mahnič, ki je 31. 12. 1918 na pariško mirovno konferenco naslovil posebno spomenico, v kateri je zahteval, naj se vsa vzhodna jadranska obala priključi h Kraljevini SHS. (Benedik, Mahničevi pogledi na Jugoslavijo, str. 127–133)

²⁵² Grafenauer, Slovenska Koroška v diplomatski igri 1919, str. 332–334; Ehrlich, Mirovna konferenca in Jugoslavija, str. 34; Ehrlich, Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20, str. 97.

Ehrlich opozarjal, da komisija zaradi visokega snega ni obiskala velikega dela slovenskih naselij v odročnejših krajih in se je gibala v glavnem po cestah, ob katerih živi nemško oziroma ponemčeno prebivalstvo. Komisija tudi ni obiskala treh slovenskih območij: Ziljske doline z okoli 8000 Slovenci, območje severno od železniške proge Celovec–Beljak s prav tako 8000 Slovenci in območje severno ter severovzhodno od Celovca s približno 7000 Slovenci. Nadalje je Ehrlich poudarjal, da se je komisija mudila na ozemlju, ki so ga zasedle avstrijske enote, 6 do 7 dni, medtem ko je bila na ozemlju, ki so ga zasedle slovenske enote, le 2 dneva. Na ozemlju, ki so ga zasedle avstrijske enote, tudi ni bilo zagotovljeno svobodno sodelovanje pri delu anketne komisije. Avstrijske oblasti niso dovolile vrnitve na domove približno 150 vplivnim Slovincem (županom, učiteljem, profesorjem, duhovnikom), ki so se januarja 1919 umaknili pred avstrijskimi enotami. Avstrijci so njihovo odsotnost izkoristili za organiziranje burnih manifestacij v korist Nemške Avstrije ob prihodu anketne komisije. Kot tipičen primer takega ravnanja je navedel Št. Jakob v Rožu, ki je bil znan kot najbolj zavedna slovenska občina na Koroškem in edina s slovensko šolo. Avstrijci so približno 300 do 400 nemško usmerjenih manifestantov tri dni (od 30. januarja do 1. februarja) s posebnim vlakom vozili iz Beljaka in njegove okolice v Št. Jakob in nazaj, da so pred komisijo manifestirali za Nemško Avstrijo. S tem so Slovincem povsem onemogočili, da bi izrazili svojo voljo. Ehrlich je navedel tudi vrsto primerov avstrijskih pritiskov in nasilja, da bi preprečili manifestacije posameznikov ali skupin v jugoslovanskem smislu. To se je zgodilo v Grebinju, Vovbrah, Djekšah, Borovljah, Št. Jakobu, Podgorju v Rožu, Rožeku, Schieflingu in Žrelcu. Da bi vplivala na delo komisije, je vlada Nemške Avstrije na Koroškem pripravila tudi splošno narodno politično glasovanje o vprašanju državne pripadnosti. Glasovanje je bilo ravno v času, ko se je na Koroškem mudila Milesova komisija. Ehrlich je opozarjal, da ni bilo mogoče pričakovati, da se bo slovensko prebivalstvo, ki je 30 do 40 let trpelo pod ponemčevanjem, pred komisijo svobodno opredelilo za Jugoslavijo. In to v času, ko je pod nadzorom visokih avstrijskih uradnikov in vojaštva

potekalo omenjeno narodno politično glasovanje. Dodal je še, da so Slovenci dobro vedeli, da bo na videz korektnega in poštenega obnašanja Avstrijcev konec takoj, ko bodo Američani odšli, in bo nato zopet nastopil običajni teror. Opozoril je še, da so v času obiska Milesove komisije avstrijske oblasti zahtevale od koroških Slovencev, da se udeležijo volitev v avstrijski parlament, ki so bile razpisane za 16. februar 1919. Opozoril je tudi na avstrijske kršitve premirja in teror avstrijskih vojaških enot januarja in februarja 1919 v Št. Marjeti, Grebinju, Tinjah, Borovljah in Št. Petru.

Ehrlich je v svojem poročilu posebej opozoril še na politični manever, ki so ga Avstrijci izvedli januarja 1919. Tedaj so objavili program t. i. neodvisne republike Koroške po švicarskem vzoru, ki bi imela svojo samoupravo in bi zagotovila enake pravice za oba naroda. To je, zlasti v prepričanju, da bodo obdržali gospodarske zveze s Celovcem in Beljakom, veliko Slovencev navedlo k podpori temu programu. Avstrijci so program neodvisne Koroške med Slovenci širili v slovenskem jeziku, čeprav do tedaj nikoli niso uporabljali slovenščine.

V sklepnem delu svojega poročila je Ehrlich ugotovil, da so Slovenci kljub terorju, ki so ga uporabili Avstrijci, v znatnem številu izrazili usmeritev k Jugoslaviji. Po njegovi oceni pa je komisija obiskala le dve petini slovenskega ozemlja Koroške. Večinske izjave za Nemško Avstrijo so bile po njegovem opažanju v naslednjih krajih: Lobotu, Grebinju, Vovbrah, Djekšah, Trušnjah, Velikovcu, Dobrli vesi, Grabštajnu, Borovljah, Kožentavri, Rožeku in Maloščah (od teh krajev so imeli Slovenci zasedene le Lobot, Velikovec in Dobrlo ves). Za Jugoslavijo so bile večinske izjave v Št. Rupertu pri Velikovcu, Goselni vesi, Šmihelu pri Pliberku, Apačah, Šmarjeti, Radišah, v Kapli (Svetni vesi), Št. Janžu v Rožu, Hodišah, Škofičah, Št. Jakobu, Logi vesi in Ločanah. Razpolovljene pa so bile izjave v Dravogradu s Št. Lovrencem, Rudi in okolici, Encelni vesi, Pliberku, Medgorjah, Žrelcu, Kotmari vesi, Vetrinju, Št. Rupertu pri Celovcu, na celovškem živilskem trgu, v Podgorjah v Rožu, Ledincah in Peravi. Komisija je spraševala tudi približno 200 ljudi, ki so se južno od Velikovca napotili čez dravski most. Približno 60 do 70 % se jih je opredelilo za Jugoslavijo.

Spraševala je tudi vrsto Slovencev, ki so se umaknili v Velikovec iz krajev, ki so jih zasedli Avstrijci. Kar zadeva spraševanje prebivalstva, je Ehrlich opozoril, da so bile za komisijo izjave žensk manj vredne kot izjave moških. Opozoril je še na ugotovitev komisije, da je bilo ozemlje, ki ga je obiskala, z etnografskega stališča slovensko in da je srečala zelo malo avtentičnih Nemcev. Poročilo je sklenil z ugotovitvijo, da rezultati dela Milesove komisije, čeprav so deloma neugodni za Jugoslavijo, nikakor ne morejo škoditi dokončni rešitvi koroškega vprašanja.²⁵³ Njegovo poročilo je Žolger poslal v zaupno seznanitev trem članom teritorialne komisije: ameriškemu članu majorju Douglasu W. Johnsonu, sicer profesorju na univerzi Columbia v New Yorku, francoskemu članu prof. Emmanuelu de Martonnu in angleškemu članu A. W. Allenu Leeperju.²⁵⁴

Kot pravi Ciril Žebot, je bilo Ehrlichovo poročilo podlaga za ukrepe, ki so bili končno uspešni vsaj toliko, da je bil za Koroško določen plebiscit.²⁵⁵ Ehrlichovo poročilo je namreč bilo pomembna protiutež Milesovemu poročilu.²⁵⁶ Zato lahko pritegnemo Bogu Grafenauerju, ki je opozoril, da je bil plebiscit "izraz nezaupanja poročilu Milesove komisije o proavstrijskem mišljenju koroških Slovencev".²⁵⁷

V času, ko si je jugoslovanska delegacija prizadevala onemogočiti vpliv Milesovega poročila, pa je Ehrlich za teritorialno komisijo in vse merodajne kroge mirovne konference pripravil še troje dokumentov oziroma spomenic. 10. aprila 1919 je jugoslovanska delegacija poslala teritorialni komisiji in odločujočim krogom velesil

²⁵³ A INV, MIL, f. 146, mapa 1, Raport dr. Lamberta Ehrlicha o radu američke misije (potpukovnik Miles) oko pokušaja određivanja demarkacione linije u Koroškoj, 26. 1. do 6. 2. 1919 g. (na osnovu sporazuma u Grazu 22. 1. 1919 g.). – O poročilu, ki ga je Ehrlich pripravil za Žolgerja, glej tudi Ehrlich, Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20, str. 94; Pleterski, O prvinah in značaju plebiscitne odločitve, str. 218–220. Prim. tudi Zorn, Sherman Miles in Koroška, str. 683–685; Žebot, Neminljiva Slovenija, str. 160–161.

²⁵⁴ Grafenauer, Slovenska Koroška v diplomatski igri 1919, str. 331.

²⁵⁵ Žebot, Neminljiva Slovenija, str. 160. – O delu celotne delegacije Kraljevine SHS na pariški mirovni konferenci, ki je zadevalo koroško vprašanje, glej Grafenauer, Slovenska Koroška v diplomatski igri 1919, str. 325–364; Ehrlich, Mirovna konferenca in Jugoslavija, str. 32–39; isti, Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20, str. 88–131.

²⁵⁶ Duh, Ehrlich na mirovni konferenci, str. 37.

²⁵⁷ Grafenauer, Slovenska Koroška v diplomatski igri 1919, str. 365.

Ehrlichovo spomenico (t. i. skico) o Celovcu. Spomenica je na podlagi skrbno zbranih zgodovinskih, statističnih, zemljepisnih in kulturno-političnih dejstev dokazovala, da ima Jugoslavija pravico zahtevati to mesto zase. To je bilo posebej pomembno zato, ker so se velesile prav zaradi Celovca, ki naj bi bilo po Milesovih podatkih pristočno nemško mesto, odločile za plebiscit za vso celovško kotlino. Spomenica je utemeljevala jugoslovansko zahtevo z narodnostnega vidika. Opozarjala je, da leži mesto na slovenskem ozemlju in je tudi jezikovno mešano. Nadalje je poudarila, da je Jugoslavija do svoje zahteve upravičena tudi zaradi zemljepisno-gospodarskih razlogov, saj je Celovec po svoji legi prometno in gospodarsko središče slovenske Koroške. Poudarila je še, da je Celovec glede prehrane in preskrbe ter industrije nujno vezan na Jugoslavijo.

V zaključnem delu besedila je spomenica posebej opozarjala, da sta imela Celovec oziroma njegova širša okolica zelo pomembno vlogo v slovenski kulturno-politični zgodovini. Poudarila je, da so od časov slovenske samostojnosti slovenski knezi imeli sedež na Koroškem. Koroški Slovenci so jih v imenu vseh Slovencev slovesno ustoličevali na Gosposvetskem polju deset kilometrov severno od Celovca. Slovenci so zato na Koroško vedno gledali kot na svoje "Kosovo". Spomenica je nadalje opozorila, da je bil, nasprotno od slovenskega kulturno-političnega izročila na Koroškem, Celovec za Nemce vedno opora vsenemštva. Vsenemštvo se v svojem širjenju do Jadrana v Celovcu opira na skrajno južni nemški element. Spomenica je na koncu poudarila, da bi priključitev Celovca k Jugoslaviji izrazila premoč slovenskega elementa na tem ozemlju, medtem ko bi v nasprotnem primeru Slovenci gospodarsko propadli in žrtvovali svoj narodnostni obstoj nemškim sosedom.²⁵⁸

Druga spomenica, Razsulo slovenskega naroda (L'effondrement de la nation slovène), ki jo je spomladi 1919 v Parizu pripravil Ehrlich, "se bere kot ep tragične,

²⁵⁸ Ehrlich, Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20, str. 98, 367–378; A INV, KMK, f. 30, ovoj 1 (Celovec). – V zvezi z navedeno Ehrlichovo spomenico pripominjam, da je tedaj na zahtevo jugoslovanske delegacije po priključitvi Celovca in Beljaka h Kraljevini SHS slovensko javnost posebej opozoril Ivan Švegel. (Slovenec, 16. 4. 1919, /Ivan/ Schwegel, Problem mirovne konference)

zemljepisne in zgodovinske, pomembnosti slovenskega naroda in prostora”.²⁵⁹ Iz nje se vidi avtorjeva globoka privrženost slovenstvu, ki so mu velesile na pariški mirovni konferenci zanikale pravico do celovitega in svobodnega vsenarodnega življenja. Spomenica je na začetku poudarila, da bo, če mirovna konferenca ugodi italijanskim (meja Julijske Alpe–Snežnik–Reka), nemškimi (meja na Karavankah) in madžarskim (meja na Muri) zahtevam, slovenski narod tako oslavljen, da bo nezmožen za lastno narodno življenje. Njegovo stoletno zgodovinsko poslanstvo bo uničeno. Sosednjim državam bo pripadlo 644.306 Slovencev, to je dve petini slovenskega naroda. Toliko krvi noben narodni organizem ne more izgubiti, ne da bi izkrvavel. Slovenskemu narodu bo vzeta vera v življenje. Spomenica je opominjala, da se bo to zgodilo v času, ko se narodi osamosvajajo na podlagi narodnostnega načela in ustanavljajo svoje države. Navajala je tudi vzroke za načrtovano razkosanje Slovencev. Na Goriškem in v Trstu je to strateška meja za Italijo, v beljaškem okraju sta vzrok nemški in italijanski imperIALIZEM, v celovški kotlini pa gospodarske koristi za Nemško Avstrijo. Spomenica je poudarjala, da se pri tem ne upošteva le enega vidika, ko gre za usodo slovenskega naroda: dobrobiti in želji slovenskega naroda samega.

Spomenica je nadalje opozarjala, da je bilo v zadnjem stoletju zgodovinsko poslanstvo Slovencev predstraža Jadrana proti vsenemštvu. Slovenci se nemškemu pritisku na ozemlju, zajetem v pravem kotu med Trstom, Šmohorjem in Svinjo planino, ki se naslanja na Jadran, upirajo že 1300 let in branijo zadnjo veliko pregrado pred Jadranom – Karavanke, do katerih Nemcem ni uspelo prodreti. Če jim to uspe sedaj, bodo prej ali slej na Jadranu, kajti druge večje ovire do morja ni. Spomenica je v sklepu posebej poudarila, da je Koroška izjemna naravna trdnjava (Ture, Karavanke, Karnijske Alpe). Doslej so bili Slovenci njeni sosesestniki. Očitala je, da sedaj Slovence mečejo iz te trdnjave in jo izročajo Nemcem. Spomenico o Razuolu slovenskega naroda je vodja jugoslovanske delegacije Nikola Pašić poslal predsedniku ZDA Wilsonu in predsednikoma vlad

²⁵⁹ Žebot, *Neminljiva Slovenija*, str. 162.

Velike Britanije in Francije, Davidu Lloyd Georgeu in Georgesu Clemenceauju, Žolger pa jo je med 10. in 15. majem 1919 razposlal vsem merodajnim osebnostim mirovne konference.²⁶⁰ Sredi maja je v 1000 izvodih izšla še brošura o Koroški La Carinthie (Koroška), ki je bila predvsem Ehrlichovo delo.²⁶¹ Pri pripravi brošure so sodelovali tudi Žolger, tedanji vodilni slovenski gospodarstvenik in član gospodarsko-finančne in prometne sekcije jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci, Milko Brezigar, ter član etnografsko-zgodovinske sekcije Janko Mačkovšek. Brošuro so takoj razposlali vsem merodajnim krogom mirovne konference.²⁶²

Poleg omenjenih spomenic oziroma dokumentov, ki jih je oblikoval spomladi 1919, je Ehrlich do 25. junija 1919, ko so bili člani mirovne pogodbe z Avstrijo izdelani v končni obliki, glede koroškega vprašanja sodeloval še v več razgovorih z ameriškimi izvedenci in drugimi predstavniki vodilnih sil na mirovni konferenci. Bil je tudi soavtor večjega števila spomenic, ki so jih zlasti slovenski člani jugoslovanske delegacije naslovili na teritorialno komisijo in druge merodajne kroge konference. 1. aprila 1919 je skupaj z Žolgerjem, Rybařem, sodelavcem jugoslovanske delegacije dr. Gustavom Gregorinom in članom tiskovne sekcije delegacije Ivanom Švegljem sodeloval v razgovoru s članom ameriške delegacije Henryjem Whitom. Slovenski predstavniki so ameriškemu delegatu pojasnili negotov položaj slovenskega naroda, ki je lahko razdeljen med štiri države. Ehrlich je v tem razgovoru Whitu pojasnil slovenske oziroma jugoslovanske zahteve po Beljaku in Celovcu. Sredi aprila 1919 pa se je skupaj z Žolgerjem, članom sekcije jugoslovanske delegacije za mednarodno pravo Leonidom Pitamicem, glavnim tajnikom jugoslovanske delegacije dr. Bogumilom Vošnjakom, Švegljem in članom etnografsko-zgodovinske sekcije prof. dr. Matijo Slavičem udeležil pogovorov z ameriškimi, angleškimi in

²⁶⁰ Prav tam, str. 162–164; Slovenska država, 20. 5. 1954, Ciril Žebot, Slovenski videc in državnik; Ehrlich, Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20, str. 380–382; prim. tudi str. 98–100; Duh, Ehrlich na mirovni konferenci, str. 38.

²⁶¹ Grafenauer, Slovenska Koroška v diplomatski igri 1919, str. 334.

²⁶² Ehrlich, Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20, str. 100.

francoskimi izvedenci za ozemeljska vprašanja: Dayem, Charlesom Seymourom, Johnsonom, Kernerjem, sirom Eyrom Crowom, Haroldom Nicolsonom, Leeperjem, Andréjem Tardieujem, de Martonnejem, Aubertom in Pierrom de Lanuxom. Predmet razgovorov je bil vedno isti. Slovenski predstavniki so podajali stvarna pojasnila o koroških Slovencih, da bi onemogočili vpliv Milesovega poročila in skušali doseči, da bi teritorialna komisija spremenila svoje stališče o meji na Karavnakah in plebiscitu.²⁶³

Ehrlich je bil zelo dejaven tudi po teh razgovorih. Po ofenzivi slovenskih sil na Koroškem aprila 1919, ki je, poleg tega, da je bila neuspešna, ustvarila tudi zelo neugoden vtis pri ameriški delegaciji, sta o tem po nasvetu člana francoske delegacije P. de Lanuxa Žolger in Ehrlich v začetku maja pripravila posebno poročilo (*L'ofensive allemande en Carinthie depuis le 29 avril 1919*). Poročilo je poudarjalo, da je ofenziva nastala zaradi nenehnih izzivanj in kršitev premirja z avstrijske strani. Opozarjalo je tudi na teror avstrijskih enot v slovenskem delu Koroške, ko so Avstrijci v začetku maja izvedli uspešen protinapad. Poročilo je bilo med 10. in 12. majem 1919 razposlano vsem merodajnim krogom mirovne konference.²⁶⁴

V tem času je Ehrlich intenzivno sodeloval tudi pri novih naporih jugoslovanske delegacije glede vprašanja državne meje z Avstrijo in plebiscita. 12. maja 1919 je namreč svet četverice sprejel sklep, naj tvorijo Karavanke mejo med Nemško Avstrijo in Kraljevino SHS ter naj se za Celovško kotlino izvede plebiscit. S tem je nastala resna nevarnost, da bo Koroška izgubljena.²⁶⁵

²⁶³ Prav tam, str. 99.

²⁶⁴ Prav tam, str. 103, 386–389.

²⁶⁵ Grafenauer, Slovenska Koroška v diplomatski igri 1919, str. 338–339; Ehrlich, Mirovna konferenca in Jugoslavija, str. 34. – Žolger, Pitamic in Ehrlich so še pred sprejetjem omenjenega sklepa sestavili načrt za primer, kako naj bi izvedli plebiscit, če bi se konferenca odločila zanj. Načrt so sestavili na željo francoskega izvedenca P. de Lanuxa, ki je 11. 5. 1919 Žolgerja prosil, naj ga jugoslovanska delegacija pripravi zato, da bo mogel predsednik teritorialne komisije Tardieu v svetu četverice vsaj v tem pogledu uveljaviti jugoslovanska stališča. Načrt je skušal zagotoviti osnovne pogoje za nepristansko izvedbo plebiscita. Zahteval je korenito spremembo dotedanjega upravno-političnega in solskega sistema na plebiscitnem področju, to je odstranitev zgolj nemško govorečih uradnikov in nastavitve takih, ki obvladajo nemški in slovenski jezik, spremembo šolskega sistema, in petletni rok za izvedbo plebiscita. Ob tem je jugoslovanska delegacija 12. 5. 1919 še pisno zaprosila

V takem položaju je jugoslovanska delegacija sklenila, da je treba izdelati nov, kompromisen predlog za razmejitve z Avstrijo.²⁶⁶ Predlog so 12. maja 1919 izdelali Žolger, Rybař in Ehrlich. Ob tem, ko so skrčili zahteve v Prekmurju na današnje meje, so proti Avstriji predlagali naslednjo razmejitve: na Koroškem naj bi se celotno predvideno plebiscitno ozemlje razdelilo v dva dela po črti od vrha Maloško Poldne v Karavankah proti severu, zahodno od Baškega jezera do Drave, vzdolž Drave do Rožeka, od tod do zahodnega brega Vrbskega jezera, po Vrbskem jezeru, Glinici in Glini do ustja v Krko in po Krki navzgor do meje plebiscitnega ozemlja. Južni del od te črte naj bi brez glasovanja pripadel Jugoslaviji, severni pa Avstriji. Z navedeno razmejitvijo, t. i. zeleno črto, ki je obveljala tudi kot meja kasnejše cone A, so avtorji novega jugoslovanskega razmejitvenega predloga iz dotedanjih zahtev izločili Celovec z njegovo severno ponemčeno okolico, ker so bili prepričani, da je bilo ravno to ozemlje glavni vzrok za sklep četverice o plebiscitu. Obenem so nekoliko popravili zahtevano mejo na Štajerskem, kjer so z opustitvijo zahtev po Soboti in Lučanah izenačili jugoslovansko zahtevo z mejo,

za sprejem pri Wilsonu in Lloyd Georgeu. Ker ji nista odgovorila, je 14. 5. 1919 svojo prošnjo ponovila, a brez uspeha. Zato sta Vesnić in Pašić Wilsonu in Lloyd Georgeu poslala pismi s spomenico *Peu a peu*. Glavnino spomenice sta v noči z 11. na 12. 5. 1919 sestavila Žolger in Ehrlich. Spomenica je v kratkih potezah opisala obupen položaj Slovencev, ki jim grozi izguba Goriške, Primorske, Koroške in Prekmurja. Spomenica je protestirala tudi proti plebiscitu na Koroškem in zahtevala, da se kot nadomestilo za izgubo beljaškega sektorja (po sklepu četverice z dne 12. 5. 1919 je Beljak pripadel Avstriji) Celovski bazen takoj dokončno priključi h Kraljevini SHS. (Ehrlich, Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20, str. 100, 104)

²⁶⁶ Prvotni predlog celotne jugoslovanske (slovenske) severne meje, ki ga je jugoslovanska delegacija 18. 2. 1919 uradno predložila predsedniku mirovne konference Clemenceauju, je bila črta, ki je zajemala vso Celovško kotlino in slovenski del Ziljske doline: Rosskoffel pri Pontablju–vzhodno mimo Šmohorja–gorovje med Dravsko in Ziljsko dolino od Šmohorja do Gummern–preko Osojskega jezera na Osojske Ture–Šenturška gora–Stalen–Svinška planina–Labod–Dreieckkogel na štajersko-koroški meji. Na Štajerskem se je zahtevana črta nadaljevala preko Radlja in Remšnika do Mure nad Ernovžem, po Muri do Obrajne in od Obrajne do Gruisla na nekdanji avstrijsko-ogrski meji, medtem ko je na Ogrskem zajemala Prekmurje s porabskimi Slovenci do Monoštra. Ta meja je na Štajerskem zajemala ozemlje, ki ga je tedaj Maister praktično že zasedel, na Koroškem pa Kanalsko dolino zahodno od Pontablja, slovenski del sodnih okrajev Šmohor in Beljak (tu je potekala tudi preko narodne meje), sodne okraje Podklošter, Rožek, Celovec mesto in deželo, Borovlje, politični okraj Velikovec brez občine Puštrica, slovenski del občine Št. Janž na Mostiču in občine Labot, Ojstrica in Dravograd. – Grafenauer, Slovenska Koroška v diplomatski igri 1919, str. 327.

ki jo je predložila teritorialna komisija.²⁶⁷ Jugoslovanska delegacija je Žolgerjev, Rybařev in Ehrlichov predlog sprejela 14. maja, ga še enkrat potrdila 18. maja, njeni predstavniki pa so ga utemeljili pred teritorialno komisijo 20. maja 1919.²⁶⁸ Teritorialna komisija novega jugoslovanskega predloga ni sprejela, pač pa je svet četverice 30. maja 1919 sprejel sklep, naj se plebiscit izvede v celotni celovški kotlini (vključno z ozemljem do Treibacha, Št. Vida ob Glini in Trga). Novi predlog plebiscita je bil ugoden v toliko, da v njem ni bilo več avstrijske meje na Karavankah, marveč je bilo plebiscitno ozemlje postavljeno pod mednarodno upravo kot popolnoma nerešeno vprašanje. Neugoden pa je bil v toliko, ker bi bil plebiscit izveden v celotni celovški kotlini, v kateri so imeli Nemci večino prebivalstva. Poleg tega naj bi vsak glasoval v občini, kjer je imel stalno bivališče, tako da bi vsi Nemci, ki so jih avstrijske oblasti nastavile v slovenskem delu dežele, glasovali v slovenskih občinah. Ti dve določili sta sami po sebi popolnoma onemogočali jugoslovansko zmago na plebiscitu.²⁶⁹ Jugoslovanska delegacija se je na ta sklep sveta četverice odzvala že 31. maja 1919 ponoči, ko sta Žolger in Ehrlich za ameriške delegate sestavila spomenico *It is unjust*. Spomenico sta sestavila po nasvetu, ki ga je Pašiču dal ameriški delegat White. Spomenica je poudarjala, da se jugoslovanska delegacija ne more ubraniti vtisa, da hočejo velesile Jugoslovane na vsak način izriniti iz Koroške. Opozarjala je še, da mirovna

²⁶⁷ Grafenauer, Slovenska Koroška v diplomatski igri 1919, str. 339; Ehrlich, Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20, str. 105. – Pripominjam, da so si slovenski člani jugoslovanske delegacije še dober mesec dni kasneje prizadevali, da bi Kraljevina SHS dobila ozemlje južno od "zelenih črte" brez plebiscita. O tem so predsednik Deželne vlade za Slovenijo Brejč, ki se je tedaj mudil v Parizu, Vošnjak in Ehrlich najprej 11. 6. 1919 govorili z lordom Hadingom in ta je po razgovoru obljubil, da bo o tem obvestil predsednika vlade Velike Britanije Lloyda Georgea in britanskega zunanjega ministra Balfourja. Dne 21. 6. 1919 pa so o tem vprašanju govorili še s tajnikom Lloyda Georgea, Philipom Kerrom. – Ehrlich, Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20, str. 122, 128.

²⁶⁸ Grafenauer, Slovenska Koroška v diplomatski igri 1919, str. 339–341. – Zemljevide in statistične pregleda, na katere so se pred teritorialno komisijo sklicevali jugoslovanski predstavniki, so v noči z 19. na 20. 5. 1919 pripravili člani etnografsko-zgodovinske sekcije jugoslovanske delegacije Fran Kovačič, Matija Slavič, Janko Mačkovšek in Lambert Ehrlich. (Ehrlich, Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20, str. 106)

²⁶⁹ Grafenauer, Slovenska Koroška v diplomatski igri 1919, str. 341–346.

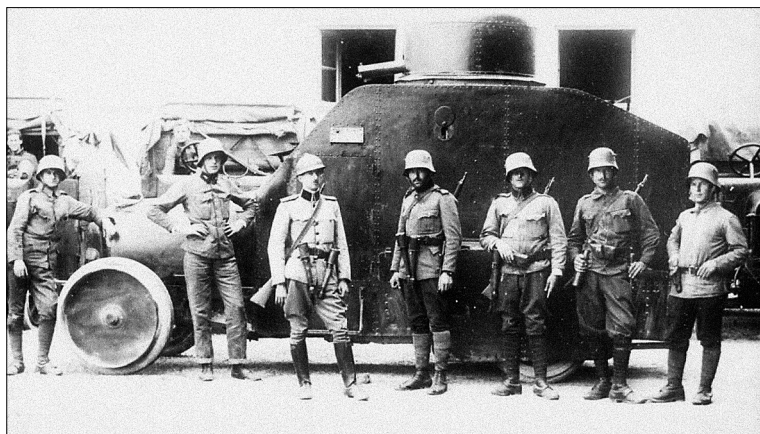
konferenca ni upoštevala niti enega od številnih jugoslovanskih predlogov o rešitvi koroškega vprašanja.²⁷⁰

Zolger in Ehrlich sta sestavila tudi noto, s katero se je jugoslovanska delegacija 9. junija 1919 odzvala na sklep sveta četverice z dne 4. junija. Tega dne je svet četverice sklenil, naj se celovška kotlina razdeli na coni A in B, v katerih se mora izvršiti plebiscit. Plebiscit naj bi se najprej opravil v coni A, potem pa v coni B. Svet četverice je hkrati pozval jugoslovansko delegacijo, naj sporoči svoje stališče, kdaj naj se plebiscit izvrši. Kot se je pokazalo v naslednjih dneh, se je ob tem svet nagibal k rešitvi, da bi do plebiscita v celovski kotlini ostala dotedanja uprava, ki bi bila pod nadzorom mednarodne plebiscitne komisije. To pa bi dejansko pomenilo sistem avstrijske dominacije in izključitev Slovencev iz javnih uradov.²⁷¹ Jugoslovanska delegacija je temu z omenjeno noto ostro nasprotovala. Noto so poslali predsedniku mirovne konference Clemanceauju in predsedniku teritorialne komisije Tardieuju. V noti je jugoslovanska delegacija sporočila, da ne more naznaniti roka, kdaj naj se plebiscit izvrši, ker bi s tem privolila v obstoječi avstrijski upravni sistem na Koroškem. Nota je obenem zahtevala, naj se dotedanji nemčurski sistem koroške uprave spremeni.²⁷² To vprašanje je mirovna konferenca rešila 25. junija 1919, ko so na podlagi sklepov vrhovnega sveta (sveta četverice) z dne 21. in 23. junija 1919 dokončno določili mejo med conama A in B. Meja med njima je tekla po Dravi do enega kilometra vzhodno od Rožeka, od tod do zahodnega dela Vrbskega jezera, potem sredi jezera po Glinici in Glini do izliva Gline v Krko, nato po Krki navzgor do meje plebiscitnega ozemlja. Mežiška dolina in Jezersko sta s tem že brez plebiscita pripadla Kraljevini SHS. Poglavitna pridobitev teh določb za Jugoslavijo je bilo dejstvo, da je imela pravico do vojaške zasedbe in do jugoslovanske uprave v coni A, čeprav je bila njena uprava pod mednarodnim nad-

²⁷⁰ Ehrlich, *Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20*, str. 114.

²⁷¹ Grafenauer, *Slovenska Koroška v diplomatski igri 1919*, str. 350–354; Ehrlich, *Mirovna konferenca in Jugoslavija*, str. 36–37.

²⁷² Ehrlich, *Mirovna konferenca in Jugoslavija*, str. 37; Ehrlich, *Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20*, str. 121.

*Maistrovi borci ob oklepnem vozilu na Koroškem leta 1919
(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)*

zorom.²⁷³ S tem je bil, kot je zapisal Ehrlich, diplomatski “boj za Koroško končan”.²⁷⁴

Pred koncem diplomatskega “boja za Koroško” je Ehrlich v njem še enkrat aktivno sodeloval. Potem ko so ob ponovnem izbruhu spopadov med Slovenci in Avstrijci slednji v začetku maja 1919 v protinapadu potisnili slovenske enote na Karavanke in se nato niso hoteli vrniti na izhodiščne položaje, je konec maja sledila splošna jugoslovanska vojaška akcija. Jugoslovanske sile so zasedle ozemlje do črte Djekše–Krka, po umiku avstrijskih enot pa so 6. junija zasedle Celovec in Gospo-svetsko polje. Predsednik avstrijske vlade in avstrijske delegacije na pariški mirovni konferenci Karl Renner je zato 14. junija 1919 protestiral pri vrhovnem svetu in – skladno s sklepom sveta z dne 4. junija, po katerem naj bi bila celovška kotlina nevtralnno ozemlje med Nemško Avstrijo in Kraljevino SHS, ki bi ga zasedle mednarodne čete – zahteval, da jugoslovanske enote izpraznijo Koroško do Karavank. Renner je pri mirovni konferenci s svojo zahtevo naletel na ugoden odziv. Enakega mne-

²⁷³ Grafenauer, Slovenska Koroška v diplomatski igri 1919, str. 355–356.

²⁷⁴ Ehrlich, Mirovna konferenca in Jugoslavija, str. 39. O diplomatskem boju za Koroško na mirovni konferenci glej tudi Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji, str. 112–118.

General Krsta Smiljanić, general Rudolf Maister in ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič v Sinči vasi na Koroškem 16. avgusta 1919 (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

nja kot Renner je bil tudi Wilson, ki je še istega dne Vesniča v posebnem pismu pozval, naj jugoslovanske enote zapustijo Koroško. Wilsonovo pismo in Rennerjeva zahteva sta Žolgerja in Ehrlicha navedla k temu, da sta sestavila še eno spomenico (Apercu du developement des incidents carinthiens). Spomenica je podajala pregled vseh dogodkov na Koroškem od decembra 1918 dalje. Poudarila je, da so bili Jugoslovani prisiljeni sprožiti omenjeno ofenzivno akcijo, saj je bila povod zanjo majska avstrijska ofenziva z vsemi grozodejstvi, ki so bila tedaj storjena. Spomenico so poslali članu ameriške delegacije Arthurju Hughu Frazieru, Kerru in Tardieuju. Jugoslovanske enote so del zasedenega ozemlja zapustile v drugi polovici junija 1919, ko je vrhovni svet 24. junija 1919 jugoslovanski in avstrijski vladi ukazal, naj se avstrijske čete umaknejo na sever, jugoslovanske pa na jug od meje med conama A in B.²⁷⁵

²⁷⁵ Ehrlich, Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20, str. 125; isti, Mirovna konferenca in Jugoslavija, str. 37–38. Glej tudi Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji, str. 102–112; Grafenauer, Slovenska Koroška v diplomatski igri 1919, str. 356; Guštin, Poraz na Koroškem, str. 230.

Ehrlich je tvorno sodeloval tudi v diplomatskem boju za slovensko (jugoslovansko) severno mejo na Štajerskem in v Prekmurju. Njegovo sodelovanje v boju za mejo na Štajerskem je bilo povezano s pripombami, ki jih je avstrijska delegacija 6. avgusta 1919 predložila mirovni konferenci glede načrta mirovne pogodbe z Nemško Avstrijo. Nemška Avstrija je tedaj zahtevala, naj se dovoli plebiscit tudi za določitev meje na Štajerskem. Plebiscit naj bi bil izveden v treh conah: v conah severno in južno od Drave, to je med Pohorjem in Dravo ter med Dravo in Remšnikom, in pa v t. i. Murski kotlini, to je v Apaški kotlini in Radgonskem kotu. Pri tem se Avstrijci niso ustrašili nobenih sredstev, niti tega ne, da so Slovence ob Dravi in na Ptujskem polju razglasili za Vende, ki da so napol Nemci. Trdili so še, da je prebivalstvo na vsem omenjenem ozemlju v gospodarskem pogledu povsem navezano na Gradec in da so ves promet, industrijo in kulturo na tem ozemlju razvili Nemci.²⁷⁶ Jugoslovanska delegacija je 11. avgusta v obsežni noti zavrnila avstrijske zahteve. Noto, ki jo je poslala teritorialni komisiji, sta sestavila Žolger in Ehrlich. Nota je zavračala avstrijske dokaze o štajerskih Vendih, ki naj ne bi bili Slovenci. Ugotavljala je, da je sporno ozemlje, ne le v narodnostnem, temveč tudi v upravnem pogledu vedno sodilo k južni Štajerski. Opozorila je še, da Avstrijci tudi v gospodarskem pogledu nimajo pravice do vsega, kar jih morda zanima.²⁷⁷ Po več obravnavah v teritorialni komisiji in na sejah vrhovnega sveta je slednji 29. avgusta 1919 končno odločil, da na Štajerskem ne bo plebiscita in da je treba na tem območju sprejeti reko Muro kot mejo med Avstrijo in Kraljevino SHS. Hkrati je odločil, da Radgona pripade Avstriji, Maribor pa Kraljevini SHS.²⁷⁸ S tem je bila določena jugoslovanska državna meja na Štajerskem.

Ehrlich je bil dejaven tudi pri reševanju vpraša-

²⁷⁶ Ehrlich, Mirovna konferenca in Jugoslavija, str. 40; isti, Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20, str. 136; Grafenauer, Slovenska Koroška v diplomatski igri 1919, str. 358.

²⁷⁷ Ehrlich, Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20, str. 141. Prim. tudi Grafenauer, Slovenska Koroška v diplomatski igri 1919, str. 359.

²⁷⁸ Grafenauer, Slovenska Koroška v diplomatski igri 1919, str. 359–363. O vprašanju meje na Štajerskem na pariški mirovni konferenci glej tudi Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji, str. 118–121; Slavič, Naše Prekmurje, str. 52–54.

nja severne meje v Prekmurju. V diplomatski boj zanjo se je vključil po tem, ko teritorialna komisija okoli 20. marca 1920 ni podprla jugoslovanskega predloga razmejitve v Prekmurju, po katerem naj bi Kraljevina SHS dobila Prekmurje s porabskimi Slovenci do Monoštra. Komisija je vrhovnemu svetu predlagala mejo na Muri do izliva v Dravo. S tem bi bilo Prekmurje za Kraljevino SHS izgubljeno. Jugoslovanska delegacija je tedaj zastavila vse svoje sile, da bi spremenila stališče teritorialne komisije. Člani jugoslovanske delegacije so to poskušali doseči tudi v osebnih stikih z vplivnimi predstavniki komisije in vidnimi izvedenci vesil za ozemeljska vprašanja. Pri tem je sodeloval tudi Ehrlich. 10. aprila 1919 sta s Slavičem obiskala de Martonneja, 15. aprila Johnsona, 17. aprila Leeperja in 28. aprila 1919 Pierra de Lanuxa.²⁷⁹ Prizadevanja članov jugoslovanske delegacije so bila uspešna v toliko, da je ameriški član teritorialne komisije Johnson 12. maja 1919 vrhovnemu svetu predlagal mejo po jugoslovanskem predlogu, a brez Porabja.²⁸⁰ Johnsonov predlog v vrhovnem svetu ni dobil večine, pač pa ga je 20. maja 1919 sprejela teritorialna komisija. Ker vrhovni svet po 12. maju dolgo časa ni obravnaval prekmurskega vprašanja, je medtem jugoslovanska delegacija poskušala za Kraljevino SHS pridobiti še Porabje z Monoštrom. 9. julija 1919 je Žolger poslal predsedniku teritorialne komisije Tardieuju in njenima članoma Johnsonu in Leeperju noto o utemeljenosti takega popravka meje. Povod zanjo so bile napovedi, da namerava mirovna konferenca Nemški Avstriji prisoditi nemška ozemlja na Madžarskem. Žolger je poudaril, naj v tem primeru konferenca prisodi Porabje z Monoštrom Kraljevini SHS. Noto o utemeljenosti popravka meje (zaradi gospodarske vezanosti Porabja z Monoštrom na slovensko Prekmurje) je 11. julija poslal tudi francoskemu članu teritorialne komisije Aubertu. Obenem so posamezni člani delegacije skušali še v osebnih stikih pridobiti merodajne udeležence mirovne konference za omenjeni popravek. Slavič in Ehrlich sta

²⁷⁹ Ehrlich, *Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20*, str. 149, 150–151. Glej tudi Slavič, *Naše Prekmurje*, str. 214.

²⁸⁰ Vrbnjak, *Matija Slavič in njegovo delo za Prekmurje*, str. 329–330.

17. julija 1919 obiskala de Martonneja, 19. julija pa člana teritorialne komisije Harolda W. V. Temperleyja.²⁸¹ Prizadevanja jugoslovanske delegacije in njenih članov, da bi dosegli popravek meje, niso bila uspešna, ker je medtem vrhovni svet 9. julija 1919 že sprejel predlog teritorialne komisije za mejo v Prekmurju. Mejo je določil ob razvodnici med Rabo in Muro na severu in razvodnico med Lendavo in Krko na vzhodu. S tem je bila določena meja, kakršna je načrtovana še danes. Porabje z Monoštrom je ostalo izven Kraljevine SHS. Vrhovni svet je končno sklepal o Prekmurju 1. avgusta 1919 in potrdil julija določeno mejo. Obenem je privolil v zahtevo jugoslovanske delegacije z dne 16. julija 1919, da vojska Kraljevine SHS v že označenih mejah zasede Prekmurje. Jugoslovanske čete so Prekmurje zasedle 12. avgusta, slovenski uradniki pa so v Prekmurju takoj prevzeli vso oblast. Prekmurje je nato v mednarodnopravnem pogledu dokončno pripadlo Kraljevini SHS s podpisom trianonske mirovne pogodbe z Madžarsko 4. junija 1920.²⁸²

IV

S podpisom senžermenske mirovne pogodbe z Avstrijo 10. septembra 1919²⁸³ se je "končalo prvo poglavje diplomatske borbe za jugoslovansko-avstrijsko mejo po prvi svetovni vojni. Drugo pa se je začelo takoj za tem s pripravami na koroški plebiscit."²⁸⁴ Ozemeljske določbe

²⁸¹ Ehrlich, Mirovna konferenca in Jugoslavija, str. 41–42; isti, Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20, str. 154–155; Slavič, Naše Prekmurje, str. 49–50, 215; Vrbnjak, Matija Slavič in njegovo delo za Prekmurje, str. 329–330.

²⁸² Ehrlich, Mirovna konferenca in Jugoslavija, str. 42; Slavič, Naše Prekmurje, str. 50, 217; Vrbnjak, Matija Slavič in njegovo delo za Prekmurje, str. 331; Perovšek, Priključitev Prekmurja, str. 243. – O Trianonski mirovni pogodbi glej Vinaver, Jugoslavija i Mađarska 1918–1933, str. 22, 44, 114; Kyovsky, Trianonska mirovna pogodba, str. 253–255.

²⁸³ Jugoslovanski zastopniki Nikola Pašić, Ante Trumbić in Ivan Žolger so pogodbo podpisali šele 5. 12. 1919. Podpis se je zavlekel zaradi protesta proti določbam o manjšinah, ki jih je pogodba predpisovala tudi Kraljevini SHS na vsem njenem ozemlju (tudi na ozemlju predvojne Srbije). – Grafenauer, Slovenska Koroška v diplomatski igri 1919, str. 364.

²⁸⁴ Grafenauer, Slovenska Koroška v diplomatski igri 1919, str. 364. Iz obsežne literature o plebiscitu na Koroškem opozarjam predvsem na razpravi Pleterskega, O prvinah in značaju plebiscitne odločitve, str. 215–270, in Tomšiča, Problemi sodobnega meddržavnega plebiscita, str. 379–435. Glej tudi Mikuz, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji, str. 178–184.

senžermenske mirovne pogodbe so namreč glede južne Koroške določale, da o pripadnosti zasedbenih con A in B Kraljevini SHS ali Republiki Avstriji odloči meddržavni plebiscit. Določeno je bilo, da bo plebiscit najprej v coni A, ki je bila pod jugoslovansko zasedbo, in če bo za Kraljevino SHS ugoden, se bo izvedel še v coni B, ki je bila pod avstrijsko zasedbo.²⁸⁵

Ehrlich si je tudi v drugi fazi mirovne konference²⁸⁶ zavzeto prizadeval za rešitev koroškega vprašanja oziroma za uspešen izid plebiscita. Čeprav je tedanji sodobnik Albin Prepeluh v svojih spominih ugotavljal, da "Slovenci v nobenem pogledu nismo bili zadostno pripravljeni na to mirovno konferenco",²⁸⁷ so slovenski člani jugoslovanske delegacije dejansko vložili izjemen strokovni in tudi zelo konkreten politični napor, da bi dosegli združitev Slovencev v jugoslovanski državi. Zato gotovo drži ocena Momčila Zečeviča, ki pravi, "da so slovenski zastopniki v delegaciji navzlic kratkemu razdobju in razmeroma pasivnemu odnosu političnih krogov v Sloveniji dosti prispevali k delu jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci. Njihova dokumentacija je bila resno pripravljena in v delegaciji, kjer se je delo začelo v ozračju nezaupanja in ljubosumja, so se bolj kot drugi zavzemali za dobre odnose in konstruktivne rešitve."²⁸⁸ Kot se je spominjal delegat vlade Kraljevine

²⁸⁵ Stergar, Senžermenska mirovna pogodba, str. 236–237; Mitrović, Jugoslavija na konferenci mira 1919–1920, str. 147.

²⁸⁶ Mirovna konferenca v Parizu je dejansko prenehala delovati sredi januarja 1920. Po januarju 1920 je pod imenom mirovna konferenca delovala t. i. veleposlaniška konferenca. Ta je kot stalno telo obravnavala vprašanja, ki so neposredno izhajala iz dela in sklepov mirovne konference. Izraz mirovna konferenca se je po januarju 1920 uporabljal tudi za občasna srečanja predsednikov vlad Francije, Velike Britanije in Italije. – Mitrović, Jugoslavija na konferenci mira 1919–1920, str. 207.

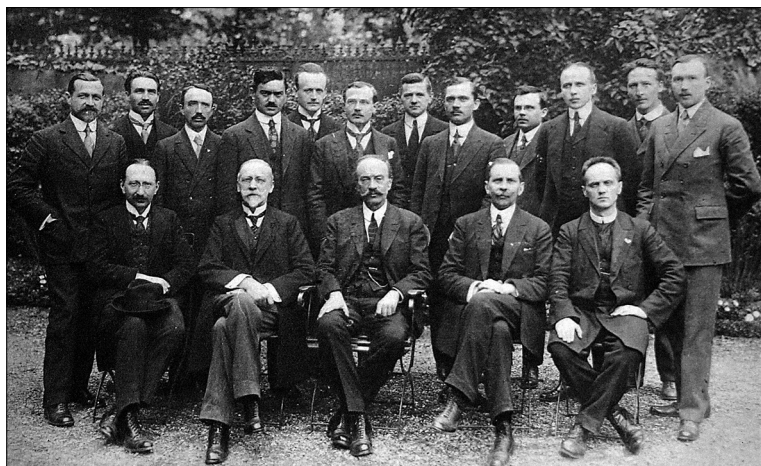
²⁸⁷ Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, str. 272. Prepeluh je k tej ugotovitvi zapisal naslednje: "Razen malega števila emigrantov, ki so bili člani Jugoslovanskega odbora v Londonu in ki so skušali po svojih močeh v antantnih deželah in v Severni Ameriki slediti Tomažu Masaryku in Edvardu Benešu, niso razvili Slovenci nobene močnejše in sistematične propagande proti avstro-ogrski monarhiji in Habsburgom. Domača agitacija za majniško deklaracijo tudi ni mogla ustvariti sposobnih ljudi za konkretne naloge, ki jih je kmalu morala reševati mirovna konferenca v takem ozračju nasprotujočih si interesov na mednarodno tako zelo spornem ozemlju, kakršno je slovensko." – Prav tam.

²⁸⁸ Zečevič, SLS in jugoslovansko zedinjenje, str. 217. – O delu slovenskih članov delegacije Kraljevine SHS na mirovni konferenci v Parizu leta 1919–1920 glej tudi Brejc, Od prevrata do ustave, str. 182–187; Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, str. 274–277, 278; Himmelreich, Slovenski člani jugoslovanske delegacije na pariški konferenci, str. 163–179.

SHS na pariški mirovni konferenci Josip Smodlaka, so bili slovenski člani jugoslovanske delegacije njena redka izjema. "Medtem, ko pri nas ni bilo sledu organiziranosti, je bila pri njih (Slovencih – op. J. P.) organizacija dela izvedena do podrobnosti. Imeli so svojega zgodovinarja, geografa, kartografa, statistika, risarja, pisarniške uradnike in tipkarice; iz Ljubljane so pripeljali celo pisarniškega slugo. Skupaj jih je bilo deset. To osebje je bilo nameščeno v posebnem krilu hotela (delegacija Kraljevine SHS je imela sedež v hotelu Beausite v Parizu – op. J. P.) in oskrbljeno z vsem potrebnim za delo. V pisarnah, ki so bile vzor reda in snage se je delalo po ves dan, dostikrat tudi v pozne nočne ure. Nihče ni bil križem rok. Tipkanje strojev ni prenehalo od jutra do mraka." Smodlaka je še zapisal, da so stvari v slovenskem "krilu naše pariške delegacije dejansko izgledale tako, kot da je Slovenija samostojna država pod protektoratom Jugoslavije. Slovenci se od nas niso odtujevali, z nami so soodločali o skupnih zadevah, niso pa imeli radi, da se drugi vmešujejo v slovenske stvari. (...) Med Srbi in Slovenci," je še opozoril, "ni bilo spopada interesov. Srbskim politikom je ustrezalo, da Slovenci zastopajo slovenske interese v Parizu, da ne bi na njih padla odgovornost v primeru neuspeha."²⁸⁹

Ehrlich je v boju za rešitev koroškega vprašanja v času po podpisu senžermenske mirovne pogodbe pokazal nedvomno dober politični občutek pri obravnavanju različnih vprašanj, povezanih s plebiscitom. To dokazujejo pisma, ki jih je spomladi 1920 iz Pariza pisal predsedniku Deželne vlade za Slovenijo Janku Brejcu. Tako je v pismu z dne 15. aprila 1920 Brejcu svetoval, da bi

²⁸⁹ Zapisi Dra Josipa Smodlake, str. 120–121. – Na delovanje slovenskih članov jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci je v svojem že omenjenem spisu opozoril tudi Fran Erjavec. "Razen delegatov smo poslali tedaj seveda v Pariz še celo tropo najboljših naših strokovnjakov za vsako izmed nešteti vprašanj (prof. Pitamica, dr. Sveglja, dr. Vošnjaka, prof. Slaviča, prof. Ehrlicha, ing. Mačkovška, dr. Rybača itd.)." Ti "so potem, zaprti v svoje pisarne, vsi pridno pisali odlične strokovne referate, risali zemljevide, sestavljali statistike i. dr., toda skoro nihče izmed Slovencev", je opozoril Erjavec, "ni imel tudi ne potrebnih izkušenj v veliki svetovni politiki in iz raznih drugih razlogov tudi ni znal najti prepotrebnih družabnih zvez z odločujočimi činitelji, kar je le prepogosto celo mnogo važnejše kot pa še tako temeljito sestavljeni referati, ki jih le malokdo bere. Te zveze", je pripisal, "so imeli le nekateri Srbi". (NUK, RO, ZFE, inv. št. 1/61, Erjavec, Fran. Slovenci na mirovni konferenci l. 1919–1920, str. 4)

Slovinci pri jugoslovanski delegaciji na mirovni konferenci v Parizu: spredaj z leve Bogumil Vošnjak, Gustav Gregorin, Hrvat Dinko Trinajstić, Otokar Rybař, Lambert Ehrlich; z leve stoje Franjo Vilfan, Milko Brezigar, Jožef Ribarič, Tomaž Šorli, Janko Mačkovšek, Ivan Čok, Drago Marušič, Ivan Gruden, Rudolf Steinmetz, Jurij Trunk, Bruno Hugo Stare; manjka Ivan Žolger (Ilustrirani Slovenec, 1. 12. 1928, str. 387)

bilo kljub nekaterim slovenskim kandidatom, o katerih se je v glavnem zelo pohvalno izrazil, najbolje, če bi v medzavezniški plebiscitni komisiji na Koroškem Kraljevino SHS zastopala "srbska dostojanstvena oseba".²⁹⁰ Ta bi "najbolj ustrežala tej nalogi, in sicer najprej iz: notranje-političnih razlogov, ker bi se koroški plebiscit na ta način dvignil iz regionalne sfere slovenstva na

²⁹⁰ A INV, KMK, f. 30, ovoj 6 (pisma dr. Brejcu). – V skladu s 50. členom senžermenske mirovne pogodbe je imela medzavezniška plebiscitna komisija nalogo pripraviti plebiscit v obeh conah plebiscitnega ozemlja in zagotoviti njegovo nepristransko izvedbo. Komisijo naj bi sestavljalo šest članov, ki bi jih imenovala ZDA, Velika Britanija, Francija, Italija, Kraljevina SHS in Republika Avstrija. Potem ko senat ZDA ni ratificiral senžermenske mirovne pogodbe, predsednik ZDA ni imenoval člana v medzavezniško plebiscitno komisijo. S tem je glede sestave te komisije nastal položaj, ki ga senžermenska mirovna pogodba ni predvidevala. V tem položaju je vrhovni svet mirovne konference 8. 6. 1920 odločil, da plebiscitno komisijo sestavlja pet članov, ki jih imenujejo Velika Britanija, Francija, Italija, Republika Avstrija in Kraljevina SHS. Člana, ki bi ju imenovala vlada Kraljevine SHS in vlada Republike Avstrije, bi se lahko sej komisije udeleževala le s posvetovalnim glasom. Plebiscitna komisija je bivala v Celovcu, zato so jo imenovali tudi Celovška medzavezniška plebiscitna komisija. (Tomšič, Problemi sodobnega meddržavnega plebiscita, str. 403, 404)

obče-državni nivo in bi se srbstvo v neki višji meri zainteresiralo ter (bi se) angažirala njegova odgovornost. V komisiji sami," je pojasnjeval Ehrlich, "bo imel Srb boljše in lažjo pozicijo posebno proti Italijanom na eni strani in na drugi strani proti nemško-avstrijski propagandi." Menil je, da je "oseba, katero ste Vi že večkrat omenili: podpolkovnik Nedić, (...) primerna. Tukajšnje informacije glede njega so precej ugodne, sicer pa ga Vi gotovo poznate boljše kot jaz."²⁹¹

V pismu je Ehrlich Brejca še opozoril, da ne kaže vložiti formalnega protesta zaradi nastanitve medzavezniške plebiscitne komisije v Celovcu. Formalni protest, za kar bi bila sploh "kompetentna edinole belgrajska vlada, ker je glede avstrijske pogodbe kompetenca delegacije z dnevom podpisa prenehala", bi namreč "znal roditi slabe posledice. Vznevoljil bi komisijo in mi bi morda ne bili v položaju nadomestiti na primeren način Celovec." Po Ehrlichovem mnenju "bi bilo boljše pri vseh danih prilikah naše stališče naglašati, ali zdržati se formalnega diplomatskega koraka, kakor bi bil protest". Ehrlich se je v pismu ustavil tudi pri napadu glasila Slovenske ljudske stranke Slovenec na zunanjega ministra Kraljevine SHS Anteja Trumbića. Omenil je Slovenčevu trditev, "da Trumbić po svojem privatnem mnenju ni bil za priklopitev Slovencev naši državi".²⁹² V zvezi s pisanjem slovenskega političnega tiska o Antetu Trumbiću je Ehrlich opozoril tudi na glasilo liberalne Jugoslovanske demokratske stranke Slovenski narod. Po Narodu naj bi načelnik SLS Anton Korošec na strankinem shodu, 7. aprila 1920 v Ljubljani, Trumbića

²⁹¹ A INV, KMK, f. 30, ovoj 6 (pisma dr. Brejcu), Ehrlichovo pismo z dne 15. 4. 1920. – Pripominjam, da je vlada Kraljevine SHS maja 1920 za jugoslovanskega predstavnika v Celovski medzavezniški plebiscitni komisiji imenovala rektorja beograjske univerze, geografa in antropologa prof. dr. Jovana Cvijića, ki je bil pred tem član etnografsko-zgodovinske sekcije jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci. Za njegovega namestnika pa je imenovala Jovana Jovanovića, dotedanjega poslanika Kraljevine SHS v Londonu. (Brejc, Od prevrata do ustave, str. 201–202; Kranjec, Slovenci v Jugoslaviji, str. 74–75; Suppan, Jugoslawien und Österreich 1918–1938, str. 625) – Pripominjam tudi, da je podpolkovnika Milana Nedića Brejc poznal iz časa, ko je Nedić kot srbski častnik sodeloval pri vojaških operacijah proti Avstrijcem maja in junija 1919.

²⁹² A INV, KMK, f. 30, ovoj 6 (pisma dr. Brejcu), Ehrlichovo pismo z dne 15. 4. 1920. – Trditev, da naj bi bilo po Trumbićevem osebnem mnenju "ujedinenje Slovencev v kraljestvu SHS velika napaka", je objavil Slovenec 4. 4. 1920. – Slovenec, 4. 4. 1920, Politične novice : spor zaradi Reke.

označil "za neke vrste narodnega izdajalca, in pa človeka, kateremu bi se vsekakor ne smeli zaupati zunanji posli države", kar pa ni bilo točno.²⁹³ Ehrlich je odločno poudaril, da so "ti napadi (...) neupravičeni in je tudi posebno trenotek za take napade skrajno neugoden. Ne morem se odtegniti vtisu," je zapisal, "da je ta polemika nastala vsled zelo spretnega manevra intrigantov. Srbi bi se radi, vsaj gotovi krogi (Pašičeva velikosrbska Narodna radikalna stranka – op. J. P.), otresli dr. Trumbića in zdaj pa so Slovenci tisti, ki ga napadajo." Zato je poudaril: "Dr. Trumbić je stal brezpogojno med vojsko in po vojski na stališču, da morajo Slovenci priti v jugoslovansko državo. V tem oziru je branil kot junak našo pozicijo proti mogočnim vplivom drugih. To nam bo lahko dokazati iz raznih virov." Glede na to je poudaril, "da uživa Trumbić velik ugled in da posebno za nas Slovence ne kaže, da bi zdaj podlegel vplivom, ki že dolgo rujejo proti njemu".²⁹⁴

V drugih pismih Brejcu se je Ehrlich osredotočil na vprašanje varnostno policijskega položaja in propagandne dejavnosti na Koroškem. Ko je postalo jasno, da bo veleposlaniška konferenca v Parizu na avstrijski pritisk odprla demarkacijsko črto med conama A in B,²⁹⁵ kar se je dejansko zgodilo v začetku avgusta 1920,²⁹⁶ je Ehrlich v pismu z dne 4. maja 1920 Brejca opozoril, da bo s tem "meja (...) popolnoma otvorena med cono A in B in popolnoma svoboden bo dostop vsem elementom v našo cono. Nemci bodo skušali izzvati nemire v velikem slogu in (...) za nas sledi iz tega, da morajo biti naše policijske čete zelo močne, zelo disciplinirane in da na vsak način preprečijo v prvem hipu kak umeten izbruh nemirov. Pri tem bodo našli v francoskih častnikih

²⁹³ A INV, KMK, f. 30, ovoj 6 (pisma dr. Brejcu), Ehrlichovo pismo z dne 15. 4. 1920. – Omenjene trditve Slovenski narod ni objavil, pač pa je zapisal, da bi vlado, ki v vprašanju zahodne meje na mirovni konferenci "ne bi neizprosno zastopala življenjskih interesov našega naroda niti toliko, kolikor nam jih priznava Wilson, (...) upravičeno zadela obtožba narodnega izdajstva". Ob tem Trumbić ni bil omenjen. (Slovenski narod, 10. 4. 1920, Protest proti popustljivosti glede Reke). Prav tako tudi Korošec na zboru zaupnikov SLS 7. 4. 1920 v Ljubljani Trumbića ni omenil. (Slovenec, 8. 4. 1920, Zbor zaupnikov Slovenske ljudske stranke)

²⁹⁴ A INV, KMK, f. 30, ovoj 6 (pisma dr. Brejcu), Ehrlichovo pismo z dne 15. 4. 1920.

²⁹⁵ Brejc, Od prevrata do ustave, str. 202–203; Kranjec, Slovenci v Jugoslaviji, str. 75; Tomšič, Problemi sodobnega meddržavnega plebiscita, str. 395, 406–407.

²⁹⁶ Kranjec, Slovenci v Jugoslaviji, str. 75.

oporo,” je sporočil Ehrlich. To mu je zagotovil francoski zastopnik v medzavezniški plebiscitni komisiji grof Charles Chambrun, ki “bi rad vedel, kam naj dislocira svoje oficirje, kje so najbolj nevarne točke. Blagovolite me o tem takoj obvestiti,” je pripisal Ehrlich. Obenem pa je navedel svoje mnenje: “Jaz sem mislil: Rožek, Žihpolje, Borovlje, Grabstein, Tinje, Voubre, Velikovec.”²⁹⁷ Na vprašanje varnostnih razmer in nadzora položaja v jugoslovanski coni A je Brejca opozoril še v pismu z dne 27. maja 1920. Takrat je zapisal: “Policija naj bo izredno močna, da se more preprečiti že v kali vsaka namenjena ali zapričeta demonstracija, ki bi imela za posledico vojaško intervencijo (mišljena je intervencija medzavezniških, Slovencem nenaklonjenih italijanskih vojaških sil – op. J. P.).”²⁹⁸

Prav tako, če ne še bolj zavzeto, je Ehrlich obravnaval vprašanje jugoslovanske plebiscitne propagande. Že v pismu, ki ga je Brejcu pisal 27. aprila 1920, je “glede koroškega plebiscita” opozoril, da bi “kazalo (...) skrbeti za to, da se javlja na Koroškem o priliki bivanja komisije tudi nekoliko jugoslovanske bourgeoizijske državne kulture. V vile, na južni obali Vrbskega jezera naj bi prišli na počitnice (plebiscita pred julijem itak ne bo), slovenski, hrvatski in srbski profesorji ali drugi zastopniki meščanskih krogov, ki znajo jezike, tako n. pr. naj bi prišli oni gospodje iz Zagreba, iz Belgrada, kakor profesor Cvijić, Gjeorgjević (zgodovinar in etnolog ter profesor beograjske univerze dr. Tihomir Đorđević – op. J. P.) itd. na letovišče na Koroško. Tudi po celem Rožu, na Klopinskem jezeru, na Baškem jezeru naj se jih nekoliko naseleli. Zdi se mi, da bi Vi na primernem mestu sprožili idejo, da naj se sestavi tozadevni komite (...). Treba je zdaj začeti s tem, da ne bodo vile na Vrbskem jezeru oddane. (...) Nadalje,” je svetoval Ehrlich, “se mora kazati o priliki plebiscita na Koroškem nekaj pristnega slovenskega

²⁹⁷ A INV, KMK, f. 30, ovoj 6 (pisma dr. Brejcu). – Pripominjam, da je Ehrlich dobre tri tedne kasneje, v pismu, ki ga je 27. 5. 1920 pisal Brejcu, svetoval, naj “proti popolni odstranitvi demarkacijske črte med cono A in B (...) protestira ob dani priliki belgrajska vlada iz sledečih razlogov: tihotapstvo živil, uvoz in preplavljenje našega teritorija z nemškimi bankovci, nevarnost importa orožja iz cone B.” (A INV, KMK, f. 30, ovoj 6 /Pisma dr. Brejcu/)

²⁹⁸ A INV, KMK, f. 30, ovoj 6 (pisma dr. Brejcu).

ali jugoslovanskega folklora. Tako naj Rožani sestavijo svoj sloviti pevski zbor, (...) nadalje naj bi ob kaki priliki kako slovensko pevsko društvo iz Ljubljane nastopilo in gotovo bi bilo treba na letoviščih imeti kako godbo. Nadalje narodne noše.”²⁹⁹

Podobna opozorila je Ehrlich Brejcu namenil tudi v že omenjenem pismu z dne 4. maja. Sodil je, da je treba “proti propagandi, ki jo bodo Nemci v velikem slogu z zunanjimi nastopi, z demonstracijami etc. organizirali (...) rabiti dvoje orožje. Iz Jugoslavije mora biti vse polno naše inteligence, voditeljev itd. na Koroškem za zunanji sijaj. Posebno morajo vsi, ki znajo jezike, na Koroško, profesor Pretnar (romanist, slavist in leksikograf dr. Janko Pretnar – op. J. P.), dr. Vodopivec (okrajni glavar v Ljubljani in predsednik Komisije za mirovno konferenco pri Deželni vladi za Slovenijo dr. Fran Vodopivec – op. J. P.), profesor Pitamic (Leonid Pitamic, profesor za javnopravne predmete Pravne fakultete v Ljubljani – op. J. P.). (...) Posebno bo treba tudi povabiti zastopnike komisije v kake lepe vile ob Vrbskem jezeru.” Nadalje je treba “nastopiti takoj z ofenzivo. Namreč propaganda v (avstrijski – op. J. P.) coni B se mora začeti v velikem slogu. *Treba je dati Nemcem opravka v njihovem lastnem taboru* (podčrtal J. P.). Razumem dobro, da je vse to kar pišem zelo komplicirano, a bodite uverjeni,” je poudaril, “da je plebiscit boj na žive in mrtve, ki ga je treba organizirati v velikem slogu.” V podkrepitev zapisanega je Ehrlich Brejca seznanil, da je na zelo resno vprašanje grofa Chambruna izjavil, “da bomo zmagali v coni A z 80 % in da je v coni B po taki zmagi realno upanje za vspešni boj. To idejo je treba povsod kolportirati, da bo komisija našla povsod isti glas. Za zmago je brezpogojno potrebna jasna zavest, da zmagamo.” K temu je še pribil: “*Posebno pa ne sme se širiti splošno prepričanje, da je cela Antanta proti nam itd.* (podčrtal J. P.). To samo ovira polet dela.”³⁰⁰

Glede jugoslovanske propagande na Koroškem je Ehrlich v že prav tako omenjenem pismu z dne 27. maja 1920 dopuščal tudi možnost, da bo “zelo ovirana. Ura-

²⁹⁹ Prav tam.

³⁰⁰ Prav tam.

dniki, duhovniki, učitelji, nadalje vsi, ki nimajo glasovalne pravice, bodo morda ovirani.”³⁰¹ Zato “naj bi šli na vsak način Grafenauer (nekdanji koroški slovenski državnozbornski poslanec na Dunaju Franc Grafenauer – op. J. P.), Smodej (Franc Smodej, komisar ljubljanske Deželne vlade za Koroško – op. J. P.), Rožič na Koroško. Posebno g. Smodej. Proti komisiji bo treba gotovo nekoliko odločno nastopati”, je opozoril. “Našim zastopnikom bi Smodej bil najboljja opora.” Ehrlich je posebej svetoval, “da se priredi kakih deset velikih verskih manifestacij v slogu nekdanjih konstantinovih slavnosti. In sicer posebno pri Sv. križu, v Globasnici, Doberlivasi, Tinjah, pri Sv. Grobu, na Sv. Mestu, na Žihpoljah itd.” Posebej je priporočil “dr. Rožmana, prof. v Ljubljani za te manifestacije”. Za ta nasvet je imel “posebne razloge. Ta vrsta propagande bo najvarnejša,” je dodal.³⁰²

Ehrlich je iz Pariza o vprašanju propagande pisal tudi predsedniku Komisije za mirovno konferenco pri Deželni vladi za Slovenijo Franu Vodopivcu. 24. septembra 1920 mu je sporočil, da je “propaganda v francoskih listih (...) važen, a silno težaven problem: vprašanje denarja in organizacije”. To je pojasnil takole: “Govoril sem spet z ravnateljem Gaulois (pariški politični dnevnik Le Gaulois – op. J. P.) osebno: izjavil mi je suho in kratko: za članek o plebiscitu bi mu moral položiti na mizo 35 abonnements (časopisnih naročnin – op. J. P.). To Vam kaže vse v jasni luči. – A pripravljen bi bil za principijelno simpatično tendenco glede naše politike, ako bi osrednja vlada prišla glede abonnements z nadaljnimi predlogi. Za plebiscit,” je še zapisal, “je očitno prepozno.”³⁰³

In resnično se je tedaj začel čas za plebiscitno propagando na Koroškem bližati koncu. Ehrlich ga je med drugim izkoristil tako, da je za dolgoletni osrednji kulturni in politični list koroških Slovencev Mir pripravil obsežen prispevek, v katerem je bralce dognano prepriče-

³⁰¹ Prav tam. – Osebe brez glasovalne pravice so bile tiste, ki niso izpolnjevale pogojev za glasovanje na plebiscitu. Glasovale so lahko samo osebe, ki so najkasneje na dan 1. 1. 1919 dosegle starost 20 let in imele ta dan v katerem koli kraju znotraj celotnega plebiscitnega ozemlja svoje stalno bivališče in so se tam (v coni A ali B) rodile ali imele domovinsko pravico ali so tam stalno prebivale že pred 1. 1. 1912. (Tomšič, Problemi sodobnega meddržavnega plebiscita, str. 407).

³⁰² A INV, KMK, f. 30, ovoj 6 (pisma dr. Brejcu), Ehrlichovo pismo z dne 27. 5. 1920.

³⁰³ A INV, KMK, f. 30, ovoj 6 (pisma dr. Brejcu).

val, naj glasujejo za priključitev k jugoslovanski državi. Prispevek, ki ga je naslovil Opomin koroškim Slovencem za plebiscit, je v Miru izšel 5. in 6. oktobra 1920.³⁰⁴ Ehrlich je v njem koroške Slovence opozarjal, da bo plebiscit odločil o tem, ali se hočejo postaviti na stran premagane in bankrotirane Nemčije in Avstrije, ki bosta morali "brez konca in kraja" plačevati visoko vojno škodo, ali pa na stran zmagovite Antante. Opozarjal je na zgodovinske krivice, ki so jih Nemci povzročili Slovanom, in poudaril, da velja za Slované samo eno: "Proč od Nemcev, ločimo se za večne čase!" Zato morajo koroški Slovenci glasovati "za Jugoslavijo, da bo enkrat mir med narodi!" In "edina možnost, da se napravi ta mir, je, da se Slovenci ločijo od Nemcev in da so Nemci sami med seboj".³⁰⁵ Ehrlich je ob tem podrobno razčlenil značaj vsenemškega gospodovalnega duhá in prizadeto opozarjal na nasilje in zločine Nemcev oziroma Avstrijcev v severni Franciji, na Nizozemskem, v Luxemburgu, Belgiji, Bukovini ter Bosni in Srbiji med svetovno vojno. Sorojake je opozoril, da se bodo pri plebiscitu odločili o naslednjem: ali se želijo postaviti na stran zmagovite Antante ali premagane Nemčije? Ali želijo konec narodnemu prepiru in hujskanju s strani Nemcev? Ali se želijo znova podrediti vsenemštvu, ki je ves svet spremenilo v vojni požar? In ali želijo pri plebiscitu "pohvaliti in odobriti (tako) nemško kulturo?" Zavrnil je tudi bojazen, da bi bil gospodarski položaj koroških Slovencev, če bi se odločili za Jugoslavijo in bi bile zato gospodarske povezave s Celovcem in Beljakom pretrgane, slabši. "Na celem svetu je med državami ob mejah takozvani obmejni promet v navadi," je opozoril, "in Celovec bo prosil našo državo in naše kmete, da pripeljejo v Celovec."³⁰⁶ To so bili poudarki, ki jih je izrekel tik pred plebiscitom. Na svoje rojake jih je naslovil iz Pariza, kjer je leto in pol opazoval razvoj svetovnih dogodkov in je, kot je poudaril, čutil pravico in dolžnost, to "vprašanje jasno naslikati in Vam kazati posledice plebiscita 10. oktobra 1920".³⁰⁷

³⁰⁴ Znanstveno objavo Ehrlichovega članka s komentarjem in pojasnili glej v Perovšek, Članek Ehrlicha "Opomin koroškim Slovencem", str. 795–817.

³⁰⁵ Perovšek, Članek Ehrlicha "Opomin koroškim Slovencem", str. 799, 800, 804.

³⁰⁶ Prav tam, str. 816.

³⁰⁷ Prav tam, str. 798.

Ehrlichov Opomin je bilo zadnje dejanje, ki ga je storil v svojem neumornem in izstopajočem prizadevanju za uspešno rešitev koroškega vprašanja po prvi svetovni vojni. Kot vemo, plebiscit za jugoslovansko oziroma slovensko stran ni bil ugoden, tako da so bili vsi izjemni naporji Lamberta Ehrlicha in drugih članov jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci v končni posledici zaman. Meja na Karavankah je postala dejstvo, ki se je vrezalo v slovensko narodno telo in že skoraj devetdeset let zaznamuje njegovo nadaljnjo zgodovinsko izkušnjo.

Slovenska politika in vprašanje priključitve Prekmurja h Kraljevini SHS 1918–1919

Vprašanje vključitve vsega slovenskega ozemlja v Kraljevino SHS je bilo po njenem oblikovanju celovito vpeto v tedanjo slovensko narodno misel in politiko. V času vojaškopoličnega in diplomatskega boja za meje po prvi svetovni vojni so tako sodobniki kot svoj jasen narodnopolitični cilj poudarili tudi vključitev Prekmurja v jugoslovansko skupnost. To so izrekli tako Slovenci in njihova politika v jugoslovanski državi kot tudi prekmurški Slovenci, ki so poudarjali hotenje po združitvi s svojimi sonarodnjaki. Pri tem je treba opozoriti, da omenjena problematika še ni zgodovinopisno izčrpana, posebej če jo primerjamo s primorskim in koroškim vprašanjem v času takoj po prvi svetovni vojni, ki sta že dolgo predmet opazne raziskovalne pozornosti.

Zavest o vključenosti Prekmurja v slovensko narodno telo je še pred razpadom Avstro-Ogrske izrazil Narodni svet za Štajersko, ki je ob svoji ustanovitvi 26. septembra 1918 kot prvo od svojih najpomembnejših nalog poudaril določitev jasne narodne meje proti nemški Štajerski in Madžarski. Za njeno izdelavo v Prekmurju je določil narodnoobrambnega delavca in teologa Matijo Slaviča.³⁰⁸ Še pred razpadom monarhije pa so tudi v Prekmurju, ki je bilo v Avstro-Ogrski od drugih slo-

³⁰⁸ Slavič, Državni prevrat v Mariborski oblasti, str. 219–220. – O Narodnem svetu za Štajersko, ki je v času od 26. 9. do 30. 12. 1918 utemeljil vsa najpomembnejša dejanja narodne osvoboditve na slovenskem Štajerskem ob koncu prve svetovne vojne, glej str. 215–269.

venskih dežel ločeno z dualistično državno mejo, izrazili zavest o pripadnosti slovenski narodni skupnosti. Slovensko prebivalstvo je 20. oktobra 1918 na zborovanju, ki ga je v Murski Soboti pripravilo Madžarsko izobraževalno društvo za Vendsko krajino z namenom, da bi se prebivalci izrazili za ogrske državljane, z vzklikanjem "Mi smo Slovenci! Živela Jugoslavija!" izreklo svojo slovensko in jugoslovansko usmeritev.³⁰⁹ Na zborovanju se je zbralo približno 1500 udeležencev, le 300 med njimi pa večinskega slovenskega in jugoslovanskega prepričanja ni podprlo. "Zavedni ogrski Slovenci" so sprejeli posebno izjavo, v kateri so protestirali proti "nasilju, ki nam ne dovoli, da bi na zunaj pokazali in izrazili svoje slovensko narodno prepričanje". Obenem so na zagrebško Narodno Vijeće naslovili prošnjo, "naj na mirovnem kongresu zastopa naše narodne pravice in pojasni nečloveško madžarsko zatiranje in nasilstvo, s katerim se nam brani, da bi se mogli sami izjaviti za naše narodno zedinjenje". Narodno Vijeće so še prosili, "da za slučaj ljudskega glasovanja (plebiscita – op. J. P.) doseže, da se pred glasovanjem brezpogojno prepreči vsak madžarski vpliv in odstranijo okrajni glavarji, notarji, orožniki, finance, učiteljstvo in poštni uradniki. Namesto teh naj pride nekaj slovenskih mož, ki bodo na zborovanjih pojasnili pomen samoodločbe in cilje jugoslovanske ter ogrske vlade. Prepričani smo," so poudarili, "da potem med nami ne bo kmeta, ki bi se izrekel pro corona hungarica (za madžarsko krono – op. J. P.). Dovolj nam je tisočletnega suženjstva. Naša želja je, da se združimo z ostalimi brati Slovenci ter s Hrvati in Srbi."³¹⁰

Opredelitev za slovenstvo in skupno narodno življenje slovenskega prebivalstva z obeh bregov Mure je torej bila vpeta že v čas slovenskih osamosvojitvenih prizadevanj v zadnjem obdobju obstoja Avstro-Ogrske.³¹¹ Na veliki narodni slovesnosti 29. oktobra 1918 v Ljubljani

³⁰⁹ Slavič, Naše Prekmurje, str. 37; Fujs, Prekmurci v dvajsetem stoletju, str. 67; Kokolj, Prekmurje v prevratnih letih, str. 67–70.

³¹⁰ Slovenec, 12. 11. 1918, Protest in prošnja ogrskih Slovencev.

³¹¹ O slovenskem nacionalnem osamosvajanju in graditvi slovenske državnosti v času od ustanovitve Narodnega sveta za slovenske dežele in Istro 16. in 17. 8. 1918 do razpada Avstro-Ogrske 29. 10. 1918 glej Perovšek, Slovenska osamosvojitvev, str. 15–59.

so jo izrazili tudi zbrani manifestanti, ki so med drugimi nosili napis: "Pozdravljeni sodržavljani Medžimurci in Prekmurci!"³¹² Napis je imel pomenljivo sporočilo, saj sta po razpadu Avstro-Ogrske Prekmurje in Medžimurje ostala v sestavu madžarske države. Želja Prekmurcev, da zapustijo njen okvir, je bila po 29. oktobru 1918 vse bolj očitna. Že 3. novembra 1918 se je več sto Prekmurcev udeležilo shoda v Ljutomeru, kjer so zbrani manifestanti pozdravili nastanek Države SHS. Na shodu je govoril "tudi predstavnik Prekomurcev (...) in prosil, naj tudi nje sprejmemo pod okrilje Jugoslavije, kar je izzvalo (...) val navdušenja". Po shodu so za Prekmurce v ljutomerski šoli pripravili še posebno zborovanje.³¹³ Še pred oblikovanjem Kraljevine SHS, 1. decembra 1918, je Slovenec objavil tudi članek, ki je opozarjal na dotedanja prizadevanja prekmurskih Slovencev po narodnostni ohranitvi. Avtor "Prekmurec" je članek sklenil s poudarkom, da se morajo prekmurski Slovenci na podlagi etnografskih in zemljepisnih dejstev "priključiti (...) Jugoslaviji. To je tudi želja njih samih, kar se vidi iz izjave (Proklamacija ogrskih Slovencev iz avgusta 1918 – op. J. P.), ki smo jo čitali v časopisih še tedaj, ko je bila majniška deklaracija aktualna. Ta izjava se glasi: 'Tudi mi od vseh drugih Slovencev pozabljeni in zapuščeni, celo našim najbližjim sosedom nepoznani ogrski Slovenci se priključujemo skupni jugoslovanski deklaraciji, da s tem svetu pokažemo, da nas še ni pogoltnila madžarska povodenj, da čutimo v sebi dovolj moči, da se otresemo madžarskega jarma, ki nas že stoletja pritiska, in sicer mi vsi brez razlike vere, strank in političnih nazorov, smo enodušno prožeti s to edino mislijo: Jugoslovanska majniška deklaracija se mora izvesti.'" Avtor je opozoril, da so prekmurski Slovenci s to izjavo "dovolj jasno izrazili svojo vročo željo in trdno voljo, da se zedinijo s svojimi brati, drugimi južnimi Slovani. Naša dolžnost pa je, da teh 100.000 duš našega naroda ne zapustimo in da ga ne prepustimo žalostni usodi, da se utopi v tujem, neslovanskem jezičnem morju, ker

³¹² Naprej, 30. 10. 1918, Dnevne vesti : v sprevedu so nosili naslednje napise.

³¹³ Slovenski narod, 12. 11. 1918, Narodne manifestacije : manifestacija v Ljutomeru; Kokolj, Prekmurje v prevratnih letih, str. 73–74.

to bi bil neodpustljiv narodni greh. Ne, država SHS ne sme dopustiti in dovoliti, da se to Prekmurcem dogodi. Sedaj, ko se odločuje usoda naroda za stoletja, ako ne za vedno, je moralna in sveta dolžnost države SHS, da napne vse sile za to, da bodo tudi prekmurski Slovenci z drugimi Slovani zedinjeni in pripojeni naši skupni svobodni državi. To zahteva pravičnost in to je tudi naša sveta dolžnost, da zberemo vsaj vse one drobce našega raztrganega naroda, ki nam jih tisočletno suženjstvo še ni potujčilo.” Zato je “*neobhodno potrebno, da naše čete takoj in brez odlašanja zasedejo celo Prekmurje*”.³¹⁴ Stališče, da sodi Prekmurje v jugoslovansko državo, je bilo v Slovincu poudarjeno tudi sredi novembra 1918. Slovenec je tedaj zapisal, da nemški in madžarski narod nista vredna, “da se jima žrtvuje *samo ena* koroška ali ogrsko-slovenska vas, da, *samo en* jugoslovanski človek, *samo ena* ped slovenske zemlje, da bi ugodili njunim narodnim aspiracijam in želji po razširjenju ali obdržanju njihove krivične posesti”.³¹⁵

Želja prekmurskih Slovencev po slovenski združitvi je izvirala iz njihove pripadnosti, ki so jo čutili do Slovencev čez Muro in je izražala jasno politično narodno zavest. Njeno oblikovanje v madžarski državi, ki je upoštevala le en narod, je bilo veliko dejanje narodne samograditve. V njenem razvoju je bila pomembna književna dejavnost prekmurskih protestantskih in katoliških piscev, ki so vzpostavili prekmurski knjižni jezik. Pomembna so bila tudi prizadevanja mnogih, predvsem štajerskih Slovencev, da Mura poleg politične ne bi bila tudi kulturna pregrada v slovenski narodni celoti. Prestop iz kulturnega samozavedanja v osmišljanje nadaljnje narodnega, političnega, gospodarskega in duhovnega razvoja Slovencev na Ogrskem pa je na prehodu v 20. stoletje, to je v času, ko se je stopnjevala raznarodovalna politika, izpeljal krog domačih katoliških duhovnikov. Iz njega so izšli kasnejši voditelji narodnega gibanja v Prekmurju, usmerjenega v združitev z drugimi Sloven-

³¹⁴ Slovenec, 28. 11. 1918, Prekmurec, Prekmurski Slovenci. – O jugoslovanskem gibanju med Slovenci na ogrski strani dualistične meje in zgoraj navedeni Proklamaciji ogrskih Slovencev glej Kokolj, Prekmurje v prevratnih letih, str. 63–64.

³¹⁵ Slovenec, 13. 11. 1918, Roke proč – od naše Koroške in od naše ogrske Slovenije!

ci v jugoslovanski državi.³¹⁶ Te težnje so Prekmurci po oblikovanju Kraljevine SHS še močneje izražali. Zahtevali so uveljavitev svojih narodnostnih pravic in priključitev h Kraljevini SHS, obenem pa so v ljubljanskem tisku opozarjali na svoje slovensko narodno stališče.³¹⁷ 14. decembra 1918 so predstavniki "ogrskih Slovencev", zbrani v Filovcih, na jugoslovanske oblasti naslovili tudi prošnjo, naj odredijo "čimprejšnjo okupacijo tukajšnjega ozemlja po jugoslovanskih četah, ki bi tako preprečile mažarski vladi sedanja grozna zatiranja slovenskega naroda, ki je moral v zadnjih časih postati žrtev mažarskih vislic". Prošnjo je dva dni kasneje objavil Slovenec z namenom, da slovenska javnost "izve o našem narodnem gibanju proti mažarskemu prostaštvu in nasilnosti".³¹⁸ Predstavniki Prekmurcev – Josip Godina, Ivan Jerič in Miško Kūhar – so bili tudi člani posebne deputacije, ki je v prvi polovici marca 1919 obiskala predsednika jugoslovanske vlade Stojana Protiča, podpredsednika vlade Antona Korošca in ministra za konstituantno in izenačenje zakonov Alberta Kramerja in jih prosila, naj jugoslovanska vojska zasede Prekmurje. Dobili so zagotovila, da bo prekmursko vprašanje na pariški mirovni konferenci ugodno rešeno, od Protiča pa so dobili še dovoljenje, da smejo jugoslovanska letala metati letake v Prekmurju. Deputacija je še pred odhodom v Beograd 4. marca 1919 iz Ljubljane poslala telegram članu delegacije Kraljevine SHS na mirovni konferenci v Parizu Matiji Slaviču, v katerem je protestirala proti poskusom "odtujiti prekmurske Slovence od Jugoslavije".³¹⁹

Pripadnost slovenstvu in željo po vključitvi v jugoslovansko državo so Prekmurci po oblikovanju Kraljevine SHS množično izrazili na dveh shodih: 26. decembra 1918 v Radgoni in 17. januarja 1919 v Beltincih. Shoda

³¹⁶ Ude, Boj za severno mejo, str. 241–258; Liška, Porajanje in rast narodne zavesti prekmurskih Slovencev, str. 260–271; Fujs, Slovenska zavest in Slovenci v Prekmurju, str. 82–84; ista, Kako so se Prekmurci odločili za Slovenijo, str. 36; ista, Prekmurci v dvajsetem stoletju, str. 66–67; Slavič, Naše Prekmurje, str. 23–37, 273–279, 287–291; Kerec, Prekmurska zavest in slovenstvo, str. 93–94.

³¹⁷ Slovenec, 21. 12. 1918, Jugoslavija : iz Prekmurja, 26. 1. 1919, Pozdrav prekmurskim Slovencom, 21. 6. 1919, Prekmurec, Boljševizem v Prekmurju, 2. 8. 1919, Pismo iz Prekmurja.

³¹⁸ Slovenec, 16. 12. 1918, Ogrski Slovenci proti Mažarom.

³¹⁹ Ude, Boj za severno mejo, str. 278–279; Kokolj, Prekmurje v prevratnih letih, str. 123–124.

v Radgoni, ki ga je pripravil Narodni svet za Štajersko, se je udeležilo več kot 3000 ljudi. Kot je poročal Slovenec, je v Radgono kljub slabemu vremenu "dospelo (...) toliko prekmurskega ljudstva, kakor ga še to mesto ni videlo". Na shodu, ki mu je predsedoval Prekmurec Ivan Jerič, sta poleg drugih govorila tudi poveljnik Štajerskega obmejnega poveljstva general Rudolf Maister in Matija Slavič. Sprejeli so resolucijo, ki jo je poleg Slovence objavil tudi prekmurski list *Novine*; urejal ga je viden graditelj narodnega samozavedanja v Prekmurju duhovnik Jožef Klekl ml. Sporočilo resolucije je bilo: "Prvi tabor prekmurskih Slovencev zbran 26. decembra 1918 v Radgoni, pozdravlja novo skupno vlado neodvisne države SHS (Kraljevine SHS – op J. P.) ter jo prosi, da vzame kmalu pod svoje okrilje slovensko Prekmurje, da bo zanj konec tisočletne sužnjosti pod Ogrri ter začetek novega svobodnega narodnega življenja. (...) Kakor ne želimo sebi narodne smrti," je nadaljevala resolucija, "tako protestira I. tabor prekmurskih Slovencev proti temu, da bi spadali primorski in goriški Slovenci pod Italijo, ker to bi bila njih narodna smrt. Vlada naj stori vse potrebno, da se to prepreči in da bodo v državi SHS združeni v resnici tudi vsi Slovenci." Resolucija je pozdravila tudi jugoslovanskega prestolonaslednika Aleksandra in poudarila željo, da bi ga lahko kmalu pozdravili "kot osvoboditelja prekmurskih Slovencev".³²⁰

Še bolj množičen je bil shod v Beltincih. Na njem je 5000 zborovalcev poudarilo željo po priključitvi Prekmurja h Kraljevini SHS, čeprav so tedaj Madžari Prekmurcem obljubljali avtonomijo. Prekmurski Slovenci so se nato tudi na zborovanju v Kančevcih, 19. januarja 1919, odločili, da pod nobenim pogojem ne bodo ostali v madžarski državi. Ustanovili so celo društvo, da bi pod isto zastavo združili vse slovenske kraje, tudi tiste, ki so še višje od Monoštra. Obljubili so si, da bodo rešili in branili imetje in življenje vsakega rojaka, če bi ga madžarska vlada zaradi tega sestanka zatirala.³²¹

³²⁰ Slovenec, 4. 1. 1919, Tabor prekmurskih Slovencev v Radgoni; Kokolj, Prekmurje v prevratnih letih, str. 88; Slavič, Naše Prekmurje, str. 37–38, 200, 248.

³²¹ Slovenec, 23. 1. 1919, Prekmurski Slovenci za Jugoslavijo, 25. 2. 1919, Klic iz Prekmurja, 23. 4. 1919, Madžarska strahovlada v Prekmurju; Ude, Boj za severno mejo, str. 264; Slavič, Naše Prekmurje, str. 39, 97–98; Kokolj, Prekmurje v prevra-

Matija Slavič (1877–1958)
(Kronika slovenskih mest, 1934, št. 3, str. 243)

Ob manifestacijah za priključitev k Jugoslaviji pa so se iz Prekmurja slišale tudi kritične besede o premajhni pozornosti, ki jo slovenska politika namenja rešitvi tega vprašanja,³²² izrečene pa so bile tudi prošnje, naj bodisi jugoslovanske bodisi antantne čete čimprej zasedejo Prekmurje.³²³ Glede na pomen, ki so ga tedaj pripisovali rešitvi primorske in koroške mejne problematike, so bila opozorila Prekmurcev sicer upravičena, vendar pa je treba poudariti, da je bilo Prekmurje po razpadu Avstro-Ogrske vseskozi v zavesti slovenske politike in širše javnosti. Narodni svet za Štajersko je bil namreč že novembra in decembra 1918 povezan s slovenskim

tnih letih, str. 98–100; Ehrlich, Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20, str. 148. – O vprašanju avtonomije t. i. Slovenske krajine v januarju in februarju 1919 glej Kokolj, Prekmurje v prevratnih letih, str. 92–112.

³²² Slovenec, 25. 2. 1919, Klic iz Prekmurja. Prim. tudi Fujs, Prekmurci v dvajsetem stoletju, str. 67.

³²³ Slovenec, 9. 4. 1919, Obupen glas iz Prekmurja, 23. 4. 1919, Madžarska strahovlada v Prekmurju, 5. 8. 1919, Obupen klic iz Prekmurja.

narodnim gibanjem v Prekmurju. Rojaki iz Prekmurja so pošiljali informacije po kurirjih ali po pismih, ki so jih na pošto dajali na štajerski strani Mure. Celo Rabski Slovenci so prihajali k Narodnemu svetu v Maribor s poročili in po informacije.³²⁴ Skrb štajerskega Narodnega sveta za Prekmurje se je posebej odrazila tudi v ravnanju tedanjega najboljšega poznavalca Prekmurja in njegove problematike, Matije Slaviča. Slavič, ki je še pred zlomom monarhije prepotoval Prekmurje z namenom, da spozna razpoloženje za jugoslovansko idejo, se je v Prekmurje znova napotil v prvi polovici novembra 1918 in s propagandnimi letaki sonarodnjake vzdobujal k porajanju novega narodnega življenja. Slovenec je 21. decembra 1918 objavil tudi poziv Pozdravljeni, bratje Slovenci, slišite klic ogrskih bratov!, ki ga je oblikoval Slavič.³²⁵ Poziv je govoril o prebujanju narodni zavesti v Prekmurju in sonarodnjake opozarjal, naj ne pozabijo "svojih bratov med Rabo in Muro. (...) Mi prekmurski Slovenci stanujemo onkraj Mure, od Ljutomera ob štajerski meji navzgor do Rabe. (...) Jugoslavija sega torej do Rabe. Ne pozabite, rojaki, tega naglaševati. Nas je na Ogrskem okoli 100.000 Slovencev."³²⁶

O Prekmurju so spregovorile tudi slovenske politične stranke. Kot je 16. januarja 1919 poudaril tedanji vodilni slovenski politik Anton Korošec, so se vse stranke – katoliška Vseslovenska ljudska stranka, liberalna Jugoslovanska demokratska stranka in marksistična Jugoslovanska socialnodemokratska stranka – povezale v skupnem delu za osvoboditev okupirane Primorske in pravično mejo "na Koroškem, Štajerskem in Ogrskem".³²⁷ JDS in VLS oziroma njuni predstavniki so ob različnih priložnostih od jugoslovanske vlade in mirovne konference v Parizu zahtevali, da zagotovita priključitev Prekmurja h Kraljevini SHS.³²⁸ Stranki sta zahtevo po priključitvi Prekmurja poudarili kot svoje

³²⁴ Slavič, Naše Prekmurje, str. 87.

³²⁵ Prav tam, str. 88, 200.

³²⁶ Slovenec, 21. 12. 1918, Od Rabe do Adrije.

³²⁷ Slovenec, 17. 1. 1919, Zborovanje zaupnikov Vseslovenske Ljudske Stranke.

³²⁸ Slovenski narod, 6. 1. 1919, Sestanek zaupnikov JDS, 28. 1. 1919, Sijajna manifestacija JDS za naše meje, 4. 4. 1919, Kaj hočemo?, Slovenec, 16. 3. 1919, S pravico na dan!, 24. 6. 1919, Parlamentarno delo.

načelno programsko stališče.³²⁹ VLS, JDS in JSDS so na skupnem zborovanju slovenskih strank in zastopnikov vseh slovenskih političnih in nepolitičnih kulturnih, gospodarskih in strokovnih organizacij 12. maja 1919 v Ljubljani poudarile tudi zahtevo, "da se dovoli državi Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevini SHS – op. J. P.) zasedati one severno od Mure ležeče pokrajine v bivši Ogrski, v katerih prebiva slovenski narod, da se na ta način ta narod reši tuje narodne nadvlade, ter prisodi (...) te pokrajine državi Srbov, Hrvatov in Slovencev". Zborovalci so obenem na predsednika Deželne vlade za Slovenijo Brejca naslovili prošnjo, da sprejete resolucije takoj posreduje predsedniku Združenih držav Amerike ter ministrskim predsednikom Francije in Anglije, delegaciji Kraljevine SHS na mirovni konferenci v Parizu in ministrstvu za zunanje zadeve v Beogradu.³³⁰ Za zasedbo Prekmurja se je spomladi 1919 zavzela tudi Deželna vlada. Na seji 14. aprila 1919 je namreč sklenila, "da se naprosi ministrski predsednik in vojni minister s šifrirano brzojavko, da nemudoma odredi vojaško intervencijo v rešitev naših rojakov v Prekmurju in na Koroškem".³³¹

Poleg izražanja političnih stališč za priključitev Prekmurja h Kraljevini SHS so vse tri slovenske stranke še poskrbele, da se je lahko javnost v jugoslovanski Sloveniji seznanila z narodnojezikovnimi, socialnimi, gospodarskimi, kulturnoprosvetnimi, verskimi in političnimi razmerami ter zgodovinskim razvojem v Prekmurju.³³² Glavno sporočilo člankov, ki so v vodilnih slovenskih strankarskih glasilih izšli od srede novembra 1918 do srede marca 1919, je bilo, da je prekmursko "ljudstvo (...) s čudovito vztrajnostjo pretrpelo hude čase notranjih uporov, verskih bojev, turških navalov in ohranilo svoj prvotni katoliški in slovenski značaj"³³³ in da se je

³²⁹ Slovenski narod, 3. 3. 1919, Zborovanje izvrševalnega odbora JDS; Slovenec, 13. 5. 1919, Poslednji klic naroda.

³³⁰ Naprej, 13. 5. 1919, Za pravico in samoodločbo narodov.

³³¹ Sejni zapisniki, 2, Zapisnik 88. seje Deželne vlade za Slovenijo, z dne 14. aprila 1919, str. 148.

³³² Slovenski narod, 15. 11. 1918, Politične vesti : Kako je z ogrskimi Slovenci?, 24. 3. 1919, M. R., Srednjo solo za Mursko polje!; Naprej, 7. 12. 1918, O prekmurskih Slovencih; Slovenec, 7.–9., 11., 12., 14. 3. 1919, P. S., Ogrski Slovenci, 21. 3. 1919, P. S., Literatura ogrskih Slovencev.

³³³ Slovenec, 14. 3. 1919, P. S., Ogrski Slovenci.

ta pomembna veja slovenstva na podlagi svoje narodne zavesti odločila za jugoslovansko državo.³³⁴ V času, ko Prekmurje vanjo še ni bilo vključeno, to je do 12. avgusta 1919, so vodilna slovenska politična glasila podrobno poročala tudi o nasilju, ki so ga Madžari oziroma madžarska meščanska in od 21. marca do 1. avgusta 1919 boljševidična državna oblast izvajali nad prekmurskimi Slovenci.³³⁵ O nasilju madžarskih oblasti so govorili tudi na seji Narodne vlade v Ljubljani. Vlada se je 13. decembra 1918 seznanila s spomenico, ki jo je "deputacija iz Medmurja (...) predložila poverjeništvu za nar. obrambo (...) o grozotah, ki se tam dogajajo". Spomenico je posredovala Narodnemu Vijeću "s prošnjo, da zasedejo čimpreje srbske ali druge ententne čete Prekmurje in Medmurje".³³⁶ Podobno je že 20. novembra 1918 ravnal tudi Albert Kramer. Bil je med predlagatelji sklepa Osrednjega odbora Narodnega Vijeća, da se zaradi nasilja madžarskih oblasti zaprosi vrhovnega poveljnika antantnih čet na Balkanu generala d'Espereja, naj "antantne čete zasedejo vsaj tisti del našega narodnega ozemlja v nekdanji Ogrski, ki se razprostira od Drave do Rabe na severu in od nekdanje avstrijske meje do Krke".³³⁷ Proti nasilju nad prekmurskimi Slovenci je 16. januarja 1919 protestiral tudi zbor zaupnikov VLS za Štajersko, ki se je zbral v Celju. Zbor je poslal "svojim *trpečim bratom v tužnem Korotanu in Prekmurju* svoje pozdrave, prešinjene z globokim sočustvovanjem za njihovo trpljenje", in zahteval, "da se brezmejnim silovitostim in tolovajstvom nemških in madžarskih tolpa takoj napravi konec".³³⁸

V jugoslovanski Sloveniji so največ pozornosti prekmurskemu vprašanju namenili na Štajerskem. To se

³³⁴ Slovenski narod, 15. 11. 1918, Politične vesti : Kako je z ogrskimi Slovenci?; Naprej, 7. 12. 1918, O prekmurskih Slovencih.

³³⁵ Slovenski narod, 18. 11. 1918, Madžarska grozodejstva na Prekmurskem, 7. 3. 1919, Neodrešena domovina : preganjanje Slovencev na Prekmurskem, 2. 6. 1919, Neodrešena domovina : iz Prekmurja; Slovenec, 4. 1. 1919, Prekmurje osvobojeno, 25. 2. 1919, Klic iz Prekmurja, 23. 4. 1919, Madžarska strahovlada v Prekmurju, 17. 5. 1919, Narodni svet za Prekmurje slovenski javnosti!, 18. 5. 1919, Politične novice : vprašanje Prekmurja; Naprej, 15. 3. 1919, Razno : terorizem v Prekmurju.

³³⁶ Sejni zapisniki, 1, Zapisnik 33. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 13. decembra 1918, str. 187.

³³⁷ Građa, 2, Zapisnik sa sednice Središnjeg odbora Narodnog Vijeća SHS, str. 625.

³³⁸ Slovenec, 17. 1. 1919, Zbor štajerskih zaupnikov V. L. S.

ni pokazalo le v dejavnosti štajerskega Narodnega sveta, pač pa tudi tamkajšnjega slovenskega vojaštva. Po zaključku narodnega shoda v Radgoni, 26. decembra 1918, se je namreč general Maister sestal s predstavniki prekmurskih Slovencev in se odločil, da vojaško zasede Prekmurje. Vojaško zasedbo Prekmurja je podpiral tudi štajerski Narodni svet. Zaradi nepremišljenega in zato spodletelega prodora hrvaškega kapetana Jureta Jurišiča konec decembra 1918 v Prekmurje, ki je privedel do okrepitve madžarskih vojaških enot, zasedbe Prekmurja nato ni bilo. Položaj so zapletle tudi potrebe po okrepitvi mejne črte proti Štajerski in za pomoč slovenskim entotam na Koroškem ter nezanimanje Narodne vlade v Ljubljani za načrtovano Maistrovo akcijo v Prekmurju. Omenjene Jurišičeve akcije so se udeležili tudi prekmurski prostovoljci. Med njimi je izstopal poročnik Josip (Jožef) Godina, ki je za nekaj dni zasedel rojstno vas Dolnja Bistrice v črensovski župniji.³³⁹ Vojaške akcije v Prekmurju so spremljali osrednji slovenski časniki,³⁴⁰ ki so poseg slovenskega vojaštva v tem delu Slovenije napovedovali že v začetku decembra 1918.³⁴¹

Kljub izgubljeni priložnosti za zasedbo Prekmurja pa misel nanjo ni zamrla. Obudili so jo spomladi 1919. Tudi tedaj se je pokazala odločenost Prekmurcev, da sami osvobodijo svoje kraje. Na pobudo generala Maistra so se namreč intenzivno zbirali prostovoljci po celotnem Prekmurju. Prostovoljci – zbranih oziroma evidentiranih jih je bilo okoli 500 – naj bi zasedli Mursko Soboto in nato poklicali na pomoč jugoslovanske čete. To bi bil zadosten razlog za Maistrovo intervencijo. V začetku maja so Štajerskemu obmejnemu poveljstvu sporočili, da so pripravljeni na vstajo v Prekmurju. Ker pa se je v tistem času zgodil polom slovenskih sil na koroški fronti, je bi-

³³⁹ Ude, Boj za severno mejo, str. 264–266, 269–278; Kokolj, Prekmurje v prevratnih letih, str. 87–91; Slavič, Naše Prekmurje, str. 200, 247–254; Fujs, Kako so se Prekmurci odločili za Slovenijo, str. 37; ista, Prekmurci v dvajsetem stoletju, str. 67; Bizjak, Slovenska vojska 1918–1919, str. 132–133.

³⁴⁰ Slovenski narod, 2. 1. 1919, Medžimurje in Prekmurje v naših rokah, 3. 1. 1919, Operacije v Prekmurju in Medžimurju; Slovenec, 3. 1. 1919, Jugoslavija : naši v Prekmurju, 4. 1. 1919, Prekmurje osvobojeno, Najnovejše : Prekmurje v nevarnosti; Naprej, 7. 1. 1919, Politični pregled : hudi spopadi med Ogri in Jugoslavani.

³⁴¹ Slovenec, 6. 12. 1918, Slovenci zasedajo ogrsko Slovenijo; Slovenski narod, 6. 12. 1918, Iz Avstrije : jugoslovanske čete v Medžimurju; Naprej, 6. 12. 1918, Politični pregled : hrvatske čete zasedajo Medmurje.

Lahki bombnik Brandenburg mariborske letalske stotnije, ki so jih uporabljali tudi za trošenje letakov v Prekmurju (Kronika slovenskih mest, 1935, št. 4, str. 312)

la obljubljena pomoč preklicana. Akciji v Prekmurju sta nasprotovala tudi Dravska divizijska oblast in Deželna vlada v Ljubljani.³⁴² O pripravah na vstajo v Prekmurju in njeni opustitvi je slovensko javnost v posebni izjavi obvestil Narodni svet za Prekmurje, ki je deloval od začetka marca do srede maja 1919 v Ljutomeru.³⁴³ Vendar na Prekmurje niso pozabili. Od srede marca 1919 je Mariborska letalska stotnija v Prekmurju dnevno trosila velike količine letakov, v katerih so Prekmurce osrčevali k narodnemu samozavedanju in za novo jugoslovansko državo.³⁴⁴

Medtem ko je spomladi in poleti 1919 madžarsko državo pretresal revolucionarni nemir in se je od 29.

³⁴² Ude, Boj za severno mejo, str. 285; Kokolj, Prekmurje v prevratnih letih, str. 144–147; Fujs, Kako so se Prekmurci odločili za Slovenijo, str. 38; Bizjak, Slovenska vojska 1918–1919, str. 133.

³⁴³ Slovenec, 17. 5. 1919, Narodni svet za Prekmurje slovenski javnostil; Ude, Boj za severno mejo, str. 279.

³⁴⁴ Pivka, Mariborska letalska stotnija, str. 305–308; Ude, Boj za severno mejo, str. 278, op. 60; Kokolj, Prekmurje v prevratnih letih, str. 133–123; Švajncer, Slovenska vojska 1918–1919, str. 234; Slavič, Naše Prekmurje, str. 87–88. – Po poročilu Slovenca z dne 4. 1. 1919 naj bi letala Mariborske letalske stotnije letake metala na Prekmurje že 30. in 31. 12. 1918 (Slovenec, 4. 1. 1919, Prekmurje osvobojeno). O metanju letakov na Prekmurje pred marcem 1919 glej tudi Ude, Boj za severno mejo, str. 278, op. 60.

maja do 3. junija 1919 pod vodstvom nekdanjega bolj-ševika Vilmoša Tkalca celo pojavila kratkotrajna Murska republika,³⁴⁵ si je delegacija Kraljevine SHS na mirovni konferenci v Parizu na vso moč prizadevala, da bi Prekmurje pripadlo jugoslovanski državi. Izstopali so slovenski člani delegacije Žolger, Ehrlich, Brezigar in posebej izvedenec za Prekmurje, Matija Slavič.³⁴⁶ Slavič je na podlagi svojega velikega poznavanja narodnostnih, jezikovnih, zemljepisnih, gospodarskih, političnih in zgodovinskih razmer v Prekmurju izdelal vrsto odličnih elaboratov, s katerimi je v diplomatskem boju na mirovni konferenci pomembno pripomogel k odločitvi vrhovnega sveta konference 9. julija 1919, da Prekmurje pripade Kraljevini SHS.³⁴⁷ Ko je 12. avgusta 1919 Prekmurje zasedlo jugoslovansko vojaštvo, so o tem takoj poročali osrednji slovenski časniki.³⁴⁸ Slovenski narod je ob tem dodal, da so jugoslovanske čete prinesle "tudi tej doslej zapuščeni veji našega naroda tako dolgo in težko pričakovano svobodo",³⁴⁹ Slovenec pa opozoril, da bo morala narodna matica hitro in uspešno poskrbeti, "da (... Prekmurcem – op. J. P.) zaelimo gospodarske in kulturne rane, ki jih je vsekalo stoletno suženjstvo in strašni režim po vojski".³⁵⁰

Narodno izpolnitev, ki so jo v slovenski politiki občutili ob priključitvi Prekmurja h Kraljevini SHS, je najbolj doživeto izrazil Slovenski narod. 14. avgusta 1919 je v obširnejši predstavitvi Prekmurcev in njihove zgodovine zapisal: "Zdi se nam, kakor bi se vračal brat z dolgega, dolgega potovanja v domačo hišo. Brat, ki ga

³⁴⁵ O revolucionarnih razmerah na Madžarskem od 21. 3. do 1. 8. 1919 in pojavu t. i. Murske republike glej Titl, Murska republika 1919, str. 5–99; Viri za zgodovino KSS 1919–1921, 134–146, str. 280–303; Kokolj, Prekmurje v prevratnih letih, str. 126–144, 148–191; Fujs, Kako so se Prekmurci odločili za Slovenijo, str. 37–38.

³⁴⁶ Kyovsky, Trianonska mirovna pogodba, str. 244–253; Slavič, Naše Prekmurje, str. 213–233; Ehrlich, Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20, str. 147–155.

³⁴⁷ Vinaver, Jugoslavija i Mađarska 1918–1933, str. 80–81; Slavič, Naše Prekmurje, str. 93–161; Vrbnjak, Matija Slavič in njegovo delo za Prekmurje, str. 325–331; Ehrlich, Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20, str. 148–151.

³⁴⁸ Slovenec, 13. 8. 1919, Prekmurje osvobojeno, 14. 8. 1919, Prekmurske meje; Slovenski narod, 13. 8. 1919, Najnovejša poročila : osvoboditev Prekmurja ; naše čete zavzele Mursko Soboto, 17. 8. 1919, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev : T. V., Zasedenje Prekmurja; Naprej, 13. 8. 1919, Jugoslovanske čete zasedle Prekmurje, 14. 8. 1919, Zasedenje Prekmurja.

³⁴⁹ Slovenski narod, 13. 8. 1919, Najnovejša poročila : osvoboditev Prekmurja.

³⁵⁰ Slovenec, 13. 8. 1919, Prekmurje osvobojeno.

dolga, dolga leta nismo videli, komaj nam je še malo obraz v spominu, velika razdalja nas je ločila, le pismo je prišlo tupatam od njega: znamenje življenja. Res, da kmalu brat brata ne pozna, toda sprejemamo ga pristrčno. Zavedamo se, da smo sinovi ene majke, stisnimo si roke, povemo si svoje doživljaje, potožimo križe in težave in se pogovorimo o prihodnosti.”³⁵¹ Prekmurci so jo množično pozdravili 17. avgusta 1919, ko so na velikem narodnem taboru v Beltincih, na katerem se je po različnih podatkih zbralo od 12.000 do 20.000 ljudi, proslavili osvoboditev Prekmurja in njegovo izročitev jugoslovanski civilni upravi.³⁵² Prekmurje se je nato “nenavadno hitro vključilo v politični, gospodarski in duhovni utrip nove države”.³⁵³

Združitev Prekmurcev z narodno matico je bila dejanje najvišjega nacionalnega pomena in je eden od zgodovinskih temeljev ozemeljske celovitosti Republike Slovenije, ki je bil postavljen že v času tik po koncu prve svetovne vojne. Postavila ga je narodno emancipacijska volja, ki je vodila Slovence v tedanjem preurejanju evropskih mejá in ki je – tudi glede Prekmurja – dokazala svoj vseslovenski značaj. Vključitev Prekmurja v Kraljevino SHS in Maistrova zagotovitev meje proti Avstriji na Štajerskem sta bila tudi edina slovenska (jugoslovanska) vojaškopolična in diplomatska uspeha v reševanju mejnih vprašanj na Slovenskem po razpadu Avstro-Ogrske in oblikovanju jugoslovanske države leta 1918.

³⁵¹ Slovenski narod, 14. 8. 1919, Nekaj o Prekmurcih. – O tedanjih razmišljanjih o razvoju Prekmurja na upravnopolitičnem, gospodarskem, prometnem, kulturnem in šolskem področju po njegovi vključitvi v jugoslovansko državo glej Slovenski narod, 4. 9. 1919, M. R., Gospodarske, kulturne in politične težnje muropoljskih Slovencev. Glej tudi Slovenski narod, 24. 3. 1919, M. R., Srednjo solo za Mursko polje!; Sejni zapisniki, 2, Zapisnik 105. seje Deželne vlade za Slovenijo v Ljubljani, z dne 8. junija 1919, str. 244.

³⁵² Slovenski narod, 19. 8. 1919, Narodni tabor v Prekmurju; Slovenec, 19. 8. 1919, Ljudski tabor v Prekmurju; Kokolj, Prekmurški Slovenci 1919–1941, str. 20. – Slovenski narod je v številki, v kateri je poročal o narodnem taboru v Beltincih, ponatisnil tudi članek, ki ga je leta 1873 objavil Slovenski učitelj o tedanjih šolskih in verskih razmerah med prekmurškimi Slovenci. Članek je med drugim poudaril, da so Prekmurci “veja (...) krepke slovenske lipe, – ljudje so naše krvi in naše govorce”. (Slovenski narod, 19. 8. 1919, Šole in druge razmere ogrskih Slovencev pred c. 50 leti)

³⁵³ Fujs, Prekmurci v dvajsetem stoletju, str. 69. – O nadaljnjem družbenem, političnem, gospodarskem in kulturnem razvoju Prekmurja v Kraljevini SHS/Jugoslaviji glej Kokolj, Prekmurški Slovenci 1919–1941, str. 21–625.

V Kraljevini SHS/
Jugoslaviji

Unitaristični in centralistični značaj Vidovdanske ustave

Med vprašanji, ki so temeljno označila življenje Slovencev v Kraljevini SHS/Jugoslaviji, je posebej izstopal nacionalni problem. V ustavnem in političnem pogledu ga je z uzakonitvijo unitarizma in centralizma v dvajsetih letih utemeljila Vidovdanska ustava, ki so jo sprejeli na srbski narodni praznik – Vidov dan –, 28. junija 1921. Po dnevu njenega sprejetja se je nato zanjo uveljavilo ime Vidovdanska ustava.³⁵⁴ Glavna značilnost Vidovdanske ustave, ki je bila glede klasičnih pravic in svoboščin, hkrati pa še v socialno-ekonomskem pogledu veliko bolj demokratična kot v nacionalnem,³⁵⁵ je bil narodni unitarizem. Ta je Slovencem, Hrvatom in Srbom (drugih nacionalnih imen ni ustava niti omenjala) odvzemal narodno individualnost in jih kot izmišljeno (jugoslovansko) nacionalno celoto vpenjal v strogo centralistični jugoslovanski državni okvir. To je že izoblikovane narodne entitete obsojalo na formalnopравни nacionalni izbris, s čimer je Vidovdanska ustava že v prvih letih obstoja Kraljevine SHS “zaostrila nacionalno vprašanje do njegovih skrajnosti”.³⁵⁶ Narodni unitarizem Vidovdanske ustave so namreč utemeljevala posebej v ta namen premišljena določila, da je “službeni jezik kraljevine (...) srbsko-hrvatsko-slovenski”, njeni

³⁵⁴ O delu Ustavodajne skupščine Kraljevine SHS in sprejetju Vidovdanske ustave glej Slovenska novejša zgodovina, 1, str. 240–246.

³⁵⁵ Strobl-Kristan-Ribičič, Ustavno pravo SFRJ, str. 33–34.

³⁵⁶ Čulinović, Državnopravna historija, 2, str. 262.

državljeni pa – z izjemo manjšin “drugega plemena in jezika” – “srbsko-hrvatsko-slovenske narodnosti”.³⁵⁷ Načelo nacionalne enotnosti, po katerem naj bi bili Slovenci, Hrvatje in Srbi zgolj “plemena” enega samega, t. i. jugoslovanskega naroda, so poleg teh uveljavljala še druga ustavna določila: določilo, da morata kralj in prestolonaslednik v svoji prisegi pred Narodno skupščino izjaviti, da bosta varovala “edinstvo naroda”, določilo, da morajo vse šole “dajati moralno vzgojo in razvijati državljansko zavest v duhu narodnega edinstva”, določilo, da se lahko prepovesta časopisje in tisk, ki bi izzivala k “plemenskemu razdoru”, ter določilo, da je vsak državljan dolžan “služiti interesom narodne skupnosti”.³⁵⁸

Vzporedno s tem, ko je Vidovdanska ustava ustavnopravno uzakonila “nacionalno jugoslovanstvo, čeprav ga formalno ni označevala z njegovim pravim imenom”,³⁵⁹ je po načelu “en narod – ena država” uzakonila tudi jugoslovanski državni centralizem. Le-ta je bil v ustavo vgrajen kot logična posledica nacionalnega unitarizma. Jugoslovanski državni centralizem oziroma načelo t. i. državne enotnosti sta politično sankcionirala ustavno določilo o prisegi narodnih poslancev na “edinstvo države” ter prepoved izhajanja oziroma razširjanja “časopisov in natisnjenih spisov, ki izzivajo k mržnji do države kot celote”,³⁶⁰ v državnopravnem pogledu pa ga

³⁵⁷ UL DVS, 27. 7. 1921, Ustava kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

³⁵⁸ Prav tam. – O ustavnopravnem vzpostavljanju nacionalnega unitarizma v Vidovdanski ustavi glej tudi Čulinović, Državnopravna historija, 2, str. 262–263; isti, Jugoslavija između dva rata, 1, str. 355; isti, Razvitak, str. 182.

³⁵⁹ V tej zvezi je Ferdo Čulinović opozoril, da je Vidovdanska ustava formalno uzakonila srednjo linijo med stališčem o jugoslovanskem narodnem pluralizmu na eni ter stališčem o jugoslovanskem nacionalnem integralizmu na drugi strani. Ustava je namreč jugoslovanski pluralizem ohranila v določilih, v katerih je utemeljila načelo troimenega naroda (srbsko-hrvaško-slovenskega), v določilu o imenu države (Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev in ne Jugoslavija), v določilu o državnem grbu (sestavljali so ga srbski, hrvaški in slovenski grb), v določilu o uradnem jeziku (srbsko-hrvaško-slovenskem), v določilu o narodnosti (srbsko-hrvaško-slovenski) in v določilu, da so lahko kraljevski namestniki samo rojeni Srbi, Hrvatji in Slovenci. Kot pravi Čulinović, Vidovdanska ustava zato formalnoppravno “ni uzakonjala integralnega jugoslovanstva, je pa sprejemala idejo nacionalne enotnosti narodov jugoslovanskih dežel”. Nacionalni unitarizem, ki ga je s tem uzakonila, tako “ni bil formalno jugoslovanski po svojem nazivu”, po formulacijah ustave pa je to “nekako bil po svoji vsebini”. (Čulinović, Državnopravna historija, 2, str. 263; isti, Državnopravni razvitak, str. 182)

³⁶⁰ UL DVS, 27. 7. 1921, Ustava kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

je utemeljilo določilo, ki je odrejalo, kako se v kraljevini izvršuje upravna oblast. Po tem določilu so upravo v kraljevini izvajali "po oblastih, okrožjih (okrugih), okrajih (srezih) in občinah". Razdelitev na največje upravne enote, t. i. oblasti, naj bi opravili "po prirodnih, socialnih in ekonomskih razmerah", in sicer tako, da je lahko imela posamezna oblast največ 800.000 prebivalcev. Omenjeno določilo je tudi odrejalo, da vsaki oblasti načeljuje "veliki župan, ki ga postavlja kralj in ki opravlja po državnih organih posle državne uprave v oblasti".³⁶¹ S tem je Vidovdanska ustava dosledno utemeljila združevanje vseh jugoslovanskih dežel v državnopravno enotno državo, saj so po njenem besedilu posamezne upravne oblasti predstavljale zgolj dele enotnega in nedeljivega državnega teritorija, ki so bili medsebojno povezani z eno državno oblastjo na enotnem državnem področju.³⁶²

Uzakonitev načela državne enotnosti, po katerem je Vidovdanska ustava imela "celotno področje Kraljevine SHS za enotni državni teritorij",³⁶³ je porodila več različnih posledic. Najbolj očitna med njimi je bilo dejstvo, da je ustava onemogočala ohranitev nacionalno zaočkroženih in zgodovinsko utemeljenih upravnih enot.³⁶⁴ To je konkretno pomenilo, da je dosledno prelomila z dotedanjsimi ostanki tradicionalnih državnopravnih historičnih individualnosti na jugoslovanskem ozemlju. Vidovdanska ustava je zaničala nekdanjo državnost Kraljevine Hrvaške, Slavonije in Dalmacije, Kraljevine Srbije in Kraljevine Črne gore, prav tako pa je zaničala tudi državnost, ki so jo Slovenci dosegli na poti v jugoslovansko skupnost – v Državi SHS. To je med drugim zelo jasno pokazalo določilo, po katerem je bil na čelo do tedaj obstoječih pokrajinskih uprav, ki naj bi začasno še delovale, postavljen t. i. pokrajinski namestnik. Pokrajinski namestnik, ki ga je na predlog ministra za notranje zadeve imenoval kralj, je izvrševal "pokrajinsko upravo po šefih oddelkov pod neposrednim nadzo-

³⁶¹ Prav tam.

³⁶² Čulinović, Državnopravni razvitak, str. 183.

³⁶³ Čulinović, Državnopravna historija, 2, str. 264.

³⁶⁴ Pleterski-Božič, Politična in socialna zgodovina Jugoslavije, str. 44; ista, Delavsko gibanje in ZKJ, str. 65.

rom ministra za notranje zadeve in kot organ pristojnih ministrov”.³⁶⁵ Tako je bilo skladno z interesi velikosrbske nadvladovalne politike ustavno zagotovljeno centralistično vodenje države za čas (ustava je določila obdobje štirih mesecev), dokler vlada Narodni skupščini ne poda predloga “zakona o razdelitvi države na oblasti in o ureditvi oblasti (člena 95. in 96.), kakor tudi o prenosu dosedanje pokrajinske pristojnosti na ministrstva in oblastne uprave (člen 134.)”.³⁶⁶ Vlada velikosrbsko usmerjenega Nikole Pašiča je take pravne akte (uredbe) razglasila 26. aprila 1922.³⁶⁷ Tako je bila po Uredbi o razdelitvi države na oblasti Kraljevina SHS mimo vseh narodno-zgodovinskih meril povsem aritmetično razdeljena na 33 oblasti, med katerimi sta bili dve oblasti, ljubljanska (s sedežem v Ljubljani) in mariborska (s sedežem v Mariboru), oblikovani na slovenskem ozemlju.³⁶⁸ S tem je bila Slovenija upravno razkosana na dva dela, kar je Slovincem izpodbijalo enega od osnovnih pogojev

³⁶⁵ UL DVS, 27. 7. 1921, Ustava kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. – V Sloveniji je Deželna vlada “v zmislu člena 134. ustave prenehala” s posebno naredbo Pokrajinske uprave za Slovenijo z dne 2. 8. 1921. Vodstvo Pokrajinske uprave, ki je s tem stopila na mesto prejšnje slovenske Deželne vlade, je prevzel po kralju imenovani pokrajinski namestnik Ivan Hribar. (UL PUS, 10. 8. 1921, Razglas o ustroju pokrajinske uprave za Slovenijo)

³⁶⁶ UL DVS, 27. 7. 1921, Ustava kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

³⁶⁷ UL PUS, 15. 5. 1922, Uredba o razdelitvi države na oblasti; Zakon o občni upravi; Zakon o oblastni in sreski samoupravi. – Opozarjam, da je UL PUS Uredbo o občni upravi in Uredbo o oblastni in sreski samoupravi napačno imenoval zakon. To je bila pravna netočnost, saj omenjenih pravnih aktov ni sprejel parlament (tedanja Zakonodajna skupščina), pač pa jih je v kraljevem imenu razglasil in objavil ministrski svet (vlada).

³⁶⁸ UL PUS, 15. 5. 1922, Uredba o razdelitvi države na oblasti. – Ljubljanska oblast je obsegala naslednje območje: mesto Ljubljana, politične okraje Črnomelj, Kamnik (razen občin Motnik, Trojane in Špitalič), Kočevje, Kranj (s koroško občino Jezerško), Krško, Litija, Ljubljana-okolica, Logatec, Novo mesto in Radovljica ter sodne okraje Brežice, Sevnica (občini Veliki Kamen in Mrčna sela), Laško (razen občine Sv. Rupert) in Kastav. Mariborska oblast pa je obsegala naslednje območje: mesta Celje, Maribor in Ptuj, politične okraje Ljutomer, Maribor, Prevalje, Ptuj in Slovenj Gradec, sodne okraje Kozeje (razen občin Veliki Kamen in Mrčna sela), Celje, Vransko, Gornji Grad in Šmarje, občine Sv. Rupert (iz sodnega okraja Laško), Motnik, Trojane in Špitalič (iz političnega okraja Kamnik) ter Prekmurje in Medjimurje. Po navedeni uredbi so bile poleg ljubljanske in mariborske oblikovane še naslednje oblasti: primorsko-krajiška (s sedežem v Karlovcu), zagrebška (Zagreb), osiješka (Osijek), sremska (Vukovar), baška (Novi Sad), beograjska (Beograd), podunavska (Smederevo), podrinska (Šabac), valjevska (Valjevo), šumadijska (Kragujevac), moravska (Čuprija), požarevska (Požarevac), timoška (Zaječar), niška (Niš), vranjska (Vranje), kosovska (Pristina), skopska (Skopje), bregalniška (Štip), bitoljska (Bitolj), raška (Čačak), užiška (Užice), kruševska (Kruševac), zetska (Cetinje), splitska (Split), dubrovniška (Dubrovnik), tuzlanska (Tuzla), sarajevska (Sarajevo), mostarska (Mostar), travniška (Travnik), vrbaška (Banja luka) in bihaška (Bihać).

za skladen nacionalni razvoj v Kraljevini SHS – upravno celovitost njihovega narodnega ozemlja.

Centralistično državno ureditev v Kraljevini SHS pa je posebej poudarila Uredba o občih upravi. Uredba je določala, da v posamezni oblasti občjo upravo na področju notranjih zadev, prosvete, agrarne reforme, poljedelstva, zgradb, trgovine in industrije, narodnega zdravja, socialne politike, vere ter gozdov in rudnikov izvaja veliki župan. Druga področja, ki jih Uredba ni omenjala, pa so bila neposredno prenesena na pristojna ministrstva. Veliki župan je bil “politični predstavnik vlade”,³⁶⁹ ki je deloval po navodilih in pod nadzorom notranjega ministra in drugih pristojnih ministrov. Ob tem, ko je vlada usmerjala in nadzorovala delovanje velikega župana, pa je preko njega nadzorovala tudi izvajanje ustavno zagotovljene oblastne samouprave. Uredba je namreč predpisovala, da veliki župan kot politični predstavnik vlade le-to “predstavlja (...) tudi proti oblastni samoupravi”.³⁷⁰ Centralističnega državnega ustroja v Kraljevini SHS ni zamejevalo niti dejstvo, da so oblasti v določenem obsegu imele svojo samoupravo, katere pristojnosti so segale tako na področje izvršne kot tudi naredbodajne oblasti.

Omejitev oblastne samouprave je pred tem podrobneje uzakonila Vidovdanska ustava, ki je posegla v osnovne pristojnosti, na katerih je temeljilo delovanje oblastnih samouprav. Po ustavi namreč odločitve obla-

³⁶⁹ UL PUS, 15. 5. 1922, Uredba o razdelitvi države na oblasti.

³⁷⁰ UL PUS, 15. 5. 1922, Zakon o občih upravi. – Po Uredbi o oblastni in sreski samoupravi so v področje oblastne samouprave sodile naslednje zadeve: oblastne finance, gradbeni predpisi in oblastna javna dela, skrb za pospeševanje oblastnih gospodarskih interesov, podpiranje obrti, industrije in zadružništva, uprava oblastnih imovin, skrb za narodno zdravje, socialne naloge in oblastne humanitarne naprave, oblastne prometne naprave, sodelovanje pri pospeševanju prosvete v oblasti, sodelovanje pri strokovnem izobraževanju in sodelovanje pri pospeševanju pomorskega ribištva v oblasti, ustanavljanje in vzdrževanje hranilnic ter kreditnih zavodov, zbiranje in urejanje statističnih podatkov za potrebe oblastne samouprave, splošna skrb za pospeševanje gospodarskih in kulturnih nalog oblastnega interesa ter dajanje mnenj na zahtevo vlade “o zakonskih predlogih, ki se tičejo oblasti, kakor tudi vobče o vseh drugih predmetih, o katerih zahteva vlada njih mnenje”. Oblastno samoupravo sta izvajala oblastna skupščina in njen izvršilni organ – oblastni odbor –, ki sta imela štiriletni mandat. Oba organa sta bila voljena. Oblastno skupščino so izvolili s splošnim, enakim, neposrednim in tajnim glasovanjem, oblastni odbor pa je izvolila oblastna skupščina. (UL PUS, 15. 5. 1922, Zakon o oblastni in sreski samoupravi) Oblastna samouprava je zaživela zelo pozno, saj so bile volitve v oblastne skupščine šele 23. 1. 1927. O delovanju oblastne samouprave na Slovenskem glej Stiplovšek, Slovenski parlamentarizem 1927–1929, str. 123–480.

stnih skupščin in njihovih izvršilnih organov – oblastnih odborov – niso bile dokončne, kajti nadzor nad njihovim poslovanjem je bil še vedno pridržan predstavnikom centralne državne oblasti. Ta je preko ministra za finance nadzirala finančni promet samoupravnih enot (oblasti in srezov), preko velikega župana pa delovanje oblastnih samouprav, saj je ustava določala, da državna oblast nadzira “posle samoupravnih oblastev po oblastnem velikem županu in posebnih strokovnih organih”.³⁷¹ Pri tem je bil veliki župan samostojen v toliko, da je lahko po lastni pobudi zadržal izvršitev vsake odločbe samoupravnih organov, ki ne bi bila utemeljena v ustavi, zakonih ali v oblastnih uredbah. Zoper njegovo odločbo je bila možna pritožba le na Državni svet, to je na vrhovno upravno sodišče, katerega člane sta določila kralj in Narodna skupščina.³⁷² Samouprava in samoupravne pristojnosti oblasti, ki jih je dopuščala Vidovdanska ustava, so bile s tem dejansko podrejene odločitvam velikega župana in Državnega sveta, ki je bil delegiran organ vrhovnih organov centralne državne oblasti.³⁷³ To je pomenilo, da je oblastna samouprava po ustavi temeljila le v tehnični razdelitvi opravljanja državnih zadev, ko so po načelu *jure delegatio* samoupravni organi na oblastni oziroma okrajni ravni po pooblastilu centralnih državnih organov izvrševali del njihovih nalog, pri tem pa so bili hkrati podrejeni centralni vrhovni upravi.³⁷⁴ Tako Vidovdanska ustava in v njej temelječi upravni in samoupravni sistem tudi povsem umetno oblikovanim upravno-teritorialnim enotam nista zagotovila samostojnega odločanja pri opravljanju javnih zadev.

Ob tem, ko so Vidovdanska ustava in v njej temelječe pravne uredbe vzpostavljale centralizem na ravni državne uprave in ga ohranjale na ravni samoupravne-

³⁷¹ UL DVS, 27. 7. 1921, Ustava kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

³⁷² Prav tam. – V zvezi s pritožbo, ki jo je zoper odločbo velikega župana ustava dovoljevala na Državni svet, je treba dodati, da je le-ta bila nična, če Državni svet o njej ni odločil najkasneje v roku enega meseca od dneva njenega prejema. Kar zadeva postopek določanja članov Državnega sveta, pa je ustava predpisala naslednje: člane Državnega sveta je postavljaj kralj, in sicer tako, da je polovico članov Državnega sveta na predlog Narodne skupščine imenoval sam, medtem ko je drugo polovico na njegov predlog izvolila Narodna skupščina.

³⁷³ Čulinović, Državnopravna historija, 2, str. 266.

³⁷⁴ Prav tam. Glej tudi Čulinović, Državnopravni razvitak, str. 184.

233.

V imenu Njegovega Veličanstva

Petra I.,

po milosti božji in narodni volji
kralja Srbov, Hrvatov in Slovencev,

Mi

Aleksander,

prestolonaslednik,

razglašamo in objavljamo vsem in vsakomur, da je ustavotvorna skupščina kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, sklicana z ukazom z dne 7. septembra 1920. leta na dan 12. decembra 1920. leta v prestolno mesto Beograd, v LXII. redni seji dne 28. junija 1921. leta, na Vidov dan, sklenila in da smo potrdili in potrjujemo

Ustavo

kraljevine Srbov, Hrvatov in
Slovencev,*

ki se glasi:

I. o d d e l e k.

Splošna določila.

Člen 1.

Država Srbov, Hrvatov in Slovencev je ustavna, parlamentarna in dedna monarhija.

Službeni naziv države je: Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Člen 2.

Grb kraljevine je dvoglav bel orel v poletu, na srebrnem ščitu. Vrhu obeh glav dvoglavega belega orla stoji krona kraljevine. Na prsih ima orel ščit, na katerem so grbi, srbski: bel križ na rdečem ščitu s po enim ognjilom v vsakem kraku; hrvatski: ščit s 25 izmenoma rdečimi in srebrnimi polji; slovenski: na modrem ščitu 3 zlate šestokrake zvezde, pod njimi bel polumesec.

Državna zastava je modro-belo-rdeča v vodoravni leži proti navpičnemu drogu.

Člen 3.

Službeni jezik kraljevine je srbsko-hrvatsko-slovenski.

II. o d d e l e k.

Osnovne državljanske pravice in dolžnosti.

*Preambula Vidovdanske ustave
(UL DVS, 27. 7. 1921, str. 423)*

ga izvajanja oblasti, je bil le-ta uveljavljen tudi v zvezi z nekaterimi drugimi, enako pomembnimi vprašanji, ki so opredeljevala značaj in državnopravno bistvo Kraljevine SHS. Državni centralizem je bil namreč izražen tudi v pogledu državljanstva, saj je ustava določala, da je

“državljanstvo (...) v vsej kraljevini eno”.³⁷⁵ To določilo je predstavljalo nujno posledico ukinitve prejšnjih državnosti posameznih jugoslovanskih dežel in ustvarjanja enotne Kraljevine SHS.³⁷⁶ Kraljevina SHS je bila poleg tega centralizirana še preko enotne organizacije državne oblasti, ki je bila ena in osredotočena v kralju, Narodni skupščini in beograjski vladi. Tem vrhovnim organom državne oblasti so bili podrejeni vsi uradniški državni organi, ki so bili po načelu birokratskega centralizma povsem odvisni od višjih in končno od najvišjih organov državne oblasti. Le-ti so imeli popolno uredbodajno in nadzorno pravico nasproti nižjim organom in so lahko po uveljavljenih zakonskih predpisih spremenili, odpravili ali preklicali vsak akt podrejenega državnega organa. Tako je bila v Kraljevini SHS celotna organizacija državne oblasti podobna piramidi, na vrhu katere je kot njen najvišji organ stal kralj, čeprav je bila po ustavi *aequo loco* (na isto mesto) z njim *de facto* postavljena tudi Narodna skupščina.³⁷⁷

V Kraljevini SHS je tako bil ustvarjen skrajno domišljen centralistični državni sistem, ki je, obenem z uzakonitvijo nacionalnega unitarizma, Slovence postavil pred temeljno eksistencialno razpotje: ali sprejeti utopitev v izmišljenem jugoslovanskem narodu, ki naj bi predstavljal edino logično nacionalno podobo unitarno-centralistično utemeljene jugoslovanske države, ali pa se taki nacionalni usodi upreti in se na podlagi zavesti o svoji narodni individualnosti boriti za pravico do svojega jezika, kulture in lastne nacionalne državnosti, ki bi jo zagotovila avtonomistično ali federativno preurejena jugoslovanska državna zveza. To razpotje je nato skozi različne politične in državnopravne stopnje v razvoju prve jugoslovanske države opredeljevalo slovensko narodno politiko vse do konca Kraljevine Jugoslavije leta 1941.

³⁷⁵ UL DVS, 27. 7. 1921, Ustava kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

³⁷⁶ Čulinović, Državnopravna historija, 2, str. 265.

³⁷⁷ Prav tam.

Slovenska politika in narodno vprašanje v času veljavnosti Vidovdanske ustave

Po sprejetju Vidovdanske ustave je narodno vprašanje stopilo v ospredje jugoslovanske in slovenske politike. Glede na narodnopolitično izbiro, pred katero so bili Slovenci po sprejetju ustave, sta se na Slovenskem oblikovali dve nasprotujoči si usmeritvi: avtonomistično-federalistična in unitaristično-centralistična. Obe sta se razvijali od nastanka jugoslovanske države,³⁷⁸ posebej pa so ju izrazili že v času ustavne razprave v Ustavodajni skupščini Kraljevine SHS v prvi polovici leta 1921. Takrat sta se skladno s svojimi dotedanjimi pogledi na avtonomistično-federalistično stališče postavili katoliška Slovenska ljudska stranka in liberalna Narodno socialistična stranka (NSS), za avtonomijo pa se je v tem času v posebni izjavi zavzelo tudi 43 vidnih slovenskih kulturnih delavcev različnega svetovnega nazora in političnih usmeritev. Druge politične stranke – Jugoslovanska demokratska stranka in Samostojna kmetijska stranka (SKS) iz liberalnega tabora ter JSDS in Komunistična partija Jugoslavije (KPJ) iz marksističnega tabora – so zagovarjale centralistično državno ureditev.³⁷⁹ Po sprejetju ustave so v slovenski politiki svoje narodnopolitične programe še nadgradili, saj je Vidovdanska ustava kot temeljni državni zakon v dvajsetih letih utemeljila nadaljnje stopnjevano opredeljevanje v vprašanjih, ki so zadevala nacionalni problem.

³⁷⁸ Slovenska novejša zgodovina, 1, str. 226–230, 233, 237–240.

³⁷⁹ Perovšek, Slovenska politika in vprašanje državne ureditve, str. 431–445.

Kljub velikim ideološkimi in političnim razhajanjem v slovenski družbi je obe temeljni narodnopolitični usmeritvi na Slovenskem podpiralo večje število različnih političnih strank. Jugoslovansko unitaristično in centralistično stališče, ki ga je uzakonila Vidovdanska ustava, so do leta 1923 oziroma v prvi polovici dvajsetih let zagovarjale KPJ, Samostojna kmetijska stranka in obnovljena Narodno napredna stranka, v drugi polovici dvajsetih let ga je zagovarjala Narodno socialistična stranka, v vsem obdobju veljave ustave, to je do leta 1929, pa so ga zagovarjali v slovenskih delih vsedržavne Narodne radikalne stranke, vsedržavne Socialistične stranke Jugoslavije (z izjemo t. i. Bernotove skupine v drugi polovici dvajsetih let) in vsedržavne Jugoslovanske demokratske stranke, ki se je leta 1924 preoblikovala v Samostojno demokratsko stranko (SDS); ostri zagovorniki programa jugoslovanskega unitarizma in centralizma so bili tudi slovenski pripadniki Orjune, bojne in teroristične organizacije JDS/ SDS.³⁸⁰

Najpomembnejši in najvplivnejši nosilec jugoslovanskega unitarizma in centralizma na Slovenskem so bili liberalci, povezani v Jugoslovanski demokratski oziroma Samostojni demokratski stranki. Skupaj z drugimi unitarističnimi in centralističnimi političnimi silami na Slovenskem so delili prepričanje, da je z nastankom jugoslovanske države nastopilo odločilno obdobje oblikovanja enotnega jugoslovanskega naroda, kar naj bi bil naraven in zgodovinsko utemeljen zaključek do tedaj nepovezanega razvoja posameznih južnoslovanskih etnij. Njihovo zbiranje v novo, višjo in politično močnejšo jugoslovansko narodno skupnost naj bi zato pomenilo narodno-državni smisel bivanja v centralistični Jugoslaviji, saj le taka država izravnava vse narodne, kulturne, gospodarske in državnopravne razlike med njimi; hkrati pa jim, pretopljenim in povzdignjenim v jugoslovanski državni narod, šele zagotavlja resnično zgodovinsko svobodo in osmišlja dotedanji narodno-

³⁸⁰ Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 28–109, 124–174, 181–201, 238–284; isti, *Slovinci in Jugoslavija 1918–1941*, str. 61; isti, *NRS na Kočevskem 1921–1923*, str. 267.

emancipacijski napor.³⁸¹ Jugoslavija, sestavljena iz posameznih nacionalnih državnopravnih enot, je zato bila za slovenski unitaristični liberalizem popoln nesmisel; tako zaradi tega, ker bi bile posamezne avtonomne "državice" plen sosednjih držav, kot tudi zato, ker liberalci niso verjeli, da bi lahko bila jugoslovanska vojska sestavljena iz srbske, hrvaške, slovenske in nemara še muslimanske, saj bi jih tujci v odločilnem trenutku nagnali drugo na drugo. Poleg tega so proti avtonomistični opciji nastopali tudi iz gospodarskih razlogov in potreb, kajti svarili so, da bi si Slovenija, obdana s "kitajskim zidom avtonomije", zaprla pot v druge dele države. JDS je zato odklanjala avtonomno Slovenijo in jo posmehljivo imenovala "državica od Ljutomera do Kranjske gore". Prekmurje je iz nje izvzela, ker je bilo po njenem mnenju samoumevno, da si ga "vzame Radič".³⁸² JDS oziroma SDS sta svoje unitaristično prepričanje nepopustljivo branili, pri tem pa ju je vodila misel, ki jo je februarja 1924 poudaril vodilni slovenski liberalni politik dvajsetih let, Gregor Žerjav: "Slovenski del naroda prevesti v Jugoslovenstvo, na danih uspehih našega kulturnega in gospodarskega dela graditi naprej v smeri čim večje združitve, udejestvovati organizatorne slovenske sposobnosti v vseh delih naroda, da zrastemo v nerazdvojno jugoslovensko celoto, združiti vse ustvarjajoče sile med Slovenci v to akcijo, to je želja slovenske demokracije. *S tem bi bil za Slovence problem malega naroda povoljno rešen.* (podčrtal J. P.)"³⁸³ Slovenski unitaristični liberalizem je zato odklanjal "vsako nečisto razvijanje slovenskega jezika"³⁸⁴ in leta 1926 menil, da bo "pismena slovenščina l. 1950 precej bližja srbohrvaščini in narobe".³⁸⁵ Poglobljanje specifične slovenske nacionalne zavesti je bilo torej odveč.

Druga temeljna misel, ki je vodila slovenske liberalce v njihovi privrženosti jugoslovanskemu unitarizmu in centralizmu, pa je izhajala iz ideološkega nasprotovanja najmočnejši slovenski politični stranki – katoliški

³⁸¹ Perovšek, Jugoslovanstvo in vprašanje narodov, str. 14.

³⁸² Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 252, 253.

³⁸³ Jutro, 5. 2. 1924, Jugoslovanska demokracija na pohodu.

³⁸⁴ Slovenski narod, 14. 3. 1925, Slovenski jezik.

³⁸⁵ Jutro, 1. 9. 1926, uvodnik z dne 31. avgusta.

Gregor Žerjav (1882–1929)
(Spominski zbornik Slovenije, str. 89)

SLS. V njeni avtonomistični usmeritvi so namreč videli le prizadevanje, da bi *“klerikalizem dobil v svoje roke uso Slovenijo”*.³⁸⁶ To bi pomenilo, da bi bila v Sloveniji vzpostavljena škofovska vlada, Slovenija pa bi postala papežka provinca.³⁸⁷ Po unitaristični liberalni oceni bi imel tak razvoj usodne posledice in liberalci so v tej zvezi razkrili svoje idejno sporočilo, kakšne razmere bi nastopile, *“če bi bila Slovenija nekaka avtonomna država, kakor jo hoče SLS”*. Njen teror bi *“za desetletja vzdrževal v Sloveniji klerikalno nadvlado”*, je leta 1926 zapisal vodilni liberalni dnevnik Jutro, *“nižje in višje upravne instance, javna varnost, vse bi bilo pod komando škofov in politikujoče duhovščine, proti katerih ukrepom ne bi bilo nobene odpomoči več (...). Klerikalci so danes v srečnem položaju”*, je kulturnobojno svarilo Jutro, *“da jim ni treba preišljevati, kako bi z nasiljem*

³⁸⁶ Jutro, 20. 11. 1923, uvodnik z dne 19. novembra.

³⁸⁷ Domovina, 25. 3. 1926, Gregor Žerjav, Naglavni greh klerikalne stranke; Jutro, 14. 8. 1925, uvodnik z dne 13. avgusta.

zatrli meščansko vojno v avtonomni Sloveniji! (podčrtal J. P.)³⁸⁸

Taka stališča pa na Slovenskem niso imela resnejše podpore. Slovenci so namreč večinsko podprli avtonomistično-federalistični nacionalni program, ki je terjal zakonodajno avtonomijo upravno enotne Slovenije z lastnim parlamentom in vlado. Avtonomistično-federalistično stališče so dvajsetih letih zagovarjali Slovenska ljudska stranka, Narodno socialistična stranka (v prvi polovici dvajsetih let), Prepeluh-Lončarjevo Združenje slovenskih avtonomistov (ZSA), Novačanova Slovenska zemljoradniška oziroma Slovenska republikanska stranka (SRS), Zveza delovnega ljudstva (volilni blok krščanskih socialcev, komunistov in ljubljanske krajevne frakcije Socialistične stranke Jugoslavije, oblikovan za občinske volitve v Ljubljani 3. decembra 1922), Socialistična stranka delovnega ljudstva (SSDL), Slovenska republikanska stranka kmetov in delavcev (SRSKD), od leta 1923 komunisti, od srede dvajsetih let pa še Slovenska kmetijska stranka (vanjo sta se leta 1926 združili Samostojna kmetijska stranka in SRSKD) in t. i. Bernotova skupina iz marksističnega tabora.³⁸⁹ Pri tem je treba opozoriti, da je med zagovorniki avtonomizma še vedno živel tudi spomin na nacionalno državnost, ki so jo Slovenci dosegli v Državi SHS. Tako je na shodu SLS, 25. februarja 1923 v Šentvidu, član strankinega načelstva Janko Brejc spomnil, da je bila slovenska Narodna vlada iz novembra 1918 “v vsakem oziru popolnoma avtonomna, samosvoja, od nobene tuje oblasti odvisna ljudska vlada” in prvo ministrstvo “zedinjene, samostojne Slovenije”. V njej je dobil slovenski narod najširšo samoupravo, saj smo jo “do najvišje stopnje izpopolnili, tako da smo jo v pravo pravcato *lastno državnost povzdignili* in s tem maksimum ljudske samouprave dosegli, ki je sploh mogoč. Kajti narod, ki ima *uso* upravo v

³⁸⁸ Jutro, 23. 1. 1926, uvodnik z dne 21. januarja.

³⁸⁹ Prunk, Zveza delovnega ljudstva, str. 227; Perovšek, Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi, str. 20–26; isti, Prepeluh in SRSKD, str. 194–198; isti, Slovenski avtonomizem socialistične smeri 1923, str. 163–176; isti, Kermavner in nacionalni problem v dvajsetih letih, str. 103–111; Grdina, Kratka zgodovina SZ in SRS, str. 77–95; Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 120–123, 178–180, 204–237; Stiplovšek, Slovenski parlamentarizem 1927–1929, str. 36–113; Slovenska novejša zgodovina, 1, str. 271–273, 288–289.

svojih rokah, ni samo avtonomen,” je poudaril Brejc, “ampak naravnost *samostojen* je. In to je bila Slovenija ob prevratu.”³⁹⁰ Podobno je na slovensko državnost v letu 1918 gledala tudi politična skupina, zbrana ob tedniku Avtonomist. Skupina je aprila 1921 pod vodstvom Albina Prepeluha-Abditusa, dr. Dragotina Lončarja in Frana Erjavca izstopila iz JSDS zaradi njenih unitarističnih in centralističnih stališč in je nato vodila svojo novo politično akcijo mimo socialne demokracije,³⁹¹ pri tem pa je še vedno zagovarjala globljo, socialno preobrazbo slovenske družbe.³⁹² Prepeluh-Lončarjeva avtonomistična skupina oziroma njeno Združenje slovenskih avtonomistov, ki ga je oblikovala 1. junija 1922,³⁹³ je februarja 1923 odločno poudarilo, da je bila Slovenija novembra 1918 “svobodna državnica”. In te državnice ni Slovincem vzel nihče, pač pa so jo sami izročili Beogradu v svoji “politični otročnosti” in “megleni ,jugoslovanski’ narodnostni pijanosti”. Zato je zahtevalo, naj Slovenci dobijo nazaj tisto, kar so Beogradu izročili v “nacionalni nezavesti”.³⁹⁴ Prav tako je – sicer iz povsem drugega zornega kota – dejstvo slovenske državnosti v novembru 1918 priznavala tudi slovenska unitarnocentralistična liberalna politika. Jutro je leta 1925 zapisalo, da so novembra 1918 “imeli Slovenci, četudi ne formalno, a praktično, svojo državo, svoje suverene (...), svoje ministre, svojo vojsko, svojo zunanjo politiko, svoje finance”. Toda takrat bi se “naša slovenska država razrušila”, je pristavilo Jutro, če je ne bi “rešil nagli skok v (jugoslovansko – op. J. P.) nacionalno in državno edinstvo”.³⁹⁵

Po sprejetju Vidovdanske ustave so zahteve po avtonomistično-federalistični preureditvi jugoslovanske države skorajda preplavile tedanjo slovensko politiko. Do širše uveljavitve takih zahtev je prišlo že leta 1922, kajti v tem letu so poleg SLS slovensko avtonomistično-federalistično stališče izražali tudi drugi politični su-

³⁹⁰ Slovenec, 27. 2. 1923, Avtonomija Slovenije po prevratu.

³⁹¹ Kermavner, Albin Prepeluh-Abditus, str. 534.

³⁹² Vodopivec, Avtonomistična misel Albina Prepeluha, str. 206.

³⁹³ Avtonomist, 3. 6. 1922, Organizacijska vest.

³⁹⁴ Avtonomist, 3. 2. 1923, Politika in politika.

³⁹⁵ Jutro, 14. 6. 1925, uvodnik z dne 13. junija.

bjekti (NSS, ZSA, SRS, Zveza delovnega ljudstva).³⁹⁶ Po tako podprtem vstopu avtonomistično-federalističnega stališča v slovensko politiko dvajsetih let je le-to že naslednje leto doseglo svojo polno politično in programsko raven. 18. marca 1923 so bile prve volitve v Narodno skupščino Kraljevine SHS po sprejemu unitaristične in centralistične Vidovdanske ustave, s tem pa so dozorele politične razmere, v katerih so slovenske avtonomistično-federalistične sile dokončale in nato predstavile svoje narodnopolitične programe. Ob tej priložnosti se je poudarjeno izrazila slovenska avtonomistično-federalistična narodna usmeritev, saj se je zanjo opredelila velika večina volilcev, ki so s tem volitve odločili v škodo in hud poraz slovenskih unitarnocentralističnih sil.³⁹⁷

Slovenska avtonomistično-federalistična narodno-programaska stališča je ob skupščinskih volitvah leta 1923 zagovarjalo večje število političnih subjektov (SLS, NSS, SRS, ZSA, SSDL), vsebinsko najbolj dovršeno pa sta jih oblikovali Slovenska republikanska in Slovenska ljudska stranka.³⁹⁸ Obe stranki sta v dvajsetih letih prvi povsem konkretno utemeljili pravico in zahtevo po državnosti slovenskega naroda v okviru južnoslovanške državne skupnosti. SRS, ki je bila prepričana, da je slovenski narod dovolj zrel, da se upravlja sam in diha "na svoja lastna pljuča", je za Slovence zahtevala popolno narodno suverenost in državnost po vzoru Švice in Združenih držav Amerike. Zagovarjala je preoblikovanje Kraljevine SHS v Federativno republiko Jugoslavijo (FRJ), v katero naj bi bila poleg Slovenije, Hrvaške in Srbije vključena še Bolgarija. Ko je v začetku februarja 1923 podrobno pojasnila svoj državnopravni program, je poudarila, da bi bila Slovenija znotraj Federativne republike Jugoslavije samostojna država, ki bi imela svoj državni zbor in svojo državno upravo ter bi bila na druge federativne enote vezana samo kot enakopravni dr-

³⁹⁶ Perovšek, Slovenski avtonomizem socialistične smeri 1923, str. 169–173; Grdina, Kratka zgodovina SZ in SRS, str. 84–86, 88–89, 91–92.

³⁹⁷ O politično programskih načrtih, ki jih je za skupščinske volitve leta 1923 oblikovala slovenska unitarnocentralistična politika, glej Perovšek, Nacionalnopolitični koncepti unitarističnih sil 1923, str. 65–83.

³⁹⁸ O avtonomističnih državnopravnih zamislih NSS, ZSA in SSDL glej Perovšek, Slovenski avtonomizem socialistične smeri 1923, str. 170–175.

Anton Novačan (1887–1951)
(Novačan, Izbrano delo, str. 9)

žavni del FRJ. FRJ bi bila sestavljena država, v kateri bi bili skupni le vojska (pri čemer bi Slovenci služili vojaški rok v Sloveniji), zunanje ministrstvo (v katerem bi bilo po sporazumnem ugotovljenem ključu tudi določeno število Slovencev in Hrvatov), finance (te bi bile skupne samo v skupnih zadevah), denar (le-ta bi bil enoten samo po sliki, bankovci pa bi imeli po ključu samo slovensko, samo hrvaško, samo srbsko in samo bolgarsko besedilo), trgovske pogodbe s tujimi državami, carinska služba in tarifa, ter predsednik FRJ. Ta naj bi bil eno mandatno obdobje Slovenec, drugo Hrvat, tretje Srb in četrto Bolgar, njegovo mandatno obdobje pa naj bi bilo "tri ali štiri leta".³⁹⁹

Čeprav SRS svojih izvirnih zamisli ni uspelo trajneje uveljaviti v slovenskem političnem življenju – na volitvah je ostala brez poslanskega mandata, kmalu za-

³⁹⁹ Perovšek, Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi, str. 20–24. Glej tudi Grdina, Kratka zgodovina SZ in SRS, str. 91–95, in Prunk, Radič in Slovenci, str. 26–28.

tem pa je prenehala delovati –, je v marsičem obogatila slovenska narodnoemancipacijska prizadevanja v Kraljevini SHS. Le-ta so v dvajsetih letih ostala na enako visoki programsko politični ravni. Tako kot SRS se je namreč za nacionalno, politično, socialno in gospodarsko samostojnost Slovenije v južnoslovanski skupnosti leta 1923 zavzela tudi Slovenska ljudska stranka. Konec februarja 1923 je izdala obsežno brošuro Sodite po delih!, v kateri je bil v posebnem razdelku natisnjen tudi “kratek obris političnega programa Slovenske Ljudske Stranke, kakor je bil sprejet na številnih zborovanjih ter predložen po naših poslancih v konstituenti”. Namen programa je bil dati “jasno sliko, kako hoče naša Slovenska Ljudska Stranka državo urediti”.⁴⁰⁰ Po omejenem programu bi bila Slovenija del skupne države, ki bi jo poleg Slovencev tvorili še Hrvati, Srbi in tudi Bolgari. Ta skupnost, utemeljena na podlagi načela samoodločbe narodov, bi bila urejena na federativni državnopravni način. V njej bi bili skupni državljanstvo, zunanje in vojaške zadeve, denar, najvažnejša prometna sredstva in skupne finance (zanje bi se uvedel skupni davek, medtem ko bi bili vsi drugi davki prepuščeni posameznim avtonomnim državnopravnim enotam). Skupne državne zadeve bi urejal osrednji parlament, vse druge pa avtonomne pokrajinske oblasti. Avtonomno Slovenijo bi vodila slovenska vlada, ki bi jo izvolil domači, slovenski parlament. V njegovi pristojnosti bi bili opredelitev razmerja med Cerkvijo in državo, določitev cerkvenih pravic in dolžnosti, šolska zakonodaja, organizacija politične in finančne uprave ter sodstva in stanovskopravna zakonodaja. Poleg tega bi bili v pristojnosti slovenskega parlamenta še socializacija, nadzorstvo tovarn, produkcije in konsuma, ustanavljanje strokovnih kmečkih, delavskih in obrtniških šol, zdravstvo, socialna politika in socialno zavarovanje. S tem bi bila zagotovljena politična, gospodarska, socialna, kulturna in narodna samostojnost slovenskega ljudstva – to je slovenska samoodločba, ki jo je politični program SLS tolmačil kot pravico slovenskega naroda, da v lastnih stvareh na lastnih tleh gospodari sam. In

⁴⁰⁰ Sodite po delih, str. 70.

uresničenje te pravice – je poudaril program – “odgovarja naši zahtevi po avtonomiji”.⁴⁰¹

Pri tako utemeljeni zahtevi po avtonomiji je Slovenska ljudska stranka vztrajala tudi v naslednjih letih. Tako je v brošuri Boj za obstoj in svobodo Slovenije, ki jo je izdala pred volitvami v Narodno skupščino 8. februarja 1925, poudarila, da “zahteva samostojnost Slovenije in slovenskega naroda v državi”, pri čemer jo vodi načelo “ljudstvu (...) samoodločba!”⁴⁰² Poleg tega je svojo zahtevo o uresnitvi “naše velike misli o avtonomni Sloveniji” in popolni zmagi “*slovenske zakonodajne avtonomije!*” zelo jasno ponovila tudi v brošuri Na novo delo za avtonomijo Slovenije, ki jo je izdala za volitve v oblastne skupščine 23. januarja 1927.⁴⁰³

Seveda pa tudi v obdobju po skupščinskih volitvah leta 1923 SLS ni bila edina slovenska politična sila, ki bi poudarjeno zahtevala avtonomistično oziroma federalistično preoblikovanje jugoslovanske države. V oblikovanju slovenske avtonomistično-federalistične volje dvajsetih let namreč pomeni leto 1923 zelo važno zarezo tudi zato, ker se je v drugi polovici tega leta – v okviru široke javne teoretskopolične razprave, ki je o nacionalnem vprašanju potekala v glasilih legalne neodvisne delavske stranke Jugoslavije (NDSJ) – na stališče nacionalne samoodločbe postavila tudi Komunistična partija Jugoslavije. KPJ je na podlagi stališč, ki so prevladala v tej razpravi, opustila svoje dotedanje unitaristične in centralistične poglede in je odtlej poudarjala večnarodni značaj jugoslovanske skupnosti, v vprašanju državne ureditve pa odločno zagovarjala federativni državnopravni princip.⁴⁰⁴ Ta povsem nov nacionalni program KPJ je bil oblikovan ob pomembnem prispevku slovenskih komunistov, ki so že v politični resoluciji pokrajinskega sveta KPJ za Slovenijo, sprejeti

⁴⁰¹ Perovšek, Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi, str. 15, 16. – Podrobneje glej o narodnopolitičnem programu, ki ga je oblikovala SLS za volitve v Narodno skupščino Kraljevine SHS 18. 3. 1923, str. 10–20.

⁴⁰² Boj za obstoj in svobodo Slovenije, str. 83.

⁴⁰³ Na novo delo za avtonomijo Slovenije, str. 3, 21.

⁴⁰⁴ Izvirno teoretskopolično gradivo, nastalo v času omenjene razprave, in nov, federativni nacionalni program KPJ, sprejet na njeni 3. državni konferenci, 1.–4. januarja 1924 v Beogradu, sta objavljena v zborniku dokumentov Razprava o nacionalnem vprašanju.

22. julija 1923, opozorili, da mora KPJ – če sploh želi uspešno delovati v nesrbskih pokrajinah – “čisto konkretno zahtevati samostojnost Slovenije, Hrvaške, Bosne in Hercegovine, Makedonije in Črne gore v okviru Podonavsko-balkanske federacije”.⁴⁰⁵ Ob tem je eden od najvidnejših in teoretično najbolj prodornih slovenskih komunistov v dvajsetih letih, inž. Dragotin Gustinčič, tedanja slovensko avtonomistično-federalistično voljo nadgrajeval z vsebinsko zelo udarnim razmišljanjem, v kakšen federativni državni okvir bi Slovenci in Hrvati sploh hoteli vstopiti. V članku Glose k narodnostnemu vprašanju, ki je decembra 1923 in v začetku januarja 1924 v dveh nadaljevanjih izšel v slovenskem glasilu NDSJ Glas svobode, je opozoril, da nočejo slovenski proletarci zlasti “o kaki balkanski federaciji sploh ničesar več slišati – vsaj za bližnjih 50 let ne več”. Zato morajo “sodrugji iz Srbije, ki to parolo še forsirajo, (...) vedeti, da bi živeli v balkanski federaciji brez Slovencev, pa tudi brez nekaterih drugih jugoslovanskih provinc, ako bi se le osnovala v centralni Evropi kaka druga socialistična federacija. (...) To so gotovo trpke besede,” je zapisal, toda srbijanska “politična morala, njihovi osebni medsebojni boji, njihovo gospodarstvo in njihova kompletna organizacijska nesposobnost nas niti najmanje ne vabi v Balkansko federacijo.” Mi zato “nikakor ne moremo razumeti”, je nadaljeval, “zakaj bi morali biti rajši v skupni državi s Srbijo, Bosno in Hercegovino, Črno goro, Makedonijo, Bolgarijo, Grčijo in Romunijo, kakor pa z Avstrijo, Ogrsko, Češko, Moravsko itd.” Pri tem je na svoje srbske tovariše naslovil tudi naslednje besede: “Gotovo, prijatelji, mi smo z vami, z vsem Balkanom, mi hočemo z vami v skupno federacijo, toda kot gospodarsko in tehnično mnogo slabši, pridite vi k nam, v srednjo Evropo! Vi rabite velike pomoči, da se uredite in organizirate v moderno gospodarsko življenje in te pomoči vam mi, Slovenci in Hrvatje, sami ne moremo nuditi. (...) Mi sami bi bili tudi v proletarski federaciji samo vaše žrtve, kakor smo danes žrtve radikalne Jugoslavije (mišljena je politika vladajoče velikosrbske Narodne radikalne stranke – op.

⁴⁰⁵ Razprava o nacionalnem vprašanju, str. 72.

Dragotin Gustinčič (1882–1974)
(Ilustrirani Slovenec, 24. 7. 1927, str. 247)

J. P.) in bi morali gospodarsko in kulturno zaostajati, kakor se to danes godi.”⁴⁰⁶

Čeprav lahko za obdobje po skupščinskih volitvah marca 1923 in po razpravi jugoslovanskih komunistov o nacionalnem vprašanju po eni strani ugotovimo, da se oblikovanje slovenske avtonomistično-federalistične volje v tem času vsebinsko ni več posebej poglobljalo ali spreminjalo, pa je po drugi strani treba poudariti, da so avtonomistično-federalistične zahteve do konca vidovdanskega parlamentarizma našle pot v vse politične tabore na Slovenskem. Najprej moramo opozoriti na Prepeluh-Lončarjeve avtonomiste, od konca oktobra 1924 organizirane v Slovenski republikanski stranki kmetov in delavcev. Zagovarjali so oblikovanje jugoslovanske federativne skupnosti, v kateri bi bili po švicarskem ali pa po vzoru severnoameriških združenih držav udejanjeni narodna samoodločba in lastna slovenska državnost. Slovenija bi bila s federativno jugoslovansko državo

⁴⁰⁶ Prav tam, str. 352, 354–355.

povezana samo v tistih zadevah, ki bi se sporazumno opredelile kot skupne (zunanja politika, denar, pošta), vse druge zadeve pa bi si zakonodajno in upravno zase pridržale posamezne zvezne države. S tem bi bila zagotovljena slovenska narodna suverenost,⁴⁰⁷ ki so jo v drugi polovici dvajsetih let zagovarjali tudi nekateri dotedanji zagovorniki jugoslovanskega unitarizma in centralizma. Prvi med njimi so bili pripadniki t. i. Bernotove skupine, ki je že januarja 1925 v svojem glasilu Naprej opozorila, "da more privedi do izboljšanja položaja samo federativna republika".⁴⁰⁸ Ta skupina, ki je leta 1926 uveljavila federalistično stališče v slovenskih socialističnih vrstah,⁴⁰⁹ je na svojem zboru, 1.–3. januarja 1926 v Trbovljah, poudarila, da je izključno "hegemonistični centralizem glavna ovira mirnega sporazuma med narodi SHS (Slovenci, Hrvati in Srbi – op. J. P.)". Hkrati je na podlagi federalističnega stališča zahtevala, naj se Kraljevina SHS preoblikuje v državo "z enim zakonodajnim telesom in z eno parlamentarno republikansko vlado za vse skupne zadeve SHS", pri tem pa naj se uveljavi "popolna pravica samoodločbe in samouprave za vse narode v državi, pokrajini, okrožju, okraju in občini".⁴¹⁰

V okviru liberalnega tabora pa so se na federalistično stališče postavili pripadniki nekdanje Samostojne kmetijske stranke, ki so se 2. maja 1926 združili s SRSKD v Slovensko kmetско stranko (SKS). Slovenska kmetška stranka je v državnopravnem pogledu odločno zagovarjala federativni program, ki so ga v celoti podpirali tudi prejšnji, sprva unitaristično in centralistično usmerjeni samostojni kmetijci. To je vsekakor krepilo slovenska narodno emancipacijska prizadevanja v drugi

⁴⁰⁷ Perovšek, Albin Prepeluh, str. 196–197.

⁴⁰⁸ Naprej, 10. 1. 1925, Diktatura PP režima. – Zaradi navedenega opozorila ter poudarka, da je koalicijska vlada velikosrbskega radikalskega politika Nikole Pašiča in tedanjega vodilnega jugoslovanskega unitarističnega in centralističnega politika Svetozarja Pribičevića "vir nacionalne mržnje med Slovenci, Hrvati in Srbi", je policijska direkcija v Ljubljani še istega dne – 10. 1. 1925 – prepovedala razširjanje in prodajo 2000 že tiskanih izvodov te številke Napreja; 924 jih je tudi zaplenila. (ARS, AS 351, Policijska direkcija v Ljubljani, št. 25/2. Preds., zaplemba Napreja, št. 2, 10. 1. 1925)

⁴⁰⁹ Podrobneje glej o oblikovanju t. i. Bernotove skupine in političnih cepitvah v slovenskem socialističnem taboru v dvajsetih letih Mikuž, Razvoj slovenskih političnih strank, str. 121–126.

⁴¹⁰ Program in pravilnik SSJ, priloga XVII. redni strankin zbor v Trbovljah, natisnjena 6. 10. 1927.

polovici dvajsetih let, saj je Slovenska kmetška stranka vzdrževala in ohranjala slovenske federalistične težnje vse do konca vidovdanskega parlamentarnega sistema. Pri tem je potrebno opozoriti, da je bila SKS edina pomembnejša politična stranka, ki je v tem času izražala takratno slovensko avtonomistično-federalistično voljo, saj sta liberalna Samostojna demokrška stranka in slovenska pokrajinska organizacija Socialistične stranke Jugoslavije zastopali unitaristično stališče, Narodno socialistična stranka je prenehala obstajati, Bernotova politična skupina ni imela pomembnejše politične teže, slovenski komunisti pa so bili kljub svojemu poudarjenemu federalističnemu stališču zaradi potisnjenosti v ilegalo zgolj obrobni dejavnik slovenske politike. Glede na to, da je tudi vodilna slovenska avtonomistična sila – Slovenska ljudska stranka – jeseni 1926 opustila aktivni politični boj za zakonodajno avtonomijo Slovenije in je nato v letih 1927–1929 svoja avtonomistična prizadevanja usmerila v samostojno urejanje ekonomsko-socialnega in prosvetno-kulturnega razvoja v okviru delovanja obeh slovenskih oblastnih samouprav,⁴¹¹ je zato za celovito poznavanje ustvarjalnih prvin slovenske avtonomično-federalistične volje dvajsetih let izredno pomembno narodnopolitično stališče, ki ga je oblikoval ljubljanski odbor SKS 1. avgusta 1928. Takrat je SKS zelo odločno poudarila, da za Slovence zahteva lastno slovensko državnost s popolno finančno in zakonodajno avtonomijo znotraj federativno preurejene jugoslovanske države.⁴¹² To jasno stališče je dober teden dni pred uvedbo kraljeve diktature še podkrepil vodilni liberalni kmetijski politik dvajsetih let, Ivan Pucelj, ki je 28. decembra 1928 na občnem zboru Kmetijske družbe v Ljubljani poudaril: Priborili “si bomo (...) svobodno Slovenijo”.⁴¹³ Nekaj dni pred tem je tudi pojasnil, kaj je za SKS pomenila svobodna Slovenija. “Naš cilj je,” je zapisal v članku Božič 1928, “da mora slovenski narod doseči v okviru sedanjih državnih meja svojo samostalnost,

⁴¹¹ O tem glej podrobneje Slovenska novejša zgodovina, 1, str. 290–293; Stiplovšek, Slovenski parlamentarizem 1927–1929, str. 75–301.

⁴¹² Kmetški list, 8. 8. 1928, Kdo predstavlja Slovenijo?

⁴¹³ Kmetški list, 2. 1. 1929, Kako je sedaj?

*svojo lastno državnost, popolno svobodo in neodvisnost da bo lahko razvil in izživel vso svojo energijo, vso silo in moč in zdravje.*²⁴¹⁴

Ta Pucljeva zahteva je bila tudi zadnji javni in jasno poudarjeni izraz slovenske avtonomistično-federalistične volje, preden je kralj Aleksander 6. januarja 1929 izvedel svoj znani državni udar. Njegov udar je končal prvo desetletje jugoslovanske države, ki ga je vseskozi označeval spopad jugoslovanske unitarnocentralistične nacionalne politike in velikosrbskega hegemonizma na eni in narodnoemancipacijskih prizadevanj nesrbskih narodov na drugi strani. V tem spopadu je imel zadnjo besedo jugoslovanski kralj, ki je presekal avtonomistično-federalistična prizadevanja v Kraljevini SHS. Toda kraljevi državni udar je bil izveden v času, ko je bila na Slovenskem že izoblikovana povsem dozorena, v samolastnem narodnem razvoju utemeljena in z veliko narodno večino podprta avtonomistično-federalistična politična usmeritev. Svoje zagovornike je imela v vseh političnih taborih in jo je sprejemala večina sicer ideološko in politično neenotnega slovenskega naroda. S tem pa je bila ustvarjena podlaga, v kateri je slovenska avtonomistično-federalistična volja svojo življenjsko moč črpala tudi po letu 1929.

⁴¹⁴ KmetSKI list, 19. 12. 1928, Ivan Pucelj, Božič 1928.

Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih

V prvem desetletju obstoja jugoslovanske države se je pokazalo, da za narode, ki so se združili v njej, nova državna skupnost ni "zaželjena dežela". Kraljevina SHS je s svojim centralističnim državnopravnim ustrojem nesrbskim narodom onemogočala, da bi samostojno in neodvisno odločali o svojem narodnopolitičnem razvoju, z ustavno uzakonjenim jugoslovanskim narodnim unitarizmom pa si je prizadevala zatreti njihovo nacionalno čustvovanje, kulturo in bit. Toda tudi za velikosrbski narodnopolitični interes, ki je jugoslovanski unitarizem in centralizem uporabljal kot politično sredstvo za vzpostavljanje svoje hegemonije nad drugimi narodi, Kraljevina SHS ni predstavljala idealne države. Velikosrbskemu hegemonizmu, ki je, zaverovan v prestiž nekdanje srbske kraljevine, gledal na Jugoslavijo kot na svojo lastnino, je namreč tako prilaščanje zanimala politična volja nesrbskih, nacionalno usmerjenih, proticentralističnih in protihegemonističnih sil, ki so terjale enakopravnost in avtonomistično-federalistično preureditev jugoslovanske države. In ker so te sile ovirale popolno velikosrbsko nadvlado, je bil tudi po mnenju velikosrbske politike, ki je to nadvlado v celoti hotela doseči, v jugoslovanski državi potreben temeljni in brezpogojni politični preobrat. Tako Kraljevina SHS ni bila država, ki bi bila po meri enih in drugih: po meri avtonomistov in federalistov in po meri le sebe upoštevajočega velikega srbstva.

Ob izteku prvega jugoslovanskega desetletja je bil

spopad med tema dvema, izrazito nasprotnima gledanjema na jugoslovansko državo, odločen v velikosrbsko, beograjsko korist – in sicer nedemokratsko in izvenparlamentarno. Potem ko je poslanec velikosrbske Narodne radikalne stranke Puniša Račić 20. junija 1928 v Narodni skupščini streljal na poslance opozicijske in federalistične Hrvatske kmečke stranke (HKS), dva med njimi ubil ter ranil hrvaškega narodnega voditelja in prvaka HKS Stjepana Radića, ki je zaradi dobljenih ran 8. avgusta 1928 umrl, ter po hudi krizi države, ki je temu zločinu sledila, je v srbski vladarski hiši Karađorđevićev rojeni jugoslovanski kralj Aleksander 6. januarja 1929 določil Jugoslaviji novo državopolitično pot. Na ta dan je izvedel državni udar in s posebnim razglasom “vsem Srbom, Hrvatom in Slovincem” oznanil, da je razveljavil Vidovdansko ustavo in razpustil Narodno skupščino. To je storil zaradi “nezdravega političnega stanja v državi”, ki je zahtevalo, da se “doseže ostvareitev onih ustanov, one državne uprave in one državne ureditve, ki bo najbolj ustrezala splošnim narodnim potrebam in državnim koristim”. In te koristi je Aleksander videl v izničenju temeljnih demokratičnih prvin meščanskega sveta. Z razveljavitvijo ustave in razpustitvijo Narodne skupščine je ukinil meščanskodemokratski parlamentarni sistem in uvedel svoj monarhistični absolutizem, obenem pa je z opozorilom, da je najvišji smoter njegovega vladanja “čuvati narodno edinstvo in državno celoto”,⁴¹⁵ napovedal, da jugoslovanski unitarno centralistični prirež ne bo popustil in da bo narodom tudi v bodoče zaprta možnost za poln in svoboden nacionalni razvoj.

Novo politično stanje v državi je kralj uzakonil z več pravnimi akti. Svoj vladarski absolutizem je 6. januarja 1929 utemeljil v Zakonu o kraljevski oblasti in o vrhovni državni upravi. Po tem zakonu je bil kralj nosilec vse oblasti v državi, saj mu je bila vlada neposredno odgovorna, izdajal in razglašal je zakone, postavljaj državne uradnike in podeljeval vojaške čine. Njegova oseba je bila nedotakljiva, kralju se ni smelo “nič postavljati v od-

⁴¹⁵ UL LMO, 7. 1. 1929, Mojemu dragemu narodu! Vsem Srbom, Hrvatom in Slovincem!

govornost”, prav tako pa tudi ni smel biti tožen.⁴¹⁶ Istega dne, to je 6. januarja 1929, je kralj z Zakonom o zaščiti javne varnosti in reda v državi onemogočil še gonilno silo meščanskega parlamentarizma – politične stranke –, saj je prepovedal in razpustil vse.⁴¹⁷ Nato je do konca leta na novo uzakonil tudi jugoslovanski narodni unitarizem in državni centralizem. V Zakonu o izpremembi in dopolnitvi zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi z dne 6. januarja 1929 (zakon je bil razglašen 1. marca 1929) je skladno z jugoslovanskim unitarističnim načelom razglasil, da je kaznivo ustvarjati “razdor med plemeni” ter vzpodbujati “plemensko razdvojenost ali plemenski razdor”. Dopoljnjeni Zakon o zaščiti države obstoja jugoslovanskih narodov tako ni priznaval, ampak jih je videl kot sklenjeno enoto, ki mora kot taka tudi ostati skupaj. Zato je kot kaznivo dejanje opredelil vsako propagando ali ustvarjanje razpoloženja, “da bi se del kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev izločil iz celote ali kot samostalna država ali da bi se spojil s tujo državo ali da bi se izpremenila današnja državna ureditev”.⁴¹⁸ V 3. oktobra 1929 razglašenem Zakonu o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja pa je šel kralj še dlje. Jugoslovanski narodni unitarizem je zakonsko uveljavil tudi z novim imenom države, saj je ime kraljevine, ki so ga do tedaj sestavljala imena treh “plemen” – srbsko, hrvaško in slovensko –, spremenil v eno, jugoslovansko ime, ki je prekrivalo vse narodne individualnosti. Od oktobra 1929 je tako obstajala Kraljevina Jugoslavija, v kateri so bila po določilih tega zakona odpravljena tudi vsa društva in ustanove, “katerih plemensko obeležje, smoter ali delovanje je v nasprotju z državnim in narodnim edinstvom”.⁴¹⁹

Z Zakonom o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja je bila uvedena tudi nova upravna razdelitev države. Kraljevina Jugoslavija je bila razdeljena na devet banovin: Dravsko s sedežem v Ljubljani, Savsko s sedežem v Zagrebu, Vrbasko s sedežem v Banja-

⁴¹⁶ UL LMO, 11. 1. 1929, Zakon o kraljevski oblasti in o vrhovni državni upravi.

⁴¹⁷ UL LMO, 17. 1. 1929, Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi.

⁴¹⁸ UL LMO, 12. 3. 1929, Zakon o izpremembi in dopolnitvi zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi z dne 6. januarja 1929.

⁴¹⁹ UL DB, 9. 10. 1929, Zakon o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja.

luki, Primorsko s sedežem v Splitu, Drinsko s sedežem v Sarajevu, Zetsko s sedežem na Cetinju, Dunavsko s sedežem v Novem Sadu, Moravsko s sedežem v Nišu in Vardarsko s sedežem v Skopju.⁴²⁰ Vendar pa upravna razdelitev na banovine ni izpodbijala jugoslovanskega državnega centralizma. Banovine niso bile oblikovane po tradicionalnih zgodovinskih državnopravnih merilih, temveč po političnih.⁴²¹ Njihovo oblikovanje je temeljilo v prizadevanju centralistične oblasti, da izbrše nekdanje politične meje med jugoslovanskimi pokrajinami in prelomi z vsemi državnopravnimi historicizmi.⁴²² Banovine tako niso trgale državnopravne enotnosti jugoslovanskega ozemlja, ampak so bile upravno-teritorialne enote, ki so bile kljub svojim zakonsko zagotovljenim pristojnostim na področju občne uprave še vedno neposredno podrejene centralni državni oblasti. Ban, ki je v banovini izvajal najvišjo politično in občno upravno oblast, je bil po Zakonu o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja "predstavnik kraljevske vlade v banovini". Na predlog ministra za notranje zadeve ga je ob soglasju predsednika vlade imenoval kralj.⁴²³ Prav tako je kralj – po Zakonu o banski upravi, uveljavljenem 7. novembra 1929 – na predlog resornega ministra imenoval načelnike oddelkov banske uprave. Člane banskega sveta, to je posvetovalnega organa bana, pa je na banov predlog postavljajl in zamenjeval minister za notranje zadeve.⁴²⁴

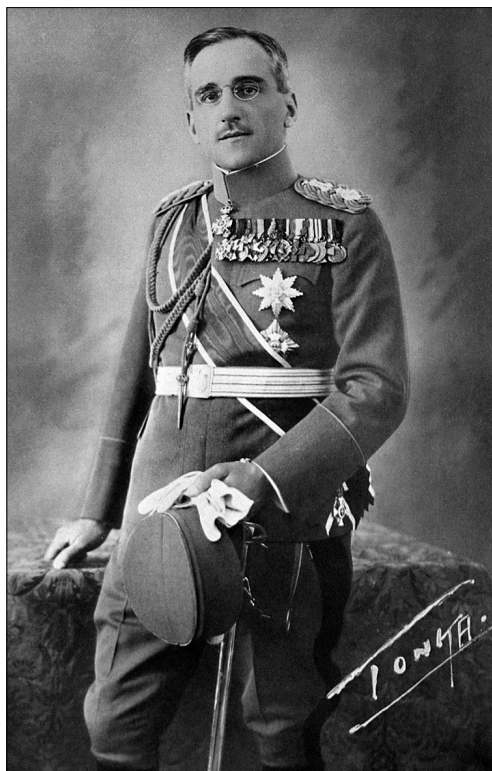
⁴²⁰ Prav tam. – Pripominjam, da je bila ob navedenih banovinah kot posebna upravna enota oblikovana še "uprava mesta Beograda, Zemuna in Pančeva". Bila je pod neposredno upravo in nadzorom ministra za notranje zadeve in je imela naziv Uprava mesta Beograda. Kar zadeva ozemeljski obseg Dravske banovine, opozarjam, da je bil po dopolnitvi Zakona o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja iz leta 1931 njen končni obseg tale: obsegala je ozemlje, zamejeno "od kraja, kjer seče severna meja sreza Čabra državno mejo", nato pa je bilo njeno ozemlje zamejeno "z državno mejo proti Italiji, Avstriji in Madžarski od kraja, kjer prehaja državna meja proti Madžarski na reko Muro (severovzhodno od Čakovca)". Meja Dravske banovine je potem tekla od reke Mure po "vzhodni, odnosno južni meji srezov Lendave, Ljutomera, Ptuja, Šmarja, Brežic, Krškega, Novega mesta, Metlike, Črnomlja, Kočevja in Logatca, obsežajoča vse omejene sreze". Nadalje je banovina zajemala še "občino Štrigovo iz sreza Čakovca in vasi Dubravo in Dubravo Breg iz občine Križovljana-Cestice v srezu Varaždinu in vasi Presiko, Badličan in Prhovec iz občine Gornji Mihaljevac sreza Čakovca". (SL KBU DB, 10. 9. 1931, Zakon o izpremembah in dopolnitvah v zakonu o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja) S tem je bilo v Dravski banovini združeno vse slovensko ozemlje v Kraljevini Jugoslaviji.

⁴²¹ Čulinović, Državnopravni razvitak, str. 190.

⁴²² Prav tam. Glej tudi Čulinović, Državnopravna historija, 2, str. 286.

⁴²³ UL DB, 9. 10. 1929, Zakon o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja.

⁴²⁴ UL KBU DB, 20. 11. 1929, Zakon o banski upravi.

*Aleksander I. Karađorđević (1888–1934)
(Kralj Aleksandar I. kao graditelj
jugoslovenskog jedinstva, vezni list)*

Tako banovine niso zanikale centralizma, čeprav so predstavljale specifičen način upravne decentralizacije jugoslovanske unitarne države.⁴²⁵

Nedemokratičen način vladanja in unitaristično opredeljen jugoslovanski narodni in državni razvoj je kralj Aleksander 3. septembra 1931 uzakonil tudi z ustavo. Ustavo je oktroiral, to je brez sodelovanja parlamenta predpisal in razglasil sam.⁴²⁶ Ustava iz leta 1931, ki so jo privrženci kraljeve diktature po mesecu, v ka-

⁴²⁵ Prim. Čulinović, *Državnopravni razvitak*, str. 190.

⁴²⁶ SL KBU DB, 10. 9. 1931, *Proglas Njegovega Veličanstva kralja Aleksandra I. narodu*; prav tam, preambula v ustavo kraljevine Jugoslavije.

terem je bila razglašena, imenovali kar Septembrska ustava, nasprotniki diktature pa Oktroirana (vsiljena) ustava, je bila sklepno dejanje, s katerim je bil pravno utemeljen kraljev absolutistični način vladanja.⁴²⁷ Sistem absolutistične monarhije ter narodnostni razmah pobijajoča unitarizem in centralizem – to je bila z ustavo določena resnica jugoslovanske države tridesetih let.⁴²⁸ In vprašanje, kako živeti to resnico ter na njeni podlagi opredeliti svoj nacionalni interes, je v desetletju pred drugo svetovno vojno označevalo razmerje med Slovenci in Jugoslavijo, med narodom in državo.

⁴²⁷ Kraljeva absolutna državna oblast je bila utemeljena v vrsti ustavnih določil, najbolj razvidno pa v tistih, ki so opredeljevala izvajanje zakonodajne in izvršne oblasti. Zakonodajno oblast sta izvrševala kralj in Narodno predstavništvo (sestavljala sta ga Narodna skupščina in Senat) skupaj, toda primarni zakonodajni dejavnik je bil kralj. Le njemu je namreč pripadala pravica do razglašanja zakonov, in sicer "z ukazom, ki obseza tudi zakon, sklenjen po narodnem predstavništvu". Podrejeni položaj Narodnega predstavništva nasproti kralju je izhajal tudi iz določila, po katerem je imel le kralj pravico sklicati Narodno predstavništvo na redno ali izredno zasedanje. Poleg tega je imel kralj pravico razpustiti Narodno skupščino in razpisati nove volitve. Kralj je bil primarni dejavnik tudi pri izvajanju izvršne oblasti. Le-to je izvajal po odgovornih ministrih, ki jih je imenoval sam, s tem pa je bila vlada neposredno podrejena in odgovorna kralju. Narodno predstavništvo – konkretno Narodna skupščina – je sicer lahko poleg kralja sodno obtožila ministre zaradi kršitve ustave in državnih zakonov, a v političnem pogledu vladi ni bila nadrejena. S tem je najvišji dejavnik vse oblasti v državi ostal kralj, ki ni bil politično nikomur odgovoren. Za vsa njegova dejanja je namreč bil "odgovoren minister, odnosno ministrski svet, ki je sopodpisal". Kralj je lahko ob izrednih razmerah tudi suspendiral ustavo, to je s svojim ukazom začasno uvedel nujno potrebne izredne ukrepe, veljavne "v vsej kraljevini ali samo v enem delu neodvisno od ustavnih in zakonskih predpisov". Njegov položaj nosilca vse oblasti je bil uveljavljen tudi na sodnem področju, saj so razsodbe in rešitve sodišč, ki so izvrševala sodno oblast, izrekli in izvrševali "v imenu kralja". (SL KBU DB, 10. 9. 1931, Ustava kraljevine Jugoslavije)

⁴²⁸ Ustava Kraljevine Jugoslavije je jugoslovanski narodni unitarizem uzakonila z naslednjimi določili: z določilom, da je uradni jezik kraljevine "srbsko-hrvatsko-slovenski", z določilom, ki ni dopuščalo "združevanja na verski ali plemenski ali pokrajinski osnovi za strankarsko-politične namene niti za namene telesne vzgoje", z določilom, da morajo vse šole "dajati moralno vzgojo in razvijati državljansko zavest v duhu narodnega edinstva", in z določili, po katerih je bil kralj "zaščitnik narodnega edinstva" in njegovih trajnih interesov. Državni centralizem pa je uzakonila z naslednjimi določili: z določilom, po katerem je bilo državljanstvo "v vsej kraljevini eno", z določili, po katerih je bil kralj zaščitnik "državne celotnosti" in njenih trajnih interesov, ter z določili, ki so centralni državni oblasti omogočala, da je prek svojih predstavnikov – banov – ohranila svojo polno naredbodajno in nadzorno oblast nasproti banovinom. Ustava je obenem onemogočila tudi samostojno delovanje banovinske samouprave – banovinskega sveta in banovinskega odbora. Ban oziroma z zakonom določen organ sta namreč imela pravico "ustaviti vse sklepe banovinskega sveta in banovinskega odbora ali občinskega zbora in odbora, ki nasprotujejo ustavi, zakonom in uredbam". Poleg tega je lahko kralj banovinski svet razpustil še pred iztekom štiriletnega mandata dobe, nato pa bi razpisali "nove volitve za dotično banovino". (SL KBU DB, 10. 9. 1931, Ustava kraljevine Jugoslavije) Določila, ki so zadevala banovinsko samoupravo, so imela zgolj načelni značaj, saj le-ta v praksi ni zaživela.

Slovenski narod in njegova politika sta omenjeno razmerje tudi v tridesetih letih razumela na dvojen način. Unitarnocentralistični, to je s privolitvijo v utopitev Slovencev v centralistični državi enega, jugoslovanskega naroda, in avtonomistično-federalistični, ki je terjal slovensko narodno in državno pravno emancipacijo v federativno preurejeni jugoslovanski skupnosti. Najprej je v tridesetih letih kazalo, da bo med Slovenci politično močnejši unitaristični in centralistični narodno državni program. Njegovi nosilci, liberalci, so bili vključeni v unitaristično in centralistično vsedržno Jugoslovansko radikalno kmetско demokracijo (leta 1933 preimenovalo v Jugoslovansko nacionalno stranko), edino politično organizacijo, ki je lahko delovala v državi v prvi polovici tridesetih let.⁴²⁹ Liberalci so v političnem sistemu monizma in v okviru stranke, ki je bila po njihovih besedah "ustanovljena kot sredstvo za izvajanje nove državne politike, instalirane z manifestom 6. januarja 1929 in potrjene z ustavo 3. septembra 1931",⁴³⁰ še poglobljali svoj, že v dvajsetih letih oblikovani unitaristični in centralistični nacionalni program.⁴³¹ Ta program so v

⁴²⁹ JRKD je glede nacionalne problematike poudarjala, da "smatra narod Srbov, Hrvatov in Slovencev kot nacionalno celoto, eno po krvi in jeziku in po svojih čustvih, po kontinuiteti ozemlja, na katerem živi neločeno, in po skupnih življenjskih interesih narodnega obstoja" – vse "v cilju ojačevanja narodne skupnosti za eno jugoslovensko narodno in državno misel". V vprašanju državne ureditve je zahtevala, "da se načelo zedinjenja izvede do konca", da "bo sistem enotnosti državnih in političnih oblasti ter poslov izveden stvarno ter enako na vsem državnem področju". Na tej podlagi je nasprotovala "vzdrževanju in osnovanju izjemnih pokrajinskih privilegijev" in podpirala le enotno državo "z enotno parlamentarno vlado, odgovorno enemu narodnemu predstavištvu". Tako kot JRKD je tudi JNS poudarjeno zagovarjala načelo jugoslovanskega narodnega unitarizma. Trdila je, da sestavljajo Srbi, Hrvati in Slovenci, "živeč na nepretrganem ozemlju zemljepisne in narodopisne celote, po svojem poreklu, jeziku, svojih trajnih težnjah, po enakosti zgodovinske usode in doživljajev ter po nikdar ugasli zavesti o skupnosti enoten jugoslovenski narod". Poudarila je tudi, da "mora biti kraljevina Jugoslavija zgrajena in urejena kot edinstvena nacionalna država", v kateri je "državno in narodno edinstvo (...) neizpremenljivo zajamčeno z eno državno ustavo za vso kraljevino". Ta naj ima "eno Narodno predstavišstvo za vso državo", ki "sklepa zakone z obvezno močjo za vso državo in za vse državljane po predpisih ustave". Program JNS je še zahteval, da mora upravna oblast služiti državi ter "čuvati in ščititi državne interese". – Jutro, 16. 12. 1931, Nova stranka ustanovljena : včeraj je bil sprejet program Jugoslovanske radikalne kmetске demokracije, 21. 7. 1933, Konstituiranje Jugoslovanske nacionalne stranke : program stranke.

⁴³⁰ Jutro, 19. 2. 1935, JNS in volitve.

⁴³¹ O unitaristični in centralistični liberalni narodnopolitični usmeritvi v tridesetih letih glej Perovšek, Nekdanja SDS in nacionalno vprašanje 1929–1931, str. 179–188; isti, Slovenski liberalci in narodno vprašanje 1931–1933, str. 255–276; isti, JNS in narodno vprašanje 1933–1935, str. 633–649; isti, JNS in narodno vprašanje 1935–1936, str. 1–16; isti, Na poti v moderno, str. 180–189.

tridesetih letih podpirali tudi liberalni zagovorniki avtonomistično-federalistične usmeritve iz druge polovice dvajsetih let – nekdanji samostojni kmetijci.⁴³² Z JRKD/JNS so ga delila tudi liberalno usmerjena gibanja, zbrana ob glasilih *Pohod*, *Borba in Boj*, liberalne mladinske organizacije in društva ter liberalno-unitaristične skupine na ljubljanski Univerzi.⁴³³

Liberalci so imeli narodno in državno enotnost za “nedotakljivo podlago vsega našega državnega življenja”.⁴³⁴ Zato so pozdravljali težnjo, “da se popolnoma odstranijo razlike med sestavnimi deli državne (jugoslovanske – op. J. P.) narodnosti in da se v vsem življenju afirmirajo in uveljavijo unitaristična stremjenja”.⁴³⁵ Poudarek, da jugoslovanstvo predstavlja “bistvo vsega našega nacionalnega življenja”,⁴³⁶ je razkrival jedro liberalnega gledanja na slovensko in jugoslovansko vprašanje.⁴³⁷ Po njem so imeli Slovenci že z Jugoslavijo “svojo lastno narodno državo”.⁴³⁸ Vprašanje slovenstva z vsemi njegovimi pojavnimi oblikami – univerzo, slovenskimi srednjimi in osnovnimi šolami, javno uporabo slovenščine itd. – so zato liberalci presojali skozi “zavest jugoslovanske celote in edinstva”, ki slovenstvo, enakopravno hrvatsstvu in srbstvu, “samo vključuje v harmonično urejeno in celoti prospešeno (uspešno – op. J. P.) sožitje”. Pomembno naj bi bilo le, kako slovenstvo “spraviti v vsestransko koristen sklad z jugoslovansko celoto”.⁴³⁹ To so liberalci pojasnili v komunikeju, ki so ga pod vodstvom slovenskega liberalnega prvaka v tridesetih letih, Alberta Kramerja, vodilni politiki JNS iz Dravske, Savske in Primorske banovine 19. in 20. avgusta 1935 oblikovali na skupnem sestanku v planinskem domu liberalnega mariborskega župana dr. Franja Lipolda na Pohorju. V tem

⁴³² Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 274–275.

⁴³³ Mikuž, *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji*, str. 423–431, 487–488, 490–492; Kremenšek, *Slovensko študentovsko gibanje 1919–1941*, str. 144–147, 245–254, 337–341; Vidovič-Miklavčič, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom*, str. 6, 23, 28, 30–33, 207, 210, 219–222, 224, 227, 239–240, 244–245.

⁴³⁴ *Jutro*, 6. 10. 1929, Na poti v lepšo bodočnost Jugoslavije.

⁴³⁵ *Jutro*, 4. 10. 1929, Zivela kraljevina Jugoslavija!

⁴³⁶ *Jutro*, 10. 10. 1929, Prvi bani imenovani.

⁴³⁷ Glej *Jutro*, 13. 11. 1931, Nov duh v naši politiki, 1. 7. 1932, Vidovdanski kresovi, 2. 2. 1935, Nekaj potrebnih ugotovitev, 5. 5. 1935, Volitve.

⁴³⁸ *Jutro*, 13. 1. 1933, Slovenci tostran in onstran mej.

⁴³⁹ *Jutro*, 17. 1. 1933, Ogroženo slovenstvo.

Albert Kramer (1882–1943)
(Spominski zbornik Slovenije, str. 91)

komunikeju, imenovanem tudi Pohorska deklaracija, so liberalci – potem ko so po skupščinskih volitvah 5. maja 1935 izgubili oblast – opredelili svoj nadaljnji narodno-politični program. Po njem so bili Srbi, Hrvati in Slovenci *“v etničnem oziru en narod”*, jugoslovanska nacionalna enotnost pa *“čuvstvo notranje, po usodi povzročene povezanosti Srbov, Hrvatov in Slovencev in prepričanje, da tvorimo vsi eno edinico, katere niti eden del ne bi mogel živeti svobodno in neodvisno življenje”*. Zato imajo *“samo v edinstvu nacije (...) poedini deli naroda možnost, da razvijajo svoje posebne kulturne tekovine in očuvajo svoje tradicije, povezujoč jih s tradicijami narodne celote. Jugosloveni kot narod”*, je bilo sporočilo Pohorske deklaracije, *“se morejo razvijati samo v unitaristični državi”*, v kateri je samo na osnovi resničnega jugoslovanstva *“mogoča polna in prava ravnopravnost vseh delov naroda in vseh pokrajin države”*.⁴⁴⁰

Taki poudarki Pohorske deklaracije so razkrivali

⁴⁴⁰ Jutro, 22. 8. 1935, Beseda jugoslovenskih nacionalistov.

tudi liberalno politično opredelitev v vprašanju državnopravnega značaja jugoslovanske skupnosti. Liberalna politika, ki je poudarjala, da le močna in monarhistična jugoslovanska država in tesna povezanost s Srbi in Hrvati Slovincem zagotavljata nadaljnji obstoj, politično svobodo ter kulturni in gospodarski napredek,⁴⁴¹ je v vprašanju državne ureditve zagovarjala “strogo jugoslovensko, vseh separatističnih, plemenskih in partijskih vezi svobodno upravno politiko države”.⁴⁴² Torej dosledni državni unitarizem, kar se je najbolj izrazilo pokazalo januarja 1933, ko so liberalci izredno ostro nastopili proti t. i. Ljubljanskim punktacijam, federativnemu državnopravnemu programu, ki ga je Slovenska ljudska stranka oblikovala 31. decembra 1932. Ta program, ki je poleg srbske in hrvaške terjal tudi vzpostavitev slovenske federativne enote v jugoslovanski državi in priznanje slovenske narodne individualnosti, imena, zastave, finančne samostojnosti ter politične in kulturne svobode,⁴⁴³ je za liberalno politiko predstavljal “blazno zahtevo”, “narodni greh in zločin”.⁴⁴⁴ In sicer zato, ker glede na liberalno unitaristično doktrino ni bil nič drugega kot “*poskus razkosati Jugoslavijo s pomočjo federacije*” in ustvariti novo državo, “v kateri naj bi bile pravzaprav tri”.⁴⁴⁵ Po besedah vidnega pripadnika JNS in ljubljanskega župana dr. Dinka Puca bi to ogrozilo obstoj jugoslovanske skupnosti, Slovence pa pahnilo v novo suženjstvo. S federativnim preoblikovanjem države bi namreč dejansko bila “*proglašena samostojna Slovenija*”, katere obstoj bi bil vprašljiv. “Kdo bi jo priznal?” je spraševal, “kdo bi jo ščitil? Ali ne vidimo grabežljivih oči, kako se željno ozirajo na naše kraje, ki so bili od nekdanjega cilja poželenja so-

⁴⁴¹ Jutro, 8. 1. 1933, Slovenci ogorčeno zavračajo in ostro obsojajo politiko razdiranja, 10. 1. 1933, Separatistične punktacije, 11. 1. 1933, Resolucija banovinskega vodstva JRKD, 26. 1. 1933, Slovenci svojemu kralju, 29. 1. 1933, Separatistične punktacije in severna meja, 4. 3. 1933, Adresa Slovencev.

⁴⁴² Jutro, 9. 10. 1929, uvodnik z dne 8. oktobra.

⁴⁴³ Jutro, 11. 1. 1933, Nihče se ne sme igrati z življenjskimi narodnimi interesi. – Podrobneje glej o Ljubljanskih punktacijah Slovenska novejša zgodovina, 1, str. 339–342 in Gašparič, SLS pod kraljevo diktaturo, str. 164–175.

⁴⁴⁴ Jutro, 11. 1. 1933, Nihče se ne sme igrati z življenjskimi narodnimi interesi. – O podobnih oznakah Ljubljanskih punktacij glej tudi Jutro, 8. 1. 1933, Slovenci ogorčeno zavračajo in ostro obsojajo politiko razdiranja, 10. 1. 1933, Separatistične punktacije, 29. 1. 1933, Separatistične punktacije in severna meja.

⁴⁴⁵ Jutro, 8. 1. 1933, Slovenci ogorčeno zavračajo in ostro obsojajo politiko razdiranja.

sednjih narodov, ker je Slovenija ključ do morja, prehod od zahoda na vzhod, z juga na sever.”⁴⁴⁶

Ob teh skrajnih opozorilih, ki so poudarjala za vzemanje za “strogo in brezkompromisno politiko jugoslovenskega državnega edinstva”,⁴⁴⁷ pa so Ljubljanske punktacije liberalce vseeno navedle k stališču, naj bi prenesli “čim večji delokrog upravnih in vseh javnih poslov na nižje upravne edinice vse do one mere, ki jo dovoljujejo življenjski interesi državne in narodne skupnosti”.⁴⁴⁸ Tako opredeljena upravna decentralizacija je seveda ostajala znotraj koncepta unitarne države, napovedovala pa je kasnejše, ne tako trdo liberalno gledanje na rešitev jugoslovenskega državnega vprašanja. Temeljilo je v zahtevah po doslednem udejanjenju unitarizma, to je “popolne in resnične enakopravnosti vseh pokrajin države in vseh delov naroda”, kar “izključuje vsako hegemonijo”.⁴⁴⁹ Take zahteve niso bile novost v slovenski liberalni politiki, saj je podobne postavila že v drugi polovici dvajsetih let, ko se je v okviru Kmečko demokratske koalicije uprla velikosrbstvu in njegovi hegemoniji.⁴⁵⁰ Svoje razumevanje unitarizma, ki naj bi zagotavljal uravnotežen državni razvoj, so liberalci v drugi polovici tridesetih let, ko je vodenje slovenske politike prevzela avtonomistično-federalistična SLS, vsebinsko še razširili. Poudarjali so, da se “državna politika ne sme in ne more voditi pod pretežnim vplivom samo enega dela naroda”,⁴⁵¹ pač pa je treba “pokazati, da smo Srbi, Hrvati in Slovenci enakovredni nositelji naše nacionalne suverenosti in enakopravni voditelji naše države”.⁴⁵² Opozarjali so, da “naš državni problem ni izčrpan s hrvaško-srbskim vprašanjem”, ampak “zahteva kategorično polno sodelovanje nas Slovencev s polnim uveljavljanjem naših moralčnih, političnih, gospodar-

⁴⁴⁶ Jutro, 26. 1. 1933, Slovenci svojemu kralju. – Podrobneje o odzivu liberalne politike na Ljubljanske punktacije glej Perovšek, Slovenski liberalci in narodno vprašanje, str. 269–272.

⁴⁴⁷ Jutro, 9. 1. 1933, Proti separatistični izjavi Koroščeve skupine.

⁴⁴⁸ Jutro, 8. 1. 1933, Slovenci ogorčeno zavračajo in ostro obsojajo politiko razdiranja.

⁴⁴⁹ Jutro, 13. 11. 1931, Nov duh v naši politiki.

⁴⁵⁰ Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 258–268.

⁴⁵¹ Jutro, 22. 8. 1935, Beseda jugoslovenskih nacionalistov.

⁴⁵² Jutro, 5. 7. 1936, Novo razdobje v nacionalni politiki.

skih in kulturnih moči". S tem bi zadostili "upravičnim zahtevam posameznih delov naroda in interesom posameznih pokrajin, ne da bi se naša notranja moč, ki leži v edinstvu, razbila, temveč nasprotno, da bi se ojačila".⁴⁵³

Poleg zagovarjanja decentralizirane unitarne države pa se je med liberalci v tridesetih letih uveljavilo tudi stališče, ki je zahtevalo dejansko slovensko nacionalno emancipacijo. Zagovarjale so ga posamezne narodnodemokratske skupine, ki so se zaradi podpiranja nedemokratskega režima in politike jugoslovanskega unitarizma razšle z JNS. Omenjene skupine so terjale enakopravnost Slovencev in njihovo samovlado, torej tako jugoslovansko državo, ki bo slovenskemu narodu jamčila njegov obstoj, neoviran razvoj in svobodno izražanje samega sebe na vseh področjih jezikovno-kulturnega, narodnega, gospodarskega in političnega življenja. Večji del teh skupin se je oblikoval sredi tridesetih let (slovenski mačkovci, Zveza društev kmečkih fantov in deklet, demokratično preobrazeno slovensko Sokolstvo), prvi, ki so – v letih 1932–1933 – prelomili s slovensko liberalno unitarno politiko, pa so bili literarni kritik Josip Vidmar (v knjigi *Kulturni problem slovenstva*) ter kulturni in znanstveni delavci narodnoliberalne usmeritve, zbrani ob reviji *Sodobnost*.⁴⁵⁴ Njihov pojav ter nastop narodno usmerjene demokratične skupine, zbrane ob glasilu *Slovenija* (že v letu 1932),⁴⁵⁵ sta že v času kraljeve diktature pokazala, da tudi v liberalnem taboru obstaja avtentična slovenska usmeritev, temelječa v misli najvidnejših slovenskih liberalnih duhov iz obdobja

⁴⁵³ *Jutro*, 27. 6. 1935, Sprememba režima.

⁴⁵⁴ O oblikovanju narodnodemokratskih skupin v liberalnem taboru sredi tridesetih let in prelomu liberalno usmerjenih kulturnih in znanstvenih delavcev z unitaristično politiko JNS glej Mikuz, *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji*, str. 423, 423–433, 484–487, 489, 492–495, 497–500, 504–505, 526–531, 536–538; Nedog, *Ljudsko frontno gibanje*, str. 63–65, 67, 69–72, 107–108, 131–134, 248; Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja*, 2, str. 163, 205, 208–209, 226–228; Perovšek, *Oris življenja in dela Josipa Rusa*, str. 11–14; isti, *Lončarjevi narodni in idejnopolitični pogledi*, str. 51–52; Prunk, *Kulturnopolitični profil revije Sodobnost*, str. 866–867; isti, *Slovenski narodni vzpon*, str. 258–259, 273; Vidovič-Miklavčič, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom*, str. 193–197, 194–201, 207; *Slovenska novejša zgodovina*, 1, str. 344–345, 423. O širokem in ostrem odzivu liberalne unitaristične politike na Vidmarjevo knjigo *Kulturni problem slovenstva* glej Perovšek, *Slovenski liberalci in narodno vprašanje*, str. 263–266.

⁴⁵⁵ Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 259–260.

med obema svetovnjima vojnama – Ivana Prijatelja, Josipa Vidmarja in Lojzeta Udeta.⁴⁵⁶

Zahteve po slovenski narodni emancipaciji pa seveda niso predstavljale zgolj ekskluzivnega stališča liberalnih narodnodemokratskih skupin. Posebej so jih poudarili tudi v drugih političnih taborih in znotraj raznorodnih političnih skupin, gibanj in povezav. Slovensko nacionalno stališče so v drugi polovici tridesetih let poudarjali Kmečko-delavsko gibanje (z glasili Slovenska zemlja, Ljudska pravica, Delavska politika, Delavski obzornik, Neodvisnost, Edinost), socialno-napredno gibanje, zbrano ob glasilu Slovenska beseda, in katoliško-korporativistično usmerjeni skupini, zbrani ob glasilih Straža v viharju in Mi mladi borci. Najbolj prodorno programsko in politično osmislitev pa je v tem času imelo v okviru ljudskofrontnega gibanja. To gibanje, katerega temeljni nosilci so bili komunisti, slovensko usmerjena narodnodemokratska inteligenca, krščanski socialisti in narodnodemokratsko preobraženo slovensko Sokolstvo, sta združevala samozavestno poudarjanje slovenske narodne samobitnosti ter jasna in odločna zahteva po slovenski narodni samoodločbi in avtonomistično-federativnem preoblikovanju jugoslovanske države.⁴⁵⁷

Kljub takim premočrtnim zahtevam pa je bila tudi v drugi polovici tridesetih let glavna nosilka političnega boja za slovensko narodnostno uveljavitev najmočnejša politična organizacija na Slovenskem – nekdanja SLS. SLS⁴⁵⁸ je bila od 19. avgusta 1935 skupaj z nekdanjo Narodno radikalno stranko in nekdanjo Jugoslovansko muslimansko organizacijo združena v režimsko vsedržavno Jugoslovansko radikalno zajednico (JRZ). Kar za-

⁴⁵⁶ O narodnopolitični misli Ivana Prijatelja, Josipa Vidmarja in Lojzeta Udeta v času med obema svetovnjima vojnama glej Prijatelj, Borba za individualnost slovenskega jezika (1924), str. 47–75; isti, Borba za individualnost slovenskega jezika (1926), str. 15–67; isti, Slovensko, slovansko in južnoslovansko vprašanje, str. 57–138; isti, Kulturna in politična zgodovina Slovencev; Vidmar, Kulturni problem slovenstva; Ude, Slovenci in jugoslovanska skupnost, str. 187–354.

⁴⁵⁷ Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji, str. 433–436, 492–504, 531–538; Nedog, Ljudsko frontno gibanje, str. 54, 58; Prunk, Slovenski narodni vzpon, str. 272–277, 281–286, 290–295.

⁴⁵⁸ Po uvedbi kraljeve diktature so v političnem življenju tridesetih let za posamezne politične opcije oziroma nekdanje politične organizacije, ki so delovale pred njeno uvedbo, uporabljali tudi prejšnje strankarske nazive. To se je ohranilo tudi v zgodovinskoopisju.

deva narodno problematiko, je JRZ branila nacionalno in državno enotnost in dopuščala lokalno samoupravo, "ne da bi pri tem trpelo načelo unitaristične ureditve".⁴⁵⁹

SLS v drugi polovici tridesetih let zaradi svoje zavezanosti režimu JRZ⁴⁶⁰ najprej ni poudarjala svojih avtonomistično-federalističnih stališč. Živ je bil tudi spomin na konfinacijo njenih najvišjih voditeljev (Antona Korošca, dr. Frana Kulovca, dr. Marka Natlačena in dr. Antona Ogrizka) v letih 1933–1934, s katero se je režim Jugoslovanske nacionalne stranke odzval na Ljubljanske punktacije.⁴⁶¹ Tako je bilo iz ust posameznih strankinih funkcionarjev mogoče slišati tudi besede očitnega prilagajanja jugoslovanskemu narodnemu in državnemu unitarizmu. 11. avgusta 1935 je na zborovanju v Komendi Marko Natlačen izjavil, da Slovenci, Hrvati in Srbi (pa tudi Nemci in Madžari) tvorijo "jugoslovanski narod v političnem smislu", medtem ko v etničnem predstavljajo "tri narodne edinice", ki se morajo razvijati "*u okviru ideje višje jugoslovanske skupnosti*".⁴⁶² Še bolj določen je bil v tem pogledu podpredsednik banovinskega odbora JRZ za Dravsko banovino (to je slovenskega dela JRZ) in minister brez listnice v Stojadinovičevi vladi, dr. Miha Krek, ki je 1. junija 1936 na državnem kongresu JRZ v Beogradu zaklical: "Mi tudi danes nimamo druge večje narodne želje, razen da ostanemo za vedno del velike in močne Jugoslavije. (...) Kri je povezala stanove v Jugoslaviji in kri veže ves jugoslovanski narod v splošno človeško zajednico."⁴⁶³ V letih 1935–1937 je bila skoraj pozabljena tudi misel na avtonomijo. Stranka oziroma slovenski del JRZ se je namreč v tem času v glavnem zadovoljil le z načelnimi zahtevami po enakopravnosti Slo-

⁴⁵⁹ Prunk, Slovenski narodni vzpon, str. 269. – JRZ je v svojem programu poudarila, da je "za narodno in državno edinstvo, za edinstvo teritorija in za enotno državljanstvo ter (da) bo te ideje propagirala in zastopala". Kar zadeva izvajanje upravne oblasti, je sodila, da je "državno upravo (...) potrebno tako organizirati, da se bo po edinim krajem dala možnost, da bodo morali urejati svoje lokalne potrebe, administrativne, gospodarske, finančne, kulturne ter druge, v kolikor so vezane za poedine kraje, a na način, ki ne bo dovajal lokalne uprave v nasprotje z državo, z njenimi cilji in potrebami". (Slovenec, 20. 8. 1935, Program Jug. radikalne zajednice)

⁴⁶⁰ Prunk, Slovenski narodni vzpon, str. 278.

⁴⁶¹ O konfinaciji voditeljev SLS v letih 1933–1934 glej Gašparič, SLS pod kraljevo diktaturo, str. 178–180.

⁴⁶² Ponedeljski Slovenec, 12. 8. 1935, Govor dr. Marka Natlačena: Kako pojmujeemo jugoslovanski narod in jugoslovansko edinstvo.

⁴⁶³ Ponedeljski Slovenec, 2. 6. 1936, Ustanovni državni kongres JRZ.

vencev, Hrvatov in Srbov.⁴⁶⁴ Kljub temu pa je SLS našla pogum, da je spomnila na svoj izvirni narodni in avtonomistični slovenski program. To je storila v posebni izjavi, ki jo je Slovenec objavil 20. februarja 1936. V njej je zapisala: *“Mi nismo stvorili Jugoslavije niti kot kakšna tuja narodna manjšina, ker smo pač Srbom in Hrvatom sorodni, niti kot najmanjši del kakšnega v goli domišljiji obstoječega jugoslovenskega naroda, ampak kot slovenski narod, ki je, naj bo še toliko majhen, ostalima bratskima narodoma kot svoja celota popolnoma enakopraven in nima nihče pravice, da bi od njega zahteval, naj se številčno močnejšima narodoma asimilira v škodo samega sebe ter žrtvuje svoj jezik, svoj kulturni značaj in nazor ter svoje naravne in nravsvene osobitosti.”* Sodelovanje v JRZ smo sprejeli zato, ker smo si za cilj postavili *“demokratsko vladavino na podlagi neokrnjene polne enakopravnosti Slovencev, Srbov in Hrvatov, ki ni mogoča drugače kakor v samozakonodajni ljudski upravi, v kateri vsak svoje narodne in pokrajinske zadeve sam vlada, skupno pa je to, kar je za državno celoto neobhodno nujno.”*⁴⁶⁵ Zaradi te izjave je Državno tožilstvo v Ljubljani prepovedalo razpečevanje Slovencev z dne 20. februarja 1936, in sicer z utemeljitvijo, *“da izziva plemenski razdor”*, ki ogroža javni red in mir, s čimer je bil *“podan učin zločina”*. Odziv Državnega tožilstva je vsekakor bila velika posebnost, saj je bilo cenzurirano režimsko politično glasilo.⁴⁶⁶

Svoje narodnoavtonomistične zahteve je nato SLS poudarjala tudi v kasnejših letih ter je vse do razpada Kraljevine Jugoslavije v svojih programskopolitičnih izjavah zagovarjala potrebo po avtonomističnem preoblikovanju države. Avgusta 1937 je terjala popolno politično, kulturno in gospodarsko samoupravo Slovenije,⁴⁶⁷ zahtevo *“za samoupravno Slovenijo”* in s tem ohranitev slovenske kulture, jezika in narodne samobitnosti pa je posebej poudarila na dan volitev v Narodno skupšči-

⁴⁶⁴ Slovenec, 26. 6. 1935, V znamenju pomirjenja duhov, 25. 7. 1937, Po sprejetju konkordata, Ponedeljski Slovenec, 8. 6. 1936, Mi smo dobri Jugoslovani in ostanemo dobri Slovenci.

⁴⁶⁵ Slovenec, 20. 2. 1936, Naš protest.

⁴⁶⁶ Stiplovšek, Banski svet Dravske banovine 1930–1935, str. 295.

⁴⁶⁷ Prunk, Slovenski narodni vzpon, str. 279.

no, 11. decembra 1938.⁴⁶⁸ Misel na avtonomijo oziroma pravico "slovenskega naroda do najširše samostojne zakonodajne notranje uprave v političnem in gospodarskem ter kulturnem pogledu v skupni državi s Srbi in Hrvati"⁴⁶⁹ je vodila SLS tudi po sklenitvi znanega sporazuma med predsednikom kraljeve vlade in JRZ Dragišem Cvetkovičem in predsednikom HKS ter Kmečko demokratske koalicije dr. Vladkom Mačkom, 26. avgusta 1939, o oblikovanju Banovine Hrvaške.⁴⁷⁰ Potem ko je bila istega dne izdana Uredba kraljevskih namestnikov o Banovini Hrvaški,⁴⁷¹ s katero je le-ta v okviru Kraljevine Jugoslavije dobila poseben državnopravni položaj in določena znamenja državnosti,⁴⁷² se je SLS že sredi septembra 1939 odločno zavzela za vzpostavitev slovenske banovine.⁴⁷³ SLS je do take zahteve imela pravnoformalno in politično osnovo, saj je še ena Uredba kraljevskih namestnikov, izdana 26. avgusta 1939, določala, da se "predpisi Uredbe o banovini Hrvaški (...) lahko s Kraljevimi uredbami razširijo tudi na ostale banovine".⁴⁷⁴ V tem smislu je bila slabe tri tedne zatem, 14. septembra 1939, po nalogu predsednika vlade Cvetkovića oblikovana posebna komisija, ki je imela nalogo pripraviti "vse potrebne zakonske predloge za prenos kompetenc v smi-

⁴⁶⁸ Slovenec, 11. 12. 1938, Pojdimo z navdušenjem, korajžo in ponosom po svojo veličastno zmago.

⁴⁶⁹ Slovenec, 30. 8. 1939, Sporazum in Slovenci.

⁴⁷⁰ O sporazumu Cvetković-Maček glej monografijo Boban, Sporazum Cvetković-Maček.

⁴⁷¹ Banovino Hrvaško s sedežem v Zagrebu so po navedeni Uredbi sestavljali dotodanja Savska in Primorska banovina (to je Hrvaška s Slavonijo in Dalmacijo) ter srezni Dubrovnik, Šid, Ilok, Brčko, Gradačac, Derventa, Travnik in Fojnica. V pristojnosti Banovine so bili poljedelstvo, trgovina in industrija, gozdarstvo, rudarstvo, gradbeništvo, socialna politika, zdravstvo, telesna vzgoja, pravosodje, prosveta, notranje zadeve in vse zadeve, ki so že pred tem sodile v pristojnost banovin. Druge zadeve s področja izvajanja državnoupravnih oblasti so ostale v pristojnosti centralne državne oblasti. Z navedeno Uredbo sta bili zagotovljeni tudi finančna samostojnost Banovine Hrvaške in vzpostavitev avtonomne organizacije oblasti v njej. Banovina je imela svoj Sabor in bana, ki sta v okviru pristojnosti, prenesenih na banovino, izvajala zakonodajno in upravno oblast. Pri tem so vladarsko funkcijo in oblast jugoslovanskega kralja ohranili tako, da sta zakonodajno oblast izvajala "Kralj in Sabor skupno", medtem ko je upravno oblast izvajal "Kralj preko Bana". Slednje je pomenilo, da je hrvaškega bana imenoval in razreševal kralj. Temu je pred nastopom svoje dolžnosti ban prisegel zvestobo. – SN KJ, 26. 8. 1939, Uredba o Banovini Hrvatskoj.

⁴⁷² Čulinović, Državnopravni razvitak, str. 204, 205.

⁴⁷³ Slovenec, 12. 9. 1939, Za prenos kompetenc na slov. banovino, 15. 9. 1939, Banovina Slovenije stopa v ospredje.

⁴⁷⁴ SN KJ, 26. 8. 1939, Uredba o proširjenju propisa uredbe o banovini Hrvatskoj na ostale banovine.

slu določil o razširitvi predpisov za hrvatsko banovino na druge banovine, med temi tudi na dravsko banovino”.⁴⁷⁵ SLS je nato v okviru banske uprave Dravske banovine, v kateri je imela od srede tridesetih let vso oblast, sprožila obširne priprave za ustanovitev slovenske banovine.⁴⁷⁶ Obenem je skozi vso zimo 1939–1940 opozarjala na svojo zahtevo po avtonomnem položaju Slovenije v jugoslovanski državi.⁴⁷⁷ Strankin voditelj Korošec jo je na študijskem dnevu Akademске zveze, 7. marca 1940 v Ljubljani, izrekel takole: “Ako povemo (...), da si želimo našo državo Jugoslavijo videti čimpreje tako preurejeno, kakor se sedaj ureja na Hrvaškem, smo povedali vse, o čemer ne želimo in ne maramo voditi nobenih nadaljnjih diskusij.”⁴⁷⁸

Podobne poudarke je na zborovanju mestne organizacije JRZ v Mariboru, 4. maja 1940, izrekel vidni predstavnik SLS in minister za zgradbe v Cvetkovičevi vladi, Miha Krek. Opozoril je sicer, da rešitve vprašanja slovenske samouprave ni mogoče pospešiti,⁴⁷⁹ a obenem zagotovil, da je, “odkar je urejeno tudi vprašanje financ banovine Hrvatske (...), zahteva po naši banovini Sloveniji postala sedaj mnogo utemeljenejša in opravičljivejša”. Dejal je tudi, da “vse politične skupine v vsej državi, vsaj vse tiste, ki so načeloma sprejele politiko narodnega sporazuma, tako one v vladi, kakor druge v opoziciji, smatrajo *banovino Slovenijo kot najnaravnejšo prvo naslednjo stopnjo izvajanja notranje ureditve države. Vsi Slovenci to žele, to hočejo in to zahtevajo* in ni razloga, da bi še oklevali”. Zato se “bomo odločno in brezobzirno postavili (...) v bran nasproti slehernemu, ki bi iz kakršnih koli destruktivnih, partizanskih (politično-strankarskih – op. J. P.) razlogov sedaj še oviral ostvaritev slovenske-

⁴⁷⁵ Slovenec, 15. 9. 1939, Komisija za prenos kompetenc na banovino Slovenijo. – V komisijo so bili imenovani minister za pravosodje dr. Lazar Marković, minister za zgradbe Miha Krek in pomočnik bana Dravske banovine dr. Stanko Majcen. (Vodušek Starič, Liberalni patriotizem, str. 61, op. 4)

⁴⁷⁶ Slovenska novejša zgodovina, 1, str. 332, 396–397.

⁴⁷⁷ Prunk, Slovenski narodni vzpon, str. 288.

⁴⁷⁸ Slovenec, 8. 3. 1940, Dr. A. Korošec slovenski mladini.

⁴⁷⁹ “Ne vemo,” je dejal Krek, “ali bomo banovino dobili že danes ali jutri ali pojutrišnjem, eno pa vemo, da jo bomo gotovo dobili, ker bomo brezpogojno vztrajali ob svoji zahtevi.” (Slovenec, 8. 5. 1940, Minister dr. Krek o našem notranjepolitičnem položaju)

ga programa in uzakonitev banovine Slovenije”.⁴⁸⁰ Zbovalci so nato sprejeli resolucijo, ki je zahtevala, “da se zakonito osnuje čimprej naša slovenska samouprava, banovina Slovenija”.⁴⁸¹ Predsedniku vlade Cvetkoviču so poslali tudi telegram, v katerem so poudarili, da “*priča-kujejo vsi enodušno, da se čimprej uzakoni in oživotvori banovina Slovenija*”.⁴⁸²

Naslednji dan, 5. maja 1940, je stališče o nujno potrebnem oblikovanju banovine Slovenije Krek ponovno poudaril na skupnem taboru Kmečke zveze in Zveze poljedelskih delavcev v Prekmurju, zbranem v Murski Soboti. Kot bistveni del političnega programa SLS oziroma “naš politični evangelij” je izrekel zahtevo, da se doseže “samoupravna ureditev države, ki se mora raztegniti tudi za Slovenijo”.⁴⁸³ To “temeljno zahtevo slovenskega naroda, da tudi on dobi v državi vse, kar mu gre”, je konec avgusta 1940 ponovil tudi Slovenec.⁴⁸⁴ Tako politično programsko usmeritev SLS je potrdil tudi Kulovec, ko je po Koroščevi smrti 14. decembra 1940 prevzel strankino vodstvo. Na seji širšega banovinskega odbora JRZ, 17. decembra 1940 v Ljubljani, je poudaril, da bo vedno “*delal za cilje, za katere se je boril naš veliki pokojnik, za zmago krščanskih načel v javnem življenju in za slovensko avtonomijo*”.⁴⁸⁵ Čeprav so priprave na oblikovanje Banovine Slovenije v banski upravi Dravske banovine zaradi vse bolj grozeče vojne po letu 1940 prekinili,⁴⁸⁶ je zahtevo po njeni vzpostavitvi, ki je “ne smemo opustiti”, Kulovec ponovno poudaril 2. februarja 1941.⁴⁸⁷ Slovenec jo je dva dni zatem utemeljil takole: “Protiv uresničenju te dolgoletne želje in zahteve slovenskega naroda res ne more biti nobenih stvarnih pomislekov več. Ako je bilo mogoče poklicati v življenje banovino Hrvatsko, bo neprimerno lažje uresničiti slovensko banovino, ko

⁴⁸⁰ Slovenec, 8. 5. 1940, Minister dr. Krek o našem notranjepolitičnem položaju.

⁴⁸¹ Slovenec, 9. 5. 1940, Minister dr. Krek o našem zunanje-političnem položaju.

⁴⁸² Podoben telegram, “s toplo željo, da bi njegova obljuba avtonomije Slovenije bila kmalu izpolnjena”, so Cvetkoviču poslali tudi s shoda JRZ v Trbovljah, 21. 4. 1940. (Slovenec, 23. 4. 1940, Dva pomembna shoda ministra dr. Kreka)

⁴⁸³ Slovenec, 7. 5. 1940, Veličasten kmečko-delavski tabor v Soboti.

⁴⁸⁴ Slovenec, 25. 8. 1940, Obletnica blejskega sporazuma.

⁴⁸⁵ Slovenec, 18. 12. 1940, Novo vodstvo JRZ v Sloveniji.

⁴⁸⁶ Slovenska novejša zgodovina, 1, str. 397.

⁴⁸⁷ Slovenec, 4. 2. 1941, Smernice našega političnega vodstva : načelni govor predsednika dr. Frana Kulovca v Celju.

Fran Kulovec (1884–1941)
(Spominski zbornik Slovenije, str. 105)

smo Slovenci v državi kulturno, jezikovno in zemljepisno še neprimerno bolj jasno obeleženi kakor pa Hrvati ali Srbi.”⁴⁸⁸ Zahteva po avtonomiji je torej bila – kot je 15. februarja 1941 dejal Kulovec na seji mestne organizacije JRZ v Mariboru – “naše načelno stališče”. Kljub razumevanju za “prednost in nujnost neodložljivih splošnih državnih problemov” in razmer “v današnjih časih evropske in svetovne vojne” je po njegovih besedah avtonomija ostajala temeljna opredelitev slovenskega naroda, ki “ne bo prenehal s svojim političnim bojem za široko samoupravo, za banovino Slovenijo, dokler si je ne bo izvojeval”.⁴⁸⁹ Kulovec je nato 2. marca 1941 na razširjeni seji okrajnega odbora JRZ v Ljutomeru še enkrat “podčrtal zahtevo slovenskega naroda po širši samoupravi – slovensko banovino”.⁴⁹⁰ Skladno z njegovim poudarkom je sredi marca 1941 Slovenec zapisal, da je zahteva Kulovčeve politike “slovenska avtonomija, ki jo

⁴⁸⁸ Prav tam, Celjski govor dr. Kulovca.

⁴⁸⁹ Slovenec, 18. 2. 1941, Dr. Kulovčev govor o vprašanjih naše politike.

⁴⁹⁰ Slovenec, 4. 3. 1941, Vlada sporazuma hoče dostojanstveno ohraniti naš mir.

bomo v novi državni ureditvi prej ali slej tudi dobili. (...) Naši cilji so vendar iz govorov dr. Kulovca in drugih vodilnih političnih osebnosti popolnoma jasni," je opozoril Slovenec. "Na znotraj nadaljnja preureditev države."⁴⁹¹

Tak je bil tudi med slovenskim narodom in velikim delom njegove politike uveljavljeni cilj slovenskega življenja v Jugoslaviji. Dvaindvajset let trajajoča jugoslovanska izkušnja je namreč Slovence dodobra utrdila v prepričanju, da je zanje jugoslovanska država, ki se ji sicer niso odrekli, resnično sprejemljiva le, če se njena notranja bit spremeni in se v Jugoslaviji uveljavi slovenski narodnoemancipacijski interes. Toda to se v Kraljevini Jugoslaviji ni zgodilo. Zgodovina Slovincem ni dovolila izvedeti, ali je v tej državi možno doseči enakopraven in suveren narodnopolitični položaj. Ob zahtevah, napovedih in pričakovanjih, večjih ali morda manjših možnostih za preureditev jugoslovanske države, le-te po napadu sil osi na Kraljevino Jugoslavijo 6. aprila 1941 ni bilo več. Nastopil je nov, vojni čas in s tem drugače utemeljena vsebina slovenske narodne in politične zgodovinske izkušnje.

⁴⁹¹ Slovenec, 16. 3. 1941, Naša pot.

Idejnopolitični in socialnogospodarski nazori slovenskega meščanstva v času med svetovnima vojnama

Slovensko meščanstvo, porojeno v avstrijski dobi iz narodnogospodarskega in socialnopolitičnega prizadevanja po svoji in splošni slovenski emancipaciji, je leta 1918 vstopilo v jugoslovansko državo kot kompleksno izoblikovan politični in družbeni dejavnik. Oba temeljna idejnopolitična pola, ki opredeljujeta zgodovinsko podobo meščanskega sveta – liberalni in katoliški –, sta v času do razpada habsburške monarhije že povsem jasno oblikovala svoje nasprotujoče si poglede na ključna vprašanja slovenskega idejnega, družbenega in političnega razvoja. Proces ideološke in socialnopolitične diferenciacije, ki je zajel slovensko družbo v zadnjih desetletjih 19. stoletja, je namreč slovensko liberalno in kasneje še katoliško meščansko politiko odločilno utemeljil v obdobju po oblikovanju političnih strank v devetdesetih letih tega stoletja. Slovenska liberalna meščanska usmeritev se je v idejnem, socialnem in političnem pogledu od leta 1894 izražala prek Narodne stranke oziroma Narodno napredne stranke za Kranjsko (od leta 1900 oziroma 1906 pa še prek Narodno napredne stranke za Goriško in Narodne stranke za Štajersko), katoliška usmeritev pa prek Slovenske ljudske stranke oziroma Vseslovenske ljudske stranke, v kateri se je po njenem “prevzemu oblasti na Kranjskem 1908 polagoma krepil meščanski sloj”.⁴⁹² Ti dve usmeritvi znotraj slovenskega meščanstva sta si nato, razen ob prelomnih zarezah narodove

⁴⁹² Lukan, Krščansko socialno gibanje, str. 47.

zgodovine (leta 1918 ob razpadu habsburške monarhije in v ključnih načelnih opredelitvah po okupaciji Kraljevine Jugoslavije leta 1941), vseskozi nasprotovali, njihuni vsaksebi stoječi idejni, politični in socialnogospodarski nazori pa so označevali bit slovenskega meščanstva v času med obema svetovnima vojnama. Predstavljali so značaj tistih političnih sil, ki so obvladovale tedanjo slovensko politiko in so sooblikovale politične razmere ter razvoj v prvi jugoslovanski državi. Na njihova narodnopolitična stališča smo opozorili v prejšnjih poglavjih, v pričujočem pa bomo predstavili druge temeljne nazore slovenske meščanske politike v letih 1918–1941. V obravnavo nismo vključili tistih strank in gibanj (Novačanovo Slovensko republikansko stranko, različne oblike Prepeluh-Lončarjevega avtonomističnega gibanja, gibanje Bojevnikov ob Stanetu Vidmarju, narodnodemokratsko skupino okoli lista Slovenija, liberalne narodnodemokratsko in krščanskosocialistično usmerjene slovenske intelektualce, Kmečko-delavsko gibanje Vekoslava Kukovca, slovenske mačkovce, skupino Slovenska beseda Dinka Puca, demokratično preobraženo slovensko Sokolstvo in Lončar-Doboviškovo Slovensko kmečko-delavsko stranko), katerih vodilni predstavniki so po svojem socialnem izvoru ali položaju sicer sodili v meščanski družbeni sloj, zagovarjali pa so nemeščanski oziroma socialnoreformni politični program.⁴⁹³ Prav tako ni obravnavan tisti del meščanske politike, ki politično in programsko ni temeljil v izvirni socialnogospodarski in idejnopolitični akciji. To so bili slovenski radikalci, saj je bil njihov politični nastop le posledica širitve srb-ske Narodno radikalne stranke v Slovenijo.⁴⁹⁴

⁴⁹³ Kermavner, Albin Prepeluh-Abditus, str. 531–551; Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji, str. 503–504, 537–538; Nedog, Ljudsko frontno gibanje, str. 63–67, 69–75, 96–97, 110–113; Prunk, Pot krščanskih socialistov v OF, str. 49–204; isti, Politične koncepcije slovenskega meščanstva, str. 125–126; isti, Slovenski narodni vzpon, str. 231–232, 251–260, 272–273, 275–277, 282, 284–286, 292–295; Perovšek, Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi, str. 23–25; isti, Oris življenja in dela Josipa Rusa, str. 8–15; isti, Prepeluh in SRSKD, str. 194–198; isti, Lončarjevi narodni in idejnopolitični pogledi, str. 42–54; isti, Slovenski avtonomizem socialistične smeri 1923, str. 83–87, 101–103, 113–116; Grdina, Kratka zgodovina SZ in SRS, str. 77–96.

⁴⁹⁴ O nastanku in razvoju Narodno radikalne stranke v Sloveniji glej podrobneje Zečević, Na zgodovinski prelomnici, str. 103–108; Perovšek, Narodno radikalna stranaka na Kočevskem, str. 261–271.

Eno od bistvenih značilnosti, ki se pokažejo pri obravnavi temeljnih programskih vodil slovenskega meščanstva v času med svetovnimima vojnama, predstavlja vztrajanje obeh meščanskih polov zlasti pri njunih idejnih in političnih nazorih, medtem ko so pri socialnogospodarskih nastale opazne vsebinske spremembe. Oba pola slovenskega meščanstva sta svoje ključne programske usmeritve poudarila že v prvih letih po nastanku jugoslovanske države. V idejnem pogledu sta na njune nazore vplivala predvsem državopolitična uveljavitev boljšeizma (komunizma), fašizma in nacizma ter dejstvo, da so bili Slovenci kar zadeva "klerikalno-liberalni spor" po letu 1918 še vedno zazrti v nadaljnji ideološki boj.⁴⁹⁵ Liberalni in katoliški idejnopolitični pol sta po nastanku jugoslovanske države poudarila tudi vsak svoj socialnogospodarski program, ki sta ju v tridesetih letih prenovila, saj so posledice svetovne gospodarske krize (1929–1934) porajale tudi globalne spremembe v miselnosti socialne in gospodarske politike.⁴⁹⁶

Prvi, ki so v obdobju 1918–1941 celovito predstavili svoje poglede na nadaljnji slovenski idejni, politični in socialnogospodarski razvoj, so bili liberalci, ki so še v času habsburške monarhije, 29. in 30. junija 1918 v Ljubljani, ustanovili novo, organizacijsko in politično enotno Jugoslovansko demokratsko stranko. Vanjo so se združile dotedanje Narodno napredna stranka za Kranjsko, Narodno napredna stranka za Goriško in Narodna stranka za Štajersko.⁴⁹⁷ Takrat je bil sprejet tudi strankin program, v katerem so bila predstavljena vsa načelna stališča in usmeritve takratnega slovenskega liberalizma. Program je zavračal vsako strankarsko zlorabljanje vere, v drugih temeljnih političnih načelih pa je terjal enakopravnost vseh državljanov in posebej še žensk. Zagovarjal je tudi načelo, da nima nihče – bodi-

⁴⁹⁵ Vidovič-Miklavčič, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom*, str. 46. – O tem glej tudi: *Mojeja življenja pot*, str. 267–268; Šušteršič, *Moj odgovor*, str. 15–21.

⁴⁹⁶ Vidovič-Miklavčič, *Vloga in organiziranost mladine*, str. 97.

⁴⁹⁷ O nastanku JDS na Slovenskem glej podrobneje Perovšek, *Na poti v moderno*, str. 193–222. – JDS, ki so jo leta 1918 ustanovili slovenski liberalci, se je v prvi polovici leta 1919 z drugimi unitaristično in centralistično usmerjenimi jugoslovanskimi liberalno-demokratskimi političnimi strankami in skupinami združila v vsedržavno JDS. (O procesu, ki je vodil k oblikovanju vsedržavne JDS, glej Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 124–130)

si posameznik bodisi stan ali institucija – nikakršnih predpravil, in opozarjal, da noben stan ne sme živeti na račun drugih stanov. V tem smislu je podpiral enakomerni socialni dvig vseh stanov, zlasti socialno šibkih, ob opozorilu, da je nedemokratično, če imajo enostransko družbeno premoč gospodarsko šibkejši. Vzporedno s tem se je program zavzel za odpravo smrtnih kazni ter državno in brezplačno šolstvo. V zvezi z gospodarskimi vprašanji je podpiral poddržavljenje velikih obratov (železnice, premogovniki, izraba vodnih sil), sicer pa je zagovarjal osebno podjetnost in združeno združevanje zasebnega gospodarstva, če za to obstaja ustrezen interes. Na kmetijskem področju se je zavzel za odpravo fidejkomisov in za preprečevanje drobitve kmetij. Glede socialne problematike je program terjal splošno bolniško, nezgodno in starostno zavarovanje, brezplačno zdravniško pomoč za siromašne ter splošno delavsko socialno zakonodajo. V zvezi z delavskim vprašanjem je zahteval, da mora biti delavec zaščiten pred kapitalističnim izkoriščanjem in udeležen pri dobičku iz proizvodnje. Program je podpiral zahteve po kolektivni pogodbi in priznaval upravičenost zahteve po 8-urnem delavniku.⁴⁹⁸

Posamezne idejne, socialne in politične prvine strankinega programa je kmalu po ustanovitvi JDS posebej poudaril še prvi strankin načelnik, eden od najvidnejših slovenskih liberalnih politikov in ljubljanski župan, Ivan Tavčar. Iz njegovih pojasnil je bilo razvidno, da želi slovensko liberalno meščanstvo zmanjšati vpliv Katoliške cerkve na slovensko družbeno in politično življenje ter ohraniti svojo socialno in gospodarsko moč pred tistimi, ki je nimajo. Že uveljavljeno socialnogospodarsko razmerje moči v slovenski družbi naj bi ostalo nespremenjeno, saj bi le to bilo porok za solidne družbene razmere in demokratično politično življenje. Tavčar se je pri tem opiral na misel, da “tudi v državah, v katerih se je demokracija najbolj razvila, obstajajo razlike, in nikjer ne opažamo, da bi posamezne osebe imele enako ceno, enak pomen in enako veljavo”.⁴⁹⁹ Ob pou-

⁴⁹⁸ Perovšek, Programi političnih strank, str. 23–28.

⁴⁹⁹ Slovenski narod, 27. 6. 1918, Ivan Tavčar, Pozdrav Jugoslovanski demokratiški stranki!

darku, da JDS priznava enakost vseh družbenih slojev, je zavračal kakršno koli nadvlado aristokracije, kmečkega, trgoveškega ali uradniškega stanu nad drugimi stanovi. Posebej odločno je zavračal politično nadvlado duhovščine ter nasprotoval možnosti, "da bi delavstvo, ki v nobeni kulturni državi ne tvori večine prebivalstva, imelo nadvlado nad vsemi drugimi stanovi". Temeljni družbenopolitični koncept liberalizma je bila po njegovih besedah harmonija "v imenu celokupnosti, tako da se bo življenje naroda lahko primerjalo velikemu stroju, ki dela za celokupnost, pri katerem pa ima vsako kolo in tudi vsako kolesce odkazano svojo posebno nalogo, tako da stroj obstane, če vzameš iz njega kolo ali pa tudi najmanjše kolesce. In *ta harmonija v političnem in gospodarskem življenju,*" je poudaril Tavčar, "*mora biti prvi ideal, pa tudi prvi cilj naše Jugoslovanske demokratske stranke.*"⁵⁰⁰

Pri svojih ključnih programskih načelih, ki jih je opredelila nekaj mesecev pred nastankom jugoslovanske države, je slovenska liberalna meščanska politika vztrajala vse obdobje med letoma 1918–1941. V tem času so njene strankarske predstavnice (JDS, SDS, JRKD, JNS) večkrat predstavile svoje idejne, politične in socialnogospodarske nazore – bodisi v različnih načelnih programskih izjavah bodisi pri obravnavi tedaj aktualnih političnih vprašanj. Liberalci so o komunizmu, ki so ga kot vsi drugi v tistem času opredeljevali kot boljše vize, menili, da je ruski socialni in državni eksperiment "pokazal zmotnost in neizvedljivost socialističnih teorij". Le-te namreč "ne vidijo pravega človeka pred sabo in (...) ne računajo z njegovimi povprečnimi razpoloženji in nagibi. Najracionalnejša produkcija ostane tudi v bodočnosti poslovna in zasebna," je opozoril Slovenski narod, "ker je kljub vsem izrastkom najcenejša, najpopolnejša in najpodjetnejša. Socijalna vprašanja pa bodo tudi v bodočnosti spadala v delokrog razvitega srčnega življenja."⁵⁰¹ Zato so liberalci privolili le v "pametne socijalne reforme, iz katerih naj se rodi soglasje med

⁵⁰⁰ Slovenski narod, 8. 7. 1918, Ivan Tavčar, Nekoliko pripomb h gospodarskemu programu JDS.

⁵⁰¹ Slovenski narod, 24. 1. 1924, Vladimir Iljič-Uljanov-Ljeningin.

delodajalci in delavci in ljubezen med vsemi stanovi, vse drugo so samo utrinki surove sile”.⁵⁰²

In to surovo silo je liberalna meščanska politika videla v komunizmu, ki je “program največje nekulture, največje nesvobode in tiranstva, kakor ga ni izvrševal niti nekdanji ruski car”.⁵⁰³ Boljševiki so “iz načelnih vzrokov dovolili vsesplošen požig, razdejanje in uničevanje takozv. meščanske kulturnosti in civilizacije, računajoč, da bo na razvalinah preteklosti sama od sebe vznikla socialistična družba prihodnosti”, je pisal liberalni meščanski tisk.⁵⁰⁴ Opozarjal je, da komunizem pomeni zrušenje vsega, “kar obstaja danes zakonov, ustanov ter javnih in privatnih dobrin”, ter vzpostavitev oblasti “nekaterih ljudi, ki bi razpolagali z življenjem, svobodo in imetjem državljanov”;⁵⁰⁵ pomeni “*diktaturo manjšine nad večino*”, “brezobzirno diktaturo enega stanu nad vsem ostalim prebivalstvom”.⁵⁰⁶ S tem stališčem je bil usklajen poudarek, da je treba “boljševizem in njegove posredne ali neposredne sorodnike (...) zatreti, četudi s silo. Kdor pa nanj pristaja se je sam postavil izven zakona”.⁵⁰⁷ Za liberalno meščansko politiko je komunistično gibanje predstavljalo “gadjo zalego”, ki ji je treba “streti glavo”.⁵⁰⁸ Liberalci so v komunističnem gibanju videli judovski vpliv, ker je “levičarski komunizem skoro izključno stvar židovskega narodnega značaja”, pa tudi “boljševiško revolucijo so vodili in ravnali židje”.⁵⁰⁹ Slovenski liberalizem je torej ob zavračanju komunizma pokazal svoj protisemitski značaj.⁵¹⁰ Predvsem pa je vztrajal v svojem prepričanju, “da je komunizem kot ideja v resnici to, za kar so ga sociologi in psihologi proglašali

⁵⁰² Slovenski narod, 18. 4. 1920, Ivan Tavčar, Komunizem?

⁵⁰³ Prav tam.

⁵⁰⁴ Slovenski narod, 24. 1. 1924, Vladimir Iljič-Uljanov-Ljenin.

⁵⁰⁵ Jutro, 31. 12. 1920, Za red in svobodo : vladni razglas proti hujskačem.

⁵⁰⁶ Slovenski narod, 8. 6. 1924, Vsi na branik države in nacije!

⁵⁰⁷ Jutro, 3. 6. 1924, uvodnik z dne 2. junija.

⁵⁰⁸ Slovenski narod, 23. 7. 1921, †Milorad Drašković.

⁵⁰⁹ Jutro, 2. 2. 1937, Po moskovskem procesu. O tem glej tudi Jutro, 17. 1. 1935, Dva tipična boljševiška voditelja.

⁵¹⁰ Slovenski liberalci so na svojo protisemitsko naravnost opozorili že kmalu po nastanku jugoslovanske države. Na zboru zaupnikov slovenskega dela JDS, 6. 7. 1919 v Ljubljani, so sprejeli posebno resolucijo proti Judom, v kateri so od jugoslovanske vlade zahtevali, naj posveti naraščajočemu priseljevanju Judov največjo pozornost ter ga z vsemi dopustnimi sredstvi omejuje. – Perovšek, Programi političnih strank, str. 32.

že ves čas, namreč le utopija, ki se nikjer in nikdar doseči ne da. Zato pa so tudi brezplodne in nesmiselne vse neizmerne žrtve, ki so nujno združene z vsakim poskusom realizacije komunističnega programa. Z majhnim odlomkom teh žrtev in naporov se dajo doseči mnogo večji, lepši in trajnejši uspehi za duševni in materialni napredek vsakega naroda, predvsem pa onih socialno šibkih stanov, za katerih odrešenika se po nemarnem izdaja komunizem,” je ob dvajsetletnici oktobrske revolucije zapisalo Jutro.⁵¹¹ Toda verjetno najostrejšo liberalno obsodbo in zavrnitev komunizma je že leta 1920 podal Tavčar, ki je ob ustanovitvi komunistične stranke na Slovenskem, 11. aprila 1920, zapisal naslednje besede: “Lahko palite hiše, lahko jemljete po hišah, lahko morite po hišah – vse to bo trajalo kratek čas, potem pa se vam bo tako godilo, kakor se godi komunistom na Ogrskem (mišljen je zlom Madžarske sovjetske republike 1. avgusta 1919 – op. J. P.), kjer je celi komunizem poginil na vislicah!”⁵¹²

Tako kot komunizem je slovenski liberalizem ostro zavračal tudi politični katolicizem. Le-tega je dosledno ločeval od izražanja verskega prepričanja ter etičnega in socialnega pomena verskega življenja, saj so bili liberalci z dogmatično-zakramentalnega vidika v zasebnem življenju lojalni katoličani.⁵¹³ Liberalna meščanska politika je poudarjala, da spoštuje “verstvo kot naraven činitelj v človeškem čustvovanju”⁵¹⁴ in da bi bila “duhovna obnova (...) v znamenju krščanstva tudi za Slovence potrebna in od vsakega nacionalno čutečega zaželjena”.⁵¹⁵ Kot je ob II. evharističnem kongresu za Jugoslavijo, ki je bil od 28. do 30. junija 1935 v Ljubljani, zapisalo Jutro, bi to pomenilo “jasno in nedvoumno priznanje visokih etičnih načel, ki tvorijo bistvo krščanskega verovanja”. – “Slovenci smo s sprejetjem krščanstva tako rekoč šele stopili v zgodovino,” je ob tej priložnosti poudaril vodil-

⁵¹¹ Jutro, 9. 11. 1937, Dvajset let boljševidične Rusije.

⁵¹² Slovenski narod, 18. 4. 1920, Ivan Tavčar, Komunizem?

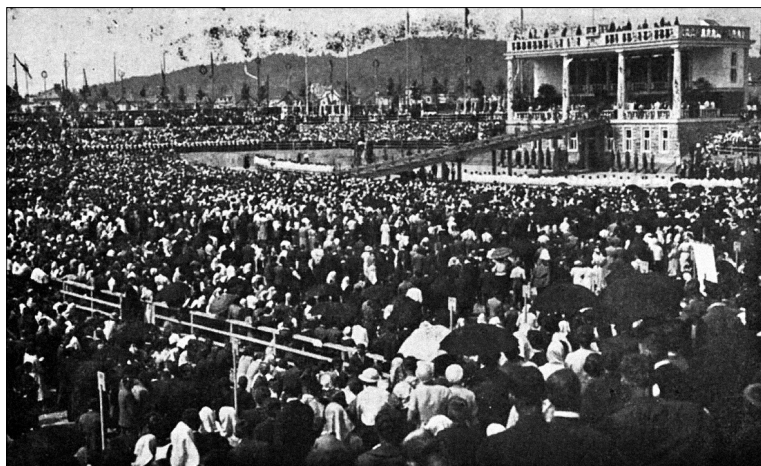
⁵¹³ Bergant, Kranjska med dvema Ivanoma, str. 18, 103. – O priznavanju in spoštovanju verskega prepričanja pri liberalcih v času po nastanku jugoslovanske države glej Perovšek, Programi političnih strank, str. 25, 30, 37.

⁵¹⁴ Perovšek, Programi političnih strank, str. 57.

⁵¹⁵ Jutro, 12. 9. 1924, uvodnik z dne 11. septembra.

ni liberalni politični list. "Vse, kar je bilo pred tem, leži v megleni nejasnosti. Krščanski svetovni in življenjski nazor je več ko tisoč let nepretrgoma največjemu delu našega ljudstva edini nazor, ki vodi njegove rodove na življenjskih poteh. In če ne bi bil nič drugega nego to, bi že pomenil zaradi svojega izredno dolgega vpliva na usodo našega naroda uvaževanja vredno socialno, moralno in duševno silo. Dejstvo, da je moderna doba izoblikovala tudi druge nazore, ne izpremeni ničesar na stalnosti in globoki zakoreninjenosti krščanstva, ki je pri nas izraženo v katoliški veroizpovedi. (...) Nobena, sodobna, ideologija ni tako močna in prepričevalna, da bi mogla nadomestiti veliko kulturno, etično in psihološko vsebino krščanstva, ki je še vedno neizčrpen rezervoar moralnih sil v našem ljudstvu in ki pomeni zaradi tega tudi socialno silo neprecenljive vrednosti, saj predstavlja duhovno povezanost s preteklostjo ter večnostna načela v minljivih vrtincih časa." Hkrati pomeni tudi "socialno oblikujočo silo, ki nujno vodi k solidarizmu, napolnjuje svoje vernike z zavestjo višje odgovornosti ter daje njihovem dejanju in nehanju globlji smisel". Danes se "pri ocenjevanju krščanstva in posebej še katoličanstva", je nadaljevalo Jutro, "polaga važnost na njegovo nadosebno, družbeno, narodno, občečloveško vrednost. Njegova socialna naloga ni, da rešuje to, česar ne bo mogoče rešiti pred tokom časa, marveč da oznanja ideale ljubezni do bližnjega, človečnosti, miru in dobrote, visoke npravne vzore odpovedi in požrtvovalnosti, ki so tako zvezani z duhom Kristovega nauka, da jih nobena bodoča tisočletja ne bodo mogla in smela zatajiti." Zato "se ves naš narod, najsi sicer ločijo posameznike osebna naziranja, globoko zaveda moralne vloge čiste verske misli v socialnem in narodnem življenju".⁵¹⁶ Opozorimo naj, da so navedene Jutrove besede na katoliški strani toplo sprejeli. Slovenec je poudaril, "da so izginile te (kongresne – op. J. P.) dni vse politične razlike in da so tudi glasila skupin, ki so kulturno usmerjene več ali manj drugače nego mi, proslavila evharistično manifestacijo kot manifestacijo krščanskega idealizma in npravstva ter dokazala, da vsak pravi Slovenec nosi Boga v svojem srcu in da

⁵¹⁶ Jutro, 28. 6. 1935, V znamenju križa.

Množica ob zaključku II. evharističnega kongresa za Jugoslavijo 30. junija 1935 na Stadionu za Bežigradom v Ljubljani (II. evharistični kongres za Jugoslavijo, str. LXXXI)

je vsak pošten slovenski človek, četudi nismo prav vsi v vseh načelih popolnoma istih misli, trdno prepričan, da nas iz sodobne duhovne zmede in tudi iz gospodarske stiske (globoko značilno je, s kolikim razumevanjem in vnemo so doprinesli k sijaju evharističnega kongresa tudi naši gospodarski /liberalni – op. J. P./ krogi) ne more rešiti ničesar drugega kakor religiozni idealizem in npravstvena trdnost krščanstva in njegove kulture.”⁵¹⁷

Povsem drugače pa je liberalna meščanska politika gledala na – kot je pisal njen politični tisk – vprašanje “klerikalizma, to je izrabe cerkve in vere v politične svrhe”.⁵¹⁸ Poudarjala je, da je “klerikalizem (...) politična organizacija duhovnikov in cerkvenih dostojanstvenikov, ki nastopa z edinozveličavnim političnim ter drugim programom in ki odreka ostalim strankam vsako upravičenost”.⁵¹⁹ Opozarjala je, da politična predstavniča nasprotnega idejnopolitičnega tabora, katoliška Slovenska ljudska stranka, “ne bazira svoje strankarske

⁵¹⁷ Slovenec, 2. 7. 1935, Ljubezen vse zmaga.

⁵¹⁸ Slovenski narod, 23. 8. 1924, Malo poduka. Glej tudi Jutro, 12. 9. 1924, uvodnik z dne 11. septembra; Slovenski narod, 21. 7. 1933, Načela in smernice Jugoslovenske nacionalne stranke; Perovšek, Programi političnih strank, str. 57.

⁵¹⁹ Slovenski narod, 23. 8. 1924, Malo poduka.

moči na prepričanju svojih ožjih političnih in socijalnih programov, marveč (...) cerkvene in verske propagande". Ker imata vera in Cerkev univerzalno poslanstvo, je zato "največja cerkvena in tudi dogmatična kratkovidnost (...) omejevati to misijo na pripadnike ene stranke".⁵²⁰ Liberalno stališče je bilo, naj "duhovščina ne izrablja svojega verskega vpliva na razne postranske, zlasti strankarsko politične svrhe".⁵²¹ Zato so se liberalni politiki leta 1921 zvečinoma zelo ostro zavzeli za sprejem t. i. kancelparagrafa, to je ustavne določbe, po kateri verski predstavniki svoje duhovne oblasti pri izvrševanju verskih obredov in drugih službenih dolžnosti ne bi smeli uporabljati v strankarske namene. To določilo je nato bilo vključeno v besedilo obeh ustav, oblikovanih v času prve jugoslovanske države.⁵²²

Z uvedbo kancelparagrafa, h kateri so odločilno prispevali slovenski liberalci,⁵²³ je liberalizem proti političnemu katolicizmu dosegel pomembno politično zmago, zlasti če upoštevamo, da je bil zanj "klerikalizem (...) nevarnejši notranji sovražnik nego svobodomiselni komunizem".⁵²⁴ Liberalna meščanska politika je posebej poudarjala, da ima "v politikujoči duhovščini (...) ljudstvo vsak dan nove dokaze o diametralni razliki med dejanji in besedami onih, ki so po svojem poklicu pozvani biti v moralnem pogledu vodniki naroda".⁵²⁵ Liberalci so za politikujoče duhovnike našli precej hude besede. "Duhovnik, ki zlorablja vero za politiko, ni božji namestnik, temveč je v resnici služabnik hudiča, ki ga je obsedel in hoče delati preko nevrednega duhovnika," je leta 1924 zapisalo na podeželju razširjeno glasilo JDS Domovina.⁵²⁶ Opozarjala je tudi, da "politikujoči duhovščini ni nič za vero, ona se ne boji ne Boga in ne hudiča, le na to gleda, kako bi vse dobila pod krivo palico".⁵²⁷ In

⁵²⁰ Slovenski narod, 28. 8. 1923, Po katoliškem shodu.

⁵²¹ Jutro, 23. 7. 1933, Po kongresu JNS.

⁵²² UL DVS, 27. 7. 1921, Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev; Ustav kraljevine Jugoslavije, str. 4. – O pogledih slovenske politike na vprašanje kancelparagrafa glej podrobneje Perovšek, Slovenska politika in uvedba kancelparagrafa, str. 105–117.

⁵²³ Perovšek, Slovenska politika in uvedba kancelparagrafa, str. 108.

⁵²⁴ Slovenski narod, 25. 8. 1923, Mrtvi klerikalizem.

⁵²⁵ Jutro, 12. 9. 1924, uvodnik z dne 11. septembra.

⁵²⁶ Domovina, 21. 3. 1924, Misijonski napadi na "Domovino".

⁵²⁷ Domovina, 16. 1. 1925, Resen klic vsem, ki žele sebi in svojim dobro.

prav to ni “v interesu blagotvornega delovanja katoliške cerkve med Slovenci”, je poudarjal liberalni meščanski pol. “Saj ni več skrivnost, da škoduje klerikalizem katoliški cerkvi in veri veliko več, kakor ji pa koristi. S politiko in s političnim pritiskom ni mogoče pridobivati vernike ter jih utrjevati v ljubezni in udanosti do Božanstva.”⁵²⁸ Temu je dodal še naslednje: Naj zato “klerikalne stranke (mišljena je SLS – op. J. P.) ne vežejo svojih programov to se pravi svojih tuzemskih, gospodarskih, socialnih in drugih programov z bistvom nebeške misije katoliške cerkve ter naj izurše ločitev politike od vere in cerkve”.⁵²⁹ Tako bi lahko odpravili “boj med klerikalizmom in liberalizmom, z drugimi besedami dejstvo obstoja klerikalizma med Slovenci”. Liberalci so ob tem poudarili, da klerikalizma, ki je danes “prokleta resen fakt (...) niso ustvarili liberalci, najmanj slovenski naprednjaki”.⁵³⁰ Ti zagovarjajo izključno in zgolj le svobodo prepričanja, ki naj jo vsakdo svobodno izraža in uveljavlja.⁵³¹ Svoboda prepričanja, ki ni podrejena nikakim dogmam,⁵³² in prepričanje “o nujnosti odprave klerikalizma (...) v interesu čistega političnega življenja ter pristnega narodovega napredka”⁵³³ je bilo osnovno liberalno idejno vodilo v času med svetovnjima vojnama. Liberalci so ga vključili tudi v eno od temeljnih razlag svojih duhovnih, etičnih, kulturnih in filozofskih maksim v času med obema svetovnjima vojnama. “Besedica liberalizem,” je leta 1924 zapisal najstarejši slovenski liberalni politični časopis Slovenski narod, “v bistvu pomeni svobodoljublje v duševnem oziru, ljubezen do notranje miselne svobode in samostalnosti, nadalje voljo do izvirnega življenja po svobodnih zakonih lastne vesti. Tak je liberalizem, ki se je propovedoval pri nas. Moramo takoj reči, da je še danes na mestu, ker pomeni edino resno, stvarno in možno podlago kulturnega napredka. Ko smo se torej oprijeli takega liberalnega pokreta, smo ravnali dobro,

⁵²⁸ Slovenski narod, 23. 8. 1924, Malo poduka. O takih stališčih glej tudi Slovenski narod, 28. 8. 1923, Po katoliškem shodu.

⁵²⁹ Slovenski narod, 6. 9. 1924, Mnogoličnost in oportunizem.

⁵³⁰ Slovenski narod, 23. 8. 1924, Malo poduka.

⁵³¹ Perovšek, Programi političnih strank, str. 57.

⁵³² Prav tam, str. 52.

⁵³³ Slovenski narod, 23. 8. 1924, Malo poduka.

ker smo s tem uvedli v slovensko kulturo svež element samotvorne energije na duševnem polju. Liberalizem pri nas ni nastopal proti pozitivnemu verstvu, ki ga je vsikdar spoštoval in celo branil. Pač pa je zagovarjal princip svobode na duševnem polju, kjer je smatral, da le on more regulirati medsebojne odnošaje različnih nazorov v kulturi, verstvu, filozofiji in življenju sploh. To, samo to, je bil liberalizem pri nas. Mogoče, da pomeni liberalizem pri drugih narodih še nekaj drugega, recimo primes protestantske propagande. – Mi vpoštevamo liberalizem v navedenem plemenitem pomenu besede, kot *duševno svobodoljubje*. Liberalizem je še vedno na duševnem polju to, kar je bil za politično življenje demokratizem in parlamentarizem po dolgih stoletjih suženjskega podaništva v fevdalni in absolutistični dobi Evrope.⁵³⁴

Na osnovi svojih demokratičnih in svobodoljubnih idejnih in političnih izhodišč so liberalci presojali tudi italijanski fašizem in nemški nacizem. Do fašizma so imeli dvojni odnos. Liberalna meščanska politika, ki je podpirala jugoslovanski unitarnocentralistični narodnodržavni program, je po eni strani fašizem zagovarjala kot odločilni dejavnik italijanske narodne in državne enotnosti,⁵³⁵ po drugi strani pa ga je odločno odklanjala zaradi njegove grobe protislovenske narodnodržavne politike in nedemokratičnega značaja.⁵³⁶ Liberalni meščanski družboslovni in politični tisk je poudarjal, da fašizem predstavlja teroristično in totalitaristično gibanje,⁵³⁷ ki se je razvilo “iz stavkolomskih tolp. (...) Do oblasti fašisti niso prišli normalnim putem, z volilno zmago,” je opozorilo Jutro. “Na državno krnilo se niti niso povzpeli z organizirano revolucijo, ki bi jo odobrvala večina naroda, marveč z grotesknim komedijantskim pohodom na Rim (...). Fašizem je nasilna

⁵³⁴ Prav tam.

⁵³⁵ Jutro, 2. 10. 1938, Nekaj naukov za nas.

⁵³⁶ O protislovenskem značaju italijanskega fašizma in fašistični protislovenski narodnodržavni politiki glej Kacin-Wohinz, Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo; ista, Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev; ista, Prvi antifašizem v Evropi; Pelikan, Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom; Kacin-Wohinz-Pirjevec, Zgodovina Slovencev v Italiji, str. 29–79; Slovenska novejša zgodovina, 1, str. 510–552.

⁵³⁷ Slovenski narod, 1. 11. 1922, O fašistovskem pokretu, 13. 11. 1926, 12. novembra 1. 1926; Vrčon, Fašizem in lastnina, str. 167.

vlada oborožene, obupne manjšine, ki strahuje ogromno večino italijanskega svobodoljubnega naroda,” je dodalo Jutro. “Fašistovski režim gazi celo občī pravni princip” in “pljuje v lice” demokraciji in načelu parlamentarne večine.⁵³⁸ Liberalni teoretiki so ob tem opozorili, da fašizem nima oprijemljive notranje vsebine in da je “fašistična ,doktrina’ zaenkrat le še neurejena zmes vseh mogočih teorij in hipotez, ki se pa strinjajo samo v pobijanju takozvanega demo-liberalnega reda predfašistične dobe”.⁵³⁹ Kljub temu pa je Jutro že zelo zgodaj opozorilo, da je fašizem grožnja za evropski mir.⁵⁴⁰ A v liberalnem taboru so bili prepričani, da bo “z železno neizprosnostjo” zgodovine, po kateri propade vsakdo, kdor se postavi v popolno nasprotje s tokom časa, propadel tudi fašizem, saj si je “hujšega nasprotja duhu modernega časa, kakor je fašistični način vladanja (...), težko predstavljati”.⁵⁴¹ Liberalna napoved je bila takale: S strahovlado “po boljševističnem vzorcu, s sankcioniranjem metod, ki so v navadi pri nemških ultradesnih političnih morilcih, si fašizem izstavlja žalostno spričevalo obupne, čeprav do zob oborožene manjšine, ki se z barbarskimi sredstvi odteguje dnevu sodbe, a se mu odtegnila ne bo”.⁵⁴²

Enako odklonilno kot fašizem je slovenska liberalna meščanska politika ocenjevala tudi nacizem. Že takoj po prihodu Hitlerja na oblast in kasnejši združitvi vse državne in vojaške oblasti v njegovih rokah je opozorila, da “ima novi nemški imperializem še visoke cilje”,⁵⁴³ Nemčijo pa je videla kot državo, v kateri “vlada narodno-socialistična totaliteta”.⁵⁴⁴ In to ne le proti Židom, temveč proti vsakomur, “kadar njegovo dejanje in nehanje režimu kljukastega križa ne bo po volji”; torej tudi “proti marksistom, liberalcem in ultramontanistom”!⁵⁴⁵ Liberalna meščanska družboslovna misel pa je opozorila, da

⁵³⁸ Jutro, 6. 11. 1926, Fašistovska inkvizicija v Italiji.

⁵³⁹ Vrčon, Fašizem in lastnina, str. 165.

⁵⁴⁰ Jutro, 11. 11. 1926, uvodnik z dne 10. novembra, 27. 4. 1927, uvodnik z dne 26. aprila.

⁵⁴¹ Slovenski narod, 13. 11. 1926, 12. novembra l. 1926.

⁵⁴² Jutro, 6. 11. 1926, Fašistovska inkvizicija v Italiji.

⁵⁴³ Jutro, 1. 2. 1933, Hitler in Italija.

⁵⁴⁴ Jutro, 29. 8. 1934, Nemčija in Italija, Nemčija in Avstrija.

⁵⁴⁵ Jutro, 18. 9. 1935, Protizidovski zakoni v Nemčiji.

je "narodno-socialistična Nemčija izraz ogromnega radikaliziranja nemških nacionalnih stremeljenj".⁵⁴⁶ Te so liberalci ocenjevali na dva načina. Opozarjali so, da so "Nemci (...) res do smešnosti čudni v svojem boleznem narodnostnem fanatizmu. Na eni strani je njihovo glavno načelo raznarodovati tujerodce, na drugi strani pa potem z lučjo iščejo čiste nordijske rase in si očitajo slovaško ali celo slovensko pokolenje."⁵⁴⁷ Tedanjo nemško nacionalno idejo pa so razumeli tudi drugače. "Svet mora računati z dejstvom, da sta Hitler in njegov režim danes močna kakor še nikdar," je že leta 1934 pisalo Jutro. Zato je "zelo verjetno, da bo ideja kljukastega križa za daljši čas vodilna misel Nemčije. V tej okolnosti pa tiči tudi trajna grožnja za evropski mir."⁵⁴⁸ Naklonjenosti liberalnega meščanskega pola do nacizma kot ideološke izbire ni bilo.⁵⁴⁹

Tako kot je slovensko liberalno meščanstvo v času med svetovnima vojnama še vedno izhajalo iz svojih osnovnih idejnih in političnih nazorov, je tudi na področju socialne problematike in gospodarskih vprašanj izhajalo iz svojih že pred tem uveljavljenih socialnogospodarskih načel. Ocenjevalo je, da se more narodna celota uspešno razvijati le, če se enakomerno dvignejo vsi stanovi naroda in zlasti šibki sloji. V tem smislu je odklanjalo vsako politiko, po kateri naj bi en sloj živel na stroške drugih slojev. Obstoječa družbena stratifikacija naj se ne bi spreminjala, saj bi bilo dovolj, če bi v imenu socialne pravičnosti posredovali med obstoječimi sloji in razredi za ublažitev interesnih nasprotij. Namesto razrednega boja naj bi razvijali "čut solidarnosti med razredi, ker je na njenem temelju edino mogoče osnovati trdno narodno in državno stavbo". Te naloge po liberalni oceni ne bi oviralo snovanje stanovskih strokovnih organizacij. Njihovo ustanavljanje je meščanska liberalna politika podpirala, ker je v njih videla najuspešnejše sredstvo za okrepitev gospodarsko šibkega delavstva, obrtništva in kmetijstva.⁵⁵⁰

⁵⁴⁶ Melik A., Ob združitvi Avstrije z Nemčijo, str. 47.

⁵⁴⁷ Jutro, 10. 2. 1933, Slovanska kri v nemških voditeljih.

⁵⁴⁸ Jutro, 21. 8. 1934, Po plebiscitu.

⁵⁴⁹ Kristen, Nacizem, str. 265.

⁵⁵⁰ Perovšek, Programi političnih strank, str. 57–58.

Take socialnogospodarske nazore je slovenski liberalizem v tridesetih letih, ko se je težišče sodobnega političnega delovanja preneslo na gospodarska in socialna vprašanja, vsebinsko razširil.⁵⁵¹ To je bil čas utrjevanja misli o korporacijskem sistemu države in “novem človeku”, ki bo sposoben sodelovati pri graditvi “novega” reda, to je novega načina socialnopolitičnega, kulturnega in gospodarskega življenja.⁵⁵² Liberalci so nasproti revolucionarnemu načelu razrednega boja poudarjali t. i. socialno solidarnost, potrebo intervencije države proti kapitalističnemu načelu, s ciljem zaščititi socialne interese večine.⁵⁵³ Hkrati so se v okviru t. i. nacionalnega solidarizma zavzemali za disciplinirano ali nadzorovano demokracijo, ki bo zmožna rešiti socialnogospodarske in kulturne probleme v interesu celote. Obenem so zavračali vsak totalitarizem, bodisi z leve bodisi z desne.⁵⁵⁴ Načelo skladnosti in solidarnosti vseh slojev, poudarjanje dirigiranega gospodarstva in priznavanje zasebne lastnine kot temeljnega pogoja za uspešen nadaljnji gospodarski razvoj so v tridesetih letih v liberalno socialnogospodarsko doktrino vpeli tudi koncept stanovske oziroma korporativne ureditve države. Ta koncept se je v tem času – na takšnih ali drugačnih idejnih temeljih – preizkušal v različnih državah, tako tudi v Jugoslaviji oziroma v Sloveniji, tedaj imenovani Dravska banovina.⁵⁵⁵

Liberalci so svoj stanovsko-korporativni koncept, ki je presenetljivo spominjal na Tavčarjevo zamisel o harmoničnem in kot stroju organiziranem narodnem, političnem in gospodarskem življenju, utemeljevali na vztrajnem delu za omilitev tedanje gospodarske krize in za splošno izboljšanje življenjskih razmer.⁵⁵⁶ Sodili so, da je treba v dobi gospodarske in socialne stiske gospodarsko in socialno preosnovo izvršiti na podlagi smotrnega gospodarskega načrta ob sodelovanju vseh sta-

⁵⁵¹ Vidovič-Miklavčič, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom, str. XI.

⁵⁵² Prav tam, str. XVI in 243.

⁵⁵³ Prav tam, str. 244 in Vidovič-Miklavčič, Pogledi na francosko revolucijo, str. 224.

⁵⁵⁴ Vidovič-Miklavčič, Pogledi na francosko revolucijo, str. 224–225; ista, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom, str. 244.

⁵⁵⁵ Vidovič-Miklavčič, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom, str. XVII.

⁵⁵⁶ Jutro, 9. 11. 1931, Triumf narodne in državne misli.

nov in slojev. Kot bistveno zahtevo socialnogospodarske politike so poudarili "zaščito in učvrstitev kmečkega in delavskega stanu (...), ker le potem se bodo mogli harmonično razvijati tudi ostali produktivni sloji".⁵⁵⁷ V tem smislu je slovensko liberalno meščanstvo skladno s programom JNS zagovarjalo vzajemnost "gospodarskih interesov vseh vrst v duhu narodne solidarnosti". Zagovarjalo je tudi skladnost osebnega in družbenega interesa na gospodarskem področju in združništvo kot obliko gospodarske organizacije, ki jo je treba posebej podpirati. Liberalci so tudi v tem času zagovarjali privatno lastnino, ki pa se ne sme uporabljati v škodo narodne skupnosti. V razvijanju in podpori osebnega gospodarskega napora so videli bistveni pogoj za gospodarski napredek. Obenem so priznavali "potrebo snovanja gospodarskih korporacij in sindikatov zainteresiranih slojev pod pogojem, da vpliva država po pravu svoje vrhovne oblasti na njihovo delo in medsebojne odnose v korist socialnega miru".⁵⁵⁸ V okviru razmerja med posameznikom in državo so se opredelili tudi o vprašanju demokracije. V tem pogledu so zagovarjali stališče, da "prava demokracija zahteva na eni strani od državljana disciplino in spoštovanje zakonov in oblasti, na drugi strani pa od državne oblasti spoštovanje državljanskih pravic".⁵⁵⁹ Ko so slovenski liberalci take socialnogospodarske in politične usmeritve JNS zagovarjali kot svoj družbeni in gospodarski program, so poudarili, da je "s tem svojim programskim stališčem (...) JNS zapustila zastarele liberalne nazore o gospodarskih in socialnih problemih".⁵⁶⁰ "Liberalna demokracija je v političnem, gospodarskem in socialnem pogledu pokopana," je leta 1935 posebej opozoril pisec v reviji slovenskih liberalno-unitarističnih kulturnih in znanstvenih delavcev Misel in delo. "Če je pa temu tako," je nadaljeval, "bi s te strani ne smelo biti nobenega ugovora proti korporativizmu." Zakaj danes, "v povojnem času, ko grozijo

⁵⁵⁷ Jutro, 8. 1. 1933, Slovenci ogorčeno zavračajo in ostro obsojajo politiko razdiranja.

⁵⁵⁸ Slovenski narod, 21. 7. 1933, Načela in smernice Jugoslovenske nacionalne stranke.

⁵⁵⁹ Jutro, 18. 12. 1931, Na delo za novo vsedrjavno stranko!

⁵⁶⁰ Jutro, 23. 7. 1933, Po kongresu JNS.

vidni in neugotovljeni činitelji pretvoriti gospodarsko krizo v stalno stanje, nima demokratski državni red več moči, da bi obvladal položaj. Reforma v avtoritativnem smislu je potrebna, ali pa je treba na mesto demokracije postaviti docela drugačen sistem, in to v skladu z narodovo individualnostjo.”⁵⁶¹ Taki pogledi so potrjevali preusmeritev slovenskega liberalizma od načela svobodnega liberalnega gospodarstva k t. i. gospodarstvu po načrtu, državnemu intervencionizmu, stanovsko-korporativnemu sistemu in načelu po državi disciplinirane demokracije.⁵⁶²

II

Svoja temeljna programska načela, ki so zadevala idejna, politična in socialnogospodarska vprašanja, je zelo pozorno oblikovala tudi politična predstavnica katoliškega tabora – Slovenska ljudska stranka. Na idejnopolitičnem področju je posvetila veliko pozornost vprašanju komunizma oziroma boljševizma. Strankin načelnik Anton Korošec je komunizem že 7. aprila 1920, ko je SLS na velikem zboru v Ljubljani sprejela svoj nov program,⁵⁶³ označil “za edino resnega nasprotnika, s katerim se moramo baviti”. Hkrati s priznanjem, da mu SLS ne odreka socialnega mišljenja, je napovedal tudi naslednje: “Boj prihodnosti, boj, ki se bo resno bojeval med strankami, je samo boj med krščanskim socializmom in med komunizmom.”⁵⁶⁴ SLS je pri takih stališčih vztrajala tudi v tridesetih letih. Ko je Slovenec poleti 1936 pojasnjeval, kdo je enakovreden tekmelec katolicizmu, je posebej poudaril: “Edini, ki se poleg katolicizma bije za bodočnost je komunizem. (...) Samo dvoje je da-

⁵⁶¹ M.G.V., Korporacijska država v Italiji, str. 123.

⁵⁶² Več o liberalnem socialnogospodarskem programu v tridesetih letih glej Vidovič-Miklavčič, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom, str. 218–233; ista, Vloga in organiziranost mladine, str. 97–99, 105–106.

⁵⁶³ O tem glej podrobneje Zečević, SLS in jugoslovansko zedinjenje, str. 307–312.

⁵⁶⁴ Slovenec, 8. 4. 1920, Zbor zaupnikov Slovenske ljudske stranke. – V smislu gornje Koroščeve napovedi gre razumeti tudi opozorilo tajnika SLS Frana Kulovca, ki je na strankinem zboru o komunistih dejal: “Nasproti tem prekucijskim elementom moramo postaviti nasproti močno organizacijo, ki bo varovala red v državi in ki bo pospeševala rešitev velikih socialnih vprašanj.” (Prav tam).

nes: ali bo naša bodočnost katoliška ali pa bo komunistična, JNS-arska (liberalna – op. J. P.) gotovo ne bo.”⁵⁶⁵

SLS, ki je že leta 1920 med svoja temeljna politična izhodišča uvrstila boj s komunistično stranko, ker je v njej videla največjo civilizacijsko nevarnost,⁵⁶⁶ je komunizem razumela kot brutalen materialistični svetovni nazor. Komunizem oziroma boljševizem zanika “vse znake krščanske preteklosti (...), zametava vse osnove, ki v človeškem življenju odmerjajo duševnosti prednost pred snovnostjo: skratka, boljševizem hoče iztrebiti vse ideje in vso religioznost, ki je stvorila tekom dveh tisočletij krščansko kulturo”, je leta 1930 zapisal Slovenec.⁵⁶⁷ Ob opozorilih o protiduhovnem in brezbožnem značaju komunizma in marksistične filozofije⁵⁶⁸ so v katoliškem taboru posebej poudarili, da je komunizem ob pomoči ene najstrašnejših revolucij na svetu⁵⁶⁹ – boljševistične – človeku vzel “njegove naravne, po naravnem pravu neodsvojljive svoboščine, razbil je družino in si iz državnega aparata ustvaril vsemogočno teroristično osebje, s katerim zaslužnjuje družbo, ko ji pri tem obeta, da bo s pomočjo mehaniziranega gospodarstva in na osnovi vrlo konfuznih gospodarskih teorij po tolikih in tolikih žrtvah in morijah v bodočnosti nekoč ustvaril srečen paradiž na zemlji (...). Komunizem je nauk sovraštva, ki ne odseva le v nepomirljivem razrednem boju, ampak tudi v okrutnem terorizmu od človeka do človeka brez ozira na njegov gospodarski položaj ali kulturno opredeljenost.”⁵⁷⁰ Poudarili so še, da komunizem človeku jemlje individualne pravice in svoboščine in ga razume “kot stroj ali pa kot navadno kolektivno žival”.⁵⁷¹ Zato je končni cilj boljševiškega etosa “tostransko odrešenje človeštva z ustvaritvijo novega, brezosebnega kolektivnega človeka”.⁵⁷² “Ker je komunizem sovražnik

⁵⁶⁵ Slovenec, 26. 7. 1936, Kje je sovražnik?

⁵⁶⁶ Slovenec, 8. 4. 1920, Zbor zaupnikov Slovenske ljudske stranke.

⁵⁶⁷ Slovenec, 14. 2. 1930, Dežela brez Boga.

⁵⁶⁸ Slovenec, 1. 5. 1920, Majnik, 7. 6. 1931, Velik sovražnik, 13. 12. 1934, V senci Petra Velikega, 22. 3. 1935, Zarja thermidorja v Rusiji, 24. 3. 1937, Drin. (Ivan Ahčin), Vsem, ki so dobre volje, 31. 3. 1937, Tri okrožnice, 14. 4. 1937, Huda utvara, 1. 8. 1939, Beseda po kongresu; Peti katoliški shod, str. 321.

⁵⁶⁹ Slovenec, 7. 9. 1924, K Marijanskem kongresu.

⁵⁷⁰ Slovenec, 24. 3. 1937, Drin. (Ivan Ahčin), Vsem, ki so dobre volje.

⁵⁷¹ Slovenec, 18. 11. 1932, Ruska komunistična mladina.

⁵⁷² Slovenec, 7. 4. 1932, Kolektivizem.

svobodnega človeka in svobodne družbe,” so nadalje opominjali v katoliškem taboru, “je naravno tudi sovražnik svobodnih narodov. (...) Kajti komunističnemu materializmu so v njegovi vse izravnajoči mehanični civilizaciji napoti ne le svobodni poedinci ali svobodni stanovni, ampak tudi svobodni narodi, katerim sicer pušča njih govorico, ne pa v nacionalnem smislu samolastnega življenja z izrazito svojsko nacionalno kulturo.”⁵⁷³ Katoliška politika je zato komunizmu očitala nenarodni in protinarodni značaj,⁵⁷⁴ čeprav je tudi sama trdila, da “vernemu kristjanu pomenja narodnost veliko, toda ne najvišje vrednote”. Kristjani namreč “cenimo notranjo vrednost življenja po večnostnem merilu, po našem odnosu do Boga. To je nekaj trajnega, neminljivega, med tem, ko je vse drugo le prehodno, minljivo. Tudi narod.”⁵⁷⁵ Katoliška razčlemba komunizma pa ob vprašanju svobode narodov še ni bila izčrpana. Enako kot liberalna je namreč vsebovala tudi protisemitski vidik, saj je opozarjala, da je boljševizem v glavnem judovsko delo,⁵⁷⁶ komunizem pa povsem “židovsko-posvetna, zgolj materialistično usmerjena utopija”.⁵⁷⁷ V katoliškem taboru so še poudarili, da je “boljševizem (...) najstrahotnejša politična dogmatičnost, ki jo je svet kdaj videl, ki ob sebi ne le (ne) trpi drugih strank in političnih skupin, ampak ne prenese niti najmanjše kritike in oddvojenosti mišljenja v lastnem taboru”.⁵⁷⁸

Katoliška politika je seveda priznavala, da “ne samo v usodnem letu 1917, ampak cela desetletja prej se imoviti sloji niso brigali za socialno pravičnost in si niso vzeli truda, da bi tudi ‚malemu‘ človeku omogočili dostojno življenje”. Zato se danes kruta boljševiška

⁵⁷³ Slovenec, 24. 3. 1937, Drin. (Ivan Ahčin), Vsem, ki so dobre volje.

⁵⁷⁴ Slovenec, 26. 8. 1936, Strelci v Moskvi.

⁵⁷⁵ Slovenec, 28. 7. 1937, Drin. (Ivan Ahčin), Nacionalna religija.

⁵⁷⁶ Slovenec, 7. 11. 1937, Dvajsetletnica sovjetov.

⁵⁷⁷ Slovenec, 14. 4. 1937, Huda utvara. – O tem glej tudi Slovenec, 19. 2. 1937, Teror se nadaljuje, 8. 4. 1937, Neizprosen zakon usode. Pripominjam, da je o zvezi med judovstvom in boljševizmom Slovenec novembra 1934 v šestih nadaljevanjih objavil zapis o knjigi Hermanna Fehsta, Boljševizem in židovstvo, v kateri avtor dokazuje, da je bila boljševiška revolucija v Rusiji judovska, zato je nesprejemljivo govoriti o nekem slovanskem boljševizmu in slovanski revoluciji. O tem glej Jenšterle, Sokolji in orlovski pogledi na zibelko boljševizma, str. 20–21. Podrobneje glej o pogledih slovenskega katolicizma na Jude in judovstvo v Pelikan, Akomodacija, str. 96–137.

⁵⁷⁸ Slovenec, 17. 6. 1937, Drin. (Ivan Ahčin), Moskovski procesi.

stvarnost nadaljuje kot neprestan opomin in svarilo Evropi,⁵⁷⁹ komunizmu pa je še vedno glavni zaveznik gospodarska stiska, ki jo spretno izrablja sebi v prid.⁵⁸⁰ In ker je diktatura proletariata končni cilj vsega materialistično socialističnega delavskega gibanja,⁵⁸¹ Slovenija pa se noče pogrezniti v močvirje materializma,⁵⁸² katoliški ideologi niso dvomili, komu pripada zgodovinska naloga voditi boj proti komunizmu. To sta zahodna krščanska kultura in družba.⁵⁸³ Po objavi znane papeške okrožnice Divini Redemptoris, 19. marca 1937, v kateri je Pij XI. izrecno poudaril, da je "komunizem (...) nekaj bistveno slabega, zato prav v nobeni stvari ne bo z njim sodeloval, komur je mar krščanska kultura",⁵⁸⁴ je Slovenec razglašal, da levji delež v borbi proti komunizmu pripade vsekakor krščanstvu, zlasti katolicizmu. Slednji s svojo trdno cerkveno organizacijo predstavlja najmočnejši jez proti komunističnemu brezboštvu.⁵⁸⁵ Za slovenski katolicizem je bilo povsem razumljivo, da sodelovanje z boljševizmom v kakršnikoli obliki in s katereregakoli vidika ter namena ni dopustno. Tudi če komunistična propaganda "označuje za svoj najbližji cilj obrambo demokracije pred novodobnim nacionalizmom (...) ali pa (...) obrambo kakšnega naroda pred imperia-listično-nacionalnim nasiljem". Ker je torej "popolnoma jasno, da komunizem nobenega svojega političnega cilja ne more zasledovati, niti ga dejansko zasleduje, da ne bi mu (ne da bi mu – op. J. P.) pomenil sredstva za uredničenje ateistične družbe in brezbožnega občega reda", je poudaril Slovenec, "je prav tako jasno, da katolik z njim v nobenem oziru in na noben način ne more sodelovati, ker bi ga s tem samo krepil in pospeševal njegove končne namene, najsi je v tem ali onem slučaju njegovo delovanje začasno naperjeno samo v kakšno smer, ki

⁵⁷⁹ Slovenec, 7. 4. 1937, Ljudska fronta – pred 20 leti.

⁵⁸⁰ Slovenec, 4. 6. 1936, Jugoslovanska radikalna zajednica. – O tem glej tudi Slovenec, 24. 3. 1937, Drin. (Ivan Ahčin), Vsem, ki so dobre volje.

⁵⁸¹ Slovenec, 2. 8. 1921, Opomin.

⁵⁸² Slovenec, 9. 9. 1924, Slavnostni dnevi I. Marijanskega kongresa.

⁵⁸³ Slovenec, 24. 3. 1937, Drin. (Ivan Ahčin), Vsem, ki so dobre volje.

⁵⁸⁴ Divini Redemptoris, str. 150. – Leta 1937 je okrožnica Divini Redemptoris izšla v slovenskem prevodu. Prevajalec dr. Aleš Ušeničnik je k okrožnici napisal tudi uvod in pojasnila. (Okrožnica Pija XI. Divini Redemptoris o brezbožnem komunizmu)

⁵⁸⁵ Slovenec, 24. 3. 1937, Drin. (Ivan Ahčin), Vsem, ki so dobre volje.

tudi kristjanu mogoče prija, recimo obramba demokracije”. Toda ker je “boljševizem največji mojster taktike, ker mu ni treba imeti nobenih ozirov na kakšno moralo, je to taktiko (...) treba izpregledati, da spoznamo nemožnost in celo škodljivost katerekoli kooperacije s komunizmom. Ta taktika vidi danes v demokraciji oziroma v njeni obrambi samo sredstvo za svoj cilj, ki je brezbožna diktatura, s katero bi zamenjali demokracijo vsi, ki bi v svojem iluzionizmu želeli biti v tej borbi komunistom za pomožno četo. Taka navidezna demokracija nima ničesar skupnega s krščansko demokracijo,” je opozoril Slovenec. Krščanska demokracija bo namreč uresničena “z enotno fronto vseh pozitivnih kristjanov, nikakor pa ne po sodelovanju s komunističnim ateizmom. Vsaka taka borba, najsi bo tudi za kakšen cilj, ki na zunaj izgleda dober, prinaša korist samo komunizmu, ne pa njegovim zaveznikom,” so bili katoliški politični opomini. “Zato je čas, da se likvidirajo vse iluzije in prizna tista realnost, ki jo jasno gleda okrožnica (Divini Redemptoris – op. J. P.) z avtoritarno zahtevo, da se ne udajamo bodisi iz demokratskih bodisi iz socialnih ali narodnostnih vidikov utvari, kakor da bi mogli v zvezi z voditelji brezbožnega družabnega zamisla te cilje pospešiti in doseči. Mogoča je samo ena kooperacija, kooperacija vseh, ki koreninijo v krščanski kulturi Evrope.”⁵⁸⁶

Gornje ideološke in politične ocene so vse do konca prve jugoslovanske države vzpodbujale slovensko katoliško politiko k odločnemu odklanjanju komunizma.⁵⁸⁷ Druga idejnopolitična usmeritev, proti kateri je slovenski katolicizem v času med svetovnjima vojnama nastopal z vso svojo idejno, politično in propagandno močjo, pa je bil liberalizem. Katoliška misel in politika sta poudarjali, da liberalizem “pod pretvezo, da stremi po polnem usvršenju osebnosti, zagovarja avtonomno moralo in je pristaš naziranja, da je človek sam sebi

⁵⁸⁶ Slovenec, 14. 4. 1937, Huda utvara.

⁵⁸⁷ O tem glej podrobneje Pirc, Aleš Ušeničnik in znamenja časov, str. 240–242, 284–285; Prunk, Politični profil in delo Antona Korošca, str. 44–45; Filipič, Anton Korošec in marksisti, str. 95, 103–105; Vidovič-Miklavčič, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom, str. 100, 103–109, 115–116, 153–154, 157–158, 167–168, 170–172, 176–178, 247, 249; ista, Vloga in organiziranost mladine, str. 104, 106–107; Pleterski, Politika naroda, str. 54–56; Pelikan, Vizije “družbene prenove”, str. 64.

norma in zakon. Krščanstvo,” sta pojasnjevali, “je na etičnem in gospodarskem polju vedno odklanjalo takšen liberalizem, ki za sebe zahteva v vsakem oziru vso svobodo in nima nikakih socialnih ozirov na družbo. Ta pretirani individualizem se na idejnim in verskem polju javlja kot od Boga in družbe emancipiran človeški duh v znamenju liberalizma, v gospodarskem pa kapitalizma.”⁵⁸⁸ Zato se morajo katoličani zavedati, koliko zla je povzročilo liberalno kapitalistično gospodarstvo na vseh področjih družbenega življenja, posebej na duhovnem. V liberalnem kapitalističnem gospodarstvu je namreč utelešena “najizrazitejša oblika brezbožnega materializma”.⁵⁸⁹ V tem smislu je imela slovenska katoliška družbena in politična misel državni socializem in komunizem za “idejna otroka” liberalizma.⁵⁹⁰ Poudarila je tudi, da so “nagel razvoj tehnike, družbo razkrajajoči nauki liberalizma in individualizma (...) do skrajnosti potencirali najslabše strani kapitalističnega sistema (... ter) ustvarili hude socialne razmere, ki so vrgle delavstvo v črno revščino, ga odtujile cerkvi in vrgle v naročje marksizma”.⁵⁹¹ Na podlagi takih ugotovitev so v katoliškem taboru v liberalizmu in komunizmu videli več stičnih točk kakor nasprotij. Nasprotovala naj bi si “le kot gospodarska sistema, nikakor pa ne kot duhovna in nravna činitelja. Obema je namreč skupno nasprotstvo do organsko podanega urejevalnega počela, do samoupravnega gospodarstva, ki bi slonelo na organskih narodnih edinicah, s pomočjo katerih bi edino bilo mogoče zopet urediti zdrav odnos gospodarskih kompetenc med državo, družbo in poedincem.”⁵⁹²

Slovenska katoliška politika je bila na podlagi takih pogledov odločena premagati “duha starega kulturnega in gospodarskega liberalizma”,⁵⁹³ čeprav je priznavala, da je liberalizem “sprejel mnoge ideje v krščanskih pojmih svobode in enakosti očiščenega človečanstva”.⁵⁹⁴

⁵⁸⁸ Slovenec, 7. 4. 1932, Kolektivizem.

⁵⁸⁹ Slovenec, 11. 4. 1937, Drin. (Ivan Ahčin), Kapitalizem.

⁵⁹⁰ Slovenec, 27. 5. 1931, Osnove moderne katoliške sociologije.

⁵⁹¹ Slovenec, 20. 5. 1931, Socialne naloge Cerkve.

⁵⁹² Slovenec, 1. 8. 1937, Drin. (Ivan Ahčin), Skrajnosti utrujajo.

⁵⁹³ Slovenec, 29. 6. 1938, V službi najvišjih vzorov.

⁵⁹⁴ Slovenec, 7. 6. 1931, Velik sovražnik.

Toda temeljno stališče, ki so ga v katoliškem taboru izrazili že leta 1923, je bilo, "da je slovensko ljudstvo eminentno katoliško ljudstvo in da je vse skoro polstoletno delo svobodomiselnosti, da naše ljudstvo od cerkve odtrga ali vsaj to zvezo zrahlja, bilo popolnoma zastoj".⁵⁹⁵ Slovenec je liberalizem označeval kot slovenski krščanski tradiciji, morali in narodni zavesti tuj in protiljudski dejavnik,⁵⁹⁶ liberalce pa za tiste ljudi, ki so se "v našem narodu (...) ponesrečili".⁵⁹⁷ "Naš največji sovražnik (...) je liberalizem, ki se je z njim od Nemcev okužil dobršen del naše inteligence," je bilo julija 1928, ob proslavi šestdesetletnice slovenskega tabora v Žalcu, izrečeno izrazito protiliberalno katoliško stališče.⁵⁹⁸ Takrat je zamera veljala predvsem liberalnemu časopisju. 6. julija 1928, v času hude politične krize, ki je nastala po strelih v Narodni skupščini 20. junija 1928, je namreč Jutro objavilo obtožujočo Koroščevo karikaturu. Karikatura je Korošca, ki je bil tedaj minister za notranje zadeve, prikazovala oblečenega v okrvavljeno obredno duhovniško oblačilo, z žandarsko kapo na glavi in z dvignjeno krvavo gumijevko v desnici nad sklonjeno Kristusovo podobo. Pod sliko je bil podnapis: "*Sin božji je trpel za druge in krvavel pod trnjevo krono. To je bilo v Judeji. V Jugoslaviji pa drugi trpe zaradi namestnika božjega, ki krvavi od policijskega pendreka.*"⁵⁹⁹ V naslednjih dneh je Jutro objavilo tudi več kritičnih člankov o moralni

⁵⁹⁵ Slovenec, 30. 8. 1923, V tvojem taboru je Slovenija.

⁵⁹⁶ Slovenec, 15. 7. 1928, Veliki dan, 31. 7. 1928, Proti moralnemu rovarstvu. – O protiljudskem značaju slovenskega liberalizma je Slovenec zapisal tudi naslednje: "Posebna lastnost starega liberalca je bila, da je bil vedno proti svojemu ljudstvu. Res je vpil 'živijo Slovenci', toda ti Slovenci so bili zanj dvoje vrste, 'gospodje' in navadni ljudje. Govoril je pač star liberalce o demokratizmu, toda ob sami misli na splošno in enako volivno pravico se je križal. Značilno za miselnost takega liberalca je bilo češčenje vsega tujega. Kaj bo Slovenec! S tujcem iti skupaj, njega posnemati, to je bil ideal 'naprednega' Slovence. In celo liberalen uradnik! Ljudstvo je radi njega, ne on radi ljudstva. Kadar deli pravico, izkazuje milost." Slovenec je ob tem še spraševal, "kje je vzrok, da ostanki protiljudskega liberalizma, podedovanega iz stare rajnje Avstrije, ne izginejo popolnoma iz našega naroda, ki vendar drugače demokratično čuti"? Odgovoril je, da sta temu "vzrok naš 'napredni' tisk in duševna plitvost gotovega dela naše inteligence". (Slovenec, 31. 7. 1928, Proti moralnemu rovarstvu) – O socialnogospodarskem značaju slovenskega liberalizma pred nastankom jugoslovanske države glej Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 14–25.

⁵⁹⁷ Slovenec, 17. 7. 1928, Slovesna zaobljuba slovenskega naroda v Žalcu.

⁵⁹⁸ Prav tam.

⁵⁹⁹ Jutro, 6. 7. 1928, str. 3.

Jutro, 6. julija 1928, str. 3

podobi slovenskega političnega katolicizma. V njih so načenjali tudi vprašanje politične odgovornosti notranjega ministra Korošca za zločin v Narodni skupščini.⁶⁰⁰

Jutrova karikatura je na katoliški strani spodbudila odločen odziv. Svoj boj bomo usmerili v cilj, da uničimo Jutro in njemu sorodno časopisje, da "očistimo Slovenijo jutrovskega strupa in blata", je bil takratni katoliški bojni politični klic.⁶⁰¹ Takšen klic se iz katoliškega tabora ni prvič slišal. Leto poprej je tajništvo SLS zaradi pisanja glasila SDS za podeželje Domovina poudarilo, da liberalci "zastrupljajo (...) studence po vsej deželi". Obenem je izjavilo, da "bi bilo znamenje naše dekadence, če ne bi z vsemi silami šli v boj, da iztrebimo s slovenskih tal to neslovensko, to protinarodno (liberalno – op. J. P.) stranko" in njen politični tisk.⁶⁰² Kar zadeva

⁶⁰⁰ Jutro, 11. 7. 1928, Zakaj klerikalni listi tako besne, 13. 7. 1928, Politični otročaji ali hazarderji?, 15. 7. 1928, Nedolžno prelita kri vpije do neba!, Obsodba, ki je res obsodba!, karikatura Po neslavnem padcu Vukičević-Koroščeve okrvavljene vlade.

⁶⁰¹ Slovenec, 17. 7. 1928, Slovesna zaobljuba slovenskega naroda v Žalcu. – O političnih odzivih predstavnikov SLS na karikaturu Antona Korošca, objavljeno v Jutru, 6. 7. 1928, glej Stiplovšek, Slovenski parlamentarizem 1927–1929, str. 240–245.

⁶⁰² Nekaj izvlečkov iz "Domovine", str. 4.

odnos katoliške strani do liberalnega časopisja,⁶⁰³ je veljalo prepričanje, da se ga je treba "otresti (...) z vso odločnostjo". "Gotove judovske klike so dolgo tudi drugod držale razvoj ljudstva nazaj potom časopisja," je konec julija 1928 zapisal Slovenec. "Veliki narodi so te okvire židovstva že strli. Čas je, da se tudi mi otresemo vpliva te družbe, ki hoče držati ljudi v puhli površnosti in jih ne pusti, da bi sami mislili."⁶⁰⁴ In še en hud očitek so v obdobju med svetovnima vojnama na katoliški strani namenili liberalnemu časopisju. Opozorili so, da je slovenski liberalizem "tako prepojen z antiklerikalizmom, da misli, da se tudi proti skupnemu nasprotniku (komunizmu – op. J. P.) ne more boriti ramo ob rami s krščanskimi ljudmi. (...) Ko prebiramo njih časopisje," je pisal Slovenec, "ni težko odkriti prikrito in neprikrito ljubimkanje z boljševizmom, ker menda v svoji strastni zaslepljenosti mislijo, da jim bodo komunisti in drugi prevratni elementi pomagali zrušiti 'klerikalizem' v državi, potem pa bo III. internacionala zopet nje ustoličila na oblast!"⁶⁰⁵

Hkrati s komunizmom in liberalizmom je katoliška politika odklanjala tudi fašizem in nacizem. Vse totalitarnistične ideologije moderne – komunizem, fašizem in nacizem – je izenačevala, ker je sodila, da so jim skupni nasprotovanje temeljnim resnicam in etičnim osnovam krščanstva, prisilna monopolizirana politična in socialna gibanja, vzgoja mehaničnega kolektivističnega človeka⁶⁰⁶ in odločnost, da človeštvu ne prihranijo "največje

⁶⁰³ O razširjenosti in kakovosti liberalnega političnega tiska je eden tedaj najvidnejših predstavnikov slovenskega katoliškega tabora, ljubljanski škof Jeglič, v začetku dvajsetih let podal precej zgovorno oceno. V svoj Dnevnik je 1. 10. 1920 zapisal, da so bili pred Majniško deklaracijo, to je 30. 5. 1917, "po deželi samo naši listi, sedaj se pa vsled spretno agitacije nasprotni (liberalni – op. J. P.) razširjajo. (...) Naših časnikov se bere okoli 30.000 iztisov, nasprotnih pa okoli 80.000." Jeglič je tudi navedel, da imata vodilna slovenska katoliška lista Slovenec in Domoljub velik deficit, zato je za njihovo izhajanje potrebno iskati novih virov. Ugotovil je še, da katoliško časopisje ni dovolj privlačno, zato je treba "poskrbeti za strokovne članke, za dober politični pregled, za veliko novic in za lepo beletristično berilo. (...) V tem oziru," je sklenil, "nas nasprotni listi mnogo prekašajo." – ARS, AS 1871, Jegličev dnevnik, 1. 10. 1920.

⁶⁰⁴ Slovenec, 31. 7. 1928, Proti nemoralnemu rovarstvu.

⁶⁰⁵ Slovenec, 24. 3. 1937, Drin. (Ivan Ahčin), Vsem, ki so dobre volje. – O katoliških protiliberalnih pogledih konec tridesetih let glej tudi Prunk, Krščansko-socialni pogled na francosko revolucijo, str. 182–183.

⁶⁰⁶ Slovenec, 7. 6. 1931, Velik sovražnik, 13. 5. 1932, Vzgojimo človeka, 31. 3. 1937, Tri okrožnice.

in najtragičnejše izkušnje v zgodovini”.⁶⁰⁷ Ko so v katoliškem taboru ocenjevali fašizem, so opozorili, da je v Italiji uvedel “diktaturo kot trajno ustanovo, udajajoč se blodni misli, da je mogoče z nasilnimi sredstvi zediniti ali vsaj ukrotiti duhove enega celega kulturnega naroda in jih upreči v en sam politični voz”.⁶⁰⁸ Fašizem je uvedel boljševiske metode vladanja in s svojo brezobzirno tiranijo ustvarja ugodna tla komunizmu, je poudaril Slovenec.⁶⁰⁹ Vodi ga hotenje vladati svetu. Priznava le “železno pravo, ki je pravo močnejšega: avtoriteto, ki sloni na sili; hierarhičen red, ki je pa čisto laičen. Namen je absolutna vlada naroda, ki je ‚najvrednejši‘, podjarmljenje ‚inferiornih plemen‘, mir, ki sloni na strahu in trepetu pred Gospodujočim. Kar krščanstvo razume pod religijo, to za državo po fašističnem smislu ni nič drugega kakor stara rimska ‚pietas‘”, je nadaljeval Slovenec. “To je zgolj kulturna pobožnost brez vpliva na potek, razvoj in smisel javnega življenja, na občestveni etos, na državo.”⁶¹⁰

Kljub takim ocenam pa je slovenska katoliška politika v fašizmu videla “brez dvoma (...) mnogo simpatičnih potez tudi za katoličana, saj so mnoge njegove zahteve vzete iz katoliškega idejnega zaklada. Spomnimo samo na njegova prizadevanja za moralni dvig, za odpravo razrednega boja in ustvaritev korporativne države,” je zapisal Slovenec. In dodal: “Kar je pozitivnega na fašizmu, to je vzeto iz krščanstva in v tej smeri more biti fašizem res tudi del protiboljševistične fronte.”⁶¹¹ Bistvene sporne točke med fašizmom in slovenskim političnim katolicizmom so se tako kazale v vprašanju odnosa med državo, družbo in Cerkvijo, v vprašanju vloge Cerkve v državi in družbi ter v odnosu do rasističnih teorij. Skupne pa so bile zahteve po odpravi razrednega boja, stanovsko-korporativistični ureditvi družbe in v protiliberalizmu.⁶¹²

Nekatere skupne nazore – odprava razrednega bo-

⁶⁰⁷ Slovenec, 7. 6. 1931, Velik sovražnik.

⁶⁰⁸ Slovenec, 7. 11. 1926, Za zaščito slovenske narodne manjšine v Italiji.

⁶⁰⁹ Slovenec, 13. 11. 1926, Dovolj!, 17. 11. 1926, Mussolinizem.

⁶¹⁰ Prav tam.

⁶¹¹ Slovenec, 14. 5. 1933, Fašizem proti boljševizmu.

⁶¹² Pelikan, Razcep v katoliškem taboru, str. 379.

ja, protiliberalizem, protisemitizem – je imel slovenski politični katolicizem tudi z nacizmom, čeprav se je z njim sicer ostro razhajal. To pa zato, ker pomeni “tako-zvani narodni socializem (...) uničevanje vseh moralnih, kulturnih in političnih vrednot človeštva” in ker je začel “oznanjati prvenstvo plemena, napadalnih in osvajalnih nagonov plave bestije (...) in snuje na teh roparskih, nasilniških in amoralnih instinktih svojo vero v ‚izveličanje in vstajenje človeštva‘. Novi fašistični človek bo,” je zapisal Slovenec, “prost vseh spon dosedanjih nra- vstvenih ozirov in norm civilizacije, ki vežejo med seboj vse narode, dovedel do zmage svojo raso, to je ono, ki bo najbolj znala uveljaviti svojo nra- v, svojo kri in svojo nagonsko kulturo v boju z drugimi, kakor je to zakon med roparskimi živalmi džungle. Zavladal bo najbrez- obzirnejši, najsilnejši, najmanj na moralne zakone in kulturna pravila vezani, ki si bo podjarmil vse druge kot sužnje in na njih zgradil ‚srečnejšo‘ bodočnost člo- veštva.” Narodni socializem gradi na “temeljnih razdirajo- čega animaličnega egoizma” svojo “fašistično pasemsko miselnost in politično doktrino”, je še opozoril Slovenec. In ne pomeni nič drugega kot “povratak v primitivno barbarstvo, ki ga je bilo grško in rimsko paganstvo že več sto let pred Kristusom premagalo, in fašistično sve- tovno naziranje kljub frazam novodobnega modroslovja, v katero se odeva, razodeva le veliko izrodstvo moralno težko bolnega sloja sodobne človeške družbe”.⁶¹³

Slovenska katoliška politika je nacizem odklanjala tudi zaradi njegovega državnega kulturobojnega stališča proti krščanskemu (katoliškemu in protestantskemu) verskemu življenju. Opozarjala je, da je narodni sociali- zem namesto vere nasilno vzpostavil poganski nacionali- zem.⁶¹⁴ Toda nacionalizem, ki uči o nadvrednosti ene ra- se ali rase sploh, so opozorili v katoliškem taboru, lahko vodi, “enako kakor komunizem, čeprav po drugi poti in na drug način, (samo) do razkroja človeške družbe”. Zato nemški narodni socializem ni “nič manj nevaren, kakor radikalno (komunistično – op. J. P.) brezboštvo”.⁶¹⁵ Toda

⁶¹³ Slovenec, 8. 7. 1934, Dragocen nauk.

⁶¹⁴ Slovenec, 28. 7. 1937, Nacionalna religija, 1. 8. 1939, Beseda po kongresu.

⁶¹⁵ Slovenec, 31. 3. 1937, Tri okrožnice.

kljub temu, da sta bila fašizem in nacizem za katoliško stran njena prepoznavna sovražnika,⁶¹⁶ je v tem delu slovenske politike "prevladovalo stališče, da sta brezbožni komunizem in boljševizem vendarle večje zlo, ker sta nepomirljiva sovražnika krščanske kulture, katolicizma in s tem tudi slovenskega naroda. Zato velja brezkompromisni boj predvsem njima."⁶¹⁷

Seveda ne moremo biti v zadregi v odgovoru na vprašanje, kateri idejni, socialni, gospodarski in politični nazor je bil ob bolj ali manj ostrem odklanjanju vsega obstoječega za slovenski katolicizem edina in prava idejnopolitična pot. To je bil koncept katoliške obnove in z njim povezanega t. i. totalnega krščanstva. Katoliški tabor, ki je poudarjal, da "krščanstvo seže do korenin človeške duše in hoče preosnovati mišljenje",⁶¹⁸ je že na V. katoliškem shodu, 25.–28. avgusta 1923 v Ljubljani, pokazal, da se ni bistveno oddaljil od zahtev Mahničevega radikalnega katolištva.⁶¹⁹ Čeprav so resolucije, ki so jih sprejeli na shodu, kazale milejšo zunanjo podobo, so namreč njihove ocene in programi trdno vztrajali pri idejni razdvojenosti ter nepomirljivosti slovenske družbe. Katoliška cerkev na Slovenskem je zase zahtevala položaj, ki bi ji omogočal postopno ponovno pokristjanjevanje že precej sekularizirane družbe.⁶²⁰ To je že na začetku shoda napovedal Slovenec, ki je poudaril, da je potrebno najti pot k veliki obnovi slovenskega ljudstva v krščanskem smislu.⁶²¹ Shod je zahteval, naj bosta v šolah vzgoja in pouk v vseh predmetih, ki zadevajo versko-nravnna vprašanja, uravnavana po načelih katoliške vere, verouk, ki naj bo obvezen predmet v vseh državnih šolah, pa naj poučujejo le od cerkve pooblašteni duhovniki. Nadalje je poudaril, da zgolj kulturno udejstvovanje katoličanov za uveljavljanje katoliških načel v družbi in državi ne zadostuje, saj "so katoličani dolžni udejestvovati se tudi v političnem življenju v smi-

⁶¹⁶ Vidovič-Miklavčič, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom, str. 249. O odnosu katoliškega pola do fašizma in nacizma glej tudi str. 103–106, 168. Glej tudi Prunk, Politični profil in delo Antona Korošca, str. 45, 51.

⁶¹⁷ Vidovič-Miklavčič, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom, str. 249.

⁶¹⁸ Slovenec, 1. 5. 1920, Majnik.

⁶¹⁹ Dolenc, Kulturni boj, str. 156, 189.

⁶²⁰ Prav tam.

⁶²¹ Slovenec, 25. 8. 1923, V. katoliški shod v Ljubljani.

slu načel katoliške cerkve". Po zahtevi V. katoliškega shoda je imelo tudi katoliško časopisje dolžnost, da dosledno zagovarja katoliška načela in jih uveljavlja na vseh področjih javnega življenja.⁶²² Smernice idejnemu, družbenemu, kulturnoprosvetnemu, gospodarskemu in političnemu življenju naj bi torej dajal edinole krščanski svetovni nazor,⁶²³ ki ga utemeljujeta "božji primat in kristocentričnost vsega sveta",⁶²⁴ uresničena "po totalnem krščanstvu".⁶²⁵ To bi po poudarkih iz konca tridesetih let pomenilo uveljavitev "katoliškega vesoljskega nauka kot absolutnega objektivnega merila človekove npravstvene osebnosti v družinskem, občinskem in državnem življenju, kot norme vsega človeškega npravstvenega udelejštvovanja na vseh območjih kulture, v mednarodnih odnosih in tudi, ter prav posebno, v najvažnejših odločitvah narodovega bitja ter človečanstva kot usmerjevalke vsega našega delovanja". Zato mora biti civilizacija "v bistveni in notranji odvisnosti od kulture, kakor jo oplemenituje vera. To je v religioznem (krščanskem – op. J. P.) pogledu oznaka našega časa, ki uvaja novo bodočnost."⁶²⁶ Tem načelom so bile v tridesetih letih podrejene tudi različne organizacijske oblike javnega katoliškega delovanja.⁶²⁷

V letih pred drugo svetovno vojno je katoliška politika posebej poudarjala, da bo v boju za pravi, duhovni smisel in namen življenja ter proti nasprotnikom krščanske misli "vso težo boja nosila katoliška Cerkev, to je gotovo". V ta boj naj bi bil vključen tudi napor "za socialno preureditev družbe ne na razredni podla-

⁶²² Peti katoliški shod, str. 316, 318, 332.

⁶²³ Slovenec, 25. 8. 1923, V. katoliški shod v Ljubljani, 8. 6. 1924, Naša borba, 17. 7. 1928, Slovensna zaobljuba slovenskega naroda v Žalcu, 12. 8. 1928, Moderni človek in katol. vera, 19. 5. 1931, Nastop slovenskega odposlanca, 7. 6. 1931, Velik sovražnik, 20. 1. 1933, Katoliška vzgoja mladine – anahronizem, 4. 5. 1936, Velika skupščina Krščanske šole, 5. 5. 1936, Zahteve Krščanske šole, 14. 4. 1937, Huda utvara.

⁶²⁴ Slovenec, 2. 9. 1934, Evharistija – vir obnove.

⁶²⁵ Slovenec, 14. 4. 1937, Huda utvara.

⁶²⁶ Slovenec, 1. 8. 1939, Beseda po kongresu.

⁶²⁷ O tem glej Prunk, Pot krščanskih socialistov v OF, str. 125–128; isti, Politične koncepcije slovenskega meščanstva, str. 128–129; Mahnič M., Mahničeva vloga, str. 199–214; Vidovič-Miklavčič, Katoliška prosveta med cerkvijo in stranko, str. 61–78; ista, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom, str. 40–42, 45–46, 51–72, 81–92, 100–121, 148–184, 247–252; ista, Vloga in organiziranost mladine, str. 102–103; Pelikan, Straža v viharju, str. 401; isti, Mladci, str. 407.

gi, ampak na soglasju stanov v pravici in ljubezni, za državo, ki bo slonela na pametni podreditvi v zavesti dolžnosti in pravic vsakega posameznika kot samostojne osebe”.⁶²⁸ S tem je katoliška politika potrdila svoj program stanovske korporativne države in priznavanja avtoritarne demokracije, ki je v tridesetih letih nadomestil prejšnji krščansko socialni družbenogospodarski program. Le-tega je SLS po oblikovanju jugoslovanske države poudarila na zboru svojih zaupnikov, 6. in 7. aprila 1920 v Ljubljani. Zbor je izrazil prepričanje, da je popolna rešitev socialnega vprašanja možna le na temelju krščanskih načel, zato ga ne bo uspela rešiti “nobena socialna struja, ki temelji na podlagi materialističnega svobodomiselstva”.⁶²⁹ Takrat predstavljeni krščanski socialnogospodarski program⁶³⁰ je zahteval socialno pravično urejeno državo s strogo socialno kontrolo kapitalističnega gospodarstva. Obsegala naj bi varstvo delavcev in nameščencev, nadzor proizvodnje, plač, cen ter prometa s proizvodi. Program je nadalje zahteval, naj imajo uslužbenci v industrijskih podjetjih pravico do sodelovanja pri upravi in do udeležbe pri dobičku. Zavzel se je za podružbljenje velikih industrijskih in družbeno pomembnih obratov (premogovnikov, rudnikov, plavžev), ki bi jih vodili upravni odbori, proporcionalno sestavljeni iz zastopnikov javnih oblasti ter delavcev, uradnikov in konzumentov. Prav tako se je zavzel za podružbljenje večjih gozdnih posestev, ki bi bili pod upravo gozdnih zadrug, občin ali države. Program

⁶²⁸ Slovenec, 1. 8. 1939, Beseda po kongresu.

⁶²⁹ Perovšek, Programi političnih strank, str. 71.

⁶³⁰ Na tem mestu je treba opozoriti, da je dobra tri leta kasneje tudi V. katoliški shod sprejel posebno resolucijo o socialnem vprašanju (Peti katoliški shod, str. 321–325). Kot opozarja najboljši poznavalec krščansko socialnega oziroma krščansko socialističnega gibanja v prvi jugoslovanski državi, Janko Prunk, pa je bila resolucija V. katoliškega shoda že “nekač kompromis med skrajno krščansko socialno delavsko strujo in sredinskimi ideologi SLS okoli Aleša Ušeničnika. Resolucija se namreč ni popolnoma ujemala s socialnim nazorom skrajne krščansko-socialne struje, ker po njenem mnenju ni dovolj krepko poudarila popolnega notranjega nasprotja med krščanstvom in kapitalizmom in nekaterih modernih delavskih socialnih zahtev ter se ni zavzemala za popolno pravičnost, temveč je te zahteve pojmovala samo za primerne oblike reformiranih socialnih odnosov.” S tem je SLS “postajala vse bolj konservativna in nedemokratska in ni hotela sprejemati naprednih levih idej svojega demokratičnega delavskega krila”. (Prunk, Pot krščanskih socialistov v OF, str. 70. – O nazorih in delovanju slovenskih krščanskih socialcev v letih neposredno po prvi svetovni vojni glej str. 51–69)

je zagovarjal enotno in popolno socialno zavarovanje (bolniško, nezgodno, starostno, onemoglostno, brezposelno) vseh državljanov, zahteval ustanovitev delavske zbornice (nadzorovala bi delavna razmerja v podjetjih in oblikovala delavsko zakonodajo), zagotovitev minimalnih delavskih plač, zaščito žensk in otrok pred izkoriščanjem v obrtnih in industrijskih podjetjih ter izvedbo enotne delavske zakonodaje. Zagovarjal je tudi izvedbo agrarne reforme. Pri razdelitvi veleposestev naj bi upoštevali zlasti kmete, ki imajo premalo zemlje. Kot eno glavnih opor delovnega ljudstva je program poudaril tudi nadaljnji razvoj združništva.⁶³¹

Ker narodno gospodarstvo ne sme biti "naravnano na čim večji dobiček posameznika, ampak na smotno preskrbo vseh s potrebnimi tvarnimi dobrinami",⁶³² je krščansko socialni program SLS zagovarjal določite primerne najvišje premoženjske stopnje za posameznika.⁶³³ V tem smislu naj bi se zasebna lastnina omejevala.⁶³⁴ "Ne gre namreč, da bi tisti, ki ima velika premoženja, lahko poljubno razpolagal ž njimi, ne glede na svojega revnega bližnjika."⁶³⁵ To so bile glavne usmeritve krščansko socialnega programa iz dvajsetih let, ki je še posebej vztrajno zagovarjal potrebo za "gmotni blagor in dvig delovnih slojev, (pa) ... tudi za temeljito izpremembo sedanjega družabnega reda v tem zmislu, da se izpremeni v koreninah delovno razmerje". Omenjene spremembe seveda ne bi dosegli z nasiljem. Utemeljila bi jo "ali organizacijska pogodba, po kateri bi delavec bil uradnik v službi družbe in temu primerno gmotno postavljen in osiguran, (ali) družbena pogodba, po kateri bi delavci postali pravi solastniki podjetij, ali naravnost družbena pogodba delavcev samih med seboj, kjer bi delavci sami oziroma delavske korporacije bile lastniki". Tako bi uveljavili osnovna etična načela krščanstva v naglo razvijajočih se socialnih razmerah kapitalizma.⁶³⁶

⁶³¹ Perovšek, Programi političnih strank, str. 72–74. – Več o taktirnih pogledih SLS in katoliških socialnih ter gospodarskih mislecev in politikov na agrarno reformo glej v Čepič, Agrarna reforma, str. 35–38.

⁶³² Slovenec, 8. 9. 1928, Socialni dan.

⁶³³ Sodite po delih, str. 74.

⁶³⁴ Slovenec, 8. 9. 1928, Socialni dan.

⁶³⁵ Sodite po delih, str. 74.

⁶³⁶ Slovenec, 8. 9. 1928, Socialni dan.

V času gospodarske krize, ko je papež Pij XI. z okrožnico *Quadragesimo anno*, objavljeno 15. maja 1931, pozval k nujni preureditvi socialnega, gospodarskega in kulturnega življenja po krščanskih načelih, pa je večji del slovenskega katoliškega tabora zagovarjal korporativni družbeni in gospodarski program. Program je na temelju papeževe okrožnice poudarjal potrebo po sodelovanju stanov z organiziranjem avtonomnih korporacij po socialnih pravilih. Sestavljali naj bi jih delavci in delodajalci; tudi tedanje krščanske sindikalne organizacije naj bi utirale pot korporacijam, ki naj bi bile bistveni organi resničnega socialnega reda.⁶³⁷ “Ako se danes iz kaosa liberalno kapitalističnega gospodarstva kažejo obrisi novega gospodarskega reda na osnovi družabnih stanov, ne pomenja to drugega kakor povratek k resnični svobodi in odklon od lažne svobode, ki je vodila v samodrštvo,” je stanovsko korporativno ureditev leta 1937 zagovarjal eden od vodilnih oblikovalcev idejnih in političnih nazorov v SLS, urednik *Slovenca* dr. Ivan Ahčin.⁶³⁸ In nadaljeval: “V resnici tudi gospodarstvo sili k ‘redu v svobodi’, ko svoboda poedinca ne bo več neomejena, ampak ji bodo postavljene pravične meje v stanovski družbi. V stanovskem redu bo gospodarska svoboda postavljena pod zakon družbe, bo torej družabno urejena.” Tako bodo ustvarjene družbene razmere, ko bo red pomenil resnično svobodo.⁶³⁹ Po pojasnilih, ki jih je slab mesec po objavi okrožnice *Quadragesimo anno* podal Slovenec, bi stanovsko-korporativni sistem tudi zagotovil, da bi presegli nenaravni družbeni položaj, ko delavec na delovni trg postavi svojo delovno moč, delodajalec pa jo kupi. V družbi bi se ponovno oblikovali “celoto spopolnjujoči člani – stanovi, v katerih bodo ljudje organizirani po po-

⁶³⁷ Vidovič-Miklavčič, *Quadragesimo anno*, str. 24. – O okrožnici *Quadragesimo anno* ter načinu in posledicah njenega uresničevanja na Slovenskem glej tudi Prunk, *Pot krščanskih socialistov v OF*, str. 106–111; isti, *Politični profil Antona Korošca*, str. 44–45, 48; isti, *Slovenski narodni vzpon*, str. 257, 281–282; Pirc, Aleš Ušeničnik in znamenja časov, str. 222–226, 233; Filipič, Anton Korošec in marksisti, str. 107; Vidovič-Miklavčič, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom*, str. 47–49, 56, 60, 63, 68, 76, 92–95, 145, 160, 247–248; ista, *Vloga in organiziranost mladine*, str. 100–101; Juhant, *Sto let katoliškega družbenega nauka*, str. 16–17; isti, *Quadragesimo anno*, str. 67–68; Pelikan, *Vizije “družbene prenove”*, str. 59–60; Dolenc, *Slovenski intelektualci in njihove delitve*, str. 196–197.

⁶³⁸ Slovenec, 11. 4. 1937, *Drin*. (Ivan Ahčin), *Kapitalizem*.

⁶³⁹ Prav tam.

klicih in ne več po tem, kako mesto zavzemajo ,na delovnem trgu.’” Družbene razmere bi se korenito izboljšale, kajti “stanovske korporacije ne bodo imele razloga, da se med seboj pobijajo po načelu razrednega boja do uničenja slabotnejšega, ampak bodo imele vsestranski interes, da vsak stan napreduje in se krepi kot konzument in kot producent – iz česar more rezultirati le skupno dobro. Da pa si vendar ne bi kak stan osvojil predominantnega stališča nad drugimi, bo stvar skupnih zastopstev in posvetovanj, da se prepreči nepotrebno medsebojno trenje.”⁶⁴⁰ V katoliškem taboru so obenem izrecno poudarili, da stanovsko korporativni program od socializma loči spoštovanje zasebne lastnine. Ta je nedotakljiva in država je nikomur ne more odvzeti. Lahko pa usmerja njeno uporabo in jo usklajuje s skupnimi interesi. Tako se “z omejitvijo neomejenega uživanja lastnine (...) lastninska pravica ne odpravlja, ampak utrjuje, se lastnina ne izpodkopuje, temveč notranje okrepljuje”.⁶⁴¹

Stanovsko korporativna misel, ki se je v tridesetih letih uveljavila kot socialnogospodarski program slovenske katoliške politike,⁶⁴² je poleg zahtev po preoblikovanju socialnega reda posebej opozarjala na nevar-

⁶⁴⁰ Slovenec, 12. 6. 1931, Za novi red.

⁶⁴¹ Slovenec, 29. 5. 1931, Lastninska pravica. – O slovenski katoliški stanovsko-korporativistični misli in družbeni akciji glej tudi Jeraj, Konkretno osnove korporacijskega reda, str. 169–176; isti, Korporacijski red in družabna reforma Jugoslavije; Ahčin, Osnutek zakona, str. 186–194; Ušeničnik, Socialno vprašanje; Puš, Kmečki stan; Žebot, Korporativno narodno gospodarstvo. Od novejših avtorjev glej Vidovič-Miklavčič, Kmečko stanovsko gibanje, str. 213–234; ista, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom, str. 40, 84, 91–98, 102–103, 105, 116–117, 137–147, 156, 162–163, 168, 179–180, 248, 250; ista, Vloga in organiziranost mladine, str. 100–101, 103–104, 106; Dragoš, (Eks)centričnost katoliških modelov na Slovenskem, str. 42–43; Pelikan, Vizije “družbene prenove”, str. 59–60, 63; isti, Akomodacija, str. 68–93.

⁶⁴² Stanovsko misel na katoliški osnovi so v slovenskem katoliškem gibanju upoštevali že od leta 1891, ko jo je papež Leon XIII. utemeljil v okrožnici *Rerum novarum*. V prvem desetletju po nastanku jugoslovanske države so jo v programskem pogledu jasno poudarili na zboru zaupnikov SLS, aprila 1920 v Ljubljani, na V. katoliškem shodu, avgusta 1923 v Ljubljani, in na katoliškem Socialnem dnevu, ki je bil 8. 9. 1928 prav tako v Ljubljani. Zbor zaupnikov SLS aprila 1920 je poudaril, da stoji SLS “na stališču vzajemnosti stanov. V varstvo in brambo interesov posameznih stanov organizira somišljenike v stanovsko političnih organizacijah.” (Perovšek, Programi političnih strank, str. 73) Podobno je tudi V. katoliški shod v resoluciji, ki jo je sprejel socialni odsek, poudaril, da je “organizacija po stanovih, razredih in slojih (...) ne samo dovoljeno, ampak tudi priporočljivo sredstvo za dvig moralne stopnje in gmotnega blagostanja ljudstva”. (Peti katoliški shod, str. 323) Stališče katoliškega Socialnega dne pa je bilo: “Ne razredni boj, stanovska vzajemnost je odresilna.” (Slovenec, 11. 9. 1928, Nova postava)

Ivan Ahčin (1897–1960)
(Zbornik Koledar svobodne Slovenije, 1961, str. 210)

nost brezbožnega komunizma.⁶⁴³ SLS, ki je odklanjala povezavo med krščanstvom in socializmom, je zato odklonila tudi družbeno akcijo krščanskih socialistov. Le-ti so se opredelili proti stanovsko korporativističnemu programu, ki ga je avtoritarno zagovarjalo strankino vodstvo. To je v prvi polovici tridesetih let vodilo do razhoda krščanskih socialistov s SLS in do hudih nasprotovanj med SLS in strujo dr. Andreja Gosarja, ki je bila zagovornica krščanskega socialnega aktivizma.⁶⁴⁴ Prizadevanje za brezpogojno utiranje poti stanovski družbi, ki je predstavljalo eno od vidnih značilnosti družbenega

⁶⁴³ Slovenec, 19. 5. 1931, Mednarodno zborovanje katoliškega delavstva : iz govora Jožeta Langusa, slovenskega odposlanca na proslavi štiridesetletnice okrožnice Rerum novarum, 14. maja 1931 v Rimu.

⁶⁴⁴ O tem glej podrobneje Prunk, Pot krščanskih socialistov v OF, str. 110, 132; Pirc, Aleš Ušeničnik in znamenja časov, str. 222–224; Simčič, Krščanskosocialni aktivizem Andreja Gosarja, str. 92–94; Vidovič-Miklavčič, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom, str. 92–97; Pelikan, Gosarjeva knjiga Za nov družbeni red, str. 402; isti, Vizije “družbene preнове”, str. 61–62, 66.

in političnega življenja na Slovenskem v tridesetih letih, je tako imelo vidne posledice tudi v slovenskem katoliškem gibanju. S svojo protikomunistično usmeritvijo pa je v takratnem "času nestrpnih" imelo tudi konkreten ideološki in politični značaj.

Slovensko meščanstvo je v prvi jugoslovanski državi preudarilo vsa ključna idejna, politična in socialno-gospodarska vprašanja, ki so opredelila čas med obema svetovnjima vojnama. Razčlenilo je tudi značaj novega vojaškega spopada, ki je v Evropi izbruhnil leta 1939. O njem so v obeh slovenskih meščanskih taborih poudarili, da bo imel totalen značaj, ki bo temeljno spremenil podobo tedanjega sveta.⁶⁴⁵ Tako se je tudi zgodilo, a z usodnimi posledicami za meščansko družbo in njene politične sile v Srednji in Vzhodni Evropi. Tu so po koncu druge svetovne vojne komunisti prevzeli oblast – v Sloveniji in Jugoslaviji na revolucionaren način⁶⁴⁶ – in radikalno izbrisali meščanstvo kot dejavnik nadaljnjega idejnega, kulturnega, socialnega, gospodarskega in narodnopolitičnega razvoja. Nazori, ki jih je slovensko meščanstvo oblikovalo v prvi jugoslovanski državi, so nato le še spominjali na stanje duhá v do tedaj vodilnem delu slovenske družbe. Tako na liberalni kot na katoliški strani pa so si bili bolj podobni kot ne. Podobni zlasti v zavračanju komunizma, fašizma in nacizma, v protisemitskem stališču in v zavzemanju za stanovsko korporativni sistem ter disciplinirano oziroma avtoritaro demokracijo v tridesetih letih. Razhajali pa so se v različnem razumevanju emancipacije delavsko-kmečkega sloja v dvajsetih letih, v trajnem katoliško-liberalnem svetovnonazorskem nasprotovanju in v gledanju na nacionalni problem. To so bile ključne značilnosti slovenske vladajoče politike v Kraljevini SHS/Jugoslaviji, z zgodovinskimi izzivi, ki so nastopili po letu 1945, pa se je soočila nova revolucionarna oblast.

⁶⁴⁵ Perovšek, "Stojimo po vsej verjetnosti pred najstrahotnejšo totalno vojno", str. 62–68, 72–73; isti, Na poti v moderno, str. 223–248.

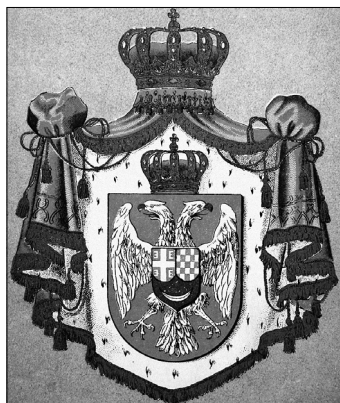
⁶⁴⁶ O idejnih, družbenih in političnih spremembah, ki so v Srednji in Vzhodni Evropi nastopile po koncu druge svetovne vojne, glej 1945 – a break with the past. O komunističnem prevzemu oblasti na Slovenskem po koncu druge svetovne vojne glej Vodušek-Starič, Prevzem oblasti 1944–1946.

Mit in resničnost prve jugoslovanske države

I

“Glejte, danes je država tako urejena: Srbi vladajo, Hrvati razgovarjajo, mi plačujemo,” je 8. februarja 1926 v Narodni skupščini Kraljevine SHS dejal načelnik SLS in vodilni slovenski politik med obema svetovnima vojnama Anton Korošec.⁶⁴⁷ Z omenjenimi besedami je dobro povzel tedaj in tudi kasneje na Slovenskem uveljavljeno misel o bistvu prve jugoslovanske države. Vprašanje pa je, ali lahko le tako ocenjujemo prvo jugoslovansko skupnost in položaj Slovencev v njej. Zato nas zanima, ali je bila prva Jugoslavija (tudi zgodovinski prostor slovenskega narodnokulturnega in socialnogospodarskega napredka in politične uveljavitve ali pa so v njej Slovenci le “delali in plačevali” zanjo. Odgovor na to vprašanje zadeva tudi ocene, oblikovane po letu 1945. V drugi, federativni državni skupnosti jugoslovanskih narodov je namreč novi (komunistični) nosilec politične oblasti preko svojega idejnega, političnega, izobraževalnega in tudi znanstvenega sistema – razen v golem dejstvu, da se je njen nastanek sploh zgodil – poudarjal, da je bilo v “stari” Jugoslaviji vse slabo. Vzrok za to je bila vodilna družbena, gospodarska in politična vloga meščanstva v njej. Ob tem so poudarjali tudi druge značilnosti prve jugoslovanske države: nerešeno nacionalno, socialno in agrarno vprašanje, velikosrbski hegemonizem in z njim

⁶⁴⁷ Slovenec, 9. 2. 1926, Proračunski govor dr. Antona Korošca.

Grb Kraljevine SHS/Jugoslavije: dvoglavi beli orel v poletu na srebrnem ščitu, nad njim krona; orel ima na prsih srbski (bel križ na ščitu s štirimi ognjili), hrvaški (rdeče-bela šahovnica) in slovenski grb (tri celjske zvezde, ščitnik v obliki polmeseca) (Ljubljana, die Hauptstadt der Slowenen, naslovnica)

povezano nizko politično kulturo, davčno izžemanje Slovenije in – zlasti po uvedbi kraljeve diktature leta 1929 – nedemokratski politični sistem, ki naj bi mu bila druga Jugoslavija celovit zgodovinski antipod.

Kot pri vsakem vprašanju, ki se ocenjuje zaostreno, lahko tudi resnico o prvi jugoslovanski državi najdemo med obema omenjenima pogledoma nanjo: Koroščevim, oblikovanim v hudih notranjepolitičnih bojih, ki so zaznamovali razvoj prve Jugoslavije, in pogledom, ki je živel skozi politični sistem in družbeno misel druge jugoslovanske skupnosti. Zato bomo opozorili na tiste značilnosti v slovenskem razvoju v prvi Jugoslaviji, ki dopolnjujejo doslej bolj ali manj uveljavljene poglede na tedanji slovenski zgodovinski položaj. S tem želimo opozoriti še na en vidik v ocenjevanju Kraljevine SHS/Jugoslavije, ki ga je treba upoštevati pri obravnavi tega obdobja slovenske zgodovine.

II

V unitaristično in centralistično opredeljeni jugoslovanski skupnosti bi Slovencem, ustavnopravno ob-

sojenim na nacionalni izbris, resnično lahko preostalo le še “delo in plačevanje” novi državi. Srbi so namreč zaradi svoje zgodovinske samozavesti, številčne moči, beograjskega državnega centralizma, prevlade v vojaškem in policijskem aparatu ter odločilne vloge pri oblikovanju državne politike v prvi Jugoslaviji imeli gospodujoč položaj, Hrvati kot drugi najmočnejši politični dejavnik v državi pa so na osnovi zavesti o svoji historični državnopravni individualnosti nenehoma pretresali jugoslovansko politiko z razpravo o vprašanju notranje državne preureditve. Tako naj bi bili nasproti Srbom in Hrvatom “samo mi Slovenci” – kot je dejal Korošec – “uboga raja, zapostavljena pastorka, ki naj stoji vedno ob strani”.⁶⁴⁸ Toda tako le ni bilo, kajti Slovenci so v prvi Jugoslaviji kljub njenemu unitarnocentralističnemu ustroju in nedemokratskemu državnopolitičnemu razvoju v marsičem tudi zgodovinsko pridobili. Tako je bil tisti del slovenskega naroda, ki je živel v okviru jugoslovanske države, razbremenjen dotedanjega nemškega in madžarskega nacionalnega pritiska in je imel možnost v novi jugoslovanski stvarnosti ponovno opredeliti in poudariti svoj narodnopolitični program. Pri tem je jugoslovansko državno bistvo vzpodbudilo veliko večino Slovencev, da so podprli avtonomistično-federalistično usmeritev in skozi avtonomistična prizadevanja slovenske politike poglobili zavest o svoji etnični, kulturni in politični entiteti ter odločitev ohraniti in učvrstiti svojo narodno individualnost ter si zagotoviti nemoten nacionalni in kulturni razvoj. Na področju avtonomistične narodne politike so bili delno uspešni, saj so v drugi polovici dvajsetih in nato še v drugi polovici tridesetih let dosegli neke vrste “tiho avtonomijo”.

Pot do slovenske “tihe avtonomije” v drugi polovici dvajsetih let so bile volitve v oblastne skupščine, 23. januarja 1927, na podlagi katerih je zaživela oblastna samouprava, ko so lahko oblasti prek voljenih skupščin začele samoupravno urejati nekatere pokrajinske gospodarskosocialne in kulturnoprosvetne zadeve. Zmagovalka oblastnih volitev v Sloveniji je bila SLS, ki je na podlagi svojega avtonomističnega programa v lju-

⁶⁴⁸ Slovenec, 16. 11. 1926, Zbor zaupnikov Slovenske ljudske stranke.

bljanski in mariborski oblastni skupščini dobila večino glasov. Njeni poslanci so za predsednika ljubljanske in mariborske oblastne skupščine in njihovih izvršilnih organov – oblastnih odborov – izvolili predstavnika SLS. Prav tako sta bila iz vrst SLS tudi velika župana ljubljanske in mariborske oblasti, ki ju je 28. februarja 1927 imenoval kralj. Ker je SLS ocenila, da lahko v obstoječih političnih razmerah prek oblastnih samouprav vsaj deloma uresniči svoje avtonomistične zamisli in hkrati tudi svojo oblastno dominacijo v Sloveniji, je februarja 1927 stopila tudi v vlado. Tako se je po dolgoletni opoziciji odločila za pragmatično politiko.

Uvedba oblastnih samouprav je pomenila delno ublažitev ostrega centralističnega sistema Vidovdanske ustave. Njihovo delovanje v Sloveniji so zaznamovala intenzivna prizadevanja SLS, da bi pod njenim vodstvom čim bolj samostojno urejali pomembne gospodarsko-socialne in kulturno-prosvetne zadeve, ki jih je centralistična državna uprava več let neustrezno reševala ali zanemarjala. Obe slovenski samoupravi sta, skladno z določili ustave in kasnejšo vladno Uredbo o oblastni in sreski samoupravi, v prvi polovici leta 1927 od ljubljanskega in mariborskega velikega župana prevzeli vrsto pristojnosti: nadzor nad občinami in okrajnimi samoupravami ter upravljanje bivšega deželnega premoženja. Kasneje sta organizirali tudi svoje oblastne denarne zavode. V času, ko je bila SLS še v vladi – do srede aprila 1927 –, je beograjska Narodna skupščina slovenskima oblastnima skupščinama dala tudi pravico, da v mejah ustave in državnih zakonov spreminjata, dopolnjujeta in razveljavljata bivše deželne zakone. S tem je bila slovenskima oblastnima skupščinama omogočena razširjena uredbodajna pristojnost. Leto dni kasneje, marca 1928, sta obe slovenski samoupravi po posebnem pooblastilu Narodne skupščine edini v državi dobili tudi pravico spreminjati nekatere pomembne naredbe Narodne in Deželne vlade iz let 1918–1921. S tem sta edini v državi imeli pravico sprejemati ne le izvršilne naredbe k zakonom, ki jih je sprejemala Narodna skupščina, pač pa sta lahko izdajali tudi uredbe z zakonsko močjo oziroma sta *de facto* začeli izvajati celo omejene zakonodajne funkcije. Ta privilegij je bil pogojen s sodelovanjem SLS

v vladi. Asimetrično udejanjenje oblastne samouprave v Sloveniji je sprožilo kritike zlasti na Hrvaškem, kjer so o slovenskih oblasteh celo pisali kot o "državi v državi".

Po sklenitvi znanega Blejskega sporazuma med SLS in velikosrbsko Narodno radikalno stranko, julija 1927, na podlagi katerega je SLS po ponovni zmagi na parlamentarnih volitvah septembra 1927 ponovno stopila vlado in v njej ostala do kraljeve diktature, so se številne pristojnosti in ustanove prenesle od posameznih ministrstev na slovenski oblastni samoupravi. Ljubljanska in mariborska oblastna samouprava sta v drugi polovici leta 1927 od vseh samouprav v državi od posameznih resornih ministrstev prevzeli največ zadev in ustanov na področju javnih gradenj, kmetijstva, neagrarnih panog, zdravstva, socialnega skrbstva in strokovnega šolstva. Prav tako je njuna oblastna proračuna za leto 1928 in 1929, s katerima sta si zagotovili gmotne temelje za svoje delovanje in ki sta bila najvišja v državi, minister za finance potrdil hitro in brez zapletov. Pri tem pa je centralističnim oblastem uspelo doseči tudi svoj cilj, to je razbremenitev obveznosti osrednjega proračuna pri financiranju posameznih oblastí. Tiste samouprave, med katerimi sta posebej izstopali slovenski, ki so hotele uspešno izvajati svoje naloge, so namreč morale pri oblikovanju svojih proračunov poiskati pretežno lastne vire. To je pomenilo dodatno davčno obremenitev slovenskega prebivalstva, kar je opozicija ostro kritizirala.

Uvedba diktature je končala slabo dveletno obdobje, ko so Slovenci – zlasti na gospodarskosocialnem področju – veliko pomembnih zadev znatno upravljali sami. Pri tem sta obe oblastni samoupravi, kolikor je le omogočala zakonodaja, delovali kot ena slovenska upravna enota. Neuspešni pa so bili naporí, da bi obe oblastni skupščini zasedali skupaj kot nekakšen slovenski parlament. Slovenski oblastni skupščini sta si tudi prizadevali, da bi, seveda kompetenčno omejeno, delovali po zgledu beograjskega parlamenta. Pri obravnavanju vrste vprašanj, tudi političnih, je prišel do izraza pluralizem pogledov vseh tedanjih 12 strank, ki so bile zastopane v slovenskih oblastnih skupščinah. Tako lahko o času njihovega delovanja – od formalnega konstituiranja 23. februarja 1927 do uvedbe kraljeve dik-

tature 6. januarja 1929, ko so bile oblastne skupščine ukinjene – govorimo tudi kot o času, ko je v prvi Jugoslaviji zaživel slovenski parlamentarizem. V tem smislu sta bili ljubljanska in mariborska oblastna skupščina celo neke vrste predhodnici slovenskega parlamenta, izvoljenega aprila 1990. V vmesnih obdobjih so namreč bila slovenska parlamentarna predstavniška telesa sestavljena strankarsko monolitno.

Slovenski samoupravi sta največje uspehe dosegli na gospodarskem področju – pri javnih gradnjah in vzpodbujanju razvoja agrarnih panog. Njun izjemno pomemben dosežek je bila tudi ureditev zdravstva v povezavi z reševanjem socialne problematike. Izboljšali sta še razmere na področju prosvete in kulture. Takratni vodilni politični dejavnik na Slovenskem, Slovenska ljudska stranka, je, ob ostri kritiki opozicije, delovanje obeh oblastnih samouprav izkoriščala tudi za svoje strankarske koristi. Vendar je treba poudariti, da so njihuni najpomembnejši dosežki koristili vsem oziroma splošnim slovenskim interesom.

Slovenci so prek delovanja oblastnih samouprav v letih 1927–1929 pokazali voljo in sposobnost, da samostojno rešujejo pomembna vprašanja svojega razvoja. Ne glede na pretirane in tudi omalovažujoče ocene rezultatov delovanja obeh slovenskih oblastnih samouprav je treba poudariti dejstvo, da so se gmotne razmere in organiziranost vseh dejavnosti in ustanov, ki sta jih prevzeli, že v kratkem času znatno izboljšali v primerjavi z njihovim stanjem v času dolgoletnega centralističnega upravljanja. Toda uspešno delovanje slovenskih samouprav, ki je bilo bistveno bolj učinkovito kot v drugih 31 oblasteh v državi, je kljub temu ostalo še daleč od udejanjenja že v dvajsetih letih celovito izoblikovanih programov o zakonodajni avtonomiji Slovenije z lastnim parlamentom in vlado.⁶⁴⁹

Z uvedbo diktature kralja Aleksandra 6. januarja 1929 so bili ukinjeni vsa samoupravna telesa in organi ljubljanske in mariborske oblasti. Jeseni 1929 sta bili oblikovani Dravska banovina in njena kraljevska

⁶⁴⁹ Stiplovšek, Slovenski parlamentarizem 1927–1929, str. 12–13, 106–302, 325–331, 346.

Ljubljanski magistrat, kjer je zasedala ljubljanska oblastna skupščina (Ilustrirani Slovenec, 17. 4. 1927, str. 121)

banska uprava. V banovini je vse posle občne uprave in dotedanje samouprave prevzel ban, ki je svoje naloge na gospodarskem, socialnem in kulturno prosvetnem področju ter glede javne varnosti opravljal pod vrhovnim nadzorstvom in po navodilih resornih beograjskih ministrstev, neposredno pa je bil vezan na notranjega ministra. Možnosti, da bi Slovenci – tako kot v letih 1927–1929 prek oblastnih samouprav – samostojno reševali pomembna vprašanja svojega razvoja, ni bilo več. Boj za avtonomijo Slovenije se je vrnil na začetek.⁶⁵⁰

Kljub vpetosti Slovenije v centralistični državni sistem pa je v drugi polovici tridesetih let znova zaživela “tiha” slovenska avtonomija. Banski svet, ki je kot banov posvetovalni organ začel delovati leta 1931, je okrepil

⁶⁵⁰ Stiplovšek, Ukinitvev oblastnih samouprav in oblikovanje banske uprave Dravske banovine, str. 93, 96–97; isti, Slovenski parlamentarizem 1927–1929, str. 316–317, 325.

Stavba Narodnega gledališča v Mariboru, kjer je zasedala mariborska oblastna skupščina (Pokrajinski arhiv Maribor)

svojo vlogo pri sprejemanju proračuna. Poglavitna naloga banskega sveta je bila dajanje pripomb k banovemu predlogu proračuna glede gospodarskih, socialnih, zdravstvenih in kulturnoprosvetnih dejavnosti in ustanov, in sicer tako s stališča potreb v njem zastopanih okrajev in mest kot tudi širše, za vse območje banovine, vendar banški svet o proračunu ni smel sklepati.⁶⁵¹ Kasneje pa so razprave o proračunu iz ozkih lokalnih okvirov prerasle v temeljite obdelave vseh perečih gospodarskih, finančnih, socialnih, zdravstvenih, šolskih in kulturnih zadev ter delovanja javne uprave. Občasno so posegale tudi na politično področje in so odsevale vse aktualno dogajanje v Sloveniji. Tako delovanje banskega sveta je vzpodbudila SLS po tem, ko je poleti 1935 vstopila v vlado. Voditelj SLS Korošec, ki je postal notranji minister, je poskrbel, da so vodilne oblastne položaje v Dravski banovini in večino v banskem svetu dobili pripadniki njegove stranke. S prevlado privržencev SLS v banskem svetu, ki so – tako kot v prvi polovici tridesetih let, ko je bila banska uprava v liberalnih rokah – oblastne privile-

⁶⁵¹ Stiplovšek, Ukinitvev oblastnih samouprav in oblikovanje banske uprave Dravske banovine, str. 102–103.

gije izrabljali tudi za strankarske koristi, so se v Sloveniji specifično spet povrnile razmere iz časa delovanja oblastnih samouprav. Banski svet je postajal vedno bolj tehten dejavnik pri reševanju zadev, pomembnih za socialnogospodarski in kulturnoprosvetni napredek Slovenije. Nastopilo je novo obdobje v prizadevanjih za avtonomno Slovenijo. Množile so se zahteve po njeni gospodarski, finančni, socialni in kulturni samostojnosti, po enakopravnosti slovenskega jezika v uradnem poslovanju, vse pogosteje pa se je v razpravah v banskem svetu namesto oznake Dravska banovina pojavljalo ime Slovenija. Te zahteve so banski svetniki postavljali na vsakem zasedanju. Vrh avtonomističnih prizadevanj banskega sveta je bil 17. februarja 1940, ko je sprejel resolucijo o ustanovitvi posebne državnopravne enote Banovine Slovenije. Ob tem so banski svetniki še poudarili, da je treba banski svet takoj nadomestiti z izvoljenim banovinskim zborom, ki bo poleg ostalega odločal o vseh vprašanih banovinskega proračuna in bo imel tudi zakonodajne pravice. Resolucija o ustanovitvi Banovine Slovenije je odražala obstoječe stanje na Slovenskem, kjer je življenje v drugi polovici tridesetih let dejansko potekalo samostojno, po slovensko, čeprav za to formalnopravno ni bilo nobene zakonske podlage.⁶⁵²

Zahteva po ustanovitvi Banovine Slovenije februarja 1940 je bila postavljena v času, ko je v banski upravi Dravske banovine od septembra 1939 dalje potekalo intenzivno delo za ustanovitev slovenske banovine. Pripravili so besedila vrste uredb: uredbe o ustanovitvi slovenske banovine, uredbe o organiziranosti banskega oblastva in banovinskega zbora kot slovenskega parlamentarnega predstavništva, uredbe o volitvah v banovinski zbor in o njegovem poslovanju, uredbe o upravnem sodišču za Slovenijo in uredbe o banovinskem proračunu. Pripravljene so bili tudi predlogi o prenosu zadev s posameznih ministrstev na urade v Ljubljani. Leta 1940 je nekdanji minister SLS Andrej Gosar v posebni publikaciji objavil

⁶⁵² Zečević, Neki pogledi u Srbiji, str. 72; Prunk, Slovenske predstave o avtonomiji, str. 140; Stiplovšek, Die verfassungsrechtliche Lage und die Autonomiebestrebungen Sloweniens 1918–1941, str. 39; isti, Slovenski parlamentarizem 1927–1929, str. 335, 338–339.

še študijo Banovina Slovenija, v kateri je utemeljil številne državnopravne, gospodarske in finančne razloge za oblikovanje slovenske banovine. Priprave za ustanovitev Banovine Slovenije so nato zaradi naraščajoče vojne nevarnosti prekinili. Zato na zadnjem zasedanju februarja 1941 banski svet o ustanovitvi slovenske banovine ni več razpravljal,⁶⁵³ Slovenija pa je državnopravno ostala v enakem položaju, kot je bila do tedaj.

III

Po slovensko in hkrati oprto na formalnopravno osnovo pa je po letu 1918 potekalo življenje na kulturno-prosvetnem področju. Z oblikovanjem prve jugoslovanske države so namreč odpadle vse pred tem z nemškim nacionalizmom pogojene politične ovire in zavladaile so, zlasti v prvih letih do Vidovdanske ustave, mnogo ugodnejše razmere za rast in izpopolnjevanje slovenske kulture in šolstva. Najpomembnejši pridobitvi tega časa sta bili slovenizacija in izpopolnitev šolstva na Slovenskem ter ustanovitev prve slovenske univerze leta 1919 v Ljubljani. Slovenizacija šolstva je bila izvedena do konca leta 1920. To je bil pomemben narodni napredek, saj je bila še leta 1900 nemščina učni jezik na tretjini osnovnih šol na spodnjem Štajerskem in na desetini osnovnih šol na Kranjskem. V prvih letih po oblikovanju Kraljevine SHS so ustanovili tudi skoraj 150 novih razredov po slovenskih osnovnih šolah, povečalo pa se je tudi število slovenskih učiteljev. Ob obisku ameriške študijske komisije za bodočo razmejitev med Kraljevino SHS in Republiko Avstrijo so namreč štajerski Nemci 27. januarja 1919 v Mariboru organizirali nasilne demonstracije, v katerih so sodelovali tudi nemški učitelji, ki so na ulice pripeljali cele razrede otrok. Slovenska šolska oblast je po teh dogodkih začela intenzivneje odpuščati nemško usmerjene učitelje in nastavljalati slovenske. Po demonstracijah na Štajerskem so odpustili 36 srednješolskih in 200–300 osnovnošolskih učiteljev. Večina odpušče-

⁶⁵³ Zečević, Neki pogledi u Srbiji, str. 72; Stiplovšek, Slovenski parlamentarizem 1927–1929, str. 339–342.

nih nemških učiteljev se je izselila v Avstrijo. Zato je bil zelo dobrodošel prvi val slovenskih učiteljev, ki so v jugoslovansko državo pribežali iz Primorske. Samo do italijanske šolske reforme (popolna italijanizacija šolstva), ki so jo začeli izvajati leta 1923, je iz Primorske v Kraljevino SHS pribežalo 355 slovenskih učiteljev, pozneje pa še 200–300.⁶⁵⁴

V letih tik po oblikovanju Kraljevine SHS so slovenizirali tudi skoraj vse srednje šole na slovenskem ozemlju. Pred tem je bila slovenska samo zasebna škofijska gimnazija (Zavod sv. Stanislava) v Št. Vidu nad Ljubljano. Sedem srednjih šol je bilo povsem nemških, šest pa dvojezičnih. Za potrebe nemške manjšine je nato nekaj let ostala samo realna gimnazija v Ljubljani, sicer pa je imela nemška manjšina okoli 40 manjšinskih osnovnih šol z nemškim učnim jezikom, največ na Kočevskem. Madžarska manjšina je imela v Prekmurju 16 osnovnih šol. Po nastanku jugoslovanske države so poslovenili tudi vseh osem učiteljišč, od katerih je bila prej polovica dvojezičnih, medtem ko slovenskega učiteljišča ni bilo. V Ljubljani so ustanovili tudi Trgovsko akademijo. Krono vseh prizadevanj na izobraževalnem in znanstvenoraziskovalnem področju pa je predstavljala ustanovitev ljubljanske univerze s petimi fakultetami (filozofsko, pravno, teološko, tehnično in nepopolno medicinsko). To je bila nedvomno najpomembnejša pridobitev za razmah in pravo konstituiranje slovenske znanosti. Ljubljanska univerza je kmalu dobila simbolični pomen vseh slovenskih kulturnih pridobitev v novi državi. S tem, ko se je po letu 1918 slovenščina uporabljala kot uradni jezik v vseh uradih in ko so na univerzi pospešeno razvijali slovensko strokovno terminologijo, je slovenščina postala – kljub narodnounitaristično zasnovani jugoslovanski državi – celovit kultiviran evropski jezik. Ta proces so sicer slovenski izobraženci počasi razvijali že pol stoletja pred oblikovanjem jugoslovanske države, zaokrožen pa je bil šele po njeni ustanovitvi.⁶⁵⁵

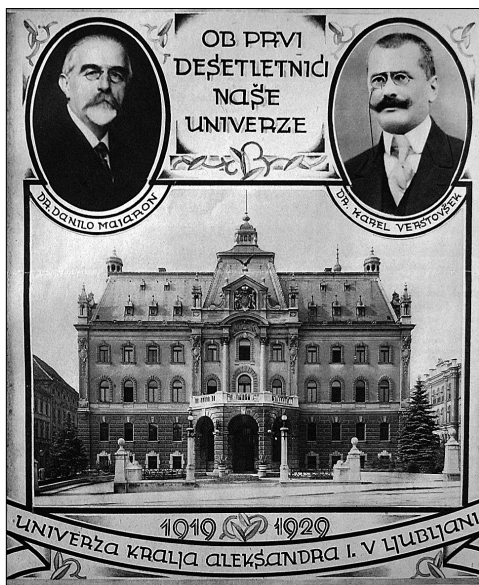
⁶⁵⁴ Dolenc, Leto 1918 kot kulturna prelomnica, str. 262–263; isti, Glavni problemi slovenske kulture, str. 87–88.

⁶⁵⁵ Dolenc, Glavni problemi slovenske kulture, str. 88; isti, Leto 1918 kot kulturna prelomnica, str. 263.

Poleg temeljnega pogoja za samostojen kulturni razvoj – slovenizacije šolstva in ustanovitve nacionalne univerze – je h kulturnemu napredku Slovencev v jugoslovanski državi pomembno prispevalo tudi ustanavljanje številnih novih stanovskih, strokovnih, interesnih in kulturnih organizacij ter ustanov in društev. Po razpadu avstrijske države so bila na Slovenskem ustanovljena Narodna gledališča v Ljubljani, Mariboru, Celju in na Ptujju, zaživela je Narodna galerija v Ljubljani, ustanovljeni pa so bili še Glasbeni konservatorij, Orkestralno društvo, Etnografski inštitut oziroma muzej, Umetnostno zgodovinsko društvo, Znanstveno društvo za humanistične vede, Geografsko društvo, Društvo slovenskih leposlovcev, Društvo slovenskih upodablajočih umetnikov, Zveza slovenskih pevskih zborov in Društvo ljubiteljev slovenske umetnosti. Delovati sta začeli tudi narodnoobrambni organizaciji Jugoslovanska matica in Gosposvetski zvon; organizaciji sta pospeševali gospodarske in kulturne interese Jugoslovancev (in Slovencev), ki so ostali zunaj meja Kraljevine SHS. Ustanovljeni sta bili tudi Bogoslovna akademija in po dolgih letih prizadevanj avgusta 1938 Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani. Omeniti velja, da sta bivša licejska oziroma Študijska knjižnica za Kranjsko v Ljubljani in knjižnica Zgodovinskega društva v Mariboru dobili pravico do obveznega izvoda vsake v Sloveniji tiskane publikacije. S tem je bilo utemeljeno sistematično zbiranje vsega narodovega tiska na enem mestu. Poleg navedenih novih slovenskih kulturnih društev in znanstvenokulturnih ustanov so svoje delo nadaljevala tudi kulturnoprosветna društva, ki so bila ustanovljena že v avstrijski dobi: učiteljska društva, Glasbena matica, Slovenska matica, društvo Pravniki ter narodnoobrambni kulturni organizaciji Družba sv. Cirila in Metoda in Slovenska straža. Do tedaj tradicionalne nemške narodnokulturne ustanove oziroma "postojanke" – Filharmonija, društvo Kazina v Ljubljani in Nemška hiša v Celju – pa so po letu 1918 prešle v slovenske roke.⁶⁵⁶

Stopnjevano narodnopolitično samozavedanje in slovenska kulturna samozavest v jugoslovanski državi

⁶⁵⁶ Dolenc, Kulturni boj, str. 40–87; isti, Glavni problemi slovenske kulture, str. 88.

Sedež Univerze v Ljubljani ob desetletnici ustanovitve z obema najzaslužnejšima ustanoviteljema (Ilustriran Slovenec, 23. 6. 1929, str. 193)

vi, na katero je vplivala tudi bistveno višja kulturno-civilizacijska raven Slovenije v primerjavi z drugimi deli države, sta dala Slovencem nov polet tudi v kulturno ustvarjalnem delu. V prvi jugoslovanski državi se je zelo povečala literarna produkcija. Na leto je izhajalo povprečno skoraj 100 izvirnih slovenskih leposlovnih del ter med 40 do 50 prevodov. Primerjava pri izhajanju časnikov med avstrijskim in jugoslovanskim obdobjem pokaže, da je v desetletju pred prvo svetovno vojno izšlo povprečno 14 novih slovenskih časopisov na leto, v dveh desetletjih po njej pa je bilo to povprečje 37 periodičnih publikacij. Podobno je bilo pri knjižni ponudbi. V takrat največji splošni ljudski knjižnici na Slovenskem, Šentjakovski knjižnici v Ljubljani, je bilo leta 1915 razmerje med slovenskimi in nemškimi knjigami 1:7 v korist nemških. Do začetka druge svetovne vojne se je to razmerje popravilo na 1:1,5 – še vedno v korist nemških –, medtem ko je bilo razmerje proti knjigam v drugih tujih jezikih (srbohrvaškem, češkem, poljskem, ruskem,

italijanskem, francoskem, angleškem in esperantskem) občutno v korist slovenskih knjižnih enot.⁶⁵⁷

Čas prve jugoslovanske države, posebej pa dvajseta leta lahko označimo tudi kot enega od politično mobilizacijskih vrhov v razvoju slovenske kulture. K temu je prispevalo dejstvo, da so se tedaj pomena dobre in množične, ne le politično organizacijske mreže, pač pa tudi strankarsko ali vsaj ideološko opredeljenih kulturnih organizacij, zavedali vsi slovenski politični dejavniki. Politično organizacijsko delovanje slovenske politike na kulturnem področju je zato vzpodbujalo in krepilo slovenski kulturnoprosvetni razvoj, kar je bil prav tako pomemben vzrok, da je bila konec dvajsetih let v kulturnih društvih organizirana vsaj četrtnina aktivnega prebivalstva takrat še pretežno patriarhalne družbe.⁶⁵⁸ V dvajsetih letih je bilo v Sloveniji na kulturnoprosvetnem področju organizirano od 100.000 do 130.000 ljudi. Od teh se jih je vsaj dve tretjini na novo včlanilo v kulturne organizacije prav v tem času. V tridesetih letih, ko so zaradi prepovedi političnih strank nepolitične organizacije postale še pomembnejše, je bila rast članstva mnogo manjša. To je bila verjetno posledica gospodarske in politične krize (diktatura) ter dejstva, da je idejnopolični boj za množice na področju kulture v dvajsetih letih že izčrpal večji del tovrstnega zaledja med prebivalstvom. Kljub temu, da je kultura pri tem največkrat ostajala v službi ideologije in politike, pa je ta tekmovalno organizirana dejavnost med širokim slojem prebivalstva širila organizacijske sposobnosti, bralo kulturo in splošno razgledanost ljudi. To je Slovenijo – v nasprotju s prizadevanji vlade – kakovostno samo še bolj ločevalo od preostalih pokrajin v državi.⁶⁵⁹

Slovinci so v prvi jugoslovanski državi kljub njemu unitarnocentralističnem ustroju na kulturno prosvetnem področju doživeli znaten napredek. Tega ne izpodbija dejstvo, da so bile nove kulturne ustanove večkrat finančno podhranjene (to velja zlasti za mariborsko gledališče) in da je Univerzi (ob sprejemanju proračuna)

⁶⁵⁷ Dolenc, *Leto 1918 kot kulturna prelomnica*, str. 264.

⁶⁵⁸ Dolenc, *Kulturni boj*, str. 263–357.

⁶⁵⁹ Prav tam, str. 376; isti, *Glavni problemi slovenske kulture*, str. 93–94.

večkrat grozila ukinitvev; na udaru sta bili zlasti tehnična in nepopolna medicinska fakulteta. Dolga leta je bila ovirana tudi ustanovitev Akademije znanosti in umetnosti. Ob tem so slabo delovale tudi nove strokovne povezave v jugoslovanskem okviru ali pa so celo propadle. Tako kot prej Dunaj pa je tudi Beograd skušal zavirati nezadržno preraščanje Ljubljane v slovensko narodno-politično in kulturno središče. Pri tem ni bil uspešen, kar je veljalo tudi za samolasten slovenski kulturni razvoj v jugoslovanski državi, ki je po svojih dosežkih bistveno presegel obdobje pred letom 1918.⁶⁶⁰

IV

Slovenci so v prvi Jugoslaviji napredovali tudi na gospodarskem področju. Pri tem je bila Slovenija že ob nastanku Kraljevine SHS v sorazmerno ugodnem položaju, saj je vanjo vstopila z že prepoznavno gospodarsko osnovo: prometnim omrežjem (železnice, zamatki telekomunikacij – telegraf, telefon), zagotovljeno energetske oskrbo (rudniki, začetki elektrifikacije), razvito mrežo institucij finančnega posredništva (banke, regulativne hranilnice, kreditne zadruga) in izobraženostjo potencialne delovne sile (90% prebivalstva je bilo pismenega). Za hitrejši industrijski pospešek je manjkal en sam pogoj – velik in carinsko zaščiten domači trg.⁶⁶¹

Vprašanje zaščitnega carinskega sistema, ki bi zadostno preprečeval vstop tujega, predvsem potrošnega blaga, je sistemsko rešila jugoslovanska država in takoj po svojem nastanku z visoko carinsko tarifo zaščitila domačo industrijo. Leta 1925 je še določila visoke carinske pregrade pri vstopu tujih potrošnih dobrin. S tem se je ob odsotnosti tuje konkurence za slovenska podjetja odprl širok in predvsem potrošnega blaga lačen jugoslovanski trg. Za razvoj slovenskega gospodarstva je bilo vzpodbudno tudi politično ozračje v jugoslovan-

⁶⁶⁰ Dolenc, Leto 1918 kot kulturna prelomnica, str. 265; Slovenska novejša zgodovina, 1, str. 415–440.

⁶⁶¹ Lazarevič, Od regionalnega k slovenskemu narodnemu gospodarstvu, str. 277–278; isti, Na južnih obzorjih, str. 190.

ski državi, ki je bilo v prvih letih po njenem oblikovanju izrazilo nenaklonjeno gospodarski aktivnosti tujcev. Ko sta bili izvajani nacionalizacija (poslovenjenje) oziroma nostrifikacija tujih gospodarskih subjektov, so se slovenski podjetniki naslonili na državo in njene zakonske mehanizme prisile pri izločanju tuje konkurence. Namen teh postopkov je bil, da domači državljani pridobijo večinsko last tujih podjetij in pomembne položaje v njih. Čeprav učinki te akcije niso dosegli pričakovanj, pa jih vseeno velja pozitivno oceniti. V tej zvezi lahko omenimo primer Trboveljske premogokopne družbe (TPD). TPD je morala četrtno svojih delnic dati na voljo jugoslovanski bančni skupini – njen sestavni del so bili tudi slovenski bančniki – in preseliti svoj sedež z Dunaja v Ljubljano. S tem je prešla pod jugoslovansko zakonodajo, ne glede na lastniško strukturo, ki je bila v glavnem še vedno sestavljena iz avstrijskih in francoskih bančnih konzorcijev. Za slovenske in jugoslovanske oblasti je bila nostrifikacija TPD pomemben dosežek, saj so s tem dobile nadzor nad podjetjem in vpogled v njegovo vsakodnevno poslovanje. TPD je po svojem pomenu in moči daleč presejala slovenske meje, pa tudi jugoslovanski prostor ji je komaj zadoščal. Bila je največje jugoslovansko podjetje. V njeni lasti so bili vsi slovenski rudniki premoga, bila pa je tudi lastnica več opekarn, cementarn in tovarn apna v Revirjih. Delnice TPD so kotirale kar na osmih borzah – treh jugoslovanskih (Ljubljana, Zagreb, Beograd) in petih tujih (Dunaj, Pariz, Praga, Lyon, Ženeva). Omenimo naj še, da je delniška glavnica TPD v obdobju med svetovnima vojnama predstavljala 35% vsega slovenskega delniškega kapitala.⁶⁶²

Ugodni izhodiščni pogoji za razvoj slovenskega gospodarstva v jugoslovanski državi so izhajali tudi iz spremenjene vloge Slovenije v novem gospodarskem prostoru. Slovenija je kot neizstopajoče in regionalno gospodarstvo v konkurenčnem in ekonomsko razvitem avstrijskem prostoru leta 1918 prestopila v gospodarsko nerazvit prostor, v katerem je bila pglavitna dejavnost kmetovanje. Tako je, kljub temu da je bila pred vsto-

⁶⁶² Lazarevič, Na južnih obzorjih, str. 197; isti, Značilnosti industrializacije med vojnama, str. 43–44, 46; isti, Podjetništvo in slovenske banke, str. 141–144.

pom v Kraljevino SHS še vedno prevladujoče agrarna družba (dve tretjini prebivalstva se je preživljalo s kmetijstvom), "čez noč" postala gospodarsko in tehnološko najrazvitejši del jugoslovanske države. V Sloveniji so se infrastrukturni elementi, ustvarjeni v avstrijski dobi, še dobro desetletje kazali kot izrazita prednost pred jugoslovanskimi tekmeci.⁶⁶³ Zgodil se je zgodovinski obrat "z juga na sever".⁶⁶⁴ Ta sprememba gospodarskega prostora je povzročila sprostitev podjetniške pobude in naglo industrializacijo Slovenije, katere glavni pospeševalec je bilo jugoslovansko povpraševanje. Sproženi so bili veliki modernizacijski procesi v slovenskem gospodarstvu, posledično tudi modernizacija slovenske družbe kot celote. Slovenija je v letih do druge svetovne vojne doživela prvi naglejši industrializacijski pospešek, saj se je njena industrijska proizvodnja do druge svetovne vojne povečala za dvainpolkrat. S tem se je podvojilo tudi število razpoložljivih delovnih mest. Poenostavljeno je mogoče trditi, da je v tem času vsak mesec začela obratovati nova tovarna. Treba pa je opozoriti na dejstvo, da je bil nagel industrijski razvoj omogočen tudi z odsotnostjo večjih socialnih dajatev. Nagla rast, ko je tudi največ novoo- snovanih tovarn odprlo vrata delavcem, je bila značilna za predkrizna dvajseta leta, medtem ko sta trideseta leta označevala konsolidacija in bolj umirjen razvoj. Vzroke upada industrializacije v tridesetih letih lahko poiščemo v posledicah velike gospodarske krize, ki je v letih 1930–1934 zajela tudi Jugoslavijo, in v dejstvu, da se je medtem začela ali nadaljevala industrializacija drugih jugoslovanskih področij. To je seveda upočasnjevalo hitrost slovenskega gospodarskega razvoja.⁶⁶⁵

Drugi temeljni strukturni napredek slovenskega gospodarstva v prvi Jugoslaviji je bilo dokončno oblikovanje slovenskega bančnega sistema s številčno pomnožitvijo bank. Nastanek jugoslovanske države je – podob-

⁶⁶³ Lazarevič, Na južnih obzorjih, str. 196; isti, Od regionalnega k slovenskemu narodnemu gospodarstvu, str. 277, 278; isti, Značilnosti industrializacije med vojnama, str. 45.

⁶⁶⁴ Dolenc-Gabrič-Rode, Koraki v času, str. 62.

⁶⁶⁵ Lazarevič, Na južnih obzorjih, str. 199–200, 202, 203; isti, Od regionalnega k slovenskemu narodnemu gospodarstvu, str. 278; isti, Velika gospodarska kriza, str. 130–132.

no kot v industriji, ki je dobila manjkajoči pospešek z odprtjem novih trgov – omogočil tudi razmah domačega bančništva. V Ljubljani se je število bank dvignilo s treh na devet, podružnice pa so imele v 31 krajih. Naraslo je tudi število podružnic neljubljanskih bank v slovenskem glavnem mestu. Ljubljana je v novi državi postala osrednje slovensko finančno središče, obenem pa tretje v državi. Kapitalski trg je dopolnjevala še borza, ki pa ni imela vidnejše vloge. Slovenska gospodarska poba da se je med obema vojnama v glavnem financirala z neposredno bančno udeležbo pri investicijah. Banke so finančno podpirale in omogočale razmah slovenske industrije, s tem pa sta izjemno narasla vloga in pomen bank. V slovenskem gospodarstvu je tedaj nastopil čas vladavine bank, in to slovenskih bank. Tako so samo tri najmočnejše slovenske banke – Zadrúžna gospodarska banka, Ljubljanska kreditna banka in Kreditni zavod za trgovino in industrijo – skupaj nadzorovale skoraj polovico delniškega kapitala v Sloveniji. (Kar zadeva tuji kapital, ki je prevladoval v kapitalsko intenzivnih panogah, naj omenimo, da se je konec tridesetih let razmerje med domačimi in tujimi kapitalskimi vložki v slovenski industriji prevesilo v korist slovenske strani.) Omeniti tudi velja, da so slovenske banke v tridesetih letih v primerjavi z drugimi bankami v državi zaradi svoje trdne podlage sorazmerno dobro prestale veliko gospodarsko krizo.⁶⁶⁶

Slovenci so v prvi Jugoslaviji napredovali tudi na področju telekomunikacij, tako poštних kot tudi telegrafskih in telefonskih zvez. Ta razvoj je bil posledica vsesplošnega slovenskega kulturnega in gospodarskega vzpona, ki je terjal učinkovito komunikacijsko mrežo. Modernizacija Slovenije je bila vidna tudi pri elektrifikaciji. Leta 1931 je bilo povezano in sklenjeno dotlej ločeno slovensko omrežje za distribucijo električne energije. Napredek je bil viden tudi na strokovnem področju. Že leta 1919 so na ljubljanski univerzi začeli predavanja ekonomije. Obenem je na Tehnični fakulteti začela delovati vrsta inštitutov, ki so omogočili izobraževanje

⁶⁶⁶ Lazarević, Na južnih obzorjih, str. 200, 204; isti, Od regionalnega k slovenskemu narodnemu gospodarstvu, str. 278; isti, Velika gospodarska kriza, str. 132, 134–135; isti, Podjetništvo in slovenske banke, str. 144, 146–149, 151–152, 155.

zaostala proizvodnja z nizkimi donosi, prenaseljenost podeželja), je potekal vsa leta do druge svetovne vojne. Potekal je počasi in boleče, ne da bi se dokončal. Počasno prestrukturiranje kmetijstva (dvig produktivnosti in kvalitete) je spremljala visoka družbena in gospodarska cena, ki se je kazala predvsem v veliki zadolženosti kmečkega prebivalstva.⁶⁶⁸

Bistveno izboljšanje splošnega gospodarskega položaja Slovenije v jugoslovanski državi pa je imelo tudi svojo drugo plat. Z obratom "z juga na sever" je Slovenija, do leta 1918 vzdrževani del avstro-ogrske monarhije – prejemnik sredstev, v jugoslovanski državi postala njihov dajalec. To je bilo izvedeno z odlivom njenih ustvarjenih gmotnih sredstev v državni proračun skozi davčni sistem. Najprej naj opozorimo, da so bile jugoslovanske pokrajine iz nekdanje Avstro-Ogrske do leta 1928 davčno dvojno obremenjene v primerjavi z drugim delom države. V Avstro-Ogrski je namreč poleg drugih pridobitniških davčnih postavk obstajal tudi davek na dohodek, ki ga v nekdanji Kraljevini Srbiji niso poznali. Ker je v severnem delu države avstro-ogrski davčni zakon ostal v veljavi še celo desetletje, je zato predele nekdanje monarhije zadevala še dodatna davčna obremenitev. Za severne kraje države je bil to ne le gospodarski, ampak tudi psihološki problem. Končal ga je zakon o neposrednih davkih leta 1928. S tem zakonom, iz katerega je bilo zaradi odpora srbskih poslancev izločeno plačevanje dohodnine, so bili davki izenačeni za celo državo. Kljub poenotenju davčne zakonodaje pa je še vedno ostalo nerešeno vprašanje dejanskega izvajanja zakona oziroma doslednosti pri njegovi izterjavi, saj naj bi bili v južnih predelih države veliko manj vestni kot v severnih. To naj bi bila posledica neprimerno bolj urejene uprave (in v njeni sestavi davčne službe) kot preostanku dolgoletne avstrijske uradniške tradicije.⁶⁶⁹ Svoje pa je verjetno prispevalo tudi vprašanje osebne državljanske discipline in odgovornosti.

⁶⁶⁸ Prav tam, str. 197. O problematiki slovenskega kmetijstva med obema svetovnima vojnama glej Lazarevič, Kmečki dolgovi na Slovenskem, str. 43–48, 51–156, 166–167; isti, Velika gospodarska kriza, str. 128–130, 133–135.

⁶⁶⁹ Lazarevič, Na južnih obzorjih, str. 204–205.

Poleg dvojnega davčnega bremena v letih 1918–1928 in znane povojne menjave avstrijskih kron za srbske dinarje v razmerju štiri krone za dinar, kar je šlo v škodo kronskega območja,⁶⁷⁰ pa o gmotnem odlivu iz Slovenije najbolj nazorno govorijo naslednji podatki: Slovenija je v državnih proračunih vplačevala več (13% jugoslovanskega davčnega izkupička) kot je bil njen delež prebivalstva (8%), razlika med tistim, kar so davkoplačevalci nakazali v proračun, in tistim, kar se je po različnih poteh vrnilo v Slovenijo, pa je sredi tridesetih let znašala dobro petino. Slovenci so bili tudi veliko bolj obdavčeni kot drugi Jugoslovani. Tik pred drugo svetovno vojno je višina povprečnih državnih davkov na osebo v Sloveniji presegala jugoslovansko povprečje za 44%. Opozorimo lahko še, da se je povprečni letni narodni dohodek na prebivalca jugoslovanskih dežel, ki je pred prvo svetovno vojno znašal 62% slovenskega, do druge svetovne vojne zvišal na 70% povprečnega slovenskega narodnega dohodka na osebo. Slovenija je tako gospodarsko relativno zaostajala ob sicer vsestransko občutnem napredku v jugoslovanski skupnosti.⁶⁷¹ Slovenci so v prvi Jugoslaviji dejansko “plačevali”.

Če strnemo slovenske gospodarske pridobitve v prvi Jugoslaviji, lahko – poleg slovenizacije poslovanja na vseh področjih – najprej poudarimo, da je vključitev Slovencev v jugoslovansko skupnost sprožila pospešene procese gospodarske modernizacije. Ta se je vidno odražala v industrializaciji, s katero je bil sprožen proces, ki je razkrajal obstoječo strukturo prevladujoče agrarne družbe in jo s prehajanjem kmečkega prebivalstva v druge panoge počasi nadomeščal z novo. Slovenija je bila pred drugo svetovno vojno pred sklepnim korakom prehoda v industrijsko družbo. Polovica prebivalstva se je že preživljala z delom v industriji, rudarstvu, trgovini, obrti in drugih neagrarnih panogah, primerjava vrednosti kmetijske in industrijske produkcije pa je bila v razmerju 1:4 v korist industrije.⁶⁷²

⁶⁷⁰ Prav tam, str. 195. Glej tudi str. 194.

⁶⁷¹ Prav tam, str. 205–206.

⁶⁷² Prav tam, str. 202; Lazarevič, Od regionalnega k slovenskemu narodnemu gospodarstvu, str. 279, 280.

Obenem se je v dobrih dvaindvajsetih letih prve Jugoslavije izoblikoval celovit slovenski narodnogospodarski sistem (narodno gospodarstvo), ki je povezal slovenske kraje v jugoslovanski državi, Ljubljana pa je utrdila svojo vlogo osrednjega slovenskega gospodarskoupavnega, finančnega, a tudi močnega industrijskega središča. Iz Ljubljane so tekle niti investicij po vsem slovenskem ozemlju. Slovenci so se v prvi Jugoslaviji dokončno gospodarsko uveljavili in si tako okrepili samozavest. Ta ni bila namišljena, temveč je slonela na stvarnih dejstvih, ki jih niti slovenska majhnost (šest odstotkov državnega ozemlja) ni mogla ovreči. Osem odstotkov prebivalstva je ustvarjalo dobro četrtno vse jugoslovanske proizvodnje in je zasedalo dobro petino delovnih mest. Slovenske zmogljivosti so v metalurški in kovinski industriji pomenile kar 51%, v tekstilni in usnjarski 37%, v papirni 38%, v kemični, steklarski in lesni četrtno, v proizvodnji elektrike pa petino jugoslovanskih zmogljivosti. To se je odražalo tudi v družbenem in osebnem standardu, ki je znatno presegal državno povprečje.⁶⁷³ Pomembna pridobitev te dobe je bilo tudi dejstvo, da so Slovenci v prvi Jugoslaviji dobili svojo gospodarsko elito, kajti vodilni slovenski gospodarstveniki so lahko v jugoslovanskih razmerah začeli utrjevati svojo vlogo podjetnikov, veletrgovcev, industrialcev in finančnikov. Ta, sicer ne preveč široka skupina ljudi je imela največ zaslug, da je Slovenija pred drugo svetovno vojno v jugoslovanskem okviru pomenila znatno gospodarsko silo, kar ji je omogočalo hiter gospodarski in družbeni razvoj.⁶⁷⁴

V

Preden zaključimo prikaz položaja in razvoja slovenskega naroda v prvi Jugoslaviji, moramo spregovoriti še o neposredni politični vlogi Slovencev v njej. Dostikrat se namreč ocenjuje, da so bili Slovenci v takratni jugoslovanski politiki predvsem “jeziček na tehtnici” v zapletenih srbsko-hrvaških odnosih in so na ta način

⁶⁷³ Lazarevič, Na južnih obzorjih, str. 202–203.

⁶⁷⁴ Lazarevič, Podjetništvo in slovenske banke, str. 141, 156.

sodelovali v notranjepolitičnem razvoju jugoslovanske države. To deloma sicer drži, vendar ne gre pozabiti, da so Slovenci v prvi Jugoslaviji pomembno sooblikovali državno politiko. V prvi Jugoslaviji, ki je nastala po volji in ob aktivnem sodelovanju slovenske politike – ob srbski in hrvaški je bila tretji zgodovinski dejavnik jugoslovanske državne združitve leta 1918⁶⁷⁵ –, so Slovenci, razen položaja ministra vojske in mornarice ter zunanjega ministra, dosegli vse najvišje vladne položaje. Tudi položaj podpredsednika in predsednika jugoslovanske vlade, ki ju je od 20. decembra 1918 do 16. avgusta 1919 oziroma od 27. julija do 31. decembra 1928 zasedal Anton Korošec. Poudariti velja, da je bil Korošec edini nesrbski predsednik jugoslovanske vlade v Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Leta 1939 je postal še predsednik Senata Kraljevine Jugoslavije, ki je v tridesetih letih skupaj z Narodno skupščino sestavljal takratni dvodomni jugoslovanski parlament (Narodno predstavništvo Kraljevine Jugoslavije). Vodilni slovenski politiki so v tridesetih letih zasedali tudi pomembne položaje v obeh vsedržavnih režimskih jugoslovanskih strankah. Slovenski liberalni prvak v tridesetih letih Albert Kramer je bil od leta 1933 glavni tajnik Jugoslovanske nacionalne stranke, Anton Korošec pa je bil od leta 1936 podpredsednik Jugoslovanske radikalne zajednice.

Slovenci so bili v prvi jugoslovanski državi upoštevanja vreden politični dejavnik. Od 41 oblikovanih jugoslovanskih vlad v letih 1918–1941 so sodelovali v 33 vladah, politiki iz katoliškega, liberalnega in marksističnega tabora pa so v tem času zasedali 74 ministrskih mest.⁶⁷⁶ (V avstro-ogrski monarhiji je bil le en Slovenec, dr. Ivan vitez Žolger, od 30. avgusta 1917 do 6. maja 1918 minister brez listnice v vladi Ernesta Seidlerja.)

⁶⁷⁵ O tem glej podrobneje Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 86–103; isti, *Slovenska osamosvojitve 1918*, str. 133–147; isti, *Srbsko-slovenski odnosi 1918–1941*, str. 229. – O manjšinskem protijugoslovanskem razpoloženju v slovenski politiki in prebivalstvu na slovenskem ozemlju v letih 1918–1919 glej Perovšek, *Slovenska osamosvojitve*, str. 140–141; Cvirn, *Die Slowenen und ihr Verhältnis zum neuen Staat*, str. 87–95; Studen, *Izjava zanesljivega Slovenca*, str. 129–142. Kar zadeva osnovni večinski odnos Slovencev do Jugoslavije, naj spomnimo, da se ji Slovenci, že zaradi dokaj utemeljenega strahu pred nemško in italijansko nevarnostjo, niso odrekli. (Melik V., *Problemi v razvoju slovenske narodne identitete*, str. 52)

⁶⁷⁶ Kaser, *Handbuch der Regierungen südosteuropas*, 2, str. 3–50.

Vpetost slovenske politike v jugoslovanski državni razvoj se je kazala še v sodelovanju s srbsko politiko, ki je bila najmočnejši politični dejavnik v prvi jugoslovanski državi. Srbi so se na slovensko politiko opirali ob uresničevanju vrste državnopravnih in političnih usmeritev. Slovenci so zanje veljali bodisi za zanesljiv sestavni del jugoslovanskih unitarističnih sil bodisi za dobrodošlega in tudi potrebnega zaveznika v največkrat zapletenih notranjepolitičnih razmerjih in hudih krizah države, ki so jih porajali nerešeno nacionalno vprašanje in socialne napetosti.⁶⁷⁷ Prav tako so bili v politiki prve Jugoslavije prepoznavni skozi avtonomistična prizadevanja SLS in njeno sodelovanje z avtonomistično-federalističnimi silami izven Slovenije (Hrvaško republikansko kmečko stranko in Jugoslovansko muslimansko organizacijo) v prvi polovici dvajsetih let.

In kaj nam pokaže strnjen pogled na slovensko izkušnjo z "zaželjeno deželo"? Vstop vanjo – najprej v "malo Jugoslavijo" (Državo SHS), nato pa v skupaj s Kraljevino Srbijo oblikovano Kraljevino SHS/Jugoslavijo – je Slovencem poleg razočaranj prinesel tudi nesporne koristi. Leta 1918 se je za večino Slovencev končalo kar 11 stoletij dolgo življenje v pretežno nemški državni enoti, ki je, če tedaj habsburški državni okvir ne bi bil razbit, slovenskemu narodu grozilo s ponemčenjem; naslednje leto so se z narodno matico združili tudi prekmurski Slovenci in se osvobodili narodnega pritiska madžarske države. Če ostanemo pri odhodu Slovencev iz Avstrije, ki je zgodovinsko utemeljil njihov vstop v jugoslovansko skupnost, ga lahko najbolj nazorno pojasnimo z besedami enega tedaj najvidnejših slovenskih narodnopolitičnih voditeljev, škofa Jegliča. Leta 1920 je v svojem dnevniku zapisal: "Res, bil sem zvest Avstrijec in gabila se mi je očitna in posebno skrivna koruptna agitacija zoper Avstrijo. Želel pa sem od nekdanj, da bi se Jugoslovani v okviru Avstrije združili v eno celoto. Vedel sem pa, da je izvršitev te želje nemogoča brez izredno hude prekucije. No, vojska je pa vse tako pretresla in preobrnila, da se mi je ta združitev zdela mogoča. Ker je na to merila majniška deklaracija, mi je bila draga. Ker se pa

⁶⁷⁷ Perovšek, Srbsko-slovenski odnosi, str. 230.

ljudje niso zato vnemali, ali bolj prav, ker se niso znali prav orientirati in se niso gibali, jaz sem pa čutil, *da bo vse izgubljeno in bomo ponemčeni* (podčrtal J. P.), ako se v tem ugodnem času ne dvignemo, sem storil korake, da smo se podpisale vse stranke (mišljena je t. i. ljubljanska izjava z dne 15. septembra 1917, izhodišče znanega deklaracijskega gibanja v letih 1917–1918 – op. J. P.). Moj podpis je bil merodajen in začelo se je gibanje, ki je omogočilo Jugoslavijo. Hvala Bogu, ki je vse okolnosti tako vodil, da so bili moji koraki popolnoma zakoniti.”⁶⁷⁸

Seveda pa lahko odločitev Slovencev za Jugoslavijo pojasnimo tudi z vsebinsko bolj razčlenjeno razlago. Njihova odločitev je, razen v navedeni Jegličevi oceni, temeljila tudi v pričakovanju, da bodo “imeli v novem državnem okviru bistveno večje možnosti za odločanje o svojih temeljnih družbenopolitičnih, socialno-ekonomskih in kulturno-prosvetnih zadevah kot v razpadli avstroogrski monarhiji, torej široke avtonomistične oziroma federalistične pravice”.⁶⁷⁹ Torej, da bodo v ključnih vprašanjih nadaljnjega narodnega razvoja uživali sadove “zaželjene dežele”. Kot vemo, ni bilo tako. Poleg neuresničenega avtonomističnega cilja in vpetosti narodnojezikovnega in kulturnega razvoja v jugoslovanski unitaristični sistem so se morali Slovenci soočiti tudi z nižjo, t. i. balkansko kulturnocivilizacijsko ravniyo, ki je obvladovala jugoslovanski politični, kulturni in gospodarski prostor. Potem ko so vstopili v Jugoslavijo oziroma “prestopili na Balkan”, jih je na izobrazovalno znanstvenem področju spremljala tudi večkrat izrečena grožnja o ukinitvi šele v jugoslovanski državi ustanovljene slovenske univerze. Hkrati so bili na gospodarskem področju ujeti v trdno privit in na jug naravnani davčni prirezi. Na zunanjepolitičnem področju pa je bila porazna izguba Primorske, ki se ji je Kraljevina SHS mednarodnopravno odrekla v korist Kraljevine Italije s podpisom rapalske mirovne pogodbe 12. novembra 1920.

Te slabe slovenske izkušnje z Jugoslavijo so ublažile ugodne značilnosti in pridobitve v razvoju Slovencev v prvi jugoslovanski skupnosti. Tako so Slovenci nekaj

⁶⁷⁸ ARS, AS 1871, Jegličev dnevnik, 14. 7. 1920.

⁶⁷⁹ Stiplovšek, Prizadevanja za avtonomijo Slovenije, str. 77.

let le imeli “tiho avtonomijo”, ki je dokazovala, da so sposobni sami, po avtonomni poti urejati in voditi svoje nacionalno, kulturno, gospodarsko in tudi politično življenje. To jih je utrdilo v prepričanju, da je njihov večinski narodni avtonomistično-federalistični cilj utemeljen, kar je utrjevalo slovensko nacionalno zavest in samozavest. Slednjo so krepili tudi v Jugoslaviji vsestransko razvito slovensko narodnokulturno življenje, vzpostavitev celovitega slovenskega prosvetnega sistema in izrazit gospodarski napredek slovenskega naroda. Slovenci so postali v prvi Jugoslaviji poleg gospodarskega in kulturnega tudi upoštevanja vreden politični dejavnik, ki je sooblikoval tedanjo državno politiko. Kot viden dejavnik v jugoslovanski državi so bili tudi privlačna sila in moralna opora sonarodnjakom zunaj jugoslovanskih meja. Glede na tak napredek Slovencev v prvi jugoslovanski državi lahko na koncu ugotovimo, da je bila v “zaželjeni deželi” oblikovana dovolj čvrsta narodnoemancipacijska podlaga, na podlagi katere so lahko Slovenci, obenem z dejanji dokazano narodnoosvobodilno voljo in vojaško sposobnostjo v drugi svetovni vojni, pričeli živeti svojo naslednjo jugoslovansko izkušnjo. Končali so jo leta 1991 z vzpostavitvijo samostojne slovenske nacionalne države – Republike Slovenije.

Anton Korošec in temeljna vprašanja Kraljevine SHS/ Jugoslavije

I

Prvo jugoslovansko skupnost je v sorazmerno kratkem času njenega obstoja zaznamovala vrsta trajno nerešenih vprašanj – nacionalno in socialno vprašanje, vprašanje idejno političnega značaja jugoslovanske družbe, zunanjepolitični položaj kraljevine. Omenjena vprašanja so vzpodbujala slovensko in jugoslovansko politiko k odgovorom na vrsto različnih in pomembnih vprašanj ter k oblikovanju zapletenih političnih odnosov in razmerij v državi. O njih so se opredeljevali vsi tedanji politični dejavniki in jih različno doživljali v posameznih idejnih, družbenih, političnih in narodnih okoljih. V zaključnem delu naše študije se bomo osredotočili na poglede in dejavnost, ki jih je v omenjenih vprašanjih oblikoval vodilni slovenski politik v času med svetovnima vojnama, Anton Korošec, ki je kot načelnik tedaj najmočnejše slovenske politične organizacije – Slovenske ljudske stranke – skoraj vse obdobje prve jugoslovanske države sooblikoval njen politični značaj in razvoj.

Izhodišče Koroščeve politične presoje in delovanja v unitaristični, centralistični in po velikosrbski nadvladovalni politiki vodeni Kraljevini SHS/Jugoslaviji je bilo, da je kardinalno politično vprašanje jugoslovanske skupnosti nacionalni problem. Korošec, ki je bil glavni nosilec avtonomističnih zahtev Slovenske ljudske stranke, je to temeljno strankino stališče že leta 1923 zelo povedno poudaril takole: “Z avtonomijo nočemo oslabiti

in raztrgati države, ampak dati vsakemu delu države možnost, da nadaljuje svojo kulturno misijo in da vzljubi po avtonomiji državno edinstvo, ki mu zasigurava in omogočuje njegov svoboden razvoj. Z avtonomijo pa si hočemo zasigurati tudi, da smo na svoji zemlji mi gošpodarji, da si ohranimo svoj jezik, svojo kulturo, da si ohranimo našo solidno ekonomijo, tradicijo poštene javne uprave z dobrim uradništvom, smisel za osebnost in pravno sigurnost v socialnem društvu, skratka da živimo in se razvijemo kot Slovenci pod slovenskim solncem svobodno po svoji individualnosti. Ne oslabiti, ampak ojačiti hočemo z avtonomijo državo, jo napraviti za prijetno bivališče vseh narodov (...). In da se narodno nočemo potopiti v srbsko-hrvatskem morju, kdo nam hoče to zameriti?”⁶⁸⁰ O tem je spregovoril tudi v svojem znanem proračunskem govoru 8. februarja 1926 v Narodni skupščini Kraljevine SHS. Tedaj je zagovornikom jugoslovanske nacionalne enotnosti dejal: “Slovenci (smo) etnično bližnji Srbom in Hrvatom, bližnji enim in drugim, nismo pa isti. Mi nismo neprijatelji narodnega edinstva, ker narodno edinstvo, kakor ga vi hočete, ne obstoja. Tisti, ki pravijo, da obstaja, izražajo svojo željo, ne izražajo pa dejstva. Oni govorijo samo tisto, kar bi želeli, da bo, česar pa ni, ali kar nameravajo doseči. (...) Mi Slovenci pa lahko s sigurnostjo trdimo, da se čutimo (...) kot svoj lasten narod, kot narod, ki hoče živeti svoje lastno življenje. (...) Vam Srbom je lahko govoriti o narodnem edinstvu,” je nadaljeval Korošec. “Mogoče bi tudi jaz tako govoril, če bi bil Srb. Vi nimate ničesar izgubiti, ampak samo dobiti.” Nam pa je to težko, saj “imamo narodno zgodovino, ki je, čeprav je žalostna, vendar lepa”, nam je to težko, saj “imamo narodno kulturo, lepo bogato literaturo, mi s tem ne moremo soglašati. Ako bi narod čez noč sprejel drug jezik, bi prekinil kontinuiteto svojega dela in je ne bi mogel nadaljevati. Sigurno je, da se narod ne more odvreči, kakor poleti odložimo zimsko suknjo. (...) Ako hočete, da se odrečemo svojemu jeziku, svoji individualnosti, potem tega nikdar ne sprejmemo in nikdar ne bomo mogli sprejeti.”⁶⁸¹ Korošec je v svojem

⁶⁸⁰ Slovenec, 15. 3. 1923, Veličasten shod javnih in zasebnih nameščencev.

⁶⁸¹ Slovenec, 9. 2. 1926, Proračunski govor dr. Antona Korošca.

*Anton Korošec (1872–1940)
(Ilustrirani Slovenec, 8. 5. 1932, str. 77)*

proračunskem govoru še enkrat poudaril stališče, ki ga je mesec dni pred tem zapisal v članku O političnem programu Slovencev. V njem je opozoril, da je “od časa narodnega preroda do danes (...) želja slovenskega naroda po enotnem, skupnem, nerazdeljenem, samostojnem državnopravnem življenju stopnjema napredovala. Danes je njemu ideal v državi Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevini SHS – op. J. P.) dobiti čim največjo državnopravno samostojnost, naj se potem že imenuje avtonomija ali federacija. Prirodni nagon zdravega organizma po samostojnosti, zavest največje kulture in prepričanje o svoji lastni gospodarski moči nagiba slovenski narod, da si sam oblikuje svojo usodo. Ni pričakovati, da bi se narod odrekel svojemu jeziku in svoji narodni individualnosti. Bil bi to prvi slučaj v zgodovini, da se narod prostovoljno odreče svoji samobitnosti.”⁶⁸²

⁶⁸² Korošec, O političnem programu Slovencev, str. 4.

Ker se je Korošec globoko zavedal, da sta centralizem in hegemonija, bodisi v republikanski bodisi v monarhištični obliki “smrt za našo slovensko individualnost”,⁶⁸³ je že v prvi polovici dvajsetih let opozoril, da se Slovenci ne bodo odrekli svoji avtonomistični državnopravni ideji in “nemogoče (je) z brahialno (surovo – op. J. P.) silo prisiliti nas, da bi drugače mislili. Ni toliko pušk, ne toliko vislic, ne toliko ječ, da bi ž njimi mogli udušiti željo slovenskega naroda po svobodi, kakor si jo je sam zamislil v tej državi.”⁶⁸⁴ Načelu slovenske avtonomije se Korošec ni nikoli odpovedal, kot “najboljši in pravzaprav edini dober poznavalec vsedržavnega političnega življenja iz vrst (...) SLS”⁶⁸⁵ pa je upošteval preprosto dejstvo, da tako široka avtonomija, kot jo je začrtal program stranke, v jugoslovanski državopolitični stvarnosti ni bila izvedljiva.⁶⁸⁶ Zato je sredi dvajsetih let opozoril, da sta ob zavezanosti strankinemu programu “čisto nekaj drugega (...) način in taktika, kako priti do ustvarjanja idealnega in nedotakljivega programa. V načinu in taktiki, tu je mogoče z nami razgovarjati, tu smo gibki, tu se znamo prilagoditi vsakemu položaju.”⁶⁸⁷ Na tej podlagi se je SLS konec leta 1926 začela zavzemati za izvedbo volitev v oblastne skupščine, v okviru katerih ji je nato uspelo uresničiti nekatere vidike svojega avtonomističnega programa. Prav tako sta stranka in njen voditelj Korošec v drugi polovici tridesetih let zagotovila, da je Dravska banovina v številnih pogledih že delovala samostojno. Eno od odločilnih dejstev, ki je SLS in Korošcu pomagalo, da je v drugi polovici dvajsetih in nato tridesetih let zaživela t. i. tiha slovenska avtonomija, je bilo vodenje pragmatične politike, to je sodelovanje SLS in Korošča v vladah beograjskega režima.

Ob nacionalnem problemu, ki je najbolj zaznamoval njegovo dejavnost v prvi Jugoslaviji, je Korošec obravnaval še vrsto drugih vprašanj, ki so pomembno ali celo odločujoče vplivala na družbeno in politično življenje v

⁶⁸³ Slovenec, 25. 11. 1924, Volivni govor dr. Korošča.

⁶⁸⁴ Slovenec, 10. 7. 1923, Seja vodstva S. L. S. v Celju.

⁶⁸⁵ Gašparič, SLS pod kraljevo diktaturo, str. 171.

⁶⁸⁶ O tem glej podrobneje Slovenska novejša zgodovina, 1, str. 246–249, 269–270, 280–281, 283–285, 290–291.

⁶⁸⁷ Slovenec, 16. 11. 1926, Zbor zaupnikov slovenske ljudske stranke.

državi. Ko je v času pred sprejemom prve jugoslovanske ustave in politični javnosti in strankah potekala razprava o monarhistični ali republikanski obliki vladavine, se je opredelil za monarhizem⁶⁸⁸ in tega stališča kasneje ni spreminjal. Spremenil pa ni tudi načelnega stališča, da imajo Katoliška cerkev in njeni predstavniki pravico do javnega izražanja svojih stališč v družbenih, idejnih in političnih vprašanjih. To je poudaril že v ustavni razpravi spomladi 1921, ko je ostro nastopil proti uvedbi kanzelparagrafa.⁶⁸⁹ Kolikor je bilo v njegovi moči, je Korošec vplival tudi na to, da bi pedagoški proces in vzgojo mladine vodili učitelji, ki so pripadali katoliškemu idejnopoličnemu taboru. Prav tako si je prizadeval, da bi se učitelji in učenci z državnih šol lahko vključevali v katoliško telesnovzgojno organizacijo Orel. To je pokazalo njegovo ravnanje poleti in jeseni 1924, ko je v kratkotrajni vladi Ljube Davidoviča vodil ministrstvo za prosveto.⁶⁹⁰ V tem času je pokazal tudi razumevanje za reševanje težkega gmotnega položaja gledališč v Ljubljani, Zagrebu, Splitu, Skopju in Beogradu. Ko je vodil prosvetno ministrstvo, so tudi podelili "državne štipendije štirinajstim umetnikom, med njimi je bilo pet Slovencev, za nadaljevanje študija v tujini. To je bila zadnja večja ugodnost Koroščevega ministrstva za Slovence."⁶⁹¹

Korošec je imel vidno vlogo tudi pri reševanju nekaterih zunanjepoličnih vprašanj. To se je pokazalo že sredi oziroma v drugi polovici dvajsetih letih, ko se je podrobneje posvetil obravnavi zunanjepolične problematike. Zagovarjal je stališče, da mora biti jugoslovanska zunanja politika "v temelju miroljubna, na Balkanu vodilna, v Mali ententi ravnopravna, ob strani Francije egoistična, z ozirom na Italijo skrajno previdna in

⁶⁸⁸ Zečević, SLS in jugoslovansko zedinjenje, str. 335; isti, Neki pogledi u Srbiji, str. 63; Dolenc, Kulturni boj, str. 321–322; Rahten, SLS v jugoslovanski skupščini, str. 66.

⁶⁸⁹ SB US K SHS, 1, 15. redni sestanek, 15. 4. 1921, str. 19.

⁶⁹⁰ Dolenc, Kulturni boj, str. 195–198, 274. – Kot opozarja Jure Gašparič, Korošec ni sodeloval na seji vlade, ki je slabo leto po uvedbi kraljeve diktature, 4. 12. 1929, sprejela Zakon o ustanovitvi Sokola Kraljevine Jugoslavije, na podlagi katerega je bila ukinjena orlovska organizacija. Korošec "torej ni mogel sprejeti ali zavrniti predloga zakona. Toda dejstvo, da je kljub vsemu bil minister vlade, ki je slednjega 'vzela na znanje', ostaja in ga posledično bremeni politične odgovornosti." (Gašparič, SLS pod kraljevo diktaturo, str. 90. Več o ukinitvi Orla glej na str. 88–91)

⁶⁹¹ Dolenc, Kulturni boj, str. 198.

oprezna”.⁶⁹² Glede Italije je opozoril, da njena vzhodna jadranska obala nima gospodarskega zaledja, Italija pa si želi “premoga, železa boksita, in tega vsega ima samo v zaledju dovolj”. Zato “Italijan ne vidi samo Trbovelj, ampak pozna tudi dalmatinske, hercegovske in bosenske rudnike. Mi ne vemo nič, kaj bi v takem slučaju (italijanski agresiji – op. J. P.) naredila Francija, niti ne vemo, ali je sploh naša zunanja politika predvidela tak slučaj v razgovorih s Francijo. Češka bi bila odkritosrčno nevtralna, Romunija službeno nevtralna, a romunski narod bi odkrito simpatiziral z romansko sestro. Vsi drugi naši sosedbi naokoli bi oživel in odkrito stopili na stran Italije.”⁶⁹³

Italija je tedaj za Korošca predstavljala največjo zunanjepolitično nevarnost za jugoslovansko državo. Zato je ocenil, da bi si morala Kraljevina SHS, ob dobrih odnosih s Francijo, prizadevati tudi za boljše odnose z Veliko Britanijo. “Mi rabimo Anglijo nujno, da zadrži Italijo, ako bi v nepremišljenem trenutku hotela stegniti svojo roko po delu Balkana,” je leta 1926 pisal v Socialni misli. “In to dandanes, ko še Italija vedno živi v fašistovski hipnozi, ni izključeno. Sploh bi morali mi mnogo bolj opozarjati evropsko javnost na nevarnosti, ki nam pretijo od Italije. Njo bi morali opisovati kot edino nevarnost za mir na Balkanu, kar je tudi v resnici. A sedaj se mi s svojimi malimi sporčki z drugimi sosedbi predstavljamo Evropi kot element nemira! Približanje Angliji od naše strani bi bilo tem laže, ker stojita naš in angleški kraljevski dvor že itak v izbornih odnošajih. Toda mi rajši odstopamo Trst, Gorico in Reko, nego da bi se potrudili, da dobimo tudi albionske (albanske – op. J. P.) sinove za svoje prijatelje.” Poleg ureditve odnosov z albansko sosedo se je Korošec ob tej priložnosti zavzel tudi za vzpostavitev prijateljskih odnosov z Bolgarijo.⁶⁹⁴ Junija 1927 jo je z vednostjo ministra za zunanje zadeve dr. Vojislava Marinkovića tudi obiskal, da bi se kot načelnik SLS seznanil z razmerami v sosednji državi.⁶⁹⁵ Do

⁶⁹² Korošec, Nekaj evropske politike, str. 51. Prim. tudi isti, Balkanska politika, str. 148.

⁶⁹³ Korošec, Nekaj evropske politike, str. 50.

⁶⁹⁴ Prav tam, str. 50, 53..

⁶⁹⁵ Ratej, Politika SLS pred sklenitvijo blejskega sporazuma, 46–47.

nove stopnje v Koroščevem odnosu do Italije pa je prišlo v času, ko je od konca julija do konca decembra 1928 vodil jugoslovansko vlado. Tedaj so v Narodni skupščini ratificirali t. i. nettunske konvencije, gospodarsko-pomorske dogovore, ki sta jih 20. julija 1925 sklenili Kraljevina Italija in Kraljevina SHS o ureditvi gospodarskih razmer na Reki in v Zadru. Konvencije, ki so olajšale gospodarski prodor Italije na ozemlje Kraljevine SHS, so postale predmet političnega izsiljevanja opozicijskih parlamentarnih strank, zato jih tedanja vlada po sklenitvi ni predložila v ratifikacijo Narodni skupščini. Po obdobju napetih odnosov med državama, ki so bili posledica italijanske ofenzivne zunanje politike, so diplomatski predstavniki Kraljevine Italije in Kraljevine SHS maja 1927 sklenili sporazum, s katerim se je jugoslovanska stran obvezala k ratifikaciji konvencij v Narodni skupščini. To so nato storili v času Koroščeve vlade.⁶⁹⁶

Korošec, ki se je želel izogniti zaostrovanju odnosov z Italijo, upoštevati pa je moral tudi kraljeve želje po zbližanju med državama, je zaradi omenjenih razlogov ratifikacijo nettunskih konvencij štel za prednostne naloge svoje vlade. Konvencije so bile Narodni skupščini predložene že 16. junija 1928, vendar so dogodki, povezani z atentatom na poslance Hrvaške kmečke stranke 20. junija 1928, njihovo obravnavo preprečili. Do ratifikacije je prišlo šele po oblikovanju Koroščeve vlade, 27. julija 1928. Nettunske konvencije so bile ratificirane 13. avgusta 1928. Zagovarjanje in ratifikacija konvencij sta Korošča in njegovo stranko kot deklarirana nasprotnika italijanske imperialistične politike postavila v neprijeten položaj. Toda želja po soodločanju v zunanjepolitičnih vprašanjih, ki so neposredno zadevala tudi Slovence, ter usmeritev Koroščeve vlade, ki je zagovarjala spoštovanje in varovanje mednarodnih pogodb, krepitev prijateljskih odnosov s sosednjimi državami in vzpostavljanje novih, sta bili načelna podlaga za ratifikacijo omenjenih konvencij.⁶⁹⁷ Po mnenju Mateje Ratej je bila ratifikacija nettunskih konvencij "Koroščev najpomembnejši pri-

⁶⁹⁶ Ratej, SLS v vladi Antona Korošča, str. 116.

⁶⁹⁷ Prav tam, str. 116–118. Prim. tudi Rahten, SLS v jugoslovanski skupščini, str. 147–148, 161.

spevek k reševanju zunanjepolitičnih vprašanj jugoslovanske države v dvajsetih letih prejšnjega stoletja”, čeprav avtorica opozarja, da “ni prinesla izboljšanja položaja Kraljevine SHS v odnosu do Kraljevine Italije”.⁶⁹⁸

II

Glede drugih temeljnih problemov, ki so označili čas prve Jugoslavije, velja najprej opozoriti, da je Korošec, ki se je že ob koncu svojih bogoslovnih študij izoblikoval v osebnost, izrazito nagnjeno k reševanju družbenih vprašanj in s posluhom za socialne probleme,⁶⁹⁹ dobro zaznaval tudi socialne napetosti v tedanji slovenski in jugoslovanski družbi. Svoj pogled na reševanje socialnih in gospodarskih vprašanj je zelo jasno opredelil že v svojem govoru v Ustavodajni skupščini Kraljevine SHS, 15. aprila 1921. Poudaril je, da mora ustava državljanom zagotoviti tako gospodarsko kot socialno in politično enakopravnost. Zato je predlagal oblikovanje dvodomne skupščine, ki bi jo poleg politične sestavljala tudi socialno-gospodarska zbornica. Oba doma bi bila enakopravna, s tem, da bi prvi sklepal o vseh programskih političnih vprašanjih, drugi pa bi sprejemal zakone socialnega in gospodarskega značaja. Drugi skupščinski dom naj bi volili stanovi in stanovske organizacije. “Sedaj je čas stanovske organizacije,” ko se vsi stanovi organizirajo in zahtevajo sodelovanje v zakonodaji, je poudaril Korošec. In če imamo tako demokratično ustanovo, kot jo predstavlja socialno-gospodarska zbornica, to ne pomeni nič drugega, kot da si prizadevamo za “pomiritev gospodarskih nasprotij med stanovi”. V tem smislu se je zavzel za socializiranje (podružbljenje) industrije in kapitala, saj “osvobojenje srbskega, hrvaškega in slovenskega naroda ni popolno, dokler se ne osvobodimo vsega kapitalističnega sistema, pa naj si bode to zemljiški kapital ali kapital industrijskih podjetij ali kapital, naložen v hišah ali bančni kapital. (...) Mi vidimo, da je danes ves proletariat mobiliziran v vojski

⁶⁹⁸ Ratej, SLS v vladi Antona Korošca, str. 116, 117.

⁶⁹⁹ Štuhec, Odgovor Antona Korošca na socialne okrožnice, str. 120.

proti kapitalizmu,” je opozoril Korošec. “Mislim, da je naloga našega naroda, da priskoči proletariatu v tem boju na pomoč in da se bori za osvoboditev proletariata od kapitalističnega sistema. Mi smo imeli v naši državi ,Obznane’. Po mojem mnenju bi bila najboljša in najuspešnejša ,Obznana’ ta, ako sklenemo za našo Ustavo to določbo, da bomo socializirali industrijska podjetja, hiše in kapital.” Korošec je bil prepričan, da so “privatna podjetja popolnoma zrela za to, da se socializirajo”, in ni videl druge rešitve kot te, “da pričnemo s socializacijo naše produkcije, s socializacijo našega konsuma, da tako dobimo novih dohodkov za naše gospodarstvo”. O podjetjih, ki pa jih ne bi mogli socializirati, oziroma v primerih, ko bi bila socializacija težko izvedljiva, pa bi morala “vršiti država svojo socialno dolžnost s tem, da močno obdavči dobiček. Splošno pa moram reči,” je končal, “da socializacija v naši državi ne bo težka, ker je po večini agrarna. Zato pa mislim, da mi tem lažje ustrezemo principu socializacije, da ga spravimo v ustavo in da tako odpremo vrata gospodarski ravnopravnosti v naši državi.”⁷⁰⁰

Na podlagi teh stališč, ki so izhajala iz strankinega krščansko socialnega družbeno-gospodarskega programa, je Korošec v dvajsetih letih zahteval rešitev najnujnejših gospodarskih in socialnih vprašanj. Zagotovila naj bi jo prav uvedba drugega, socialno-gospodarskega parlamentarnega doma. Kot je leta 1922 zapisal v Socialni misli, je namreč “zavest socialne ravnopravnosti (...) tako napredovala, da se ji bodo morala otvoriti nova torišča javnega delovanja in odločevanja”.⁷⁰¹ Korošec je poudarjal, da “moramo dobiti nov družabni red, v katerem bo gospodarska in socialna enakopravnost vseh stanov postala dejstvo”, saj “socialna evolucija človeštva (še) ni ustavljena. (...) Ta nov red je treba pripraviti s široko razpredeno organizacijo. Zato stanovsko zavedni ljudje v stanovsko-strokovne organizacije, gospodarski

⁷⁰⁰ SB US K SHS, 1, 15. r. s., 15. 4. 1921, str. 15–16. – Prizadevanja Antona Korošča in Jugoslovanskega parlamentarnega kluba, ki ga je vodil, za vzpostavitev posebne socialno-gospodarske zbornice niso bila uspešna, saj je Vidovdanska ustava uveljavila enodomno skupščino Kraljevine SHS. Posebne socialno-gospodarske zbornice ni uvedla tudi Oktroirana ustava, razglašena 3. 9. 1931.

⁷⁰¹ Korošec, Razred, stan, stroka, str. 123.

talenti v zadružne, izobraženci v prosvetne, a borbene prirode v politične organizacije! Razredni boj sprejemamo samo v toliko," je opozarjal, "v kolikor razločujemo samo dva razreda: v enem gospodarsko šibke in tlačene, v drugem gospodarsko presaturirane. Gospodarsko slabi in tlačeni stanovi (pa) morajo biti solidarni v svojem boju."⁷⁰² Glede njihove medsebojne solidarnosti je na delavski razred naslovil naslednje pomenljive besede: "*Delavcu hočemo pomagati v borbi za socialno pravdo in enakopravnost in ne moremo si misliti, da lepša bodočnost delavskega stanu leži v farški gonji in da se je zaradi nje treba celo prodati braniteljem kapitalizma (liberalcem – op. J. P.)*."⁷⁰³

Korošec je imel najboljšo priložnost, da dejavno pristopi k reševanju socialnih vprašanj v drugi polovici leta 1928, ko je bil predsednik vlade Kraljevine SHS. Njegova vlada je sprva pokazala načelno pripravljenost za reševanje socialne problematike, saj je v nastopni deklaraciji napovedala sprejetje Zakona o kmečkih posojilih in Zakona o končanju agrarne reforme. Vladna skupščinska večina je nato sredi avgusta 1928 potrdila nujnost predloga Zakona o razdolžitvi kmetov, nujnost predloga Zakona o končanju agrarne reforme v Dalmaciji ter nujnost predloga Zakona o likvidaciji kmečkih dolgov in o likvidaciji begovskih posestev v Bosni in Hercegovini. Zaradi njene nepripravljenosti na sodelovanje z opozicijo pa nato omenjeni zakoni niso bili sprejeti.⁷⁰⁴

Po objavi papeške okrožnice *Quadragesimo anno*, 15. maja 1931, na podlagi katere je večji del slovenskega katoliškega tabora v tridesetih letih zagovarjal korporativni družbeni in gospodarski program, je tudi Korošec jasno optiral za korporativni družbeni red.⁷⁰⁵ Ideje korporativnega reda, ki je hotel vzpostaviti ravnotežje med posameznikom in kolektivom, je uresničeval kot predsednik slovenskega in jugoslovanskega združenstva (Zadružne zveze v Ljubljani in Glavne Zadružne zveze Kraljevine SHS/Jugoslavije), ki ju je vodil od leta

⁷⁰² Slovenec, 1. 11. 1921, Dr. Korošec o dnevnikih vprašanjih.

⁷⁰³ Slovenec, 5. 7. 1927, Zbor zaupnikov SLS v Ljubljani.

⁷⁰⁴ Slovenska novejša zgodovina, 1, str. 316–317.

⁷⁰⁵ Štuhec, Odgovor Antona Korošca na socialne okrožnice, str. 123.

1917 oziroma 1919.⁷⁰⁶ Kot zagovornik stanovsko korporativne misli, ki je v svojih zahtevah po preoblikovanju socialnega reda ostro nasprotovala komunizmu, pa je tudi Korošec, posebej poudarjeno v tridesetih letih, nastopal proti komunistom in njihovi revolucionarni družbeni doktrini. Za njegov odnos do komunizma sta bili značilni dve obdobji: prva polovica dvajsetih let, ko je v komunizmu še videl družbeni pojav, ki lahko tudi drugim socialnim gibanjem ponudi nekatere družbene in gospodarske rešitve, in kasnejši čas, ko je svoj odnos do komunizma radikalno zaostрил.⁷⁰⁷

Korošec je v okviru obravnave socialnega vprašanja o komunizmu spregovoril na že omenjenem zboru zaupnikov SLS aprila 1920, ko je kot edini sili, ki se bosta bojevali za vodilno vlogo v prihodnosti, označil krščanski socializem in komunizem. Kasneje je dodal, da "moramo (biti) objektivni in iskreno zreti na Rusijo. Tam se je ustvarilo mnogo novega, od česar je ono, kar je slabo, propadlo, a kar je dobrega, živi. Ruski sovjetski sistem temelji na stanovskih organizacijah. Rusija mora biti v tem pogledu visoka šola za evropsko politiko."⁷⁰⁸ Kljub svojim nepopustljivim stališčem, ki jih je kot minister za promet zagovarjal v pogajanjih s stavkujočimi železničarji aprila 1920,⁷⁰⁹ je sredi dvajsetih let, ko komunistično gibanje ni več ogrožalo družbene ureditve v državi, tudi kritiziral ostre odzive oblasti na delavske stavke. "Pri nas se strašno hudo postopa proti boljševikom," je dejal na velikem protikorupcijskem shodu 30. maja 1926 v Ljubljani. "Če delavstvo stopi v stavko, ne s tem namenom, da ruši državo, ampak da si pribori pravice, tedaj nastopijo proti njemu z zakonom o zaščiti države."⁷¹⁰ Korošec je tedaj načelno dopuščal zaostren boj delavstva za uveljavitev njegovih gmotnih in delovnih zahtev, seveda če ni bil povezan z uresničevanjem revolucionarnih družbenih in političnih ciljev.

⁷⁰⁶ Slovenec, 15. 12. 1940, Osmrtnica Zadružne zveze v Ljubljani; Štuhec, Odgovor Antona Korošca na socialne okrožnice, str. 123.

⁷⁰⁷ O tem glej podrobneje Filipič, Anton Korošec in marksisti, str. 83–107.

⁷⁰⁸ Slovenec, 30. 10. 1925, Dr. Korošec v Splitu.

⁷⁰⁹ Kos, Železničarska in splošna stavka aprila 1920, str. 56–58.

⁷¹⁰ Slovenec, 31. 5. 1926, 30. maja leta 1926 : druga deklaracija : s Slovenijo vsa država v boj proti našemu največjemu sovragu!

Seveda pa je Korošec ostal globoko prepričan nasprotnik revolucije in s tem tudi revolucionarnega delovanja komunistov. Kot predsednik vlade in notranji minister je v drugi polovici leta 1928 nižjim državnim organom ukazal odločno in strogo ukrepanje proti vsem organizacijam in posameznikom, za katere bi sumili ali ugotovili, da so povezani s komunisti.⁷¹¹ Opozoril je, da je treba storiti vse "za končno zadušitev komunističnega gibanja pri nas".⁷¹² Boju proti komunizmu se je odločno posvetil tudi v drugi polovici tridesetih let, ko je znova postal minister za notranje zadeve.⁷¹³ Komunistično gibanje je bilo tedaj zelo dejavno, tako v jugoslovanskem kot v mednarodnem prostoru. Korošec je na to posebej opozoril 6. marca 1936, ko je v proračunski razpravi v Narodni skupščini Kraljevine Jugoslavije poročal o delu notranjega ministrstva v letu 1935. Poudaril je, da je to leto "preteklo v znamenju velike komunistične aktivnosti", zato so bili storjeni "potrebni koraki za pobijanje te aktivnosti ter so oblasti mogle v tem pogledu beležiti lepe uspehe. Ministrstvo je še vedno mnenja," je nadaljeval Korošec, "da je treba protikomunistično borbo nadaljevati opirajoč se na zakonske odredbe in na izkušnje, a vse to s ciljem, da bi se dosegli kar najboljši uspehi v iztrebljenju komunistične propagande." O komunizmu je izrekel še naslednje načelne besede: "Meni se zdi nepotrebno in popolnoma odveč, da bi pred tem visokim forumom razlagal in opozarjal na to *vsestransko nevarnost*. Vsakdo mi bo priznal, da se je proti tej nevarnosti treba boriti. *Napak pa bi bilo, če bi pomislil, da se tak nasprotnik lahko premaga samo s policijo, z zaporom, z obsodbami. Policijska sablja, sodni zapori, to so samo trenutni in kratkoročni ukrepi. (...) Idejo je treba postaviti proti ideji!*" In "*v službo te velike borbe*

⁷¹¹ ARS, AS 1472, Okrožnice ministra za notranje zadeve dr. Korošca za pobijanje komunistične nevarnosti (avgust 1928–januar 1929).

⁷¹² Prav tam, Okrožnica z dne 24. 8. 1928.

⁷¹³ Najbolj znano Koroščevo protikomunistično stališče iz prve polovice tridesetih let pa je t. i. Koroščevo Oporoka, izjava, ki jo je dal slovenskima visokošolcema Francu Casarju in Cirilu Žebotu, ko sta ga junija 1934 obiskala v konfinaciji na otoku Hvaru. Takrat je poudaril: "Proč z liberalnimi in marksističnimi frazami, ki so tuje našemu narodu. (...) Obsojamo kapitalistični in komunistični gospodarski red. (...) Odklanjamo totalitetno ureditev države, izoblikovane v komunizmu in fašizmu, ki odvzema ostalim družabnim edinicam in poedincem vsako avtonomijo in svobodo." – Filipič, Anton Korošec in marksisti, str. 107.

za ideje se morata postaviti Cerkev in šola, se morajo postaviti politične stranke, kulturna in socialna društva ter gospodarske organizacije ter celokupno njihovo članstvo. (...) Mora se dvigniti val za valom, da zajame ves narod. Vsaka nemarnost in vsaka popustljivost bi brez dvoma prinesla našemu narodu le veliko škodo. Vsi, ki ljubijo svobodo in demokracijo, so povabljeni, da se borijo proti veliki nevarnosti komunizma. (...) Notranje ministrstvo bo tudi nadalje, kakor tudi doslej, brez strahu, brez omarhovanja vodilo borbo za vse ideale naše jugoslovanske domovine."⁷¹⁴

Korošec je razumel boj proti komunizmu kot osrednje vprašanje političnega in družbenega življenja. Kot notranji minister se mu je opazno posvetil in dosegel pomembne uspehe pri omejevanju komunistične dejavnosti v državi.⁷¹⁵ Tudi kasneje, ko ni bil več na tem položaju, je večkrat spregovoril o komunizmu. Pozival je k odločnemu boju proti njemu oziroma, kot je dejal na študijskem dnevu Akademске zveze v Ljubljani 7. marca 1940, "proti največji sramoti naše dobe".⁷¹⁶ Ta boj naj bi temeljil v jasnih socialnih, gospodarskih in moralnih načelih. Korošec jih je poudaril v svojem novoletnem govoru na beograjskem radiu, 1. januarja 1937, ko je na kratko predstavil svoj odnos do obeh katoliškemu taboru nasprotnih idejnih in družbenih nazorov: "Nočemo individualizma, ki nas vodi v skrajni liberalizem in v družabno anarhijo. Odklanjamo tudi kruti kolektivism, ki nas vodi v komunizem. Komunizem je pa največji in najhujši tiran vsake svobode in demokracije. Pot je nasilja in krvi. Naša pot vodi v sredini. Nočemo uničiti sleherne svobode individua, kakor tudi odklanjamo, da bi se v morju kolektivizma potopili."⁷¹⁷

Korošec je bil kot notranji minister precej dejaven

⁷¹⁴ Slovenec, 7. 3. 1936, Poročilo notranjega ministra. – O razvoju in delovanju komunističnega gibanja v drugi polovici tridesetih let na Slovenskem in v jugoslovanski državi glej podrobneje Filipič, Poglavlja iz revolucionarnega boja, 2.

⁷¹⁵ Slovenec, 8. 7. 1936, Občinske volitve jeseni 3. 1. 1937, Dr. Korošec vošči srečno novo leto!, 4. 3. 1937, Ekspoze dr. Antona Korošca v Narodni skupščini. – O delovanju jugoslovanskega policijskega aparata proti komunistom v času, ko je Korošec vodil ministrstvo za notranje zadeve, glej Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije, str. 168–169, 177–178, 189; Filipič, Poglavlja iz revolucionarnega boja, 2, str. 158–159, 178, 243–244; Slovenska novejša zgodovina, 1, str. 387.

⁷¹⁶ Slovenec, 8. 3. 1940, Dr. A. Korošec slovenski mladini.

⁷¹⁷ Slovenec, 3. 1. 1937, Dr. Korošec vošči srečno novo leto!

Mednarodni katoliški mladinski tabor junija 1938 v Ljubljani; z leve v osredju sedita knežinja Olga in knez namestnik Pavle Karađorđević, stoji notranji minister Anton Korošec (Spominski zbornik Slovenije, str. 107)

tudi v zvezi z občutljivim vprašanjem Nemcev v jugoslovanski državi. Odnos do nemške manjšine je namreč vplival na mednarodni položaj Jugoslavije, v katerem je Nemčija po oblikovanju vlade dr. Milana Stojadinovića leta 1935 imela vedno bolj pomembno vlogo. Korošec, ki je imel do nemškega nacizma načelno in v praktični politiki odklonilno stališče,⁷¹⁸ je vodil ostro politiko proti nacistični dejavnosti in nemštvu v Sloveniji in Jugoslaviji (razpuščanje organizacij Kulturbunda; prepoved predavanj predavateljev iz tretjega rajha; izgon nacističnih organizatorjev in propagandistov, ki so delovali med nemško manjšino; prepoved celjskega nacističnega časopisa *Deutsche Zeitung*; nadzorovanje in preprečevanje ilegalne dejavnosti nacistov; preprečevanje politične strnitve nemške narodne skupine na nacionalsocialistični podlagi; izdaja uredb, ki so jugoslovanskim državljanom nemške narodnosti ozi-

⁷¹⁸ Prunk, Politični profil in delo Antona Korošca, str. 45; Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, str. 181.

roma tujim državljanom omejevale nakup zemljišč in nepremičnin).⁷¹⁹ Kot notranji minister je leta 1938 celo poslal zunanjepolitičnega urednika dnevnika Slovenec, dr. Alojzija Kuharja, v Nemčijo, da bi izvedel za nemške načrte glede slovenskih krajev. Kuhar je s ponarejenim potnim listom na ime Jochan Pichler, predstavljal se je kot jugoslovanski državljan nemške narodnosti, odšel v različne nemške ustanove, ki so se ukvarjale s temi vprašanji (Inštitut za Nemce v tujini v Stuttgartu, arhiv Univerze v Münchnu, ki se je ukvarjala s preučevanjem Južnih Slovanov). V teh ustanovah se je prepričal, da so bile domneve o vključevanju slovenskega ozemlja v nemški ekspanzionistični državni načrt in vlogi nemške manjšine pri tem utemeljene.⁷²⁰ Kuhar je tako potrdil Koroščevo bojazen, "da bi enotno usmerjena in odkrito nacistično organizirana nemška narodnostna manjšina, podobno kot sudetski Nemci, poskušala – to pa se je v resnici tudi dogajalo – sprožiti nemško okupacijo Slovenije".⁷²¹ Odnos do Nemcev se je v Jugoslaviji spremenil šele po Koroščevem odhodu s položaja notranjega ministra decembra 1938. Simpatije predsednika jugoslovanske vlade Stojadinovića do nacistov in fašistov ter gospodarsko opiranje Jugoslavije na Nemčijo in Italijo so namreč odločilno vplivali, da se je Stojadinović pod nemškim pritiskom odločil odstraniti Korošca s položaja notranjega ministra. Zamenjal ga je Milan Aćimović, do tedaj upravnik mesta Beograda, ki je bil že dalj časa povezan z gestapom kot policijski strokovnjak za borbo proti komunizmu.⁷²²

Korošec je svoj odnos do nemške manjšine spremenil šele po kapitulaciji Francije junija 1940.⁷²³ Tedaj je nastalo novo razmerje v mednarodnih odnosih z vsaj začasno popolno prevlado sil osi na evropski celini. Po poročilih sodobnikov naj bi bil Korošec zaradi strahu pred Nemci povsem na tleh. "Takšen Korošček odziv tedaj ne le da ni pomenil nikakršne izjeme, temveč je celo

⁷¹⁹ Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*, str. 56, 64, 100, 101, 107, 125, 169–175, 203–204.

⁷²⁰ Godeša, *Odnos SLS*, str. 92, op. 76.

⁷²¹ Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*, str. 181.

⁷²² Prav tam, str. 152–153; *Slovenska novejša zgodovina*, 1, str. 399.

⁷²³ Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*, str. 225.

predstavljal povsem običajen odmev na tedanji mednarodni položaj.⁷²⁴ V tistem času, ko so sile osi obvladovale evropsko celino, se je namreč zdelo, da prihodnost pripada nacistično-fašističnemu novemu redu. Po padcu Francije so se tudi v jugoslovanski vladi zaradi zunanjepolitičnega položaja države zavedali nujnosti približevanja Jugoslavije Nemčiji. Iz tega vidika nov Korošecv odnos do Nemcev, ki ga je od julija 1940 oblikoval kot minister za prosveto, načelno ni bil sporen; zanj je užival tudi podporo predsednika nove jugoslovanske vlade Dragiše Cvetkovića in kraljevskega namestnika kneza Pavla Karađorđevića.⁷²⁵ Ob tem pa je treba opozoriti, da je resnično približevanje Nemčiji v vladi zagovarjal le Korošec.

Cvetković in Korošec sta poleti in jeseni 1940 popuščala zahtevam nemške manjšine, Korošec pa si je v zadnjih mesecih svojega življenja prizadeval za tesno politično sodelovanje med Jugoslavijo in tretjim rajhom.⁷²⁶ Kot prosvetni minister je izdal več uredb, ki so olajšale položaj nemške manjšine na šolskem področju,⁷²⁷ 5. oktobra 1940 pa je bila na njegovo pobudo izdana Uredba o vpisovanju oseb judovskega rodu za učence univerz, visokih šol z veljavo univerze, višjih, srednjih, učiteljskih in drugih strokovnih šol.⁷²⁸ Uredba je omejila vpis učencev judovskega rodu za omenjene šole tako, da njihovo število v primerjavi s številom vseh vpisanih ni smelo presegati razmerja med številom državljanov judovskega rodu z vsemi drugimi. Za vsako vrsto šol posebej naj bi to število določila vrhovna šolska oblast, torej ministrstvo za prosveto. Omejitev je veljala že za vpis v prve letnike teh šol v šolskem letu 1940/41, kljub temu da se je šolsko leto že pričelo. Za vpisane v višje letnike teh šol uredba ni veljala. Izjema so bili učenci judovskega rodu, katerih starši so bili zaslužni za do-

⁷²⁴ Godeša, Odnos SLS, str. 92.

⁷²⁵ Prav tam, str. 93.

⁷²⁶ Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, str. 227, 228.

⁷²⁷ 23. 8. 1940 sta bili izdani Uredba o nemški šoli s pravico javnosti v Novem Vrbanu in Uredba o ustanovitvi popolne privatne gimnazije s pravico javnosti v Beogradu, 19. 9. 1949 pa je bila izdana Uredba o ustanovitvi nepopolne nemške privatne gimnazije v Apatinu. – Čulinović, Jugoslavija između dva rata, 2, str. 171.

⁷²⁸ O tem glej podrobneje Dolenc, Zmaga ali poraz h Koroščevi antisemitski uredbi, str. 199–209.

movino. Popolna prepoved vpisa pa je veljala za tuje državljane judovskega rodu.⁷²⁹

Korošec se je v tem času lotil judovskega vprašanja "predvsem zaradi želje, da bi pridobil simpatije nacistične Nemčije in jo odvrnil od agresije na Jugoslavijo in še posebej na Slovenijo".⁷³⁰ Pred tem namreč nasproti Judom ni zagovarjal ostrih stališč. Tako je še 11. septembra 1938, na velikem narodnem taboru v Črenšovcih v Prekmurju, spravljivo govoril o judovskem vprašanju. Tedaj je kot notranji minister med drugim dejal: "Pri nas v Jugoslaviji, čemur ste vi priča, ne obstoji židovsko vprašanje. Jugoslavija je izmed redkih držav, katere to vprašanje ne vznemirja. To je najboljši dokaz, da židje pri nas uživajo polno zaščito zakonov, da se židje pri nas tretirajo kot ravnopravni državljani. Vse dobrote zakona se delijo enako židom kakor drugim državljanom, kajpada tudi vse strogosti zakona." O priseljevanju Judov v državo pa je zagovarjal naslednje stališče: "Nobena država na svetu v današnjih prilikah ne želi, da se ji poveča število njenih manjšin, naj si bo manjšina jezikovna, verska ali druga. Teža načela se drži tudi kraljevina Jugoslavija. Mislim, da je to v sedanjih prilikah pametno in zelo trezno stališče."⁷³¹ Ervin Dolenc je zato stvarno ugotovil, da si lahko Korošček obrat v stališčih do judovskega vprašanja razlagamo "v kontekstu povečanega priseljevanja Židov v takrat še nevtralno Jugoslavijo in v kontekstu ugajanja ter manifestativnega prilagajanja nacistični rasistični politiki po padcu nacistom ljubega premiera Stojadinovića in po padcu zadnje realne ovire nemški ekspanzionistični politiki v Evropi, Francije".⁷³² V tej zvezi gre razumeti tudi njegovo odredbo iz avgusta 1940, naj v šolah v bodoče omejijo pouk francoščine in angleščine ter dajo več ur na razpolago za pouk jezikov "naših velikih sosedov", to je nemščine in italijanščine, in pripravljanje ukrepov proti prostozidarjem.⁷³³ Nem-

⁷²⁹ Prav tam, str. 199.

⁷³⁰ Vidovič-Miklavčič, Idejnopolitični značaj SLS 1935–1941, str. 52. Prim. tudi Pleterški, Opozorila in opomba k posvetu o dr. Antonu Korošču, str. 231.

⁷³¹ Ponedeljski Slovenec, 12. 9. 1938, Dr. Korošec Slovenski krajini in njenemu voditelju Kleklu. – Navajam po Vidovič-Miklavčič, Idejnopolitični značaj SLS 1935–1941, str. 52.

⁷³² Dolenc, Zmaga ali poraz h Koroščevi antisemitski uredbi, str. 200.

⁷³³ Prav tam, str. 204; Godeša, Odnos SLS, str. 93.

ška diplomacija je novo Koroščevo politiko ugodno sprejela, čeprav so njeni strokovnjaki ocenjevali, da za njo še vedno stoji stari "nemški sovražnik, posebej zaradi tega, ker se boji nemških zahtev po slovenskem ozemlju".⁷³⁴ Korošec se je v odnosu do Nemcev in Nemčije odločil za pragmatično politiko.⁷³⁵ Po novejših ugotovitvah pa je treba upoštevati, da je Koroščeva pobuda za izdajo t. i. protisemitske uredbe temeljila tudi v računu, da bi politična razprava o njej spodkopala sporazum Cvetković-Maček ter razdelila Srbe in jih usmerila proti vladi. Na ta način bi se sam lahko ponovno povzpel do večjega vpliva.⁷³⁶ Koroščev spremenjeni odnos do Nemčije v zadnjih mesecih njegovega življenja ni prinesel praktičnih zunanjepolitičnih in notranjepolitičnih učinkov, nadaljnje razvijanje njegove nove politike do Nemčije pa je preprečila smrt.⁷³⁷

Z odhodom Antona Korošča je v jugoslovanski politiki nastala velika praznina. Res je, da je bil v času svoje smrti šele nekaj mesecev znova v vrhunski politiki, saj je od januarja 1939 zasedal politično nevplivno mesto predsednika Senata Kraljevine Jugoslavije oziroma je bil od sklenitve sporazuma Cvetković-Maček, ko sta bila razpuščena Narodna skupščina in Senat Kraljevine Jugoslavije,⁷³⁸ le še nekdanji predsednik letega, toda kot eden od ključnih označevalcev jugoslovanske politike, vse od procesa jugoslovanske združitve dalje, je bil osebnost, s katero je bil povezan ves dotedanji jugoslovanski politični in državni razvoj. V tem pogledu je Korošec predstavljal stalnico političnih odnosov v prvi jugoslovanski državi. Sooblikoval jih je na različnih ministrskih položajih in seveda kot podpredsednik ter predsednik jugoslovanske vlade, prav tako pa je nanje pomembno vplival tudi tedaj, ko je deloval kot opozicijski politik.

⁷³⁴ Godeša, Odnos SLS, str. 93; Boban, Maček i politika HSS 1928–1941, 2, str. 367; o Koroščevem odnosu do Judov glej tudi str. 348–349, 350, 356–357, 422.

⁷³⁵ Dolenc, Zmaga ali poraz h Koroščevi antisemitski uredbi, str. 204.

⁷³⁶ Godeša, Odnos SLS, str. 94; Grdina, Konstantinovič: Politika sporazuma, str. 286–290; Dolenc, Zmaga ali poraz h Koroščevi antisemitski uredbi, str. 205.

⁷³⁷ Dolenc, Zmaga ali poraz h Koroščevi antisemitski uredbi, str. 209.

⁷³⁸ SL KBU DB, 2. 9. 1939, ukaz kraljevskih namestnikov o razpustitvi Narodne skupščine, 6. 9. 1939, ukaz kraljevskih namestnikov o prenehanju mandatov senatorjev.

V zavesti jugoslovanske in slovenske politične javnosti je bil Korošec nenehno prisoten, saj sta ju njegova idejna, socialna in narodnopolitična misel ter delo vztrajno zaposlovala. Njegov odnos do temeljnih problemov jugoslovanske države nam razkriva politika, ki se je zavezal ohraniti in uveljaviti slovenstva, za kar naj bi bila v tistem zgodovinskem obdobju najbolj primerna jugoslovanska državna skupnost. Kot katoliški politik si je seveda prizadeval, da bi se idejni pogledi političnega gibanja, ki ga je vodil, še bolj utrdili v slovenski družbi in izražali katoliški značaj Slovenije v jugoslovanski skupnosti. Krščansko oziroma katoliško načelo ga je vodilo tudi v presojanju socialnega vprašanja, ki naj bi ga reševali na krščansko socialni, po kasnejših zamislih pa na korporativno stanovski podlagi. Korošec se je ostro postavil po robu revolucionarnemu komunističnemu gibanju, ki ga je videl kot hudo nevarnost za jugoslovansko državo in družbo. Resno nevarnost za Jugoslavijo pa je videl tudi od zunaj – v dvajsetih letih iz fašistične Italije, v drugi polovici tridesetih let pa iz nacistične Nemčije. Njegov končni premislek je bil, da je politika približevanja obema državam, zlasti Nemčiji v začetku štiridesetih let, najboljše zagotovilo za ohranitev jugoslovanske države in zavarovanje slovenskih narodnih interesov. Kot je znano iz raziskav Bojana Godeše, pa je razmišljal tudi o drugih rešitvah slovenskega narodnega vprašanja, če bi prišlo do uničenja Jugoslavije.⁷³⁹ Za Koroščevo dejavnost v prvi jugoslovanski državi zato lahko ob sklepu ugotovimo, da se je odzival na vsa bistvena vprašanja in dileme, ki so zaznamovali njen obstoj. Njegovo reševanje teh vprašanj je pustilo močan pečat tako v njegovem času kot v zgodovinskem spominu na prvo Jugoslavijo in življenje Slovencev v njej.

⁷³⁹ Godeša, Odnos SLS, str. 98–104.

Povzetek

Prva izkušnja novega zgodovinskega položaja, v katerem so bili Slovenci po odhodu iz Avstrije, je bila povezana z oblikovanjem Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki so jo habsburški Jugoslovani ustanovili 29. oktobra 1918. Država SHS je z izjemo Prekmurja, Medjimurja, Bačke, Baranje in Banata obsegala vse jugoslovansko ozemlje nekdanje avstro-ogrske monarhije, obstajala pa je do 1. decembra 1918, ko se je s Kraljevino Srbijo združila v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. V Državi SHS so Slovenci prvič v 20. stoletju jasno izrazili svojo državotvorno sposobnost, saj so se organizirali kot narodna skupnost, ki svobodno odloča o vseh vidikih svojega narodnega, političnega, državnopravnega, kulturnega, socialnega in gospodarskega razvoja. Oblikovali so prvo slovensko nacionalno vlado, Narodno vlado Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani (Narodna vlada), ki je v Sloveniji izvrševala vso oblast, vključno z zadevami na vojaškem področju, posegala pa je tudi na področje mednarodnih odnosov, saj so njen obstoj upoštevale celo nekatere evropske vlade (poljska, avstrijska) pri razvijanju svojih diplomatskih povezav. Samostojnost Narodne vlade je državnopravno potrdila posebna Naredba o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani, ki jo je v sporazumu z zagrebškim Narodnim Vijećem, vrhovnim organom oblasti v Državi SHS, 21. novembra 1918 izdala Narodna vlada. Po tej naredbi je Narodno Vijeće Narodni vladi prepustilo, da upravlja slovensko ozemlje "kot del narodne, svobodne,

neodvisne, na demokratičnih načelih urejene države SHS". S tem je bila na slovenskem ozemlju Narodna vlada tudi formalno edina, popolna in pravno najvišja oblast in nosilka slovenske samostojnosti v konfederalno oblikovani Državi SHS. Ena od pomembnih značilnosti politične osamosvojitve, ki so jo dosegli Slovenci v Državi SHS, je bil tudi sklep, sprejet na skupni seji Narodne vlade in Narodnega sveta (vrhovnega slovenskega političnega predstavniškega telesa, ustanovljenega 16. in 17. avgusta 1918, ki je vodilo boj za samoodločbo in združitev Slovencev v jugoslovansko državo), 9. novembra 1918, da Narodna vlada Narodnemu svetu poroča o svojih odločitvah in naredbah v pretres. S tem je novembra 1918 na Slovenskem obstajalo politično telo, ki so mu formalno priznali pristojnosti, kakršne ima v parlamentarnem sistemu njegov nosilec – parlament.

Na Slovenskem sta med procesom jugoslovanske državne združitve tedanja državoupravna oblast in politika posebej obravnavali tudi vprašanje družbene in politične vloge ter značaja oboroženih sil. Narodna vlada in tedanje slovenske politične stranke so njihovo vlogo videli v zagotavljanju stabilnih varnostih razmer ter v reševanju vprašanja slovenskih narodnih mej. Že v času obstoja Države SHS so na tedanje oborožene sile gledali kot na enote jugoslovanske vojske, vendar so obenem pisali tudi o slovenski narodni vojski. Po oblikovanju Kraljevine SHS pa so oborožene sile na Slovenskem razumeli kot jugoslovanske oborožene formacije. Vsi tedanji slovenski državnopolitični dejavniki so se zavzemali za uveljavitev modernega, protimilitarističnega duha nove armade. Kot družbeni in politični dejavnik, ki odločilno varuje življenjske narodnodržavne interese, naj bi nova armada temeljila na humanih, pravičnih in korektnih odnosih med častniki in vojaki.

Po oblikovanju Kraljevine SHS se državoupravna samostojnost, ki so jo Slovenci dosegli v Državi SHS, ni ohranila. Namesto Narodne vlade je regent Aleksander Karađorđević januarja 1919 imenoval novo Deželno vlado za Slovenijo. Deželna vlada ni bila neodvisna in suverena nacionalna vlada, kot je bila prejšnja narodna vlada. Obseg njenih upravnih pristojnosti ni dosegel prejšnje slovenske nacionalne državne organizi-

ranosti v Državi SHS, očitna je bila tudi podrejenost Deželne vlade osrednji vladi v Beogradu. Tako je z oblikovanjem Deželne vlade za Slovenijo komaj dobra dva meseca po jugoslovanski združitvi zamrla samostojna slovenska oblast. Hkrati je osrednja vlada v Beogradu v začetku marca 1919 še zadušila prizadevanja katoliške Slovenske ljudske stranke in Jugoslovanske socialnodemokratske stranke, da bi v Sloveniji oblikovali poseben deželni zbor, to je slovensko predstavniško in zakonodajno telo, ki bi mu Deželna vlada odgovarjala za svoje delo do sprejetja ustave. S tem se je uveljavila politika jugoslovanskega centralizma, ki jo je kasneje ustavno uzakonila Vidovdanska ustava, sprejeta 28. junija 1921. Deželna vlada za Slovenijo je bila na podlagi določil Vidovdanske ustave ukinjena 12. julija 1921, Slovenija pa je bila vpeta v centralistični jugoslovanski državni sistem, ki ga je nadgradilo še ustavno uzakonjeno načelo jugoslovanskega nacionalnega unitarizma, po katerem naj bi Slovenci, Hrvati in Srbi (drugih narodnih imen ustava ni niti omenjala) ne bili narodi zase, pač pa le "plemena" namišljenega enotnega jugoslovanskega naroda.

V času, ko so slovensko ozemlje vklepali v centralistični jugoslovanski sistem, pa so se lahko slovenska državotvorna prizadevanja odrazila na zunanjepolitičnem področju. Slovenski člani delegacije Kraljevine SHS na mirovni konferenci v Parizu so namreč v letih 1919–1920 opazno sodelovali v prizadevanjih za ugodno rešitev jugoslovanskih (slovenskih) mej z Italijo, Avstrijo in Madžarsko. Med njimi je kot specialist za Koroško izstopal dr. Lambert Ehrlich, avtor oziroma soavtor vrste pomembnih dokumentov in spomenic o koroškem vprašanju, ki jih je jugoslovanska delegacija naslovila na merodajne udeležence mirovne konference. Posebej pomembno je bilo njegovo poročilo o delovanju znane Milesove komisije na Koroškem konec januarja in v začetku februarja 1919, ki ga je pripravil 20. marca 1919. Bilo je podlaga za ukrepe jugoslovanske delegacije, ki so bili uspešni vsaj v toliko, da je bil za Koroško določen plebiscit. Ehrlich je tvorno sodeloval tudi v diplomatskem boju za jugoslovansko (slovensko) severno mejo na Štajerskem in v Prekmurju. Po podpisu senžermen-

ske mirovne pogodbe z Avstrijo 10. septembra 1919 pa si je zavzeto prizadeval za uspešen izid koroškega plebiscita 10. oktobra 1920.

Edini slovenski oziroma jugoslovanski vojaško diplomatski uspeh v reševanju mejnih vprašanj na slovenskem ozemlju po razpadu Avstro-Ogrske in oblikovanju jugoslovanske države leta 1918 je bila poleg Maistrove zagotovitve meje proti Avstriji na Štajerskem priključitev Prekmurja h Kraljevini SHS. Za vključitev Prekmurja v jugoslovansko državo so se izrekle vse tedanje slovenske politične stranke – SLS, liberalna Jugoslovanska demokratska stranka in marksistična JSDS –, težnje po vključitvi v jugoslovansko državo pa so večkrat množično izrazili tudi Prekmurci. V diplomatskem boju jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci za priključitev Prekmurja h Kraljevini SHS so izstopali njeni slovenski člani – posebej Matija Slavič – poleg njega pa še dr. Ivan Žolger, Lambert Ehrlich in dr. Milko Brezigar. Slavič je na osnovi svojega velikega poznavanja narodnostnih, jezikovnih, zemljepisnih, gospodarskih, političnih in zgodovinskih razmer v Prekmurju pomembno pripomogel k odločitvi vrhovnega sveta konference, 9. julija 1919, da Prekmurje pripade Kraljevini SHS. S privolitvijo vrhovnega sveta je 12. avgusta 1919 Prekmurje zasedlo jugoslovansko vojaštvo. Združitev Prekmurcev z narodno matico je bila dejanje najvišjega nacionalnega pomena in je eden od zgodovinskih temeljev ozemeljske celovitosti Republike Slovenije, ki je bil postavljen že v času neposredno po koncu prve svetovne vojne.

Med vprašanji, ki so temeljno označila življenje Slovencev v Kraljevini SHS/Jugoslaviji, je posebej izstopal nacionalni problem. Ustavno in politično ga je z zakonitvijo unitarizma in centralizma v dvajsetih letih utemeljila Vidovdanska ustava, v tridesetih letih pa Oktobrirana ustava, izdana 3. septembra 1931, ki je prav tako ponovno ustavno in politično uveljavila načelo jugoslovanskega državnega centralizma in narodnega unitarizma. Slovenci in njihova politika so bili v nacionalnem vprašanju postavljeni pred dilemo, ali sprejeti utopitev v t. i. jugoslovanskem narodu ali pa se taki nacionalni usodi upreti ter se na osnovi zavesti o posebni sloven-

ski narodni individualnosti boriti za pravico do svojega jezika, kulture in lastne nacionalne državnosti, ki bi jo zagotovila avtonomistično ali federativno preurejena jugoslovanska državna zveza. Večinski del slovenskega naroda in njegove politike se je odločil za slovensko avtonomistično-federalistično stališče, medtem ko so jugoslovanski državni centralizem in narodni unitarizem zagovarjali v liberalnem taboru. Po letu 1923, ko je KPJ oblikovala svoj federativni nacionalni program, so ga v okviru marksističnega tabora podpirali še komunisti.

Avtonomistično-federalistično stališče, ki so ga bolj ali manj zagovarjali v vseh tedanjih idejnopolitičnih taborih na Slovenskem, je najbolj odmevno poudarjala vodilna slovenska politična sila v prvi Jugoslaviji – Slovenska ljudska stranka; le-ta je že leta 1923 oblikovala dovršen avtonomistično-federalističen državnopравни program, v katerem je zahtevala zakonodajno avtonomijo Slovenije z lastnim parlamentom in vlado. Pri tej zahtevi, ki jo je zaradi taktičnih razlogov enkrat bolj, drugič manj poudarjala, je ostala vse do konca obstoja prve jugoslovanske skupnosti.

Slovenske avtonomistično-federalistične zahteve v prvi Jugoslaviji niso bile uresničene, saj za to v dvajsetih letih ni bilo ustreznih ustavno-političnih pogojev, medtem ko je priprave na oblikovanje posebne slovenske državnopravne enote, Banovine Slovenije, ki so stekle konec tridesetih let, v začetku leta 1941 zaustavila vojna nevarnost. Kljub temu pa je SLS v letih 1927–1929 kot najmočnejši slovenski stranki uspelo, da je skozi ustavno zagotovljeno samoupravno odločanje na gospodarsko-socialnem in kulturno-prosvetnem področju v okviru t. i. oblasti (tedanjih upravno-ozemeljskih enot; Slovenija je bila razdeljena na ljubljansko in mariborsko oblast), vsaj deloma uresničila svoj avtonomistični program. Podobno je bilo tudi v drugi polovici tridesetih let, ko je SLS imela večino v banskem svetu Dravske banovine (Slovenije); banski svet je leta 1935 skladno s svojimi pristojnostmi imenoval tedanji notranji minister in strankin načelnik dr. Anton Korošec. Banski svet je postajal vedno bolj tehten dejavnik pri reševanju zadev, pomembnih za socialnogospodarski in kulturnoprosvetni napredek Slovenije. Življenje na Slovenskem je v

tem času dejansko potekalo samostojno, po slovensko, čeprav za to formalnopravno ni bilo nobene zakonske podlage. Slovenci so tako dokazali, da so sposobni sami, po avtonomni poti urejati in voditi svoje nacionalno, kulturno, gospodarsko in tudi politično življenje, če so le za to ustvarjeni ustrezní pogoji.

Razen v narodnem vprašanju so v slovenski politiki oblikovali svoje poglede tudi na druge ključne probleme tedanjega časa. Pri tem so bila zlasti zanimiva stališča meščanske politike, saj je tedaj le-ta predstavljala edini realni politični dejavnik, ki je obvladoval slovenski prostor in sooblikoval politične razmere ter razvoj v jugoslovanski državi. Svoje poglede na tedanje bistvene idejnopolične in socialnogospodarske probleme je meščanska politika oblikovala zelo zgodaj. Liberalci že leta 1918, ko so poudarili vsa ključna načelna stališča takratnega slovenskega liberalizma. Nasprotovali so vsakemu strankarskemu zlorabljanju vere, v socialnem pogledu pa podprli enakomerni socialni dvig vseh stanov, zlasti socialno šibkih, ob opozorilu, da je nedemokratično, če imajo enostransko družbeno premoč gospodarsko šibkejši sloji. Na gospodarskem področju so podpirali podržavljenje velikih obratov (železnice, premogovniki, izraba vodnih sil) in zadružno združevanje zasebnega gospodarstva, če za to obstaja ustrezen interes. Na kmetijskem področju so se zavzeli za odpravo fidejkomisov in preprečevanje drobitve kmetij. Slovenska meščanska liberalna politika je pri svojih ključnih stališčih vztrajala vse obdobje v letih 1918–1941. Pri tem je še ostro odklanjala ruski boljševizem, pa tudi italijanski fašizem in nemški nacizem. Enako dosledno je zavračala tudi politični katolicizem.

Liberalna politika je svoje, leta 1918 oblikovane socialnogospodarske poglede v tridesetih letih vsebinsko še razširila. Pri tem je poudarjala načelo skladnosti in solidarnosti vseh slojev. Ob priznavanju zasebne lastnine kot temeljnega pogoja za uspešen gospodarski razvoj pa je – tako kot katoliški pol – zagovarjala dirigirano gospodarstvo in koncept stanovske oziroma korporativne države.

Katoliški tabor je svoje idejne, politične in socialnogospodarske nazore kompleksno predstavil leta 1920.

Takrat je poudaril svoj krščansko socialni družbeno gospodarski program, ki je zagovarjal rešitev socialnega vprašanja v industrijski družbi z odstranitvijo napak in nepravilnosti kapitalističnega gospodarjenja na demokracijski in krščansko etični podlagi. V katoliškem taboru so obenem poudarili odločno nasprotovanje komunizmu in liberalizmu, kasneje pa so jasno zavrnilo tudi fašizem in nacizem. Toda kljub temu, da sta bila za katoliško politiko fašizem in nacizem njena prepoznavna sovražnika, pa je menila, da sta brezbožni komunizem in boljševizem vendarle večje zlo, ker sta nepomirljiva sovražnika krščanske kulture in katolištva in s tem tudi slovenskega naroda. Zato velja brezkompromisni boj predvsem njima.

Ob bolj ali manj ostrem odklanjanju vsega obstoječega je za slovenski politični katolicizem edino in pravo idejnopolitično pot predstavljal le koncept katoliške obnove in z njim povezanega t. i. totalnega krščanstva. Tak koncept je poudaril že V. katoliški shod 25.–28. avgusta 1923 v Ljubljani. Shod je zahteval, naj smernice vsemu idejnemu, kulturnemu, izobraževalnemu, družbenemu, gospodarskemu in političnemu življenju določa edinole krščanski svetovni nazor. Katoliška politika je nato pri teh zahtevah vztrajala ves čas obstoja prve jugoslovanske države. Ključni nazori slovenske meščanske politike v Kraljevini SHS/Jugoslaviji so si bili tako na liberalni kot na katoliški strani bolj podobni kakor pa ne. Podobni so si bili v zavračanju komunizma, fašizma in nacizma, v protisemitskem stališču, v zavzemanju za stansko korporativni sistem in za disciplinirano oziroma avtoritativno demokracijo. Razhajali pa so se v okviru trajnega katoliško-liberalnega kulturnega boja in v pogledih na nacionalni problem. Pri tem je imel v oblikovanju temeljnih načel, ki so vodila katoliško politiko, skoraj do konca obstoja prve Jugoslavije eno od najpomembnejših vlog vodilni slovenski politik v obdobju med svetovnima vojnama Anton Korošec. Njegova politična dejavnost je pomembno vplivala na družbene in politične razmere v državi in življenje Slovencev v njej.

Slovenci, ki so vstopili v Kraljevino SHS/Jugoslavijo v pričakovanju, da bodo imeli v novem državnem okviru bistveno večje možnosti za odločanje o svojih temeljnih

družbenopolitičnih, socialno-ekonomskih in kulturno-prosvetnih zadevah kot v razpadli avstro-ogrski monarhiji, torej široke avtonomistične oziroma federalistične pravice, so kmalu ugotovili, da se njihova pričakovanja niso uresničila. Poleg nedoseženega avtonomističnega državnopravnega cilja in vpetosti narodnojezikovnega in kulturnega razvoja v jugoslovanski unitaristični sistem so se morali soočiti tudi z nižjo, t. i. balkansko kulturnocivilizacijsko ravnijo, ki je obvladovala jugoslovanski politični, kulturni in gospodarski prostor. Na kulturno-znanstvenem področju jih je spremljala tudi večkrat izrečena grožnja o ukinitvi šele v jugoslovanski državi ustanovljene slovenske univerze. Hkrati so bili na gospodarskem področju ujeti v trdno privit in nepovratno na jug naravnani davčni primeži. Na zunanjepolitičnem področju pa je bila porazna izguba Primorske, ki se ji je Kraljevina SHS mednarodnopravno odrekla v korist Kraljevine Italije s podpisom rapalske mirovne pogodbe 12. novembra 1920.

Omenjene slabe slovenske izkušnje z Jugoslavijo pa so ublažile ugodne značilnosti in pridobitve v razvoju Slovencev v Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Tako so Slovenci v okviru delovanja oblastnih samouprav v letih 1927–1929 in delovanja banskega sveta Dravske banovine v drugi polovici tridesetih let dokazali, da so sposobni sami urediti svoja razvojna vprašanja. To jih je utrdilo v prepričanju, da je njihov večinski narodni avtonomistično-federalistični cilj utemeljen, kar je utrjevalo slovensko nacionalno zavest in samozavest. Slednjo so krepili tudi v Jugoslaviji vsestransko razvito slovensko narodnokulturno življenje, vzpostavitev celovitega slovenskega prosvetnega sistema in izrazit gospodarski napredek slovenskega naroda. Slovenci so postali v prvi Jugoslaviji poleg gospodarskega in kulturnega tudi upoštevanja vreden politični dejavnik, ki je sooblikoval tedanjo državno politiko. Ob tem so razvijali moderno demokratično družbeno, socialnogospodarsko in politično misel. Kot viden dejavnik v jugoslovanski državi pa so bili privlačna sila in moralna opora sonarodnjakom izven jugoslovanskih meja. Glede na tak napredek je bila v prvi jugoslovanski državi oblikovana dovolj čvrsta narodnoemancipacijska podlaga, ki je Slovincem,

obenem z dejanji dokazano narodnoosvobodilno voljo in vojaško sposobnostjo v drugi svetovni vojni, omogočila, da so samozavestno začeli živeti svojo naslednjo jugoslovansko izkušnjo. Leta 1991 so jo na podlagi zgodovinske dozorelosti za lastno neodvisno državno življenje sklenili z vzpostavitvijo slovenske nacionalne države – Republike Slovenije.

Summary

The first experience with the new historical situation that Slovenians were in after they had left Austria was related to the establishment of the State of Slovenians, Croats and Serbs (hereinafter the State of SHS), founded by the Habsburg Yugoslavs on 29 October 1918. The State of SHS, with the exception of the Prekmurje, Medjimurje, Bačka, Baranja and Banat regions, encompassed all of the Yugoslav territory of the former Austro-Hungarian Monarchy and existed until 1 December 1918, when it merged with the Kingdom of Serbia to form the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians (hereinafter the Kingdom of SHS). In the State of SHS, for the first time in the 20th century, Slovenians clearly expressed their statehood capabilities, since they had successfully organised themselves as a national community that freely decided about all aspects of its national, political, national legal, cultural, social and economic development. They established the first Slovenian national government – the National Government of Slovenians, Croats and Serbs in Ljubljana (hereinafter the National Government), which had the complete authority in Slovenia, including with regard to military matters. It also took part in the field of international relations, and its existence was even taken into account by certain European governments (Poland, Austria) when they developed their diplomatic relations. In the national legal sense, the independence of the National Government was affirmed with the spe-

cial Decree on the Transitional Administration in the Territory of the National Government of SHS in Ljubljana, issued by the National Government on 21 November 1918 in agreement with the Zagreb National Assembly, the supreme authority in the State of SHS. According to this Decree, the National Assembly let the National Government manage the Slovenian territory as a »part of the national, free, independent State of SHS, established on democratic principles«. Thus in the Slovenian territory the National Government was also formally the only, complete and legally supreme authority and institution of the Slovenian independence in the confederate State of SHS. One of the important characteristics of the attainment of political independence, achieved by Slovenians in the State of SHS, was also the decision reached at the joint session of the National Government and National Assembly (the supreme Slovenian political representative body, established on 16 and 17 August 1918, which led the struggle for the self-determination and unification of Slovenians within the Yugoslav state) on 9 November 1918: that the National Government shall submit its decisions and decrees for review at the National Assembly. This meant that in November 1918 a political body existed in Slovenia that was formally recognised as having the competences of a parliament in a parliamentary system.

In Slovenia, during the process of the Yugoslav state unification, the former state administration authority and politics focused individually on the issues of the social role, political role and character of the armed forces. The National Government and the Slovenian political parties of that time saw their role in ensuring a stable security situation and in solving the issues of the Slovenian national borders. Already in the time of the State of SHS they saw the armed forces of the time as Yugoslav Army units, but simultaneously they also wrote about the Slovenian National Army. After the establishment of the Kingdom SHS, in Slovenia the armed forces were deemed as Yugoslav armed formations. All of the Slovenian state and political factors at that time argued for the assertion of a modern, anti-militaristic spirit of the new army. As a social and political factor,

decisively protecting the vital national interests, the new army was supposed to be based on humane, rightful and proper relations between the officers and soldiers.

After the establishment of the Kingdom of SHS, the national legal independence achieved by Slovenians in the State of SHS was not preserved. Instead of the National Government the regent Aleksander Karađorđević appointed the first Provincial Government for Slovenia on January 1919. The Provincial Government was not an independent and sovereign body like the former National Government. Its administrative competences did not entail the former level of the Slovenian national state organisation within the State of SHS, and the Provincial Government was obviously subordinate to the central government in Belgrade. With the formation of the Provincial Government for Slovenia as soon as two months after the Yugoslav unification, the independent Slovenian authority was over. At the same time, in the beginning of March 1919, the central government in Belgrade also stifled the efforts of the Catholic Slovenian People's Party and Yugoslav Social Democratic Party to establish a special provincial assembly in Slovenia – that is, a Slovenian representative and legislative body that the Provincial Government would answer to with regard to its work until the adoption of the constitution. Thus the policy of the Yugoslav centralism, later enacted by the St. Vitus Day Constitution adopted on 28 June 1921, was put into effect. On the basis of the St. Vitus Day Constitution provisions, the Provincial Government for Slovenia was abolished on 12 July 1921, and Slovenia was integrated into the centralist Yugoslav state system, expanded by the constitutionally enacted principle of the Yugoslav national unitarianism in accordance with which Slovenians, Croatians and Serbians (other nations were not even mentioned by this Constitution) were not separate nations, but only »tribes« within the imaginary single Yugoslav nation.

In the time when the Slovenian territory was included into the centralist Yugoslav system, the Slovenian statehood efforts could manifest themselves in the foreign political field. Namely, the Slovenian members of the Kingdom of SHS delegation at the peace confer-

ence in Paris from 1919 to 1920 participated noticeably in the efforts for the advantageous solution of Yugoslav (Slovenian) borders with Italy, Austria and Hungary. Among these delegation members Dr. Lambert Ehrlich was very prominent as a specialist for Carinthia and as the author or co-author of a number of important documents and memorandums with regard to the Carinthian questions that the Yugoslav delegation submitted to the competent participants of the peace conference. His report on the activities of the well-known Miles Commission in Carinthia in the end of January and the beginning of February 1919, prepared on 20 March 1919, was especially important. This represented the grounds for the measures of the Yugoslav delegation, successful enough to ensure that a plebiscite was envisioned for Carinthia. Ehrlich also actively participated in the diplomatic struggle for the Yugoslav (Slovenian) northern border in the Styria and Prekmurje regions. After the signing of the Saint Germain Peace Treaty with Austria on 10 September 1919 he struggled for the successful outcome of the Carinthian plebiscite on 10 October 1920.

The only Slovenian or Yugoslav military diplomatic success in solving the questions of the borders in the Slovenian territory after the dissolution of Austro-Hungary and the formation of the Yugoslav state in 1918 was, besides Maister's securing of the Slovenian border with Austria in Styria, the annexation of the Prekmurje region to the Kingdom of SHS. All Slovenian political parties at that time supported the integration of Prekmurje into the Yugoslav State: Sloveniana People's Party, the liberal Yugoslav Democratic Party and the Marxist Yugoslav Social Democratic Party. The aspirations for the inclusion into the Yugoslav state were also often voiced by the inhabitants of this region. The Slovenian members of the Yugoslav delegation were prominent in the diplomatic struggle for the annexation of the Prekmurje region to the Kingdom of SHS at the Paris peace conference – especially Dr. Matija Slavič, Dr. Ivan Žolger, Dr. Lambert Ehrlich and Dr. Milko Brezigar. On the basis of his profound knowledge of national, linguistic, geographical, economic, political and histori-

cal circumstances in Prekmurje, Slavič contributed significantly to the decision that the Supreme Council of the conference took on 9 July 1919: that Prekmurje belonged to the Kingdom of SHS. On 12 August 1919, with the consent of the Supreme Council, the Yugoslav Army secured the Prekmurje region. The unification of the Prekmurje inhabitants with their nation of origin was of the highest national importance and represents one of the historical foundations for the territorial integrity of the Republic of Slovenia, already established in the time immediately after World War I.

The national problem was especially prominent among the issues vitally influencing the life of Slovenians in the Kingdom of SHS/Yugoslavia. Constitutionally and politically it was brought about in the 1920s with the enactment of unitarianism and centralism with the St. Vitus Day Constitution as well as, in the 1930s, with the so-called Imposed Constitution of 3 September 1931, which once again constitutionally and politically asserted the principle of Yugoslav state centralism and national unitarianism. As far as the national question was concerned, Slovenians and their politics faced a dilemma whether to accept the merging with the so-called Yugoslav nation or resist such a national fate and fight, on the basis of the conscience of the special Slovenian national individuality, for the right to the Slovenian language, culture and national statehood, which could be ensured by the Yugoslav state union reorganised in the autonomist or federal manner. The majority of the Slovenian nation and its policy decided for the Slovenian autonomist-federalist standpoint, while Yugoslav state centralism and national unitarianism was only supported by the liberal camp. After 1923, when the Communist Party of Yugoslavia established its federal national programme, it was also supported by the communists in the context of the Marxist camp.

The autonomist-federalist viewpoint, more or less argued for in all Slovenian ideological political camps in Slovenia at the time, was most evidently emphasised by the leading Slovenian political force in the First Yugoslavia: the Slovenian People's Party. As early as in 1923 it drew up a perfected autonomist-federalist national le-

gal programme, demanding the legislative autonomy of Slovenia, its own parliament and government. The Slovenian People's Party persisted in this demand throughout the existence of the first Yugoslav community, emphasising it more or less passionately, depending on the tactical issues.

The Slovenian autonomist-federalist demands in the First Yugoslavia were not met, since suitable constitutional and political conditions did not exist in the 1920s. The preparations for the establishment of the special Slovenian national legal unit – the Banate of Slovenia, initiated in the end of the 1930s, were stopped by the imminent war in the beginning of 1941. Nevertheless, in the years from 1927 to 1929 Slovenian People's Party as the strongest Slovenian party managed to at least partly realise its autonomist programme through the constitutionally ensured self-governing decision-making in the economic, social, cultural and educational field in the context of the so-called administrative units (the administrative territorial units at the time – Slovenia was divided into the Ljubljana and Maribor Administrative Units). The situation in the second half of the 1930s, when the Slovenian People's Party had the majority in the Ban's Council of the Drava Banate (Slovenia), was similar; in 1935 the Ban's Council was, according to his competences, appointed by the contemporary Minister of the Interior and the leader of the Slovenian People's Party, Dr. Anton Korošec. The Ban's Council became an increasingly decisive factor in the solving of the matters pertinent to the socio-economic and cultural-educational progress of Slovenia. At that time life in Slovenia in fact took place independently, according to the will of the Slovenians, even though there was no formal and legal basis for this. Thus Slovenians proved they were capable of managing and steering their own national, cultural, economic and political life autonomously, provided that suitable conditions for this existed.

Except for the national question, the Slovenian politics had also established its outlook on other key issues of that time. The standpoints of the bourgeois policy were especially interesting, since back then it

represented the only real political factor governing the Slovenian space and co-establishing the political circumstances and development in the Yugoslav state. The bourgeois policy formed its attitude to essential contemporary ideological-political and socio-economic problems very early on. The liberals already emphasised all the key principles of the Slovenian liberalism of the time in 1918. They opposed any abuse of religion by the parties, and in the social context they supported the balanced social development of all social strata, especially the socially weak, emphasising that a one-sided social predominance of the economically weaker strata was non-democratic. In the economic fields they supported the nationalisation of large companies (railroads, coal mines, water management) and integration of private enterprise in cooperatives, provided that suitable interest in this existed. In the agricultural field they argued for the abolishment of entails and the prevention of farm fragmentation. Slovenian bourgeois liberal policy persisted in all its key stand points throughout the period from 1918 to 1941. It also rejected resolutely the Russian Bolshevism as well as Italian fascism and German Nazism. It also consistently opposed the political Catholicism.

In the 1930s, in terms of contents, the liberal policy further expanded its socio-economic standpoints established in 1918. It emphasised the principle of coherence and solidarity of all social strata. Besides the acknowledgement of private property as the basic condition for successful economic development it also argued for planned economy and the concept of corporatist state.

The Catholic camp presented its ideological, political and socio-economic principles extensively in 1920. At that time it emphasised its Christian social socio-economic programme, which argued that the social question in the industrial society should be solved by abolishing the mistakes and injustices of the capitalist economy on the democratic and Christian ethical grounds. The Catholic camp also stressed the resolute opposition to communism and liberalism, and later it also clearly rejected fascism and Nazism. However, despite fascism and Nazism being identifiable enemies of

the Catholic policy, the Catholic movement nevertheless deemed godless communism and Bolshevism as a greater evil for they were supposedly constant enemies of Christian culture and Catholicism, and thus also of the Slovenian nation. Therefore the Catholic policy constantly struggled against them.

By rejecting everything in existence more or less resolutely, Slovenian political Catholicism saw the only correct ideological-political way in the concept of the Catholic renewal and the related so-called total Christianity. Such a concept was already emphasised by the 5th Catholic Convention from 25 to 28 August 1923 in Ljubljana. The Convention demanded that the guidelines for all of the ideological, cultural, educational, social, economic and political life should only be set out by the Christian principles. The Catholic policy persisted in these demands throughout the existence of the First Yugoslav state. The key principles of the Slovenian bourgeois policy of the liberal as well as the Catholic side in the Kingdom of SHS/Yugoslavia were more or less similar. They were similar in their rejection of communism, fascism and Nazism, in its anti-Semitic viewpoints and its striving for the corporatist system and disciplined or authoritative democracy. However, they differed in the context of the permanent Catholic-liberal cultural struggle and in the attitude towards the national problem. Regarding these issues, Anton Korošec, the leading Slovenian politician in the period between both World Wars, had one of the most prominent roles in the establishment of the basic principles that governed the Catholic policy almost until the end of the First Yugoslavia. His political activities notably influenced the social and political circumstances as well as the lives of the people in this state.

Slovenians, who entered the Kingdom of SHS/Yugoslavia expecting to have significantly better opportunities (extensive autonomist or federalist rights) in the context of the new state than in the former Austro-Hungarian Monarchy in order to decide on their basic socio-political, socio-economic and cultural-educational matters, soon discovered that their expectations had not come true. Apart from the unattained

autonomist national legal goals and integration of the national-linguistic and cultural development in the Yugoslav unitarian system, Slovenians also had to come to terms with the lower cultural-civilisational level (the so-called Balkans culture) that governed the Yugoslav political, cultural and economic space. In the cultural and scientific field, threats were often made that the Slovenian University, only established in the Yugoslav state, would be abolished. Simultaneously, in the economic field, Slovenia was caught in a strict tax system, irreversibly oriented towards the south. In the foreign political field the loss of the Primorska region, which the Kingdom of SHS renounced in favour of Italy in the international legal sense by signing the Peace Treaty of Rapallo on 12 November 1920, was a crushing defeat.

This negative Slovenian experience with Yugoslavia was alleviated by the favourable characteristics and positive development of Slovenians in the Kingdom of SHS/Yugoslavia. Thus in the context of self-governing administrative units from 1927 to 1929 and the operations of the Ban's Council of the Drava Banate in the second half of the 1930s, Slovenians proved they were capable of solving the issues of their development by themselves. This strengthened them in their conviction that their majority national autonomist-federalist goals were justified, which in turn strengthened the Slovenian national awareness and self-awareness. The latter was also strengthened through the universally developed Slovenian national-cultural life in Yugoslavia, the establishment of integral Slovenian educational system and the evident economic progress of the Slovenian nation. In the First Yugoslavia, besides being an economic and cultural factor that had to be reckoned with, Slovenians also became an influential political factor that contributed to the shaping of the state policy of the time. Slovenians developed their modern democratic social, socio-economic and political thought. As a visible factor within the Yugoslav state, Slovenians represented a fascinating force and moral support for their compatriots outside the Yugoslav borders. In view of such progress, the basis for the national emancipation of Slovenians was established in the first Yugoslav state. Together

with national liberation decisiveness and military capabilities that Slovenians proved with their actions in World War II, this was enough to allow them to set out on their next Yugoslav experience confidently. In 1991, on the basis of the necessary historical maturity, Slovenians concluded their national emancipation by establishing their own national state – Republic of Slovenia.

Viri in literatura

Arhivski viri

A INV – Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani

KMK – Komisija za mirovno konferenco Predsedstva
Deželne vlade za Slovenijo

MIL – Manjšinski inštitut v Ljubljani 1918–1941

AMSU – Arhivsko muzejska služba Univerze v Ljubljani

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 58 – Narodni svet za Slovenijo, 1917–1919

AS 351 – Državno pravdnništvo v Ljubljani, 1850–1929

AS 1472 – Sresko poglavarstvo Murska Sobota, 1922–
1929

AS 1871, Jegličev dnevnik – Zbirka dopolnilnega gradiva o delavskem gibanju in narodnoosvobodilni borbi. Jeglič, dr. Anton Bonaventura, Dnevnik (Prepis).

Muzej narodne osvoboditve Maribor

Fototeka

Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Ljubljana

Fototeka

Pokrajinski arhiv Maribor

Fototeka

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani
RO, ZFE – Rokopisni oddelek, Zapuščina Frana Erjavca

PAAA – Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes,
Bonn

ÖK Österreich (Krain)

VZA – Vatikanski zgodovinski arhiv

DT, SOD – Državno tajništvo, sekcija za odnose z državami

Uradne publikacije

SN KJ – *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*. Beograd : Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, 1939.

SL KBU DB – *Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine*. Ljubljana : Kraljevska banska uprava Dravske banovine, 1931, 1939.

UL DVS – *Uradni list deželne vlade za Slovenijo*. Ljubljana : Delniška tiskarna, 1919, 1921.

UL DB – *Uradni list Dravske banovine*. Ljubljana : Delniška tiskarna, 1929.

UL LMO – *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*. Ljubljana : Delniška tiskarna, 1929.

UL KBU DB – *Uradni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine*. Ljubljana : Delniška tiskarna, 1929.

UL NV SHS – *Uradni list Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov Ljubljani*. Ljubljana : Delniška tiskarna, 1918.

UL PUS – *Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo*. Ljubljana : Delniška tiskarna, 1921.

Ustav kraljevine Jugoslavije. Zagreb : Jugoslovenska štampa, 1931.

Periodični tisk

Domovina. Ljubljana : Konzorcij, 1918, 1920, 1924, 1925
Ilustrirani Slovenec. Ljubljana : Jugoslovenska tiskarna, 1927, 1928, 1929, 1932

- Jutro*. Ljubljana : Konzorcij Jutra 1923–1929, 1931, 1933–1935, 1937, 1938
- Kmetški list*. Ljubljana : Konzorcij, 1928, 1929
- Kronika slovenskih mest*. Ljubljana : Mestna občina, 1934, 1935
- Naprej*. Ljubljana : Iza Prijateljewa, 1918, 1919
- Slovenec*. Ljubljana : Ljudska tiskarna, 1918–1921, 1923–1928, 1930–1941
- Slovenska država*. Toronto : Slovenian National Federation of Canada, 1954
- Slovenski narod*. Ljubljana : Narodna tiskarna, 1918–1926, 1933

Literatura

Knjige in brošure

- Balkovec, Bojan. *Prva slovenska vlada 1918–1921*. Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1992.
- Bergant, Zvonko. *Kranjska med dvema Ivanoma : idejno-politično soočenje slovenskega političnega katolicizma in liberalizma na prehodu iz 19. v 20. stoletje*. Ljubljana : Inštitut za globalne politične študije, 2004.
- Biber, Dušan. *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1966.
- Bizjak, Matjaž. *Slovenska vojska 1918–1919 in formiranje Dravske divizijske oblasti : magistrska naloga*. Ljubljana : Filozofska fakulteta, 2001.
- Boban, Ljubo. *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941 : iz povijesti hrvatskog pitanja, druga knjiga*. Zagreb : Liber, 1974.
- Boban, Ljubo. *Sporazum Cvetković-Maček*. Beograd : Kultura, 1965.
- Boj za obstoj in svobodo Slovenije*. Ljubljana : tajništvo Slovenske ljudske stranke, 1924.
- Čepič, Zdenko. *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji (1945–1948)*. Maribor : Založba Obzorja, 1995.
- 1945 – a break with the past : a history of central European countries at the end of World War II : zgodovina srednjeevropskih držav ob koncu druge svetovne vojne*. (Ur. Čepič, Zdenko). Ljubljana: Inštitut za

- novejšo zgodovino = Institute for Contemporary History, 2008.
- Čulinović, Ferdo. *Državnopravna historija jugoslovenskih zemalja XIX. i XX. vijeka, 1. knjiga : Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, Istra, srpska Vojvodina, Slovenija, Bosna i Hercegovina te država SHS*. Zagreb : Školska knjiga, 1953
- Čulinović, Ferdo. *Državnopravna historija jugoslovenskih zemalja XIX. i XX. vijeka, 2. knjiga – Crna gora – Makedonija : Jugoslavija 1918.–1945*. Zagreb : Školska knjiga, 1954.
- Čulinović, Ferdo. *Državnopravni razvitak Jugoslavije*. Zagreb : Školska knjiga, 1963.
- Čulinović, Ferdo. *Jugoslavija između dva rata, I*. Zagreb : Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1961.
- Čulinović, Ferdo. *Jugoslavija između dva rata, II*. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1961.
- Dolenc, Ervin. *Kulturni boj : slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929*. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1996.
- Dolenc, Ervin, Gabrič, Aleš, Rode, Marjan. *Koraki v času : 20. stoletje : zgodovina za 8. razred*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1997.
- Dolenc, Metod. *Pravna zgodovina za slovensko ozemlje : sostavni očrt*. Ljubljana : Akademsko založba, 1935.
- Dolar, France. *Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918*. Buenos Aires : Sij, 1971.
- Ehrlich, Lambert. *Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20 ; Ehrlichova spomenica za Vatikan 14. aprila 1942 / za objavo pripravila Marija Vrečar*. Ljubljana : Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, 2002.
- Erjavec, Fran. *Slovenci : zemljepisni, zgodovinski, politični, kulturni, gospodarski in socialni pregled*. Ljubljana : Jugoslovanska knjigarna, 1923.
- Filipič, France. *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939, 2. knjiga*. Ljubljana : Založba Borec, 1981.
- Gašparič, Jure. *SLS pod kraljevo diktaturo : diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske*

- stranke v letih 1929–1935. Ljubljana : Modrijan, 2007.
- Gligorijević, Branislav. *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*. Beograd : Institut za savremenu istoriju, 1970.
- Građa o stvaranju jugoslovenske države (1. I – 20. XII 1918), tom I /* priredili dr. Dragoslav Janković, dr. Bogdan Krizman. Beograd : Institut društvenih nauka, 1964.
- Građa o stvaranju jugoslovenske države (1. I – 20. XII 1918), tom II /* priredili dr. Dragoslav Janković, dr. Bogdan Krizman. Beograd : Institut društvenih nauka, 1964.
- Hribar, Ivan. *Moji spomini, II. del*. Ljubljana : Slovenska matica, 1984.
- II. evharistični kongres za Jugoslavijo v Ljubljani 1935*. Ljubljana [i. e.] Groblje–Domžale : Misijonska tiskarna, 1936.
- Jeraj, Josip. *Korporacijski red in družabna reforma Jugoslavije*. Maribor : Tiskarna sv. Cirila, 1941.
- Kacin-Wohinz, Milica. *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo*. Maribor : Založba Obzorja ; Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1972.
- Kacin-Wohinz, Milica. *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev v letih 1921–1928, I-II*. [Koper] : Založba Lipa ; [Trst] : Založništvo tržaškega tiska, 1977.
- Kacin-Wohinz, Milica. *Prvi antifašizem v Evropi : Primorska 1925–1935*. Koper : Založba Lipa, 1990.
- Kacin-Wohinz, Milica, Pirjavec, Jože. *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*. Ljubljana : Nova revija, 2000
- Kardelj, Edvard (Sperans). *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja : druga, pregledana in dopolnjena izdaja*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1957.
- Kardelj, Edvard (Sperans). *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja : tretja, pregledana in dopolnjena izdaja*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1970.
- Kardelj, Edvard (Sperans). *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja : četrta izdaja*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977.

- Kaser, Karl. *Handbuch der Regierungen südosteuropas (1833–1980), II*. Graz : Institut für Geschichte der Universität Graz, 1982.
- Klopčič, France. *Kritično o slovenskem zgodovinopisju*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977.
- Kokolj, Miroslav. *Prekmurski Slovenci : od narodne osvoboditve do nacistične okupacije 1919–1941*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1984.
- Kralj Aleksandar I. kao graditelj jugoslovenskog jedinstva, kao državnik, vojniki i vojskovođa : fragmentarna studija. Zagreb : Konzorcij Fragmentarne Studije, 1932.
- Kremenšek, Slavko. *Slovensko študentsko gibanje 1919–1941*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1972.
- Krizman, Bogdan. *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslovenske države*. Zagreb : Školska knjiga, 1977.
- Lavrič, Jože (ur.), Mal, Josip (ur.), Stelè, France (ur.). *Spominski zbornik Slovenije : ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana : Jubilej, 1939.
- Lazarevič, Žarko. *Kmečki dolgovi na Slovenskem : socialno-ekonomski vidiki zadolženosti slovenskih kmetov 1848–1948*. Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1994.
- Lipušček, Uroš. *Ave Wilson: ZDA in prekrajanje Slovenije v Versaillesu 1919–1920*. Ljubljana : Založba Sophia, 2003.
- Ljubljana : die Hauptstadt der Slowenen in Wort und Bild*. Ljubljana : Stadtgemeinde Ljubljana u. Prometni Sindikat, 1928.
- Mikuž, Metod. *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1965.
- Mitrović, Andrej. *Jugoslavija na konferenciji mira 1919–1920*. Beograd : Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije, 1969.
- Mojega življenja pot : spomini dr. Vladimira Ravniharja / uredili Janez Cvirn, Vasilij Melik, Dušan Nečak*. Ljubljana : Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 1997.
- Na novo delo za avtonomijo Slovenije*. Ljubljana : tajništvo SLS, 1926.
- Nedog, Alenka. *Ljudsko frontno gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1941*. Ljubljana : Založba Borec, 1978.

- Novačan, Anton. *Izbrano delo* / izbral, uredil in sprejeto besedo napisal Bruno Hartman. Maribor : Obzorja, 1993.
- Nekaj izvlečkov iz "Domovine" : ilustracija k "naprednosti" svobodomiselstva*. Ljubljana : tajništvo SLS, 1927.
- Okrožnica Pija XI. Divini Redemptoris o brezbožnem komunizmu* / okrožnico prevedel, pripombe in pojasnila napisal Aleš Ušeničnik. Domžale-Groblje : Misijonska tiskarna, 1937.
- Pelikan, Egon. *Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem*. Maribor : Založba Obzorja, 1997.
- Pelikan, Egon. *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom : primorski krščanski socialisti med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico – zgodovinsko ozadje romana Kaplan Martin Čedermac*. Ljubljana : Nova revija, 2002.
- Perovšek, Jurij. *Liberalizem in vprašanje slovenstva : nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929*. Ljubljana : Modrijan, 1996.
- Perovšek, Jurij. *Na poti v moderno : poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja*. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Perovšek, Jurij. *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 1998.
- Perovšek, Jurij. *Slovenska osamosvojitve v letu 1918 : študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*. Ljubljana : Modrijan, 1998.
- Peti katoliški shod v Ljubljani 1923*. Ljubljana : Glavni pripravljalni odbor, 1924.
- Pirc, Jožko. *Aleš Ušeničnik in znamenja časov : katoliško gibanje na Slovenskem od konca 19. do srede 20. stoletja*. Ljubljana : Družina, 1986.
- Pleterski, Janko. *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo : politika na domačih tleh med vojno 1914–1918*. Ljubljana : Slovenska matica, 1971.
- Pleterski, Janko, Božič, Branko. *Politična in socialna zgodovina Jugoslavije*. Maribor : Založba Obzorja, 1975.

- Pleterski, Janko, Božič, Branko. *Delavsko gibanje in Zveza komunistov Jugoslavije*. Maribor : Obzorja, 1984.
- Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije*. Beograd : Inštitut za proučevanje delavskega gibanja ; Ljubljana : Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1963.
- Prepeluh, Albin. *Pripombe k naši prevratni dobi*. Ljubljana : Založba univerzitetne tiskarne J. Blasnika, 1938.
- Prijatelj, Ivan. *Kulturna in politična zgodovina Slovencev 1848–1895, I–V*. Ljubljana : Akademska založba, 1938–1940.
- Program in pravilnik Socialistične stranke Jugoslavije*. Ljubljana : pokrajinsko tajništvo SSJ, 1923.
- Prunk, Janko. *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda*. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1977.
- Prunk, Janko. *Slovenski narodni vzpon : narodna politika 1768–1992*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1992.
- Puš, Ludvik. *Kmečki stan : psihološke in sociološke korenine kmečkega stanovskega gibanja*. Ljubljana : Banovinska založba šolskih knjig in učil, 1939.
- Rahten, Andrej. *Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini : Jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1919–1929*. Ljubljana : Založba ZRC SAZU, 2002.
- Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923 : dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ / zbral in uredil ter opombe napisal Jurij Perovšek v sodelovanju z Jankom Prunkom in Jankom Pleterskim ; uvodno študijo napisala Lantinka Perović*. Ljubljana : Partizanska knjiga, 1990.
- SB US K SHS, 1 — *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1. knjiga*. Beograd : Drž. Štamparija, 1921
- Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921, 1. del: od 1. nov. 1918 do 26. feb. 1919 / za objavo pripravil Peter Ribnikar*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1998.

- Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921, 2. del: od 28. feb. 1919 do 5. nov. 1919 / za objavo pripravil Peter Ribnikar. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1999.*
- Seručar, Zdravko. *Vojne akcije u Koruškoj 1918/19 godine : kratak pregled. Beograd : Vojnoistoriski institut J. A., 1950.*
- Slavič, Matija. *Naše Prekmurje : zbrane razprave in članki / zbral, uredil in avtorjevo delo predstavil Viktor Vrbnjak ; [spremna beseda Andrej Hozjan]. Murska Sobota : Pomurska založba, 1999.*
- Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848–1992. 1. knj (Ur. Fischer Jasna et al.). Ljubljana : Mladinska knjiga : Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.*
- Sodite po delih! : vsem, ki so dobre volje! : kažipot slovenskim volivcem v boju za slovensko samostojnost. Ljubljana : samozaložba, 1923.*
- Stiplovšek, Miroslav. *Banski svet Dravske banovine 1930–1935 : prizadevanja banskega sveta za omilitve gospodarsko-socialne krize in razvoj prosvetno-kulturnih dejavnosti v Sloveniji ter za razširitev samoupravnih in upravnih pristojnosti banovine. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2006.*
- Stiplovšek, Miroslav. *Slovenski parlamentarizem 1927–1929 : avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma. Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000.*
- Strobl, Majda – Kristan, Ivan – Ribičič, Ciril. *Ustavno pravo SFR Jugoslavije : tretja spremenjena in dopolnjena izdaja. Ljubljana : Univerzum, 1981.*
- Suppan, Arnold. *Jugoslawien und Österreich 1918–1938 : bilaterale Aussenpolitik im europäischen Umfeld. Wien : Verlag für Geschichte und Politik, München : Oldenburg, 1996.*
- Škulj, Edo (ur.). *Ehrlichov simpozij v Rimu. Celje : Mohorjeva družba, 2002.*

- Šušteršič, Ivan. *Moj odgovor*. [Volders na Tirolskem] : samozaložba, 1922.
- Švajncer, Janez J. *Slovenska vojska 1918–1919*. Ljubljana : Prešernova družba, 1990.
- Titl, Julij. *Murska republika 1919*. Murska Sobota : Pomurska založba, 1970.
- Trunk, Jurij M. *Spomini*. Celje : Družba sv. Mohorja, 1950.
- Ude, Lojze. *Boj za severno slovensko mejo 1918–1919*. Maribor : Založba Obzorja, 1977.
- Ude, Lojze. *Slovenci in jugoslovanska skupnost*. Maribor : Založba Obzorja, 1972.
- Ušeničnik, Aleš. *Socialno vprašanje*. Ljubljana : Društvena nabavna zadruga, 1934.
- Vidmar, Josip. *Kulturni problem slovenstva*. Ljubljana : Tiskovna zadruga, 1932.
- Vidovič-Miklavčič, Anka. *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom : pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929–1941 v jugoslovanskem delu Slovenije*. Ljubljana : Študentska organizacija Univerze, 1994.
- Vilfan, Sergij. *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana : Slovenska matica, 1996.
- Vinaver, Vuk. *Jugoslavija i Mađarska 1918–1933*. Beograd : Institut za savremenu istoriju, 1971.
- Viri za zgodovino Komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919–1921* / [uredniški odbor Marjeta Adamič, Jasna Fischer (odgovorna urednica), Milica Kacin-Wohinz, France Kresal, Alenka Nedog, Janko Prunk (odgovorni urednik), France Rozman, Miroslav Stiplovšek, Tone Zorn]. Ljubljana : Partizanska knjiga, 1980.
- Vodušek-Starič, Jerca. *Prevzem oblasti 1944–1946*. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1992.
- ZA KPJ, 5 – Pijade, Moša (ur.). *Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije : socialistično gibanje v Sloveniji 1869–1920, tom V*. Beograd : Zgodovinski oddelek Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije, 1951.
- Zapisi Dra Josipa Smodlake*. Zagreb : JAZU, 1972.

- Zbornik Koledar svobodne Slovenije*. Buenos Aires : Svobodna Slovenija, 1961.
- Zečević, Momčilo. *Na zgodovinski prelomnici : Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918–1929, 1. knjiga*. Maribor : Založba Obzorja, 1986.
- Zečević, Momčilo. *Slovenska ljudska stranka in jugoslovanske zedinjenje 1917–1921 : od majniške deklaracije do vidovdanske ustave*. Maribor : Založba Obzorja, 1977.
- Žebot, Ciril. *Korporativno narodno gospodarstvo : korporativizem, fašizem, korporativno narodno gospodarstvo*. Celje : Družba sv. Mohorja 1939.
- Žebot, Ciril. *Neminljiva Slovenija : spomini in spoznanja iz razdobja sedemdesetih let od Majniške deklaracije*. Ljubljana : Magellan ; Celovec : Mohorjeva družba, 1990.

Razprave in članki iz tiska in periodike

- Ahčin, Ivan. Osnutek zakona za korporativno gospodarsko ureditev države. *Čas*, 28, 1933/34, str. 186–194.
- Andrejka, Viktor. Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes. V: Josip Mal (ur.). *Slovenci v desetletju 1918–1928 : zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Ljubljana : Leonova družba, 1928, str. 269–295.
- Benedik, Metod. Mahničevi pogledi na Jugoslavijo. V: Škulj, Edo (ur.). *Mahničev simpozij v Rimu*. Celje : Mohorjeva družba, 1990, str. 127–133.
- Bogataj, Lovro. Uprava v Sloveniji od prevrata 1918 do izvršitve Vidovdanske ustave. V: Mal, Josip (ur.). *Slovenci v desetletju 1918–1928 : zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Ljubljana : Leonova družba, 1928, str. 373–388.
- Brejc, Janko. Od prevrata do ustave. V: Mal, Josip (ur.). *Slovenci v desetletju 1918–1928 : zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Ljubljana : Leonova družba, 1928, str. 160–214.
- Cvirn, Janez. Die Slowenen und ihr Verhältnis zum neuen Staat (Königreich SHS) 1918/1919. V: Hoppner, Harald (Hrsg.), Staudinger, Eduard (Hrsg.). *Region und Umbruch 1918 : zur Geschichte alterna-*

- tiver Ordnungsversuche*. Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New York ; Oxford ; Wien : Peter Lang, 2001, str. 87–95.
- Divini Redemptoris (Božanski odrešenik), 58. V: Juhant, Janez (ur.), Valenčič, Rafko (ur.). *Družbeni nauk Cerkve*. Celje : Mohorjeva družba, 1994, str. 131–158.
- Dolenc, Ervin. Glavni problemi slovenske kulture v prvi Jugoslaviji. V: Čepič, Zdenko (ur.). *Preteklost sodobnosti : izbrana poglavja slovenske novejšje zgodovine*. Pijava Gorica : Aristoteles Žlahtič ; Ljubljana : Inštitut za novejšjo zgodovino, 1999, str. 85–94.
- Dolenc, Ervin. Leto 1918 kot kulturna prelomnica. V: Granda, Stane (ur.), Šatej, Barbara (ur.) *Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti*. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 262–266.
- Dolenc, Ervin. Slovenski intelektualci in njihove delitve. V: Vodopivec, Peter (ur.), Mahnič, Joža (ur.). *Slovenska trideseta leta : simpozij 1995*. Ljubljana : Slovenska matica, 1997, str. 194–201.
- Dolenc, Ervin. Zmaga ali poraz?: marginalije h Koroščevi antisemitski uredbi leta 1940. V: Nečak, Dušan (ur.): *Stiplovškov zbornik*. Ljubljana : Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2005, str. 199–209.
- Dragoš, Srečo. (Eks)centričnost katoliških modelov na Slovenskem. V: Dolinar, France M. (ur.), Mahnič, Joža (ur.), Vodopivec, Peter (ur.). *Cerkev, kultura in politika 1890–1941 : simpozij 1992*. Ljubljana : Slovenska matica, 1993, str. 34–47.
- Duh, Tine. Ehrlich na mirovni konferenci. *Slovenska pot*, Buenos Aires, 5, 1957, št. 2–3, str. 37–38.
- Ehrlich, Lambert. Mirovna konferenca in Jugoslavija. *Koledar Družbe sv. Mohorja : za navadno leto 1922*. Prevalje : Družba sv. Mohorja, 1921, str. 17–42.
- Filipič, France. Dr. Anton Korošec in marksisti. *Prišpevki za novejšjo zgodovino*, 31, 1991, št. 1, str. 83–108.
- Fujs, Metka. Kako so se Prekmurci pred osemdesetimi leti odločili za Slovenijo. *Zgodovina v šoli*, 8, 2000, št. 3–4, str. 36–38.
- Fujs, Metka. Prekmurci v dvajsetem stoletju. V: Balažic, Janez (ur.), Fujs, Metka (ur.). *Prekmurje na obrobju*

ali v stičišču evropskih komunikacij : zbornik referatov z znanstvene konference ob 80. letnici priključitve Prekmurja k Sloveniji, Murska Sobota, 9. do 11. september 1999. Murska Sobota : Pokrajinski muzej, 2000, str. 65–79.

Fujs, Metka. Slovenska zavest in Slovenci v Prekmurju. V: Stane Granda (ur.), Barbara Šatej (ur.). *Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti.* Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 77–85.

Godeša, Bojan. Odnos SLS do vprašanja rešitve državnopravnega položaja Slovenije po napadu sil osi na Jugoslavijo. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 41, 2001, št. 2, str. 77–104.

Grafenauer, Bogo. Slovenska Koroška v diplomatski igri leta 1919 : vprašanje jugoslovansko-avstrijske meje na pariški mirovni konferenci. V: Pleterski, Janjo (ur.), Ude, Lojze (ur.), Zorn, Tone (ur.). *Koroški plebiscit : razprave in članki.* Ljubljana : Slovenska matica, 1970, str. 295–378.

Grdina, Igor. Kratka zgodovina Slovenske zemljaradniške in Slovenske republikanske stranke Antona Novačana. *Zgodovinski časopis*, 43, 1989, št. 1, str. 77–95.

Grdina, Igor. Mihail Konstantinovič: Politika sporazuma. Dnevniške beleške 1939–1941. Londonske beleške 1944–1945. – Novi Sad : MIR, 1998. *Zgodovinski časopis*, 53, 1999, št. 2, str. 286–290.

Guštin Damijan. Die Formierung der Streitkräfte und die Reaktion der Bevölkerung auf die Bildung von Nationalstaaten. V: *Die Kärntner Volksabstimmung 1920 und die Geschichtsforschung : Leistungen, Defizite, Perspektiven* / Herausgegeben von Hellwig Valentin, Susanne Haiden und Barbara Maier im Auftrag des Landes Kärnten. Klagenfurt : Heyn, 2001, str. 259–274.

Guštin, Damijan. Dve antantni vojski v Državi SHS – dva odnosa do zmagovalcev? Varnostne dileme v Državi SHS. V: Nečak, Dušan (ur.). *Stiplovske zbornik.* Ljubljana : Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2005, str. 73–88.

Guštin, Damijan. Poraz na Koroškem. V: Drnovšek, Marjan (ur.), Bajt, Drago (ur.). *Slovenska kronika*

- XX. stoletja, knjiga 1, 1900–1941. Ljubljana : Nova revija, 1995, str. 230.
- Himmelreich, Bojan. Slovenski člani jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci 1919–1920. V: Germadnik, Janko (ur.). *Celjski zbornik 1993*. Celje : Osrednja knjižnica Celje, 1993, str. 163–179.
- Jenšterle, Marko. Sokolji in orlovski pogledi na zibelko boljše vizma. V: Jenšterle, Marko (ur.). *Pogledi na Sovjetsko zvezo : zbornik*. Ljubljana : Republiška konferenca ZSMS ; Univerzitetna konferenca ZSMS, 1986, str. 9–23.
- Jeraj, Josip. Konkretna osnove korporacijskega družabnega reda. *Čas*, 28, 1933/34, str. 169–176.
- Jerič, Josip. Narodni svet. V: Mal, Josip (ur.). *Slovenci v desetletju 1918–1928 : zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Ljubljana : Leonova družba, 1928, str. 144–160.
- Juhant, Janez. Sto let katoliškega družbenega nauka. V: Juhant, Janez (ur.), Valenčič, Rafko (ur.). *Družbeni nauk Cerkve*. Celje : Mohorjeva družba, 1994, str. 9–35.
- Juhant, Janez. Okrožnica Quadragesimo anno – Ob štiridesetletnici : papež Pij XI. : predstavitev. V: Juhant, Janez (ur.), Valenčič, Rafko (ur.). *Družbeni nauk Cerkve*. Celje: Mohorjeva družba, 1994, str. 67–68.
- Kerec, Darja. Prekmurska zavest in slovenstvo. V: Peter Štih (ur.), Bojan Balkovec (ur.). *Regionalni vidiki slovenske zgodovine : zbornik referatov XXXI. zbornika slovenskih zgodovinarjev, Maribor, 10.–12. oktober 2002*. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004, str. 91–96.
- Kermavner, Dušan. Albin Prepeluh-Abditus, njegov idejni razvoj in delo. V: Albin Prepeluh. *Pripombe k naši prevratni dobi*. Ljubljana : Založba univerzitetne tiskarne J. Blasnika, 1938, str. 295–562.
- Kokolj, Miroslav. Prekmurje v prevratnih letih 1918–1919. V: Janko Liška (ur.), Ravbar, Miroslav (ur.). *Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918–1920 : zbornik razprav s simpozija v Radencih od 27. do 29. maja 1979*. [Murska Sobota] : Pomurska založba, 1981, str. 53–205.

- Korošec, Anton. Balkanska politika. *Socialna misel*, 5, 1926, št. 7–8, str. 145–148.
- Korošec, Anton. Nekaj evropske politike. *Socialna misel*, 5, 1926, št. 3, str. 49–54.
- Korošec, Anton. O političnem programu Slovencev. *Socialna misel*, 5, 1926, št. 1, str. 1–4.
- Korošec, A.(nton). Razred, stan, stroka. *Socialna misel*, 1, 1922, št. 4, str. 121–123.
- Kos, Janez. Železničarska in splošna stavka aprila 1920. V: Janez Kos ... [et al.] (ur.). *Železničarska in splošna stavka aprila 1920*. Ljubljana : Železniško gospodarstvo, 1980, str. 53–73.
- Kranjec, Silvo. Slovenci na poti v Jugoslavijo. V: Lavrič, Jože (ur.), Mal, Josip (ur.), Stelè, France (ur.). *Spominski zbornik Slovenije : ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana : Jubilej, 1939, str. 32–65.
- Kranjec, Silvo. Slovenci v Jugoslaviji. V: Lavrič, Jože (ur.), Mal, Josip (ur.), Stelè, France (ur.). *Spominski zbornik Slovenije : ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana : Jubilej, 1939, str. 66–108.
- Kristen, Samo. Nacizem (nacionalsocializem). V: Javornik, Marjan (ur.), Voglar, Dušan (ur.), Dermastia, Alenka (ur.). *Enciklopedija Slovenije*, 7. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1993, str. 265–265.
- Kuhar, Alojzij. Poglavje iz tragedije koroških Slovencev. V: Stare, Miloš (ur.), Krošelj, Joško (ur.), Mlinar, Jakob (ur.), Rant, Pavle (ur.), Fajdiga, Pavle (ur.). *Zbornik – koledar svobodne Slovenije 1956*. Buenos Aires : Svobodna Slovenija, 1955, str. 47–79.
- Kuhar, Alojzij. Poglavje iz tragedije koroških Slovencev. V: Sušnik, Tone (ur.), Arnež, Janez (ur.). *Zbornik o dr. Alojziju Kuharju*. Ljubljana : Studia Slovenica, 1993, str. 94–155.
- Kyovsky, Rudy. Trianonska mirovna pogodba in slovensko-ogrska meja. V: Liška, Janko (ur.), Ravbar, Miroslav (ur.). *Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918–1920 : zbornik razprav s simpozija v Radencih od 27. do 29. maja 1979*. Murska Sobota : Pomurska založba, 1981, str. 236–259.
- Lazarevič, Žarko. Na južnih obzorjih : gospodarska izkušnja Slovencev v prvi jugoslovanski državi. *Nova revija*, 14, 1995, št. 156–157, str. 189–208.

- Lazarevič, Žarko. Od regionalnega k slovenskemu narodnemu gospodarstvu : preobrazba slovenske gospodarske strukture v drugi polovici 19. in v 20. stoletju. V: Granda, Stane (ur.), Šatej, Barbara (ur.) *Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti*. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 271–291.
- Lazarevič, Žarko. Podjetništvo in slovenske banke. V: Krašovec, Tone (ur.). *Pogled v zgodovino slovenskega podjetništva*. Vrhnika : Razum, 1998, str. 139–157.
- Lazarevič, Žarko. Velika gospodarska kriza v tridesetih letih in Slovenci. V: Krašovec, Tone (ur.). *Pogled v zgodovino slovenskega podjetništva*. Vrhnika : Razum, 1998, str. 121–138.
- Lazarevič, Žarko. Značilnosti industrializacije v obdobju med svetovnim vojnama. V: Čepič, Zdenko (ur.). *Preteklost sodobnosti : izbrana poglavja slovenske novejšje zgodovine*. Pijava Gorica : Aristoteles Žlahtič ; Ljubljana : Inštitut za novejšjo zgodovino, 1999, str. 43–52
- Liška, Janko. Porajanje in rast narodne zavesti prekmurskih Slovencev. V: Liška, Janko (ur.), Ravbar, Miroslav (ur.). *Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918–1920 : zbornik razprav s simpozija v Radencih od 27. do 29. maja 1979*. – [Murska Sobota]: Pomurska založba, 1981, str. 260–297.
- Lukan, Walter. Krščansko socialno gibanje. V: Javornik, Marjan (ur.), Voglar, Dušan (ur.), Dermastia, Alenka (ur.). *Enciklopedija Slovenije*, 6. Ljubljana : Mladinska knjiga 1992, str. 45–48.
- Mahnič, Mirko. Mahničeva vloga, vpliv in pomen pri Slovencih v času od 1920 do danes. V: Škulj, Edo (ur.). *Mahničev simpozij v Rimu*. Celje : Mohorjeva družba, 1990, str. 187–221.
- Melik, Anton. Ob združitvi Avstrije z Nemčijo. *Misel in delo*, 4, 1938, št. 2–3, str. 47–52.
- Melik, Vasilij. Problemi v razvoju slovenske narodne identitete (do 1941). V: Nečak, Dušan (ur.). *Avstrija, Jugoslavija, Slovenija : slovenska narodna identiteta skozi čas : zbornik, Lipica, 29. maj – 1. junij 1996*. Ljubljana : Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 1997, str. 41–52.

- M.G.V. Korporacijska država v Italiji. *Misel in delo*, 1, 1935, št. 5, str. 95–100, št. 6, str. 120–123.
- Mikuž, Metod. Razvoj slovenskih političnih strank (1918 do zač. 1929) v stari Jugoslaviji. *Zgodovinski časopis*, 9, 1955, št. 1–4, str. 107–139.
- Pelikan, Egon. Gosarjeva knjiga Za nov družbeni red. V: Drnovšek, Marjan (ur.), Bajt, Drago (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja, knjiga 1, 1900–1941*. Ljubljana : Nova revija, 1995. str. 402.
- Pelikan, Egon. Mladci. V: Drnovšek, Marjan (ur.), Bajt, Drago (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja, knjiga 1, 1900–1941*. Ljubljana : Nova revija, 1995. str. 407.
- Pelikan, Egon. Razcep v katoliškem taboru. V: Drnovšek, Marjan (ur.), Bajt, Drago (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja, knjiga 1, 1900–1941*. Ljubljana : Nova revija, 1995. str. 379.
- Pelikan, Egon. Straža v viharju. V: Drnovšek, Marjan (ur.), Bajt, Drago (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja, knjiga 1, 1900–1941*. Ljubljana : Nova revija, 1995. str. 401.
- Pelikan, Egon. Vizije “družbene prenove” v katoliškem taboru v tridesetih letih v Sloveniji. V: Vodopivec, Peter (ur.), Mahnič, Joža (ur.) *Slovenska trideseta leta : simpozij 1995*. Ljubljana : Slovenska matica, 1997, str. 58–68.
- Perovšek, Jurij. Albin Prepeluh in Slovenska republikanska stranka kmetov in delavcev. *Nova revija*, 8, 1989, št. 81–82, str. 194–198.
- Perovšek, Jurij. Članek Lamberta Ehrlicha “Opomin koroškim Slovincem za plebiscit”. *Studia Historica Slovenica*, 5, 2005, št. 1–2–3, str. 795–817.
- Perovšek, Jurij. Dušan Kermavner in slovenski nacionalni problem v dvajsetih letih. V: Žižek, Aleksander (ur.), Perovšek, Jurij (ur.). *Življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja (1903–1975) : med politiko in zgodovino*. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti ; Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2005, str. 103–111.
- Perovšek, Jurij. Jugoslovanska nacionalna stranka in narodno vprašanje v letih 1933–1935. *Studia Historica Slovenica*, 8, 2008, št. 2–3, str. 633–649.

- Perovšek, Jurij. Jugoslovanska nacionalna stranka in narodno vprašanje v letih 1935–1936. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 44, 2004, št. 1, str. 1–16.
- Perovšek, Jurij. Jugoslovanstvo in vprašanje narodov v južnoslovanski problematiki 19. in 20. stoletja. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 39, 1999, št. 2, str. 7–24.
- Perovšek, Jurij. Lončarjevi narodni in idejnopolični pogledi v času med svetovnjima vojnama. *Glasnik Slovenske maticе*, 18, 1994, št. 1–2, str. 42–54.
- Perovšek, Jurij. Nacionalnopolitični koncepti slovenskih unitarističnih sil leta 1923. *Zgodovinski časopis*, 45, 1991, št. 1, str. 65–83.
- Perovšek, Jurij. Narodna radikalna stranka na Kočevskem v letih 1921–1923. V: Zdenko Čepič (ur.), Dušan Nečak (ur.), Miroslav Stiplovšek (ur.). *Mikužev zbornik*. Ljubljana : Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 1999, str. 261–271.
- Perovšek, Jurij. Nekdanja Samostojna demokratska stranka in nacionalno vprašanje v letih 1929–1931. V: Nečak, Dušan (ur.). *Stiplovškov zbornik*. Ljubljana : Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2005, str. 179–188.
- Perovšek, Jurij. Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (december 1922 – april 1923). *Zgodovinski časopis*, 38, 1984, št. 1–2, str. 5–27.
- Perovšek, Jurij. Oris življenja in dela Josipa Rusa. V: Rus, Josip Andrej. *Pričevanja in spomini : o sokolstvu, Osvobodilni fronti in novi Jugoslaviji / besedila uredil ter uvodno študijo in opombe napisal Jurij Perovšek*. Ljubljana : Založba Borec, 1989, str. 5–24.
- Perovšek, Jurij. Priključitev Prekmurja in mirovna konferenca v Trianonu. V: Drnovšek, Marjan (ur.), Bajt, Drago (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja, knjiga 1, 1900–1941*. Ljubljana : Nova revija, 1995, str. 243.
- Perovšek, Jurij. Slovenci in Jugoslavija v letih 1918–1941. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 69, 1998, št. 1, str. 55–74.

- Perovšek, Jurij. Slovenska politika in uvedba kancel-paragrafa v prvi jugoslovanski državi. V: Balkovec, Bojan (ur.). *Jugoslavija v času : devetdeset let od nastanka prve jugoslovanske države = Yugoslavia through time : ninety years since the formation of the first state of Yugoslavia*. Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2009, str. 105–117.
- Perovšek, Jurij. Slovenska politika in vprašanje državne ureditve med zasedanjem Ustavodajne skupščine Kraljevine SHS (1920–1921). *Studia Historica Slovenica*, 2, 2002, št. 2, str. 431–445.
- Perovšek, Jurij. Slovenski avtonomizem socialistične smeri v letu 1923. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 34, 1994, št. 2, str. 163–176.
- Perovšek, Jurij. Slovenski liberalci in narodno vprašanje v letih 1931–1933. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 46, 2006, št. 1, str. 255–276.
- Perovšek, Jurij. Srbsko-slovenski odnosi : politični odnosi : od 1918 do 1941. V: Javornik, Marjan (ur.), Voglar, Dušan (ur.), Dermastia, Alenka (ur.). *Enciklopedija Slovenije*, 12. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1998, str. 229–230.
- Perovšek, Jurij. »Stojimo po vsej verjetnosti pred najstrahotnejšo totalno vojno« : doktrine druge svetovne vojne v pogledih slovenske politike 1939–1941. *Zgodovina za vse*, 16, 2009, št. 1, str. 62–75.
- Pivka, Franjo A. Mariborska letalska stotnija. *Kronika slovenskih mest*, 2, 1935, št. 4, str. 304–312.
- Pleterski, Janko. O prvinah in značaju plebiscitne odločitve. V: Pleterski, Janko (ur.), Ude, Lojze (ur.), Zorn, Tone (ur.). *Koroški plebiscit : razprave in članki*. Ljubljana : Slovenska matica, 1970, str. 215–270.
- Pleterski, Janko. Opozorila in opomba k posvetu o dr. Antonu Korošču. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 31, 1991, št. 2, str. 229–237.
- Pleterski, Janko. Politika naroda v krizi družbe, države in idej. V: Vodopivec, Peter (ur.), Mahnič, Joža (ur.). *Slovenska trideseta leta : simpozij 1995*. Ljubljana : Slovenska matica, 1997, str. 43–57.
- Pleterski, Janko: Pomen prve slovenske vlade. V: Balkovec, Bojan. *Prva slovenska vlada 1918–1921*.

- Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1992, zadnja platnica.
- Prijatelj, Ivan. Borba za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848 do 1857. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino*, 4, 1924, št. 1, str. 47–75.
- Prijatelj, Ivan. Borba za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848 do 1857. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino*, 5, 1926, št. 2, str. 15–67.
- Prijatelj, Ivan. Slovensko, slovansko in južnoslovansko vprašanje pri Slovencih na prelomu 60-ih in 70-ih let. *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede*, 5. Ljubljana : Znanstveno društvo, 1927, str. 57–138.
- Prunk, Janko. Krščansko-socialni pogled na francosko revolucijo med njeno stoto in stopetdeseto obletnico 1889–1939. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 34, 1994, št. 2, str. 177–183.
- Prunk, Janko. Kulturnopolitični profil revije *Sodobnost* v letih 1933–1941. *Sodobnost*, 38, 1990, št. 8–9, str. 866–869.
- Prunk, Janko. Politične koncepcije slovenskega meščanstva v stari Jugoslaviji. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 22, 1982, št. 1–2, str. 117–134.
- Prunk, Janko. Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 31, 1991, št. 1, str. 35–54.
- Prunk, Janko. Radić in Slovenci 1919–1928. *Zgodovinski časopis*, 39, 1985, št. 1–2, str. 25–34.
- Prunk, Janko. Slovenske predstave o avtonomiji (oziroma državnosti) in prizadevanja zanjo v Kraljevini Jugoslaviji. V: Grafenauer, Bogo (ur.), Gestrin, Ferdo (ur.), Pleterski, Janko (ur.), Vilfan, Sergij (ur.). *Slovenci in država : zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)*. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995, str. 135–142.
- Prunk, Janko. Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani za občinske volitve decembra 1922. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 11–12, 1971–1972, št. 1–2, str. 199–228.

- Ratej, Mateja. Politika Slovenske ljudske stranke pred sklenitvijo blejskega sporazuma leta 1927. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 45, 2005, št. 2, str. 43–58.
- Ratej, Mateja. Slovenska ljudska stranka v vladi Antona Korošca – ratifikacija Nettunskih konvencij. *Zgodovinski časopis*, 59, 2005, št. 1–2, str. 111–127.
- Simčič, Tomaž. Krščanskosocialni aktivizem Andreja Gosarja. V: Dolinar, France M. (ur.), Mahnič, Joža (ur.), Vodopivec, Peter (ur.). *Cerkev, kultura in politika 1890–1941 : simpozij 1992*. Ljubljana : Slovenska matica, 1993, str. 91–95.
- Slavič, Matija. Državni prevrat v Mariborski oblasti. V: Josip Mal (ur.). *Slovenci v desetletju 1918–1928 : zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Ljubljana : Leonova družba, 1928, str. 215–269.
- Stergar, Janez. Senžermenska mirovna pogodba z Republiko Avstrijo. V: Drnovšek, Marjan (ur.), Bajt, Drago (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja, knjiga 1, 1900–1941*. Ljubljana : Nova revija, 1995, str. 236–237.
- Stiplovšek, Miroslav. Die verfassungsrechtliche Lage und die Autonomiebestrebungen Sloweniens im jugoslawischen Staat 1918–1941. *Österreichische Osthefte*, 39, 1997, Heft 1, str. 5–42.
- Stiplovšek, Miroslav. Prizadevanja za avtonomijo Slovenije od ustanovitve jugoslovanske države do kraljeve diktature (1918–1929). *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 65, 1994, št. 1, str. 77–95.
- Stiplovšek, Miroslav. Ukinitev oblastnih samouprav in oblikovanje banske uprave Dravske banovine leta 1929. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 37, 1997, št. 2, str. 89–104.
- Studen, Andrej. „Izjava enega zanesljivega Slovenca zadostuje“ : denunciacije pronemških elementov po razpadu habsburške monarhije v dokumentih okrajnega sodišča Slovenske Konjice. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 49, 2009, št. 1, str. 129–142.
- Štuhec, Ivan. Odgovor dr. Antona Korošca na socialne okrožnice na podalgi nekaterih njegovi spisov. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 31, 1991, št. 1, str. 117–124.

- Tomšič, Ivan. Razpad Avstro-Ogrske in nastajanje slovenske državnosti. *Naši razgledi*, 7. 11. 1969, str. 625–626.
- Tomšič, Ivan. Problemi sodobnega meddržavnega plebiscita in koroški plebiscit leta 1920. V: Pleterski, Janko (ur.), Ude, Lojze (ur.), Zorn, Tone (ur.). *Koroški plebiscit : razprave in članki*. Ljubljana : Slovenska matica, 1970, str. 379–435.
- Verbic, Pavle. Ehrlichova življenjska pot. V: Čuješ, Rudolf (ur.). *Dr. Lambert Ehrlich, stražar naših svetinj : gradivo za življenjepis*. Antigonish, Canada : Research Centre for Slovenian Culture, 1992, str. 59–74.
- Vidovič-Miklavčič, Anka. Idejnopolitični značaj SLS od leta 1935 do začetka vojne leta 1941. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 41, 2001, št. 2, str. 43–58.
- Vidovič-Miklavčič, Anka. Katoliška prosveta med cerkvijo in stranko : nekaj osvetlitev smernic in dejavnosti Prosvetne zveze in Zveze fantovskih odsekov v letih 1935–1941. V: Dolinar, France M. (ur.), Mahnič, Joža (ur.), Vodopivec, Peter (ur.). *Cerkev, kultura in politika 1890–1941 : simpozij 1992*. Ljubljana : Slovenska matica, 1993, str. 61–78.
- Vidovič-Miklavčič, Anka. Kmečko stanovsko gibanje v okviru SLS v zadnjem desetletju stare Jugoslavije. *Revija 2000*, 1989, št. 46–47, str. 213–234.
- Vidovič-Miklavčič, Anka. Pogledi na francosko revolucijo v tisku liberalne provenience 1929–1940. *Zgodovinski časopis*, 44, 1990, št. 2, str. 221–233.
- Vidovič-Miklavčič, Anka. Quadragesimo anno. V: Javornik, Marjan (ur.), Voglar, Dušan (ur.), Dermastia, Alenka (ur.). *Enciklopedija Slovenije*, 10. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1996, str. 24.
- Vidovič-Miklavčič, Anka. Vloga in organiziranost mladine v jugoslovanskem delu Slovenije v letih 1929–1941. V: Vodopivec, Peter (ur.), Mahnič, Joža (ur.). *Slovenska trideseta leta : simpozij 1995*. Ljubljana : Slovenska matica, 1997, str. 97–109.
- Vodopivec, Peter. Avtonomistična misel Albina Prepeluha. *Nova revija*, 8, 1989, št. 81–82, str. 199–207.
- Vodušek Starič, Jerca. Liberalni patriotizem in intransigenca leta 1941. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 41, 2001, št. 2, str. 59–76

- Vrbnjak, Viktor. Matija Slavič in njegovo delo za Prekmurje. V: Slavič, Matija. *Naše Prekmurje : zbrane razprave in članki / zbral, uredil in avtorjevo delo predstavil Viktor Vrbnjak ; [spremnna beseda Andrej Hozjan]*. Murska Sobota : Pomurska založba, 1999, str. 315–348.
- Vrčon, Branko. Fašizem in lastnina. *Misel in delo*, 1, 1935, št. 8, str. 165–171.
- Zečevič, Momčilo. Neki pogledi u Srbiji na političku delatnost dr. Antona Korošca 1918–1940. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 31, 1991, št. 1, str. 55–74.
- Zorn, Tone. Sherman Miles in Koroška januarja in februarja 1919. *Dialogi*, 6, 1970, št. 10 str. 683–685.

Osebno kazalo

A

Aćimović, Milan 255
Ahčin, Ivan 197–199, 201, 204, 211–213
Andrejka, Viktor 50, 58
Antonijević, Stojan 68
Asquit, Herbert Henry 93
Aubert, M. L. 101, 108

B

Balfour, Arthur 103
Balkovec, Bojan 10, 25, 34, 45
Balla, Aladar 24
Baltič, Vilko 47
Bauer, Anton 61
Bauer, Otto 22, 72
Benedik, Metod 94
Beneš, Edvard 110
Benjamin, svetopisemski 75
Bergant, Zvonko 186
Berberih Slana, Aleksandra 10
Bernot, Zvonimir 146, 149, 157, 158
Biber, Dušan 254–256
Bizjak, Matjaž 31, 49, 50, 58, 79, 130, 131
Boban, Ljubo 175, 258
Bogataj, Lovro 32
Bošković, Mato 85
Božič, Branko 139
Brecelj, Anton 25, 28

Brejc, Janko 25, 28, 29, 39, 40, 43–48, 78, 80, 85, 86,
89, 90, 93, 103, 110–117, 128, 149, 150
Brezigar, Milko 12, 38, 40, 100, 112, 132, 264, 274

C

Casar, Franc 252
Chambrun, Charles 115, 116
Ciril, sv. 226
Clemenceau, Georges 100, 102, 104
Coolidge, Archibald Cary 90, 94
Crowe, Eyre 101
Cvetković, Dragiša 175–177, 256, 258
Cvijić, Jovan 113, 115
Cvirn, Janez 237

Č

Čepič, Zdenko 210
Čičerin, Georgij Vasiljevič 23
Čok, Ivan 112
Čulinović, Ferdo 20, 21, 137–139, 142, 144, 163, 164,
175, 256

D

Davidović, Ljuba 245
Day, Clive 101
De Lanux, Aubert 101
De Lanux, Pierre 101, 108
De Martonne, Emmanuel 97, 101, 108, 109
D'Espere, Franše → D'Espérey, Louis Franchet
D'Espérey, Louis Franchet 20, 21, 91, 129
Dobovišek, Rudolf 181
Dodge, Henry Percival 91
Dolenc, Ervin 10, 207, 211, 225, 226, 228, 229, 231,
245, 256–258
Dolenc, Metod 29
Dolinar, France 42
Dragoš, Srečo 212
Drašković, Milorad 185
Drin. → Ahčin, Ivan
Drinković, Mate 21, 50
Duh, Tine 97, 100

D

Dorđević, Tihomir 115

E

Ehrlich, Lambert 12, 84–91, 93–98, 100–119, 126,
132, 263, 264, 274

Erjavec, Fran 26, 88, 111, 150

F

Fabjančič, Vladislav 64

Fasching, Josip 27

Fehst, Hermann 198

Filipič, France 171, 200, 211, 251–253

Finžgar, Fran Saleški 67

Frazier, Arthur Hugh 106

Friš, Darko 10

Fujs, Metka 121, 124, 126, 130–133

G

Gabrič, Aleš 15, 231

Gambetta, Léon 71

Gašparič, Jure 10, 169, 173, 244, 245

Gjeorgjević → Dorđević, Tihomir

Gligorijević, Branislav 46

Godeša, Bojan 255–259

Godina, Josip (Jožef) 124, 130

Gosar, Andrej 213, 223

Gostinčar, Ivan 78

Grafenauer, Bogo 87, 89, 91, 92, 94, 97, 100–107, 109

Grafenauer, Franc 117

Grdina, Igor 10, 149, 151, 152, 181, 258

Gregorin, Gustav 100, 112

Gruden, Ivan 112

Gustinčič, Dragotin 155, 156

Guštin, Damijan 50, 58, 66, 106

H

Habsburgi → Habsburžani

Habsburžani 110

Hacin, Janko 76, 77

Hading 103

Himmelreich, Bojan 110

Hitler, Adolf 192, 193
Hočevar, Janko 77
Hribar, Ivan 38–40, 88–90, 140

I

Ilešič, Fran 68
Ištvanović, Nikola 55, 68

J

Janković, Dragoslav 41
Janković, Dušan 68
Jeglič, Anton Bonaventura 52, 61, 79, 80, 82, 85, 106,
204, 238, 239
Jenšterle, Marko 198
Jeraj, Josip 212
Jerič, Ivan 124, 125
Jerič, Josip 35, 37, 40, 41
Jezus, Kristus – Mesija 187, 202, 206
Johnson, Douglas W. 97, 108
Jovanović, Jovan 113
Juhant, Janez 211
Jurišić, Jure 130

K

Kacin-Wohinz, Milica 191
Kalan, Andrej 25, 28, 35, 38
Karadjodjević → Karađorđević
Karađorđević, dinastija 80, 161
Karađorđević, Aleksander 23, 42–44, 78, 80, 125, 143,
159, 161, 164, 220, 262, 273
Karađorđević, Olga 254
Karađorđević, Pavle 254, 256
Karađorđević, Peter, I. 143
Kardelj, Edvard – Sperans 42
Karel I., Habsburški 21
Kaser, Karl 237
Kejžar, Miroslav 40
Kerec, Darja 124
Kermavner, Dušan 149, 150, 181
Kerner, Robert J. 87, 92, 93, 101
Kerr, Philip 103, 106
King, Le Roy 87, 88, 93

Klekl, Jožef 125, 257
Klobovs, Janez 51
Klopčič, France 23
Kokolj, Miroslav 121–126, 130–133
Konstantinovič, Mihail 258
Korošec, Anton 8, 14, 20, 39, 77, 78, 113, 124, 127,
170, 173, 176, 177, 196, 200, 202, 203, 207, 211,
215–217, 222, 237, 241–259, 265, 267, 276, 278
Korun, Milan 69, 71, 75
Kos, Janez 251
Kovačič, Fran 103
Kramer, Albert 35, 37–40, 124, 129, 167, 168, 237
Kranjec, Silvo 29, 84, 89, 113, 114
Krek, Cilka 68
Krek, Miha 173, 176, 177
Kremenšek, Slavko 167
Kristan, Anton 25, 28, 39, 78
Kristan, Ivan 137
Kristen, Samo 193
Kristus Kralj → Jezus, Kristus – Mesija)
Krivic, Rudolf 64
Krizman, Bogdan 26, 41
Kuhar, Alojzij (Pichler, Jochan) 89, 91–94, 255
Kukovec, Vekoslav 25, 28, 181
Kulovec, Fran 173, 177–179, 196
Kūhar, Miško 124
Kyovsky, Rudy 109, 132

L

Langus, Jože 213
Lansing, Robert 92
Lazarevič, Žarko 10, 229–236
Leeper, A. W. Allen 97, 101, 108
Lenin (Ljenin), Vadimir Iljič Uljanov 184, 185
Leon XIII. 212
Leskovec, Janko 75
Lipold, Franjo 167
Lipušček, Uroš 83
Liška, Janko 124
Lloyd George, David 93, 100, 102, 103
Lončar, Dragotin 149, 150, 156, 171, 181
Lukan, Walter 180

M

- Maček, Vladko 175, 258
Mačkovšek, Janko 100, 103, 111, 112
Mahnič, Anton 94, 207, 208
Mahnič, Mirko 208
Maister, Rudolf 12, 30–32, 50, 56, 66, 72, 73, 105,
106, 125, 130, 133, 264, 274
Majcen, Stanko 176
Majster, Rudolf → Maister, Rudolf
Marija, svetopisemska 197, 199
Marinković, Vojislav 246
Marković, Lazar 176
Martin, Lawrence 73, 87
Marušič, Drago 112
Masaryk, Tomáš (Tomaž) Garrigue 110
Melik, Anton 193
Melik, Vasilij 237
Metod, sv. 226
M. G. V. 196
Mikuž, Metod 10, 50, 58, 87, 89, 105–107, 109, 157,
167, 171, 172, 181
Miles, Sherman 73, 87–94, 96–98, 101, 263
Mitrović, Andrej 85, 110
Mussolini, Benito 205

N

- Natlačen, Marko 173
Nedić, Milan 113
Nedog, Alenka 171, 172, 181
Nicolson, Harold 101
Novačan, Anton 149, 152, 181
Novak, Fran 67
Nowotny, Adam 26

O

- Ogrizek, Anton 173
Orlando, Vittorio Emanuele 77
Outlaw → Štebi, Anton

P

- Pašić, Nikola P. 23, 85, 99, 102, 103, 109, 114, 140,
157

Pelikan, Egon 10, 191, 198, 200, 205, 208, 211–213
Perovšek, Jurij 10, 15, 20, 22, 23, 26–28, 34, 47, 63,
67, 68, 79, 80, 109, 118, 121, 145–147, 149, 151,
152, 154, 157, 166, 167, 170, 171, 181–183, 185,
186, 188–190, 193, 202, 209, 210, 212, 214, 237,
238
Pestotnik, Pavel 25, 28
Peter I., Aleksejevič – Veliki 197
Peter-Pirkham, Albert 88
Pichler, Jochan → Kuhar, Alojzij
Pij XI. 199, 211
Pirc, Jožko 200, 211, 213
Pirjevec, Jože 191
Pitamic, Leonid 47, 100, 101, 111, 116
Pivka, Franjo A. 131
Pleterski, Janko 10, 19, 25, 79, 89, 97, 109, 139, 200,
257
Plut, Milan 64
Pogačnik, Josip 21, 25, 27, 28, 35, 51, 68
Pogačnik, Lovro 25, 28, 39, 55, 58, 68
Potočnik, Dragan, 10
Prepeluh, Albin – Abditus 66, 74, 86–88, 110, 149,
150, 156, 157, 181
Pretnar, Janko 116
Pribičević, Milan 60, 61
Pribičević, Svetozar 43–45, 47, 157
Prijetelj, Ivan 172
Protić, Stojan 43, 124
Prunk, Janko 10, 149, 152, 171–174, 176, 181, 200,
204, 207–209, 211, 213, 223, 254
Puc, Dinko 169, 181
Pucelj, Ivan 158, 159
Puš, Ludvik 212

R

Račić, Puniša 161
Radić, Stjepan 147, 152, 161
Rahten, Andrej 10, 245, 247
Ratej, Mateja 10, 246–248
Ravnihar, Vladimir 25, 28, 39, 66, 67, 88
Remec, Vladimir 25, 28
Renner, Karl 105, 106

Ribarič, Jožef 112
Ribičič, Ciril 137
Ribnikar, Adolf 63
Rode, Marjan 231
Rostohar, Mihajlo 79, 81
Rožič, Valentin 117
Rožman, Gregorij 117
Rus, Josip Andrej 171, 181
Rybař, Otokar 85, 86, 100, 102, 103, 111, 112

S

Schwegel, Ivan → Švegel, Ivan
Seidler, Ernst 237
Seručar, Zdravko 50, 55, 57, 58
Seymour, Charles 101
Simčič, Tomaž 213
Slavič, Matija 12, 73, 86, 100, 103, 107, 108, 109,
111, 120, 121, 124–127, 130–132, 264, 274
Smiljanić, Krsta 63, 106
Smodej, Franc 35, 90, 117
Smodlaka, Josip 85, 111
Stanislav, sv. 225
Stare, Bruno Hugo 112
Steinmetz, Rudolf 112
Stergar, Janez 110
Stiplovšek, Miroslav 10, 141, 149, 158, 174, 203, 220–
224, 239
Stojadinović, Milan 173, 254, 255, 257
Strobl, Majda 137
Studen, Andrej 237
Suppan, Arnold 23, 87, 94, 113
Svetlič 68
Szarota, Marcelli 26

Š

Škulj, Edo 84
Šorli, Tomaž 112
Štebi, Anton 68, 69, 76
Štuhec, Ivan 248, 250, 251
Šuklje, Fran 15
Šušteršič, Ivan 42, 182
Švabić, Stevan 58, 59, 67

Švajncer, Janez J. 31, 50, 51, 55, 57, 58, 67, 79, 131
Švegel, Ivan 86, 98, 100, 111

T

Tardieu, André 101, 104, 106, 108
Tavčar, Franja 68
Tavčar, Ivan 25, 28, 39, 51, 63, 64, 66, 68, 183–186,
194
Temperley, Harold W. V. 109
Titl, Julij 132
Tkalec, Vilmoš 132
Tominšek Perovšek, Florjan 5
Tominšek Perovšek, Mateja 5
Tomšič, Ivan 20, 109, 112, 114, 117
Torre, Andrea 77
Triller, Karel 25, 28, 39, 68
Trinajstič, Dinko 112
Trumbić, Ante 77, 85, 109, 113, 114
Trunk, Jurij M. 89, 112

U

Ude, Lojze 31, 50, 58, 72, 73, 124, 125, 130, 131, 172
Ulmanski, Milan 60
Ušeničnik, Aleš 199, 200, 209, 211–213

V

Verbic, Pavle 85, 89
Verstovšek, Karel 25, 28
Vesenjak, Ivan 78
Vesnič, Milenko 85, 102, 106
Vidmar, Josip 171, 172
Vidmar, Stane 181
Vidovič-Miklavčič, Anka 10, 167, 171, 182, 194, 196,
200, 207, 208, 211–213, 257
Vilfan, Franjo 112
Vilfan, Sergij 29
Vinaver, Vuk 109, 132
Vitus, St. (Vid, sv.) 273, 275
Vodopivec, Fran 116, 117
Vodopivec, Peter 10, 150
Vodušek Starič, Jerca 176, 214
Vošnjak, Bogumil 100, 103, 111, 112

Vrbnjak, Viktor 108, 109, 132
Vrčon, Branko 191, 192
Vrečar, Marija 12
Vrtovec, Vekoslav 78
Vukičević, Velja 203

W

White, Henry 100, 103
Wilson, Woodrow 23, 70, 71, 83, 85, 88, 92, 93, 99,
102, 106, 114
Wurm, Wenzel 21

Z

Zarnik, Miljutin 78
Zečević, Momčilo 10, 23, 40, 41, 45–48, 57, 80, 83,
110, 181, 196, 223, 224, 245
Zorn, Tone 97

Ž

Žebot, Ciril 97, 100, 212, 252
Žerjav, Gregor 44, 47, 147, 148
Žolger, Ivan 12, 85, 94, 97, 100–104, 106–109, 112,
132, 237, 264, 274